

T.C.
PAMUKKALE ÜNİVERSİTESİ
İSLAMİ İLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

AHMED B. ZEYNELÂBİDİN ES-SİDDÎKÎ'NİN “HUSNÜ'L-VAŞFİ FÎ SÛRETİ'S-ŞAFF”
ADLI ESERİNİN TAHKİK VE TAHLİLİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Kadir YILMAZ

DENİZLİ, 2023

BEYAN

Bu tezin tasarımı, hazırlanması, yürütülmesi, araştırmalarının yapılması ve bulgularının analizlerinde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini; bu çalışmanın doğrudan birincil ürünü olmayan bulguların, verilerin ve materyallerin bilimsel etiğe uygun olarak kaynak gösterildiğini ve alıntı yapılan çalışmalara atıfta bulunulduğunu beyan ederim.

Kadir YILMAZ

01/01/2023

ÖNSÖZ

Birçok ilmî alanda önemli eserler ortaya koyan Osmanlı âlimleri, tefsir alanında da oldukça başarılı olmuş ve bizlere bu alanda büyük bir miras bırakmışlardır. Kütüphanelerin tozlu raflarında ilim dünyasına kazandırılmayı bekleyen nice tefsir eseri yer almaktadır. Bu eserlerden birisi de son dönem Osmanlı âlimlerinden olan ve ismini pek duymadığımız Ahmed b. Zeynelâbidîn'in telif ettiği *Husnü'l-vasfi fi sûreti's-Şaff* adlı tefsiridir. Hakkında pek bilgi bulunmayan bu ilmî şahsiyeti tanıtmak, eserini gün yüzüne çıkarmakla ilim dünyasına katkı sağlamak ve akademisyenleri atalarımızdan miras kalan eserler üzerinde çalışmaya teşvik etmek amacıyla, tez konusu olarak Arapça-Osmanlıca olarak telif edilen *Husnü'l-vasfi fi sûreti's-Şaff* adlı eserin tahkik ve tahlilinin yapılması uygun görülmüştür.

Çalışmanın konusu, amacı, yöntemi ve kaynaklarının yer aldığı giriş bölümünün haricinde iki ana bölümden oluşan tezimizin ilk bölümünde, Ahmed b. Zeynelâbidîn'in hayatı ve eserleri hakkında bilgiler yer almaktadır. Bu bölümde, Ahmed b. Zeynelâbidîn'in ismi, nisbeleri, nesebi, doğumu ve vefatı, kişiliği, hocaları ve talebeleri, telif ettiği eserlerin nitelikleri ele alınmıştır.

İkinci bölüm ise kendi içinde; eser hakkında genel bilgiler, eserin tahlili ve değerlendirmesi, transkript ve tahrir usulü ve tahkik bölümlerinden meydana gelmektedir. Eserin tahlili ve değerlendirmesi başlığı altında eserin rivayet ve dirayet yönünden özellikleri üzerinde durularak konular örneklerle birlikte işlenmiştir. Sonuç kısmında ise genel bir değerlendirme yapılarak çalışmamız tamamlanmıştır.

Tezimin tamamlanmasında bana yol ve yöntem göstererek öncülük eden danışman hocam Doç. Dr. Harun Abacı'ya, değerli eleştiri ve yönlendirmeleriyle çalışmamın olgunlaşmasına katkı sağlayan jüri üyeleri Doç. Dr. Yakup Bıyıkoğlu ve Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Cihad Bakkal hocalarıma, bilgi ve birikimlerinden istifade ettiğim tüm kıymetli hocalarıma, yardım ve desteklerini eksik etmeyen dostlarıma ve aileme şükran ve saygılarımı sunarım.

Eserin müellifi Ahmed b. Zeynelâbidîn'i rahmetle anıyor ve çalışmamızın alana katkı sağlamasını Allah'tan niyaz ediyorum. Tevfik Allah'tandır...

Kadir YILMAZ

Denizli, 2023

ÖZET

Pamukkale Üniversitesi İslâmî İlimler Enstitüsü

Yüksek Lisans Tez Özeti

Tezin Başlığı: Ahmed b. Zeynelâbidîn es-Siddîkî'nin " <i>Husnü'l-vasfi fî sûreti's-Şaff</i> " Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili	
Tezin Yazarı: Kadir YILMAZ	Danışmanı: Doç. Dr. Harun ABACI
Kabul Tarihi: 10.01.2023	Sayfa Sayısı: viii (ön kısım) + 214 (tez)
Anabilim Dalı: Temel İslâm Bilimleri	Bilim Dalı: Tefsir
<p>Ahmed b. Zeynelâbidîn (ö. 1048/1638), 17. yüzyılda Kahire'de yaşamış son dönem Osmanlı âlimlerindendir. Hz. Ebû Bekir (r.a.)'ın soyundan olması sebebiyle el-Bekrî ve es-Siddîkî nispetleriyle de bilinen Ahmed b. Zeynelâbidîn başta tefsir, tasavvuf, edebiyat ve şiir olmak üzere birçok ilme vâkîf çok yönlü bir kişiliğe sahiptir. Yaşadığı dönemde Kahire'nin en önde gelen hocalarından biri haline gelmiş ve el-Ezher Camii'nde ders veren önemli âlimlerden biri olmuştur.</p> <p>İslâmî ilimlerin farklı alanlarında birçok eser telif eden Ahmed b. Zeynelâbidîn, Husnü'l-vasfi fî sûreti's-Şaff adlı Saff suresi tefsirini, İslam askerlerini gaza ve cihada teşvik etmek için yazdığını ve Arapça bilmeyenlerin faydalanabilmesi için de Türkçe'ye (Osmanlıca'ya) tercüme ettiğini ifade etmiş ve bu eserini dönemin padişahı IV. Murat Han'a hediye etmiştir.</p> <p>Çalışmamızda bahsi geçen eserin tahkik ve tahlili yapılmıştır. Çalışmamızın ilk bölümünde, Ahmed b. Zeynelâbidîn'in hayatı ve eserleri ele alınmıştır. İkinci bölümde ise söz konusu eser hakkında genel bilgiler verilerek örneklerle birlikte tahlil edilmiş, transkript ve tahric usûlü hakkındaki malumattan sonra tahkik bölümüyle çalışmamız tamamlanmıştır.</p>	
Anahtar kelimeler: Ahmed b. Zeynelâbidîn, Husnü'l-vasfi fî sûreti's-Şaff, Cihat, Saff Suresi, Tefsir.	

ABSTRACT

Pamukkale University Institute of Islamic Sciences

Abstract of Master Thesis

Title of the Thesis: Evaluation and Analysis of Ahmed b. Zeynelâbidîn as-Siddîkî's " <i>Husnü'l-vaşfi fî sûreti's-Şaff</i> "	
Author: Kadir YILMAZ	Supervisor: Doç. Dr. Harun ABACI
Date: 10.01.2023	Nu. of pages: viii (pre text) + 214 (main body)
Department: The Basic Islamic Sciences	Subfield: Tafsir
<p>Ahmed b. Zeynelâbidîn (d. 1048/1638) is one of the last period Ottoman scholars who lived in Cairo in the 17th century. Since he is a descendant of Hazrat Abu Bakr, he has al-Bekrî and as-Siddîkî rank. Ahmed b. Zeynelâbidîn has a multi-faceted personality who is knowledgeable in many sciences, especially in tafsir, mysticism, literature and poetry. During his lifetime, he became one of Cairo's foremost professors. He became one of the important scholars who taught in al-Azhar Mosque.</p> <p>Ahmed b. Zeynelabidin is a different work of Islamic sciences. He stated that he wrote the tafsir of the chapter of Saff called "<i>Husnü'l-vasfi fî sûreti's-Şaff</i>" to encourage Islamic soldiers to gas and jihad, and translated it into Turkish (Ottoman) for the benefit of those who do not know Arabic. He gifted this work to Murat IV, the sultan of the period.</p> <p>In the second part, general information about the work in question was given and analyzed with examples, and after the information about the transcript and the transcription method, our study was completed with the part of the investigation. In our study, the aforementioned work was investigated and analyzed. In the first part of our study, Ahmed b. Zeynelabidin's life and works are discussed.</p>	
Keywords: Ahmed b. Zeynelâbidîn, Husnü'l-vasfi fî sûreti's-Şaff, Jihad, Surah as-Saff, Tafsir.	

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	i
ÖZET	ii
ABSTRACT	iii
İÇİNDEKİLER	iv
KISALTMALAR	vii
TRANSKRİPSİYON SAYFASI	viii

GİRİŞ

I. ÇALIŞMANIN KONUSU, AMACI VE YÖNTEMİ	2
II. ÇALIŞMANIN KAYNAKLARI	3

BİRİNCİ BÖLÜM

AHMED B. ZEYNELÂBİDİN'İN HAYATI VE ESERLERİ

1.1. AHMED B. ZEYNELÂBİDİN'İN HAYATI	7
1.1.1. İsmi, Nisbeleri ve Nesebi	7
1.1.2. Doğumu ve Vefatı	8
1.1.3. Kişiliği	8
1.1.4. Hocaları	9
1.1.5. Talebeleri	10
1.1.5.1. Mer'î b. Yûsuf b. Ebî Bekr el-Makdisî el-Hanbelî (1033/1624)	10
1.1.5.2. Abdurahmân b. Yahyâ b. Muhammed el-Mellâh el-Hanefî el-Mısırî (1044/1634)	10
1.1.5.3. Fethullâh b. en-Nehhâs el-Halebî (1052/1642)	11
1.2. ESERLERİ	11
1.2.1. Dîvânu şî'r	11
1.2.2. el-Kevâkibü'l-Vehhâc fî Hidâyeti'l-Hâc	12
1.2.3. Ravdatü'l-Müştâk ve Behcetü'l-'Uşşâk	12
1.2.4. Reşfü'z-Zülâl 'an Tebessümi Şağru's-Suâl	13
1.2.5. el-Enfâsü's-Şiddîkiyye ve'l-Mevâhibü'r-Rahmâniyyeti'l-Îlâhiyye	13
1.2.6. Tahmîs	13
1.2.7. Sefîne	13
1.2.8. Hikâyetü İblîs me'a'n-Nebiyi Sallallâhu 'aleyhi ve Sellem	13
1.2.9. Muvaşşah min Kelâmi'ş-Şeyh Ahmed es-Siddîkî	13
1.2.10. Risâletün fî Ma'nâ Kavli'ş-Şâ'iri Vahzü'l-Esinneti ve's-Suâlü'n-Nâkış	14
1.2.11. Kasidetü'ş-Şeyhî'l-Bekrî	14
1.2.12. Tavâli'u'l-Fırağ beyne 'Âlemi'l-Emri ve 'Âlemi'l-Hâlîk	14

1.2.13. alâidü'l-Minen ve Fevâidü'z-Zemen.....	14
1.2.14. Teşîru't-Tâiyeti'l-Fâridiyye.....	14
1.2.15. Husnü'l-vaşfi fî sûreti's-Şaff.....	14

İKİNCİ BÖLÜM

AHMED B. ZEYNELÂBİDİN'İN HUSNÜ'L-VAŞFI FÎ SÛRETİ'S-ŞAFF ADLI ESERİ HAKKINDAKİ GENEL BİLGİLER VE ESERİN TAHLİLİ

2.1. ESER HAKKINDA GENEL BİLGİLER	17
2.1.1. Eserin Adı ve Kayıtlı Bulunduğu Yer	17
2.1.2. Eserin Fizikî Özellikleri.....	17
2.1.3. Telif Sebebi ve Tarihi.....	17
2.1.4. Metodu ve Yöntemi	18
2.1.5. Temel Kaynakları.....	19
2.1.5.1. Ahmed b. Zeynelâbidîn'in Eserinde Zikrettiği Kaynaklar	20
2.1.5.1.1. Tefsir Kaynakları	20
2.1.5.1.2. Hadis Kaynakları	20
2.1.5.1.3. Fıkıh Kaynakları	21
2.1.5.1.4. Biyografi Kaynakları	22
2.1.5.1.5. Kelâm Kaynakları	22
2.1.5.1.6. Akâid Kaynakları	22
2.1.5.1.7. Dil ve Lügat Kaynakları.....	22
2.1.5.1.8. Tarih Kaynakları.....	23
2.1.5.1.9. Diğer Kaynaklar	23
2.1.5.2. Ahmed b. Zeynelâbidîn'in Eserinde Faydalandığı Ancak İsimlerini Zikretmediği Kaynaklar.....	24
2.1.5.2.1. Tefsir Kaynakları	24
2.1.5.2.2. Hadis Kaynakları	25
2.1.5.2.3. Fıkıh Kaynakları	25
2.1.5.2.4. Kelam Kaynakları	26
2.1.5.2.5. Tarih Kaynakları.....	26
2.1.5.2.6. Diğer Kaynaklar	26
2.2. ESERİN TAHLİLİ VE DEĞERLENDİRİLMESİ	26
2.2.1. Eserin Rivayet Tefsiri Açısından İncelenmesi.....	26
2.2.1.1. Kur'ân'ın Kur'ân'la Tefsiri	27
2.2.1.2. Kur'ân'ın Hadisle Tefsiri.....	29
2.2.1.3. Kur'ân'ın Sahâbe ve Tâbiîn Kavliyle Tefsiri	31

2.2.1.4. Kur'ân'ın Sebebi Nüzûl ile Tefsiri	33
2.2.1.5. Şiirle İstişhâd	36
2.2.1.6. İsrâiliyat	38
2.2.2. Eserin Dirayet Tefsiri Açısından İncelenmesi	40
2.2.2.1. Re'y ile Tefsir	41
2.2.2.2. Belagat	42
2.2.2.3. Eserin Kelamî Yönü	43
2.2.2.4. Eserin Fikhî Yönü	44
2.2.2.5. Eserin Lügavî Yönü	47
2.2.2.6. Eserin Tarihî Yönü	49
2.2.3. Eserde Ele Alınan Başlıca Kur'ân İlimleri	50
2.2.3.1. Tenâsübü'l-Kur'ân	50
2.2.3.2. Kıraat	51
2.3. TAHKİK BÖLÜMÜ	52
2.3.1. Transkript ve Tahric Yöntemi	52
2.3.2. Husnü'l-vasfi fî Sûreti's-Şaff Metni	53
SONUÇ	197
KAYNAKÇA	201
EKLER	212

KISALTMALAR

- a.s. : aleyhi's-selâm
b. : bin, ibn
bkz. : bakınız
bs. : baskı, basım
c. : cilt
çev. : çeviren
DİA : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
ed. : editör
h. : hicrî
Hz. : Hazreti
m. : miladî
M.Ü. : Marmara Üniversitesi
nşr. : neşreden
ö. : ölümü
r.a. : radiyallahü anhü
s. : Sayfa
s.a.v. : sallallahü aleyh ve sellem
TDV : Türkiye Diyanet Vakfı
thk. : tahkik
ts. : tarihsiz
vb. : ve benzeri
y.y. : yüzyıl

TRANSKRİPSİYON SAYFASI

S, Ş: ص	E: ا
Z, D, Đ: ض	ع: ء
T: ط	B: ب
Z, Ž: ظ	P: پ
ع: ء	T: ت
G, Ğ: غ	S, Ş: ث
F: ف	C: ج
K, K: ق	Ç: چ
K, G: ك	H, H: ح
G, Ğ: گ	H, H: خ
N: ن	D: د
L: ل	Z, Ž: ذ
M: م	R: ر
N: ن	Z: ز
V: و	J: ژ
H: ه	S: س
Y: ي	Ş: ش

MEDLER (Harekesiz - و, ا, ی - Harfleri)

â: ا	Kā: قا
î: ی	Kî: قی
û: و	Kû: قو

Not: Transkripsiyondaki medler “a, i, u” harflerinin üzerine şapka koyularak gösterilmiştir. Yalnızca ق ve ك harflerinin ayırt edilebilmesi için ق harfinden sonraki medler üzeri çizili harflerle (ā, ī, ū) gösterilmiştir.

GİRİŞ

I. ÇALIŞMANIN KONUSU, AMACI VE YÖNTEMİ

Kurulduğu dönemden itibaren İslam'a ve İslamî ilimlere hizmet eden Osmanlı Devleti, her daim ilmin ve ilim adamlarının destekçisi olarak sayısız âlimin yetişmesi ve çeşitli eserlerin ortaya koyulması hususunda tarih sahnesinde önemli bir rol oynamıştır. Birçok ilmî sahada mümtaz eserler ortaya koyan Osmanlı âlimleri, tefsir alanında da önemli çalışmalara imza atarak bizlere büyük bir miras bırakmışlardır. Ancak, latin alfabesine geçilmesi, 2. Dünya Savaşı ve sonrasında meydana gelen yoksulluk ve muhtelif siyasî meseleler gibi sebeplerden dolayı bu ilmî mirasla ilgili yeterli inceleme ve çalışmalar yapılamamıştır. Son dönemlerde ise Osmanlı'nın ilmî ve kültürel mirası üzerindeki akademik çalışmalarda bir artış görülse de yapılan çalışmalar yeterli düzeyde değildir. Biz araştırmacılara düşen görev bu sahadaki çalışmalarımızı yoğunlaştırmak ve elimizde var olan ilmî hazineden istifade etmektir. Bundan dolayı biz de söz konusu alandaki çalışmalara katkı sağlamak amacıyla tez konumuz olarak Osmanlı Devleti'nin son dönem âlimlerinden olan ve IV. Murat (ö. 1049/1640) zamanında yaşayan Ahmed b. Zeynelâbidîn'in (ö. 1048/1638) *Husnü'l vasfi fi sûreti's-Şaff* adlı eserinin tahkik ve tahlilini yapmayı uygun gördük. Bu yazma eser, hâli hazırda Süleymaniye Kütüphanesi Nuruosmaniye Bölümü'nde 00570 demirbaş numarasıyla yer almakta olup, 116 varaktan meydana gelmektedir. Eserde *es-Saff* suresinin tefsiri ve incelikleri üzerinde durulmuştur. Yapmış olduğumuz incelemeler neticesinde, daha önce yapılan çalışmaların genellikle Fatiha, Yasin, Bakara ve Âl-i İmran sureleri üzerinde ağırlık kazandığı görüldüğünden dolayı zikredilen surelerden farklı bir sure üzerinde çalışmayı uygun bulduk. Böylece *es-Saff* suresinin tefsiriyle ilgili bir eseri çalışma konusu olarak tercih ettik. Temel amacımız, bu çalışmamızla farklı sureler üzerinde de çalışılabileceğini göstermek ve bu konuda örnek bir çalışma ortaya koymaktır. Tezimizin diğer bir amacı ise kütüphanelerde unutulmaya yüz tutmuş binlerce değerli eserin, araştırmacılar tarafından incelenmeyi beklediğini bilim adamlarına hatırlatmak ve bu konuda onları teşvik etmektir.

Çalışmamıza, Arapça-Osmanlıca olarak kaleme alınan *Husnü'l vasfi fi sûreti's-Şaff* adlı eserin¹ transkripsiyonu yapılarak başlanmıştır. Böylece başka alanlarda çalışma yapan veya konu hakkında araştırma yapmak isteyen diğer okur kitlesinin de eserden istifade etmesine olanak sağlanmıştır. Transkripsiyon işleminin ardından eserin tahriri de yapılarak Ahmed b. Zeynelâbidîn'in faydalanmış olduğu kaynaklar ortaya koyulmuş, eserde adı geçen yer, eser ve

¹ Ahmed b. Zeynelâbidîn, *Husnü'l vasfi fi sûreti's-Şaff* adlı bu eserini telif ederken öncelikle Arapça olarak yazdığı bir veya birkaç cümlenin üzerini kırmızı kalemle çizmiş, sonrasında ise bu Arapça kısmı Osmanlıca'ya çevirmiştir. Eser böyle bir yöntemle yazıldığından dolayı "Arapça-Osmanlıca" denilmiştir.

âlimler hakkında özet bilgiler verilmeye çalışılmıştır. Transkripsiyon ve tahrir yapılırken takip edilen yöntem “Transkript ve Tahrir Yöntemi” başlığı altında detaylı bir şekilde anlatılmıştır.

İlmî miras olarak tabir ettiğimiz atalarımızdan bizlere kalan eserlerin, gün yüzüne çıkarılmasının öneminin yanı sıra, bu eserleri ortaya koyan âlimlerimizin tanınması ve tanıtılması da bir o kadar önem arz etmektedir. Bu nedenle, kaynaklarda hakkında pek fazla bilgi bulunmayan Ahmed b. Zeynelâbidîn’in tanıtılmasının ilim dünyasına katkı sağlayacağını düşündük. Buradan hareketle transkripsiyon ve tahrir işleminden sonra çalışmamızın ilk bölümünü, Ahmed b. Zeynelâbidîn’in hayatı ve eserlerine ayırdık.

Ahmed b. Zeynelâbidîn’in hayatı ve eserlerinden müteşekkil olan birinci bölümden sonra çalışmamızın ana konusunu oluşturan *Husnû’l vasfi fî sûreti’s-Şaff* adlı eser hakkındaki genel bilgileri alt başlıklarla detaylı şekilde inceleyerek eserin tahlilini yaptık. “Sonuç” kısmıyla eserin tahlil kısmını tamamladık. İSNAD-2 sisteminin tahkik kurallarını esas alarak eserin tahkiki yaptık ve çalışmamızı sonlandırdık.

II. ÇALIŞMANIN KAYNAKLARI

Âlimlerin birçoğunun, bir eser telif ettiklerinde, bu eseri oluştururken hangi kaynaklardan istifade ettiklerini genellikle mukaddime bölümünde zikrettikleri görülmektedir. Bazı âlimlerin ise mukaddime dışında, eserin sonunda veya başka bir bölümünde kaynak bilgisini verdikleri de vâkidir. Ahmed b. Zeynelâbidîn’in *Husnû’l-vasfi fî sûreti’s-Şaff* adlı eserini incelediğimizde onun, kaynak bilgisiyile ilgili ne mukaddimedede ne de eserin başka bir bölümünde “şu şu eserlerden istifade ettim” şeklinde bir malumat vermediği tespit edilmiştir. Ancak eserin birçok yerinde, naklettiği bilgileri bazen eser, bazen müellif, bazen de her ikisini birlikte zikrederek okuyucuya sunması dikkat çekmektedir. Bununla birlikte müellifimiz bazı nakillerinde de bilgileri olduğu gibi aktarmış, herhangi bir kaynak/müellif ismi zikretmemiştir. Bundan dolayı Ahmed b. Zeynelâbidîn’in faydalandığı kaynakları tespit etme işlemi tarafımızca gerçekleştirilmiştir. Çalışmamızın ikinci bölümünde “ESER HAKKINDA GENEL BİLGİLER” ana başlığının altında yer alan “Temel Kaynaklar” bölümünde çalışmanın kaynaklarına dair detaylı bilgiler verilmiştir. Bu sebeple burada yalnızca eserde en fazla istifade edilen kaynakları belirtmek yeterli olacaktır diye düşünüyoruz. Bu kaynakların başında, Ahmed b. Zeynelâbidîn’in eserinin son kısmına eklemiş olduğu, Abdurrahman b. Ebî Bekr Celâleddin es-Suyûtî’ye ait olan *İlkâmü’l-haceri li-men zekâ sâbbe Ebî Bekr ve `Ömer* adlı çalışması gelmektedir. Zikredilmesi gereken diğer bir eser ise Muhammed b. İsa Aksarâî’nin gaza ve cihad konusunda yazmış olduğu *Kitâbu nihâyeti’s-suâli ve’l-emniyeti fî te`allümi a`mâli’l-furûsiyye fî umûri’s-saltanati* adlı çalışmasıdır. Ahmed b.

Zeynelâbidîn'in, bu iki eserden ve başta *Buharî*, *Müslim* ve *Tirmizî* olmak üzere *Kütüb-ü Sitte*'de yer alan hadis kaynaklarından çokça istifade ettiği tespit edilmiştir.

Biz de çalışmamızı oluştururken Ahmed b. Zeynelâbidîn'in istifade ettiği zikredilen kaynaklara ek olarak birçok eserden yararlandık. En fazla yararlandığımız eserlerden bazıları şöyledir: Yazar ve eserler hakkında Muhibbî'nin (ö. 1111/1699) *Hülâsatü'l-Eşer*'i, Bağdatlı İsmâil Paşa'nın *Keşfü'z-zunûn'u* (ö. 1920), Ziriklî'nin (ö. 1976) *el-A'lâm*'ı, Ali Rıza Karabulut ve Ahmet Turan Karabulut'un *Mu'cemü't-Târîhi't-Türâsi'l-İslâmî'si*, Âdil Nüveyhiz'in *Mu'cemü'l-Müfessirîn*'i ve Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi'dir. Tarih ve usûlde İsmail Cerrahoğlu'nun (ö. 2022) *Tefsir Usûlü* ve Muhsin Demirci'nin *Tefsir Tarihi*'dir. Lügatlerden Ali Ekber Dihhodâ'nın (ö. 1956) *Lügatnâme-i Dihhodâ'sı* (Farsça); Muhammed Mu'în'in (ö. 1971) *Ferhengi Farsî Mu'în*'i (Farsça); Şâkir Kesrâî'nin *Kâmûs-i Farsî-Arabî'si* (Farsça) ve *Kubbealtı Lügati*'dir. Tefsirlerden ise Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) *Keşşâf*'ı, İbn Atıyye'nin (ö. 541/1147) *el-Muharrerü'l-Vecîz*'i, Râzî'nin (ö. 606/1209) *Mefâtihü'l-ğayb*'ı, Alî b. Muhammed el-Hâzin'in (ö. 741/1341) *Tefsîrü'l-Hâzin*'i, İbn Arafe'nin (ö. 803/1401) *Tefsîru İbn 'Arafe*'sidir.

Ahmed b. Zeynelâbidîn es-Siddîkî'nin "*Husnü'l-Vaşfi fî Sûreti's-Saff*" Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili isimli yüksek lisans tez çalışmamızda istifade ettiğimiz kaynakların zikredilmesinden sonra *es-Saff* suresiyle ilgili Türkiye'de yapılan müstakil çalışmalar hakkında bilgi vermek konuyla ilgili araştırma yapmak isteyenlere yardımcı olacaktır. Bu meyanda faydalanılabilecek diğer kaynaklar şunlardır: *Saff Suresi'nin Din Eğitimi Açısından Yorumu*², *Peygamberlerin Mesajındaki Bütünlük Açısından Saff Suresi Tefsiri* ve Hz. Muhammed'in (s.a.v.) *Durumu*³, *Saff Sûresi ve Tefsiri*⁴, *Münâsebâtü'l-Kur'ân İlmi Işığında Saf Sûresi İncelemesi*.⁵

² Kıymet Kurtuluş, *Saff Suresi'nin Din Eğitimi Açısından Yorumu* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi 2000).

³ Celil Kiraz, *Peygamberlerin Mesajındaki Bütünlük Açısından Saff Suresi Tefsiri ve Hz. Muhammed'in (Sav) Durumu* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi 2000).

⁴ Zeynep Aktürk, *Saff Sûresi ve Tefsiri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi 2002).

⁵ Osman Acun, *Münâsebâtü'l-Kur'ân İlmi Işığında Saf Sûresi İncelemesi* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi 2016).

BİRİNCİ BÖLÜM

AHMED B. ZEYNELÂBİDÎN'İN HAYATI VE ESERLERİ

1.1. AHMED B. ZEYNELÂBİDÎN'İN HAYATI

1.1.1. İsmi, Nisbeleri ve Nesebi

Ahmed b. Zeynelâbidîn (1048/1638) doğup yetiştiği, birçok ilim tahsil ettiği ve daha sonra da hocalık yaptığı yere nispetle *el-Mısrî*,⁶ Şâfiî âlimlerin en faziletlielerinden birisi sayılması sebebiyle de *eş-Şâfiî* olarak tanınır.⁷ Ayrıca Hz. Ebû Bekir'in soyundan olan Ahmed b. Zeynelâbidîn *el-Bekrî* ve *es-Siddîkî* nisbeleriyle bilinir.⁸ Dolayısıyla müellifin nisbeleriyle birlikte tam ismi Ahmed b. Zeynelâbidîn b. Muhammed b. Ali el-Bekrî es-Siddîkî el-Mısrî eş-Şâfiî'dir.⁹

Ahmed b. Zeynelâbidîn, üzerinde çalışmış olduğumuz *Husnü'l-vaşfi fî tefsîri sûreti's-Saff* adlı eserinin 115. varlığında kendisinin Hz. Muhammed (s.a.v.)'e ve Hz. Ebû Bekir'e kadar dayanan nesebini ayrı ayrı zikretmiştir. Buna göre Hz. Muhammed (s.a.v.) 'e kadar dayanan nesebi şu şekildedir:

“Bu, fakîrin Hazreti Rasûli Ekrem sallâllâhu `aleyhi ve selleme nisbetidir. El-Fakîr Ahmed Zeyne'l-`âbidîn b. Muhammed Zeyne'l-`âbidîn b. Muhammed Zeyne'l-`âbidîn b. Muhammed Ebi'l-Hasen b. Muhammed Celâlu'd-dîn b. `Abdi'r-Rahmân b. Ahmed b.es-Seyyide el-Celîle Şerîfetü't-arafeyn Fâtîme bintü's-Seyyid Tâci'd-dîn b. es-Seyyid Muhammed b. es-Seyyid `Abdi'l-Melik b. es-Seyyid Yerham b. es-Seyyid Süleymân b. es-Seyyid Muhammed b. es-Seyyid `Ali b. es-Seyyid Muhammed b. es-Seyyid `Abdi'l-Melik b. es-Seyyid Hasen el-Mekfûf b. es-Seyyid `Ali b. es-Seyyid el-Hasen el-Müselles b. es-Seyyid Hasen el-Müsennâ b. Emîri'l-Mü'minîn el-Hasen İbn-i Emîri'l-Mü'minîn İmâmu'l-meşârik ve'l-meğârib `Ali b. Ebî Tâlib b. Fâtîmetü'z-Zehrâ binti seyid-i ehli'd-dünyâ ve'l-uhrâ.”

Hz. Ebû Bekir'e kadar dayanan nesebini ise şu şekilde zikretmiştir:

“Bu, fakîrin Ebû Bekr es-Siddîk radiyallâhu `anhü hazretlerine nisbetidir. El-Fakîr Ahmed Zeyne'l-`âbidîn b. Muhammed Zeyne'l-`âbidîn b. Muhammed Zeyne'l-`âbidîn b. Muhammed Ebi'l-Hasen b. Muhammed Celâlu'd-dîn b. `Abdi'r-Rahmân b. Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. `İvad b. `Abdi'l-Ĥâlik b. `Abdi'l-Mün'im b. Yahyâ b. Mûsâ b. Yahyâ b. Ya'kûb b. Necm b. `Îsâ b. Şa'bân b. `Îsâ b. Dâvud b. Muhammed b. Nûh b. Talha b. `Abdillâh et-Tâbi'î İbn-i

⁶ Muhammed Emîn b. Fazlillâh b. Muhibiddîn b. Muhammed el-Muhibbî el-Hamevî ed-Dımaşkî, *Ĥülâşatü'l-eşer fî a'yâni'l-ķarni'l-ĥâdî-`aşer* (Beyrut: Dâru Sâdir, t.y.), 1/201-203.

⁷ Âdil Nüveyhiz, *Mu'cemü'l-müfessirîn min sadri'l-İslâmi ĥatte'l-`asri'l-ĥađır* (Beyrut: Müessesetü Nüveyhiz es-Sekafiyye, 1409/1988), 1/38.; Hayrüddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Alî b. Fâris ez-Zirikî ed-Dımaşkî, *el-A'lâm* (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-melâyîn, 2002), 1/129.

⁸ Ali Rıza Karabulut-Ahmet Turan Karabulut, *Mu'cemü't-târîĥi't-türâşî'l-İslâmî fî mektebâti'l-`âlem* (Kayseri: Dâru'l-Akabe, 2001), 1/243.

⁹ Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn* (Beyrut: Mektebetü'l-Müsennâ, t.y.), 1/229.

'Abdi'r-Rahmân es-Sahâbî İbn-i ħalîfeti Rasûlillâh Ebî Bekr es-Siddîk radiyallâhu 'anhüm ecma'ın."

1.1.2. Doğumu ve Vefatı

Ahmed b. Zeynelâbidîn'in Kahire'de doğup büyüdüğü ve orada eğitim¹⁰ aldığı bilinmekle birlikte hangi tarihte dünyaya geldiğine dair bir bilgi ulaşılamamıştır. 1048/1638 yılında vefat eden¹¹ Bekrî'nin vefat ettiği yer hakkında kaynaklarda net bir bilgi yoktur. Ancak onun hayatıyla ilgili verilen bilgiler doğrultusunda hac yolculukları dışında Mısır'ın dışına pek çıkmadığı anlaşılmaktadır. Bundan dolayı Mısır'da vefat etmiş olması muhtemeldir.

1.1.3. Kişiliği

Ahmed b. Zeynelâbidîn, Bekrî'dir. Yani Hazreti Ebû Bekir'in soyundan gelmektedir. Amcası Ebü'l Mevâhib'in vefatından sonra *Bekrîlere* liderlik etmiş ve onlara yol göstermiştir. Edebiyat konusunda şaşırtıcı derecede mahir bir usta olan Bekrî geniş ilme sahip bir kimseydi. Özellikle Kur'an-ı Kerîm'in tefsîri konusunda otorite idi.¹² Azbakiye'deki¹³ evinde tefsir meclisleri kurmuştu. Bu meclislere o dönemin âlimleri katılmış ve Ahmed b. Zeynelâbidîn'den istifade etmişlerdir.¹⁴

Ahmed b. Zeynelâbidîn'in başta tefsir, tasavvuf, edebiyat ve şiir olmak üzere birçok ilme vâkıf olan çok yönlü bir kişiliği vardır. Bununla birlikte Bekrî'nin eserlerinde dönemin ilim dili olan Arapça, Farsça ve Osmanlıca'yı kullandığı ve hatta şiirler yazıp söyleyecek kadar bu dillere hâkim olduğu görülmektedir. Dolayısıyla Bekrî'nin sahip olduğu ilimleri çeşitli lisanlarla süsleyerek aktardığını söyleyebiliriz.

Kahire ehlinde olan Ahmed b. Zeynelâbidîn,¹⁵ kaynaklarda, Mısır'da bulunan Şâfiî mezhebine mensup ulemânın en faziletlilerinden biri olarak zikredilmektedir.¹⁶ Ayrıca başta Şâfiî âlimler olmak üzere ulemânın, onun ne kadar faziletli bir kimse olduğuna şahit oldukları ve onu

¹⁰ Nüveyhiz, *Mu`cemü'l-müfessirîn*, 1/129.

¹¹ İsmâil b. Muhammed Emin Mîr Selim Elbâbî el-Bağdâdî (Bağdatlı İsmâil Paşa), *Hediyetü'l-ârifîn*, *esmâ'ü'l-mü'ellifîn ve âşârü'l-muşannifîn*, nşr. Kilisli Rifat Bilge-İbnü'l-Emin Mahmud Kemal İnal (İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1951), I, 129.; Muhibbî, *Ĥülâşatü'l-eşer*, 1/203.

¹² Muhibbî, *Ĥülâşatü'l-eşer*, 1/201-202.

¹³ Kahire'nin merkezinde yer alan mahallelerden biridir. el-Azbakiye olarak bilinen bu mahalle Kahire'nin en modern merkezleri arasında yer alır. bk. Vikipedi Özgür Ansiklopedi, "Kahire" (Erişim 28 Ağustos 2021), <https://tr.wikipedia.org/wiki/Kahire>.

¹⁴ Muhibbî, *Ĥülâşatü'l-eşer*, 1/201.

¹⁵ Nüveyhiz, *Mu`cemü'l-müfessirîn*, 1/38.

¹⁶ Ziriklî, *el-A'lâm*, 1/129.

övdükleri ifade edilmektedir.¹⁷ Birçok alanda ilim tahsil eden Ahmed b. Zeynelâbidîn, yaşadığı dönemde Kahire'nin en önde gelen hocalarından biri haline gelmiş ve *el-Ezher Camii'*nde ders veren önemli âlimlerden biri olmuştur. *el-Ezher Camii'*, onun ilminin nuruyla âdetâ aydınlanmış ve süslenmiştir.¹⁸

Ahmed b. Zeynelâbidîn; müfessir, sûfî, edebiyatçı ve şairdir.¹⁹ Yüce ahlaka sahip, cömert ve ince ruhlu bir kimsedir. Defalarca hacca giden Bekrî'nin başından olağanüstü ve şaşırtıcı bazı olaylar geçmiştir. Onun ilmi ve ahlakı tüm hal, tavır ve davranışlarına da yansımıştır. Böylece insanlar tarafından kendisine itibar edilen bir kimse haline gelmiştir.²⁰

el-Fâdııl Mustafâ b. Fethullâh , Ahmed b. Zeynelâbidîn hakkında bir tercüme-i hâl yazmış ve özetle şöyle demiştir: Ahmed b. Zeynelâbidîn, imamların yıldızı (önderi), bu ümmetin en faziletlisi, iyiliklerin bulutu (yani iyilik yağdıran bulut gibi) ve bulanıklığı (yani şüpheleri ve musibetleri) ortadan kaldıran kişidir. Allâh Te'âlâ onun göğsünü ilimlere karşı açmış ve onu muvaffak kılmıştır. İki cihanda da onun ismi en güzel şekilde anılacaktır. Ahmed b. Zeynelâbidîn kendisini takva ile inşa etmiştir. Yaptığı sâlih ameller ailesine de sıçramıştır. O kadar cömert bir kimsedir ki onun cömertliğinden karşısındaki insanlar utanır. Zaman onun yaptığı cömertlikle süslenir. Yüce bir şana sahiptir. İnsanlar arasında saygın bir yeri ve onların hayatlarının her bir köşesinde tesiri vardır. Onun ahlakının kokusu o kadar meşhurdur ki misk şişesi açıldığında etrafa güzel kokular yayıldığı gibi onun ahlakının kokusu da insanlar arasında yayılır. Onun bulunduğu yerden nur yayılır, izzet ve şerefi her yerden hissedilir. Ahmed b. Zeynelâbidîn öyle bir imamdır ki onu dinleyenin imanı artar. Onun söylediği emirlere, yasaklara ve yaptığı adil işlere tâbi olunur ve kabul edilir. Onun şöhretini anlatmaya lüzum yoktur. Zira onun şanı, şerefi, ahlakı ve şöhreti zaten yayılmıştır.²¹

1.1.4. Hocaları

Ahmed b. Zeynelâbidîn, amcası Ebü'l-Mevâhib'den ve babasından ders almıştır. Ayrıca bu ikisi haricinde isimleri zikredilmemekle birlikte kendi döneminde Mısır'da bulunan hocalardan dersler aldığı ifade edilmektedir.²²

¹⁷ Muhibbî, *Ĥülâşatü'l-eşer*, 1/203.

¹⁸ Muhibbî, *Ĥülâşatü'l-eşer*, 1/201-202.

¹⁹ Nüveyhiz, *Mu'cemü'l-müfessirîn*, 1/38.; Karabulut-Karabulut, *Mu'cemü't-târîhi't-türâşi'l-İslâmî*, 1/243.

²⁰ Muhibbî, *Ĥülâşatü'l-eşer*, 1/201.

²¹ Muhibbî, *Ĥülâşatü'l-eşer*, 1/202-203.

²² Muhibbî, *Ĥülâşatü'l-eşer*, 1/201-202.; Velid b. Ahmed Hüseyin ez-Zübeyrî vd., *el-Mevsû'atü'l-müyessera fî terâcimi eimmeti't-tefsîr ve'l-ikrâi ve'n-nahvi ve'l-luga* (Britanya-Manchester: Mecelletü'l-Hikme, 1424/2003), 1/197.

1.1.5. Talebeleri

Ahmed b. Zeynelâbidîn geniş ilme sahip bir âlimdi. Onun bu ilminden faydalanmak isteyen birçok ilim adamı çeşitli bölgelerden gelerek ondan ilim tahsil etmişlerdir. Bu bölümde Ahmed b. Zeynelâbidîn'den ilim tahsil eden en meşhur üç âlim hakkında kısaca bilgi verilecektir. Sıralamada âlimlerin vefat tarihleri değil meşhur olma durumları esas alınacaktır.

1.1.5.1. Mer'î b. Yûsuf b. Ebî Bekr el-Makdisî el-Hanbelî (1033/1624)

Kaynaklarda geçtiğine göre Ahmed b. Zeynelâbidîn, Mer'î b. Yûsuf b. Ebî Bekr el-Makdisî el-Hanbelî'ye²³ bir icazet vermiştir.²⁴ Bu icazetin hangi alanla veya konuyla alakalı olduğu hakkında bilgi yoktur. Ancak bu icazet sayesinde Makdisî'nin, Ahmed b. Zeynelâbidîn'in talebelerinden biri olduğu anlaşılmaktadır.

1.1.5.2. Abdurahmân b. Yahyâ b. Muhammed el-Mellâh el-Hanefî el-Mısırî (1044/1634)

Abdurahmân b. Yahyâ, nâzım (şiir, beste yazar), nâsir (düz yazı yazar), kâtip ve şairdir. Yaşadığı dönemde akranları arasında faziletiyle ön plana çıkan Abdurahmân b. Yahyâ iyi bir edebiyatçı ve üstün ahlaklı bir şairdi. Yazmış olduğu şiirler meşhur şiirler mertebesine ulaşmıştır. Nazım ve nesir gibi alanlardaki diğer yazıları da döneminin bilinen ve belâgatı yüksek eserleri arasındadır. Kendisi Şeyh Zeynelâbidîn b. Muhammed el-Bekrî'den ilim almış ve onun en önemli talebelerinden biri sayılmıştır. Abdurahmân b. Yahyâ ilk önce Ahmed b. Zeynelâbidîn'in babasından, o vefat ettikten sonra Ahmed b. Zeynelâbidîn'in amcası Ebü'l-Mevâhib'den o da vefat edince Şeyh Ahmed b. Zeynelâbidîn'in kendisinden ilim almıştır. 1044/1634-1635 yılının Şaban ayının 18'inde salı günü Mısır'da vefat eden Abdurahmân b. Yahyâ'nın cenaze namazını

²³ Tam adı Zeynüddîn Mer'î b. Yûsuf b. Ebî Bekr b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Kermî'dir. Filistin'de Nablus yakınlarında bulunan Tûrkerm (Tûlkerm) köyünde doğmuş, ilk öğrenimini ve hıfzını burada tamamlamıştır. İlim tahsili için önce Kudüs'e gitmiş, ardından da Mısır'a geçerek Ezher'e girmiştir. Kudüs'te Muhammed b. Ahmed el-Merdâvî ve Kadı Yahyâ b. Mûsâ b. Ahmed el-Haccâvî'den fıkıh, Kahire'de Muhammed Hicâzî b. Muhammed b. Abdullah el-Vâiz el-Ekrâvî el-Kalkaşendî, Şehâbeddin Ahmed b. Muhammed b. Ali el-Guneymî ve diğer birçok âlimden hadis, tefsir, fıkıh okuyarak icâzet almıştır. Öğretim faaliyetine Kur'an ve tefsir dersleri verdiği Ezher Camii'nde başladıktan sonra İbn Tolun Camii'nde Hanbelî fikhî okutmuş ve daha sonra Sultan Hasan Camii meşihatına tayin edilmiştir. Bundan sonra ömrünü fetva vermekle, ayrıca öğretim ve telifle geçiren Mer'î b. Yûsuf'un eserleri daha kendisi hayatta iken uzak beldelere yayılmıştır. Mer'î b. Yûsuf koyu bir Hanbelî taraftarı olup fikhî nakillere, hadisin inceliklerine vâkıftı ve başka ilimlere dair geniş bilgi sahibiydi. Çok sayıda eser ortaya koyan bir müellif olmasının yanı sıra iyi bir fakihti. Selef akîdesini ve usûlünü benimser, bilhassa eserlerinden etkilendiği Takıyyüddin İbn Teymiyye'ye aşırı sevgi beslerdi. Rebûlevvel 1033'te (Ocak 1624) Kahire'de vefat etti. bk. Kasım Kırbıyık, "Mer'î b. Yûsuf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/182-187.

²⁴ Komisyon, *Maḥṭûṭâtü mektebeti'l-esed* (B.y.y.: eṣ-Şâmileṭü'z-Zehebîyye, t.y.), 26/153. (Not: Bu icazetin *Maḥṭûṭâtü mektebeti'l-esed* adlı eserdeki kayıt numarası 13059'dur.)

el-Ezher Camii'nde hocası Ahmed b. Zeynelâbidîn kıldırmıştır. Bu cenaze namazına dönemin önde gelen büyük âlimleri katılmıştır.²⁵

1.1.5.3. Fethullâh b. en-Nehhâs el-Halebî (1052/1642)

Yaşadığı dönemde Kahire'nin en önde gelen hocalarından biri olan Ahmed b. Zeynelâbidîn edebiyat ve şiir konusunda da mahir bir usta idi. Bundan dolayı kendisinden istifade etmek için her yerden şairler gelmiş ve onu öven şiirler yazmışlardır.²⁶ Bu şairlerden birisi de Fethullâh b. en-Nehhâs el-Halebî'dir. Fethullâh b. en-Nehhâs el-Halebî²⁷, Ahmed b. Zeynelâbidîn'den ders almış ve birçok kasidede onu öven şiirler yazmıştır. Bu kasidelerin en belâgatlı ve meşhur olanı bâ harfinin kafiyesiyle yazmış olduğu '*Atfu'l-ğuşni'r-ratib...ve telâfânâ el-habîb* adlı kasidesidir.²⁸

1.2. ESERLERİ

1.2.1. Dîvânu şi'r

"Dîvânü Ahmedî'l-Bekrî"²⁹ ve "Dîvânü'l-Bekrî"³⁰ olarak da bilinen bu dîvânda bulunan şiirlerin büyük bir kısmı bulmaca şeklindedir. Yani Ahmed b. Zeynelâbidîn bulmacaları şiir şeklinde söylemiştir.³¹ O, bulmacaları şiir şeklinde söyleme hususunda mahir bir kişidir. Bu dîvân, Bekrî'nin şanının ve şerefine yüceliğine ve en güzel sözleri belîğ bir şekilde söyleme mertebesine ulaştığına delalet eden bir eserdir.³² Eserin birkaç nüshası bulunmaktadır. Bu nüshaların yerleri şu şekildedir:

[1. Nüsha: İskenderiyye'de Mektebetü'l-Belediyye'de bulunmaktadır. Edebiyat bölümünde yer alan eserin kayıt numarası 52'dir.

2. Nüsha: Berlin'de Mektebetü'd-Devle'de bulunmaktadır. Eserin kayıt numarası 7972'dir.

3. Nüsha: Paris'te el-Mektebetü'l-Vataniyyeti bi-Bâris'te bulunmaktadır. Eserin kayıt numarası 3233'tür.

4. Nüsha: Riyad'ta el-Mektebetü'l-Merkeziyye'de bulunmaktadır. Eserin kayıt numarası 2768'dir.

²⁵ Muhibbî, *Hülâşatü'l-eşer*, 2/405.

²⁶ Muhibbî, *Hülâşatü'l-eşer*, 1/201.

²⁷ İsmi Fethullâh b. Abdillâh'dır. İbnü'n-Nehhâs el-Halebî olarak bilinir. Şairdir ve şiir dîvânı vardır. 1052/1642 yılında vefat etmiştir. bk. Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyyetü'l-ârifin*, 1/815.

²⁸ Kasidenin tamamı için bkz. Muhibbî, *Hülâşatü'l-eşer*, 1/201.

²⁹ Karabulut-Karabulut, *Mu'cemü't-târîhi't-türâşi'l-İslâmî*, 1/243.

³⁰ Bağdatlı İsmâil Paşa, *Keşfü'z-zunûn*, 3/493.

³¹ Ziriklî, *el-A'lâm*, 1/129.; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifin*, 1/229.

³² Muhibbî, *Hülâşatü'l-eşer*, 1/202.

5. Nüsha: Medine’de Mektebetü Ârif Hikmet’te bulunmaktadır. Edebiyat bölümünde yer alan eserin kayıt numarası 75’tir.

6. Nüsha: Amerika Birleşik Devletleri’nin Brinston şehrinde Mektebetü Brinston’da bulunmaktadır. Eserin kayıt numarası 227’dir.]³³

1.2.2. el-Kevâkibü’l-Vehhâc fî Hidâyeti’l-Hâc

Hac yolculuğuyla ilgili manzûme şeklinde yazılan bu eser³⁴ “el-Kevkebü’l-Vehhâc fî Hidâyeti’l-Huccâc” adıyla da bilinmektedir. Ahmed b. Zeynelâbidîn nesir şeklinde yazdığı bu eserde hac sevgisi ile birlikte Hz. Ebû Bekir’in ve çocuklarının Hz. Peygambere yapmış oldukları hizmetlerden dolayı ne kadar şan ve şeref sahibi olduklarından bahsetmektedir. Ayrıca kendisinin de onlardan biri olmasından dolayı nesebiyle övünmektedir.³⁵ Bu eserin bir nüshası Riyad’da el-Mektebetü’l-Merkeziyye’de 2/1266 (mecâmî) kayıt numarasıyla bulunmaktadır. Diğer bir nüshası ise Yemen’in San’â şehrinde Mektebetü’l-Câmi’i’l-Kebîr’de 704 nolu kayıt numarasıyla yer almaktadır.³⁶

1.2.3. Ravdatü’l-Müştâk ve Behcetü’l-‘Uşşâk

Ahmed b. Zeynelâbidîn’in “Lev’atü’ş-Şâkî ve Dem’atü’l-Bâkî”³⁷ adlı kitabın üslubu üzere³⁸ yazmış olduğu eseridir.³⁹ Şair ve edebiyatçılar arasında bilinen gazel-i müzekker konusu hakkında yazılmıştır. Tek ciltten oluşan eser 270 varaktır. Mektebetü İskenderiyye’de edebiyat bölümünde (ادب 9494) 134521 şeklinde kayıtlıdır.⁴⁰

³³ *Hizânetü’t-Turâş-Fihrisü’l-maḥṭûṭât*, Merkezu’l-Melik Faysal, 51/219, Kayıt no: 50257.

³⁴ Ziriklî, *el-A’lâm*, 1/129.

³⁵ Sadrüddîn Alî b. Ahmed b. Muhammed Ma’sûm el-Hüseynî el-Medenî (İbn Ma’sûm), *Sülâfetü’l-‘aşr fî meḥâsinî’ş-şu’arâ’ bi-küllî Mışr*, (Katar-Doha: Ali b. Ali, 1382/1963), 1/237.

³⁶ *Hizânetü’t-Turâş*, 59/923, Kayıt no: 60086.

³⁷ Ebû’s-Safâ (Ebû Saîd) Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn Aybeg b. Abdillâh es-Safedî’nin (ö. 764/1363) maḳâmâtlarından biridir. Eserde müellifin çağındaki şair ve edipler arasında yaygın bir tema olan gazel-i müzekker konusu işlenmiştir. Bedüzzaman el-Hemedânî ve Harîrî’nin Maḳâmât’larına oranla son derece yalın ve sürükleyici bir roman üslûbuyla manzum ve mensur parçalar halinde yazılmıştır. Eser defalarca basılmıştır (Kahire 1274; Tunus 1274; İstanbul 1291; Humus 1910; nşr. Abdülmelik Ahmed el-Vâdiî, Beyrut 1991). bk. İsmail Durmuş, “Safedî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/447-450.

³⁸ “Ravdatü’l-Müştâk ve Behcetü’l-‘Uşşâk” adlı eser sürükleyici bir roman üslûbuyla kaleme alınmıştır.

³⁹ Ziriklî, *el-A’lâm*, 1/129.; Muhibbî, *Hülâşatü’l-eşer*, 1/201.; Zübeyrî vd., *el-Mevsû’atü’l-müyessera*, 1/198.; İsmâil b. Muhammed Emin Mîr Selim Elbâbî el-Bağdâdî (Bağdatlı İsmâil Paşa), *Keşfü’z-zunûn ‘an esmâ’i’l-kütûbi ve’l-fünûn* (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1413/1992), 3/597.

⁴⁰ *el-Ezherî’ş-Şerîf*, Müessesetü Sekîfeti’s-Şafâ el-‘İlmiyye, 18/132, Kayıt no: 35257.

1.2.4. Reşfü'z-Zülâl 'an Tebessümi Şağru's-Suâl

Ahmed b. Zeynelâbidîn'in biyografiyle ilgili yazmış olduğu eseridir.⁴¹ Eserin ismi kaynaklarda geçmektedir ancak nerede olduğu hakkında bir bilgiye ulaşılamamıştır.

1.2.5. el-Enfâsü's-Şiddîkiyye ve'l-Mevâhibü'r-Rahmâniyyeti'l-Îlâhiyye

Ahmed b. Zeynelâbidîn'in tasavvuf hakkında yazmış olduğu eserlerden biridir.⁴² Kaynaklarda eser hakkında yalnızca bu kadar bilgiye ulaşılabilmektedir.

1.2.6. Tahmîs

İki varaktan oluşan bu risale tasavvufla ilgili olup nesih hattıyla yazılmıştır. Eser, Dimaşk'ta el-Mektebetü'z-Zâhiriyye'de 37547 kayıt numarasıyla yer almaktadır.⁴³

1.2.7. Sefîne

59 varaktan meydana gelen bu eser, el-Hamdü lillâhi'llezî selsele selsebîle dumû'u'l-muhibbîn bi-i'râdî'l-muhibbîn... ifadesiyle başlamaktadır.⁴⁴ Eser hakkında kaynaklarda yalnızca bu bilgiye ulaşılabilmektedir.

1.2.8. Hikâyetü İblîs me'a'n-Nebiyi Sallallâhu 'aleyhi ve Sellem

Eserde Nebi (s.a.v.) ve şeytan arasında vuku bulan bir hikâye anlatılmaktadır. 8 varaktan oluşan eser, mağribî hattıyla yazılmıştır. Eser, el-Ezher Camii'nin Ravâku'l-Meğâribe kısmının tarih bölümünde 9325 kayıt numarasıyla yer almaktadır.⁴⁵

1.2.9. Muvaşşah min Kelâmi's-Şeyh Ahmed es-Siddîkî

82 varaktan oluşan bu eser nesih hattıyla yazılmıştır. Ahmed b. Zeynelâbidîn'in akrostiş tekniğiyle⁴⁶ yazdığı bir şiiirdir. Eser, el-Ezher Camii'nin Ravâku'l-Meğâribe kısmında (1930 mecâmî') 97476 kayıt numarasıyla yer almaktadır. Bu eserin diğer bir nüshası da bu kütüphanenin aynı bölüm ve kayıt numarasında mevcuttur. Ancak bu nüshada eserin ismi *Muvaşşahu'l-Bekrî* olup varak sayısı da 82 değil 83'tür.⁴⁷

⁴¹ Zirikî, *el-A'lâm*, 1/129.

⁴² Karabulut-Karabulut, *Mu'cemü't-târîhi't-türâşi'l-İslâmî*, 1/243.

⁴³ Komisyon, *Maḥṭûṭâtü mektebeti'l-esed*, 62/86.

⁴⁴ Muhammed Âyiş, *Fihrisü'l-maḥṭûṭâtî'l-'arabiyye fi'l-Memleketi'l-Vaṭaniyyeti'n-Nimsâviyye* (Cidde: Müessesetü Sekîfeti's-Şafâ el-İlmiyye, 1429/2008), 265.

⁴⁵ *el-Ezheri's-Şerîf*, 4/104, Kayıt no: 5860.

⁴⁶ Akrostiş ya da Türkçe söylemiyle "ilkleme", bir şiiirde dizelerin ilk harflerinin yukarıdan aşağıya doğru sıralandığında anlamlı bir sözcük meydana getirmesidir. Divan edebiyatında akrostişe "muvaşşah" ya da "istihrac" denir. bk. Vikipedi Özgür Ansiklopedi, "Akrostiş" (Erişim 4 Şubat 2023), <https://tr.wikipedia.org/wiki/Akrostiş>.

⁴⁷ *el-Ezheri's-Şerîf*, 24/13, Kayıt no: 47297-47298.

1.2.10. Risâletün fî Ma`nâ Kavli's-Şâ'iri Vaĥzü'l-Esinneti ve's-Suâlû'n-Nâķış

Şiir hakkında yazılmış bir risaledir. Bu risâle Riyad'da Merkezü'l-Melik Faysal li'l-buhûşi ve'd-dirâsâti'l-İslâmîyye Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Eserin kayıt numarası 263 ج' dir.⁴⁸

1.2.11. Kasidetü's-Şeyĥi'l-Bekrî

Ahmed b. Zeynelâbidîn'in yazmış olduĝu kasidelerinden biridir. Bu eser Irak'ın Süleymâniyye şehrinde Mektebetü'l-evkâf bi's-Süleymâniyye'de ت 137-135 (mecâmî') kayıt numarasıyla bulunmaktadır.⁴⁹

1.2.12. Tavâli'u'l-Firaķ beyne 'Âlemi'l-Emri ve 'Âlemi'l-Ĥâliķ

Tasavvufla ilgili olan bu eser, "Tavâli'u'l-firaķ beyne 'âlemi'l-emri ve 'âlemi'l-ĥalk" adıyla da bilinmektedir. 4 varaktan oluşan bu eser, nesih hattıyla yazılmıştır. Kahire'de el-Mektebetü'l-Ezheriyye'de bulunmaktadır. Eserin kayıt numarası (932 mecâmî') 46085 şeklindedir.⁵⁰

1.2.13. Ķalâidü'l-Minen ve Fevâidü'z-Zemen

Tasavvufla ilgili olan bu eser, Kahire'de el-Mektebetü'l-Ezheriyye Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Eserin kayıt numarası (319) 10859 şeklindedir.⁵¹

1.2.14. Teşĥiru't-Tâiyyeti'l-Fâriğiyye

Eser tasavvufla ilgili olup 16 varaktan oluşmaktadır. Nesih hattıyla yazılmıştır. Halep'te el-Mektebetü'l-Ahmediyye'de bulunan eserin kayıt numarası 1192' dir.⁵²

1.2.15. Husnü'l-vaşfi fî sûreti's-Şaff

Bu eser *es-Saff* suresinin tefsiriyle ilgili olup 116 varaktan oluşmaktadır. Eser, İstanbul'da Süleymaniye Kütüphanesi'nin Nuruosmaniye Bölümü'nde 00570 numarasıyla kayıtlıdır. Bu eserle ilgili detaylı bilgi çalışmamızın ikinci bölümünde verilecektir.

Ahmed b. Zeynelâbidîn'in zikredilen eserlerden başka daha önce de ifade ettiğimiz Mer'î b. Yûsuf b. Ebî Bekr el-Makdisî el-Hanbelî'ye verdiği bir icazet vardır. Bir varaktan oluşan bu icazet, nesih hattıyla yazılmıştır. Eser, Halep'te el-Mektebetü's-Siddîkiyye'de 24; 15246 kayıt numarasıyla yer almaktadır.⁵³

⁴⁸ *Ĥizânetü't-Turâş*, 75/442, Kayıt no: 76434.

⁴⁹ *Ĥizânetü't-Turâş*, 79/158, Kayıt no: 80293.

⁵⁰ *Ĥizânetü't-Turâş*, 106/495, Kayıt no: 106967.; *el-Ezheri's-Şerîf*, 23/61, Kayıt no: 45410.

⁵¹ *Ĥizânetü't-Turâş*, 106/534, Kayıt no: 107006.

⁵² Komisyon, *Maĥţûţâtü mektebeti'l-esed*, 21/398.

⁵³ Komisyon, *Maĥţûţâtü mektebeti'l-esed*, 26/153.

Ayrıca Bekrî'nin, Vârisî el-Mısırî'nin⁵⁴ yazmış olduğu bulmacaya cevap olarak yazmış olduğu bir nesri vardır.⁵⁵

Bekrî'nin *Husnü'l-vaşfi fi sûreti's-Şaff* adlı tefsirinin 40. varağında belirttiğine göre kendisi *Ahmed* isminde bir risâle telif etmiş ve bu risâleyi *Zehratü'l-hurûf ve bârikati's-sirri'l-mevsûf* ile tesmiye etmiştir.

Ahmed b. Zeynelâbidîn'in bu zikredilen eserleri haricinde *Feydu'l-feyyâd* (İçerisinde vaazların bulunduğu bir eserdir.), *Lisânü'l-mehabbe*, *Zehratü'l-büstân*, *Fitku'r-ritki li-izhâri'l-hakk*, *Hâtifetü't-tekrîm fi esrâri'l-cehîm*, *Lisânü'l-haқиkati ve'l-mecâz* ve *İkâmetü's-şevâhid* adlı risâleleri vardır. Bu risâlelerin tamamı küçük risâleler olup her biri Riyad Üniversitesi'nin kütüphanesinde bulunmaktadır.⁵⁶

⁵⁴ Bu kişinin kim olduğu hakkında bir bilgiye ulaşamadım.

⁵⁵ Nesir için bk. Muhibbî, *Hülâsatü'l-eşer*, 1/203.

⁵⁶ Ziriklî, *el-A'lâm*, 1/129.

İKİNCİ BÖLÜM

AHMED B. ZEYNELÂBİDÎN'İN HUSNÜ'L-VAŞFİ FÎ SÛRETİ'S-ŞAFF ADLI ESERİ
HAKKINDAKİ GENEL BİLGİLER VE ESERİN TAHLİLİ

2.1. ESER HAKKINDA GENEL BİLGİLER

2.1.1. Eserin Adı ve Kayıtlı Bulunduğu Yer

Ahmed b. Zeynelâbidîn es-Sıddîkî'nin "*Husnü'l-vasfi fî sûreti's-Şaff*" adlı bu eseri bazı kaynaklarda "*Husnü'l-vasfi fî tefsîri sûreti's-Şaff*" olarak da zikredilmiştir.⁵⁷ Eserin yalnızca bir nüshası tespit edilebilmiştir. Bu nüsha da Süleymaniye Kütüphanesi'nin Nuruosmaniye Bölümü'nde 00570 demirbaş numarasıyla yer almaktadır.

2.1.2. Eserin Fizikî Özellikleri

Eser tek ciltten oluşmaktadır. Dış kapaklarının çekimiyle birlikte 122 varak olan eserin ana metni 116 varaktan meydana gelmektedir (VI+116). Asıl metnin başladığı 2. varığın ilk sayfası (2a) hariç tüm sayfaların satır sayısı 21'dir.⁵⁸ Ahmed b. Zeynelâbidîn yazı şekli olarak nesih hattını tercih etmiş olup yazısı oldukça okunaklı ve nettir. Baştan sona herhangi bir yazı değişikliği olmamıştır. Ayrıca eserde oldukça az yazım hatası yapılmıştır. Unutulan birkaç bilgi de metnin yan kısmında yer alan boşluklara anlaşılır şekilde not düşülmüştür. Harekesiz olarak kaleme alınan eserde noktalı harflerin genel itibarıyla anlaşılır ve belirgin olması okumada kolaylık sağlamaktadır. Müellif, *es-Saff* suresinin ayetlerinde kırmızı; başlıklar ve bazı önemli gördüğü kısımlarda altın sarısı; tefsir metninde ise siyah mürekkep kullanmıştır. Metin içinde geçen şiirleri belirtmek için ayrı kutucuklar içine almıştır. Arapça ve Osmanlıca olan eserde yazıların birbirine karışmaması için Arapça yazıların üstünü kırmızı mürekkep ile çizmiştir.

2.1.3. Telif Sebebi ve Tarihi

Ahmed b. Zeynelâbidîn, *Husnü'l-vasf fî sûreti's-Saff* adlı eserini ne zaman ve hangi maksatla telif ettiğini 3. varakta izah etmektedir. Ahmed b. Zeynelâbidîn, eserini "*ve câhidû fî sebîlillâhi*"⁵⁹ fermânı ve Nebi (s.a.v.)'in "*el-cennetü tahte zilâli's-suyûfi*"⁶⁰ hadis-i şerîfi gereğince iman kelimesini yüceltmek ve Allah rızasını kazanmak kastıyla 1043 senesinde yazmaya başladığını ifade etmektedir. Allah'ın, Müslümanları, azgın ve haddi aşan kafirleri hezimete uğratarak köklerini kazımaya teşvik ettiğini söylemektedir. Kendisinin de hem bu sebeple hem de Osmanlı sultanlarının duacısı ve destekçisi olması nedeniyle cihâdın fazileti kapsamında mü'minleri gazâ ve cihâda teşvik eden bir risale telif etmeye niyetlendiğini belirtmektedir.

⁵⁷ Nüveyhiz, *Mu'cemü'l-müfessirîn*, 1/38.; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, 1/229.; Zübeyrî vd., *el-Mevsû'atü'l-müyessera*, 1/198.; Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyetü'l-'ârifîn*, 1/159.

⁵⁸ 2. varığın ilk sayfasında Besmele'nin olduğu kısım tezyîn edildiği için bu sayfa Besmele hariç 18 satırdır.
⁵⁹ et-Tevbe 9/20.

⁶⁰ Muhammed b. İsa et-Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, thk. Ahmed Muhammed Şakir (Mısır: Şirketü Mektebeti ve Matbaati Mustafa el-Babî el-Halebî, 1395/1975), "Fezâilü'l-cihâd", 20 (No.1659).

7. varakta ise eseri telif sebebiyle ilgili şu ifadeleri kullanmaktadır: Bu fakir, Padişah Hazretlerinin kötülükle sıfatlanan kafirlere karşı İslâm'a yardım olmasını isteyerek ve hak dini yüceltmek niyetiyle gâzi ve mücâhitlerle birlikte Allah yolunda savaş için çıktığını gördü. İsterim ki o yüce Padişah Allahü Te'âlâ'nın ⁶¹ *يا أيها النبي حرّض المؤمنين على القتال* "Ey Peygamber! Mü'minleri savaşa teşvik et." buyruğunu yerine getirmek maksadıyla gücünün yettiği ölçüde Allah yolunda bir sefer düzenlesin. *es-Saff* suresinde Allah'ın cihâdı emretmesi ve bu surenin kafirlerle mücadele etme hakkında malumat içermesi nedeniyle gücümün ve takatimin yettiği kadarıyla bu sureyi tefsir etmek istedim. Bu sureyi tefsir etmekteki maksadım Mü'minleri gazâ ve cihâda teşvik etmek ve kötü huylu kafirleri hezimete uğratmaktır. Bundan dolayı bu risalenin hatimesini Kur'ân ve sünnetin dışında olan Râfizîler ve Ehl-i İlhâd'a karşı İslâm'ın galip gelmesi için mücadele eden halis kulların kazanacakları büyük sevap ve dereceleri zikretmekle tamamladım. Çünkü Hakk Sübhânehu ve Te'âlâ Padişahımız için bu aşağılık kafirler ve Râfizîlerle savaşmanın sevabını bir araya getirdi. Padişahımız da Allah'tan yardım isteyerek ve tevekkül ederek Râfizîler ve Ehl-i İlhâd ile mücadele etsin ve bu sevaba nail olsun.

116. varakta da bu eseri ortaya koymasındaki gayesinin kafirleri ve Râfizîleri sahife-i 'âlemden hak etmek yani yeryüzünden onları kazıyıp yok etmek olduğunu beyan etmektedir. Bu maksatla gazâ ve cihâd beyânında nuzûl eden Kur'ân ayetlerini, hadis-i şerîfleri ve münasip olan bazı mucizevî olayları bir araya getirdiğini söylemektedir. Ayrıca eserinde bu iki sapık fırka ile mücadele etmeleri durumunda Müslümanların Allah katında yüce dereceler ve bol nimetler elde edeceğine dair bilgiler verdiğini belirtmektedir. Ahmed b. Zeynelâbidîn, bu bilgileri vermesindeki maksadının ise Müslümanları gazâ ve cihada teşvik olduğunu ifade etmektedir.

2.1.4. Metodu ve Yöntemi

Eserde nasıl bir metot ve yöntem kullanıldığını bizzat Ahmed b. Zeynelâbidîn'in kendisi eserin 3. varığında açıklamaktadır. Bu açıklama özetle şöyledir: Cihadın faziletine dair bir eser tasnif ve telif etmek istedim ve *es-Saff* suresinin bunun için uygun olduğuna karar kıldım. Daha sonra da gücümün yettiği ölçüde bu mübarek sureyi ulema müfessirlerin üslubuna göre Arapça olarak tefsir ettim. Gazânın fazileti ve cihat hususundaki fevâid-i haseneyi bir araya getirerek ta'bîr eyledim. Fî sebîlillâh mücâhid olanların etraflıca düşünüp gazâ ve cihada rağbet etmeleri için Allah katında vaat olunan yüce mertebeler ve bol nimetler hakkında bazı sahih haberler

⁶¹ Enfâl 8/65.

zikreyledim. Bu risaleyi zamanın padişahı Sultan Murad Han'ın bâb-ı hümâyünlerine hediye ederek bu vesileyle kendisinin hâssa duacılarından olduğumu göstermek istedim. Arapça lisanını anlamada aczi olanların da bu eserden istifade edebilmeleri için eserin tamamını Arapça lafızlar kullanmadan mazmun manayı veciz bir şekilde Türkçe olarak beyan eyledim.

Genel olarak rivayet odaklı bir tefsir metodunu benimseyen Ahmed b. Zeynelâbidîn daha çok ayetleri ayetlerle ve hadislerle açıklama yoluna gitmiştir. Bununla birlikte bazı konularla ilgili örnekler verip açıklamalarda bulunarak kendi dirayetini de ortaya koymuştur. Zaman zaman Arapça, Farsça veya Osmanlıca şiirler kullanarak izahatlar yapan Bekrî, eserini bu şiirlerle âdeta süslemiştir. Ayrıca gerekli gördüğü yerlerde birtakım tarihi bilgiler aktarmış ve bazı kelimelerin kıraat bilgilerini vermiştir.

Eserin başındaki “Hamdele ve Salvele” ve sonundaki “Hâtimetü'l-Kitâb” bölümlerinde Arapça ve Farsça kelime ve terkiplerin yoğun olduğu ağıdalı bir dil kullanıldığı görülmektedir. Bunun dışında kalan kısımlarda ise Bekrî'nin sade, anlaşılır ve akıcı bir üslup kullandığı söylenebilir.

Eserini oluştururken birçok kaynaktan faydalanan Ahmed b. Zeynelâbidîn, bu kaynaklardan alıntı yaparken çoğunlukla bilgileri lafzen aktarırken bazen ise özet halinde zikretmektedir.

2.1.5. Temel Kaynakları

Ahmed b. Zeynelâbidîn, eserinin mukaddimesinde ya da başka bir bölümünde faydalandığı kaynakları toplu bir şekilde zikretmemiştir. Onun kaynaklardan nakilde bulunma şekillerini şu maddelerle ifade edebiliriz:

- 1- Bir kaynaktan bilgi aktarmadan önce kitabın ve müellifin ismini birlikte vermiştir.
- 2- Zaman zaman ise istifade ettiği kitabı ve aktardığı bilginin bu kitapta hangi bâb veya bölümde geçtiğini belirtmiştir.
- 3- Bazen sadece kitabın veya sadece müellifin ismini vermiştir.
- 4- Bazen de kitabın ve müellifin isimlerini vermeden doğrudan nakilde bulunmuştur.

Eserinde yer yer âyetlerden de faydalanan Ahmed b. Zeynelâbidîn, bu âyetleri hangi sûrenin kaçınıcı âyeti olduğunu belirtmeden kullanmıştır. Ayrıca tefsirinin birçok kısmında hadislere de başvuran Bekrî, başvurduğu bu hadislerin büyük bir kısmının kaynaklarını açıkça zikretmiştir.

Şâfiî mezhebinin önde gelen imamlarından biri olarak sayılan Bekrî, mezhep taasupçuluğu yapmadan başta kendi mezhebi olmak üzere diğer mezheplere ait kaynaklardan da faydalanmıştır.

Ahmed b. Zeynelâbidîn'in *Husnû'l-vasf fî sûreti's-Saff* adlı eseri kaynak açısından çok zengin bir içeriğe sahiptir. Ancak biz bu bölümde Bekrî'nin, eserinde başlıca faydalandığı kaynakları zikretmekle yetineceğiz. Bu kaynakları iki ana başlık altında toplayacağız. Birinci ana başlığımızda Bekrî'nin eserinin muhtelif yerlerinde belirttiği kaynakları zikredeceğiz. İkinci ana başlığımızda ise Bekrî'nin alıntı yaptığı diğer kaynakları tespit edebildiğimiz kadarıyla vermeye çalışacağız.

2.1.5.1. Ahmed b. Zeynelâbidîn'in Eserinde Zikrettiği Kaynaklar

Ahmed b. Zeynelâbidîn, tefsirinde kaynakları ve müellifleri genellikle meşhur isimleriyle zikretmiştir. Biz bu kaynak ve müellif isimlerini mümkün olduğunca tam olarak vermeye özen gösterdik. Eserlerin sıralamasını ise müelliflerin vefat tarihine göre düzenledik.

2.1.5.1.1. Tefsir Kaynakları

- Me'âni'l-Kur'ân ve İ'râbühû: Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl ez-Zeccâc (ö. 311/923)

- *el-Muharrerü'l-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-'Azîz*: Gâlib b. Abdirrahmân b. Temâm b. Atiyye el-Endelüsî (ö. 541/1147)

- *Mefâtîhu'l-Gayb*: Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî (ö. 606/1210)

2.1.5.1.2. Hadis Kaynakları

- Ahmed b. Zeynelâbidîn, Abdullah b. Abdurrahman ed-Dârimî'nin *es-Sünen*'i hariç kütüb-ü tis'a'nın tamamının isimlerini zikrederek rivayet nakletmiştir. Bunların dışındaki diğer hadis kaynakları ise şunlardır:

- *el-Cihâd li-İbni'l-Mübârek*: Ebû Abdirrahmân Abdullâh b. el-Mübârek b. Vâzih el-Hanzalî el-Mervezî (ö. 181/797)

- *el-Musannef*: Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm el-Yemânî es-San'ânî (ö. 211/826-27)

- *el-Müsned*: Ebû Bekr Abdullah b. ez-Zübeyr b. İsa el-Kureşî el-Humeydî (ö. 219/834)

- *el-Müsned*: Ebü'l-Hasen Müsedded b. Müserhed b. Müserbel el-Esedî el-Basrî (Müsedded) (ö. 228/843)

- *el-Kitâbü'l-Muşannefü fi'l-Ehâdîs ve'l-Âşâr*: Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrâhîm el-Absî el-Kûfî (ö. 235/849)

- *el-Müsned*: Ebû Ya'kûb İshâk b. İbrâhîm b. Mahled et-Temîmî el-Hanzalî el-Mervezî (İshâk b. Râheveyh) (ö. 238/853)

- *el-Müsned*: Ebû Ca'fer Ahmed b. Menî' b. Abdirrahmân el-Begavî (İbn-i Menî') (ö. 244/858-59)

- *el-Müsned*: Ebû Muhammed el-Hâris b. Muhammed b. Dâhir (Ebî Üsâme) et-Temîmî (ö. 282/895)

- *el-Müsned* (el-Bahrü'z-Zehhâr): Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdilhâliq el-Bezzâr el-Basrî (ö. 292/905)

- *el-Müsned*: Ebû Ya'lâ Ahmed b. Alî b. el-Müsennâ et-Temîmî el-Mevsilî (ö. 307/919)

- *Şahîhu İbni'l-Münzir*: Ebû Bekr Muhammed b. İbrâhîm b. el-Münzir en-Nisâbûrî (İbnü'l-Münzir) (ö. 318/930 [?])

- *Şahîhu İbn Hibbân*: Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî (İbn-i Hibbân) (ö. 354/965)

- *el-Mu'cemü'l-Kebîr li't-Taberânî*: Ebü'l-Kasım Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb El-Lahmi et-Taberânî (ö. 360/971)

- *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*: Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh en-Nisâbûrî el-Hâkim (ö. 405/1014)

- *es-Sünenü'l-Kebîr*: Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Beyhakî (ö. 458/1066)

- *Şifâi's-Sudûr*: el-Haccâc b. el-Fürâfisa'ya: Bu esere ulaşamadık ancak bu kaynaktan yapılan nakiller genellikle hadis olduğundan dolayı hadis kaynakları arasında zikretmeyi uygun bulduk.

2.1.5.1.3. Fıkıh Kaynakları

- *el-Lübâb fi'l-Fıkh*: Ebü'l-Hasen Ahmed b. Muhammed b. Ahmed el-Mehâmilî ed-Dabbî (ö. 415/1024)

- *el-Câmi' li-Mesâ'il-i Müdevvene (Mesâil-i Müdevvene-yi Câmi')*: Ebû Bekir Muhammed b. Abdillâh b. Yûnus et-Temîmî es-Sıkillî (ö. 451/1059)

- *Ravzatü't-Ṭâlibîn ve 'Umdetü'l-Müttaḳîn*: Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî (ö. 676/1277)

- *el-Kifâye fî Şerhi't-Tenbîh (Kifâyetü'n-nebîh)*: Ebü'l-Abbâs Necmüddîn Ahmed b. Muhammed b. Alî el-Ensârî (İbnü'r-Rif'a) (ö. 710/1310).

- *Ğîratü'l-Îmâni'l-Celî li-Ebî Bekr ve 'Ömer ve 'Osmân ve 'Ali*: Ebü'l-Hasen Takıyyüddîn Alî b. Abdilkâfî b. Alî b. Temmâm es-Sübki (ö. 756/1355).: Râfizîler hakkında yazılmış fikhî bir eserdir.

- *Fetâva's-Sübki*: Ebü'l-Hasen Takıyyüddîn Alî b. Abdilkâfî b. Alî b. Temmâm es-Sübki (ö. 756/1355).

- *Cem'u'l-Cevâmi' fî Uşûli'l-Fıḳh*: Tâceddin es-Sübki (ö. 771/1370)

2.1.5.1.4. Biyografi Kaynakları

- *Hilyetü'l-Evliyâ' ve Ṭabaḳätü'l-Aşfiyâ*: Ebû Nuaym el-İsfahânî (ö. 430/1038)

- *Tecrîdü Esmâ'i's-Şaḥâbe*: Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşki (ö. 748/1348)

- *Mîzânü'l-İ'tidâl fî Naḳdi'r-Ricâl*: Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî (ö. 748/1348)

2.1.5.1.5. Kelâm Kaynakları

- *Ebkâri'l-Efkâr*: Ebü'l-Hasen (Ebü'l-Kâsım) Seyfüddîn Alî b. Muhammed b. Sâlim es-Sa'lebî (Seyfeddin el-Âmidî) (ö. 631/1233).: Bu eser, Eş'âriyye'nin en hacimli kaynaklarından biridir.

2.1.5.1.6. Akâid Kaynakları

- *Şuabü'l-Îmân*: Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Beyhakî (ö. 458/1066)

2.1.5.1.7. Dil ve Lügat Kaynakları

- *Şerḩu'l-Mufaşşal li'z-Zemaḩşerî*: Ebü'l-Bekâ Muvaffakuddîn Yaîş b. Alî b. Yaîş b. Muhammed el-Esedî el-Halebî (ö. 643/1245): Nahivle ilgili bir eserdir.

- *el-Ḳâmûsü'l-Muḩîṭ ve'l-Ḳabesü'l-Vasîṭ el-Câmi' limâ Zehebe min Luğati'l-'Arab Şemâṭîṭ*: Muhammed b. Yakub el-Fîrûzâbâdî (ö. 817/1415)

- *Bahrü'l-Garâib*: Lutfullah b. Ebû Yûsuf el-Halîmî (ö. XV. yüzyılın sonları)

2.1.5.1.8. Tarih Kaynakları

- *Târîhu Bağdâd ev Medîneti's-Selâm*: Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit b. Ali b. Mehdi el-Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463/1071)

- *Târîhu Medîneti Dimaşk ve Zikru Fazlihâ ve Tesmiyetü men Hallehâ mine'l-Emâsil ev İctâze bi-Nevâhihâ min Varidihâ ve Ehlihâ*: Ebü'l-Kâsım İbn Asâkir Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh b. Abdillâh b. Hüseyin ed-Dimaşkî (ö. 571/1176)

- *el-Muntazam fî Târîhi'l-Mülûk ve'l-Ümem*: Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Cevzî (ö. 597/1201)

2.1.5.1.9. Diğer Kaynaklar

- *el-Meğâzî*: Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Yesâr b. Hıyâr el-Muttalibî el-Kureşî el-Medenî (ö. 151/768): İbn İshak'ın *el-Meğâzî*'si günümüze tam olarak İbn Hişâm'ın *es-Sîretü'n-nebeviyye* adlı eseriyle ulaşmıştır.⁶² Bundan dolayı transkripsiyonda bu eser kaynak olarak verilmiştir.

- *el-Milel ve'n-Nihal*: Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib b. Muhammed el-Basrî el-Bâkılânî (ö. 403/1013)

- *eş-Şifâ' bi-târîfi hukûki (fî şerefi)'l-Muştafâ*: Ebü'l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsubî (Kâdî İyâz) (ö. 544/1149): Hz. Peygamber'in yüce kişiliği ve sahip bulunduğu özelliklerle ona karşı saygısız davrananlara uygulanacak ceza konuları ele alınmıştır.

- *el-Esnâ fî şerhi esma'illahi'l-hüsna ve sıfâtihi'l-ulyâ*: Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Kurtubî (ö. 671/1273)

- *el-Mühimmât fî şerhi'r-Râfi'î ve'r-Ravza*: Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdürrahîm b. el-Hasen b. Alî el-Ümevî el-İsnevî (ö. 772/1370): Râfiî ve Nevevî'yi tenkit etmek amacıyla yazılan bir eserdir.⁶³

- *İlkâmü'l-haceri li-men zekâ sâbbe Ebî Bekr ve 'Ömer*: Abdurrahman b. Ebî Bekr Celâleddin es-Suyûtî (ö. 911/1505): Ahmed b. Zeynelâbidîn, Suyûtî'nin bu eserinin neredeyse tamamını eserinde kullanmıştır.

⁶² bk. Mustafa Fayda, "İbn İshak", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/93-96.

⁶³ Detaylı bilgi için bk. Saffet Köse, "İsnevî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/160-161.

- *Kitâb-ı Hikâyât* (Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzî): İbnü'l-Cevzî'ye ait "Kitâb-ı Hikâyât" adında bir eser bulunamadı. Müellifin bahsettiği bu eser İbnü'l-Cevzî'nin "Uyûnü'l-Hikâyât" adlı eseri olabilir. Bu eser ise Peygamberler, halifeler, sûfîler, zâhidler ve meşhur kimselerle ilgili hikâyelerden oluşmaktadır.

- *Kitâbü'l-Büstân* (Ali b. Ebî Tâlib el-Kayravânî el-Âbid): Ahmed b. Zeynelâbidîn'in ismini zikrederek birçok yerde atıfta bulunduğu kaynaklardan birisidir. Varlığından çeşitli kaynaklarda bahsedilse de biz bu esere ulaşamadık.

- *Müstersid* (Muhammed b. Osman b. Ebî Bekr et-Taberî): Ahmed b. Zeynelâbidîn'in tefsirinde yalnızca bir hadis naklettiği bu kaynağa ulaşamadık.

- *Kitâbü'l-aḥbâr ve'l-a'lâm* (Ebü'l-Kâsım Abdurrahmân b. Abdillâh b. Ahmed el-Has'amî es-Süheylî el-Mâlekî): Süheylî'ye ait böyle bir eser tespit edemedik. Eser muhtemelen günümüze ulaşamamıştır.

2.1.5.2. Ahmed b. Zeynelâbidîn'in Eserinde Faydalandığı Ancak İsimlerini Zikretmediği Kaynaklar

Daha önceden de ifade ettiğimiz üzere Ahmed b. Zeynelâbidîn bazı alıntılarında eser ismi belirtmeden rivayetler nakletmiştir. Eserde nakledilen bu tür rivayetlerin hangi kaynaklarda geçtiği tarafımızca belirlenmeye çalışılmıştır. Ahmed b. Zeynelâbidîn'in yalnızca yazar ismi vererek naklettiği rivayetlerde o yazara ait eserler incelenmiştir. Herhangi bir yazar ismi vermeden doğrudan naklettiği rivayetler ise *Şamile* programı ve internet ortamında taranarak tespit edilmeye çalışılmıştır. Şayet bir rivayet birden fazla kaynaktan geçiyorsa Ahmed b. Zeynelâbidîn'in ifadelerine en yakın olan kaynak tercih edilmiştir. Bu konuda kaynaklar arasında eşitlik söz konusu ise en eski kaynak esas alınmıştır. Böylece Ahmed b. Zeynelâbidîn'in faydalanıp da isimlerini zikretmediği birçok kaynak bulunmuş ve bu kaynaklar aşağıda listelenmiştir.

2.1.5.2.1. Tefsir Kaynakları

- *el-Keşşâf 'an Ḥaḳā'iki Ğavâmizi't-Tenzil ve 'Uyûni'l-Eḳâvil fî Vücûhi't-Te'vil*: Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî (ö. 538/1144)

- *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân*: Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî (ö. 671/1273)

- *Tefsîrü'l-Ḥâzin Lübbü't-Te'vil fî Me'âni't-Tenzil*: Ebü'l-Hasen Alâüddîn Alî b. Muhammed b. İbrâhîm el-Hâzin (ö. 741/1341)

- *et-Teshîl li-'Ulûmi't-Tenzîl*: Ebülkâsım Muhammed b. Abdillâh İbn Cüzey el-Kelbî el-Gırnatî (ö. 741/1340)

- *el-Bahrü'l-Muhît fi't-Tefsîr*: Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelüsî (ö. 745/1344).

- *Tefsîru İbn 'Arafe*: Muhammed b. Arafe el-Vergammî et-Tûnisî (ö. 803/1401)

- *ed-Dürri'l-Mensûr fi't-Tefsîr bi'l-Me'sûr*: Abdurrahman b. Ebî Bekr Celâleddin es-Suyûtî (ö. 911/1505)

- *İrşâdü'l-'Akli's-Selîm ilâ Mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm*: Ebüssuûd el-'Amâdî Muhammed b. Muhammed b. Mustafa (ö. 982/1574)

2.1.5.2.2. Hadis Kaynakları

- *Kitâbü'l-'Azame*: Cafer b. Hayyân Ebu's-Şeyh el-İsfahânî (ö. 369/979)

- *Mişkâtü'l-Mesâbîh*: Ebu Abdillâh et-Tebrîzî (ö. 741/1340)

- *Mecma'u'z-Zevâ'id ve Menba'u'l-Fevâ'id*: Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Süleymân el-Heysemî (ö. 807/1405)

- *Keşfü'l-estâr 'an Zevâ'idü'l-Bezzâr* (Nûrüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Süleymân el-Heysemî) (ö. 807/1405)

- *Telhîşü'l-Habîr fi Tahrici Ehadîsi'r-Râfi'iyi'l-Kebîr*: Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed b. Ahmed b. Hacer el-Askalânî (ö. 852/1449)

- *Kenzü'l-'Ummâl fi Süneni'l-Akvâli ve'l-Ef'âl*: Ali b. Hüsâmeddin el-Müttekî el-Hindî (ö. 975/1567)

- *Cem'ul-Vesâil fi Şerhi's-Şemâil*: Nureddin Ali b. Sultan Muhammed el-Kârî el-Herevî (ö. 1014/1605).

2.1.5.2.3. Fıkıh Kaynakları

- *Kudvetü'l-Gâzî*: Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. İsâ b. Muhammed el-Mürri İbn Ebî Zemenîn (ö. 399/1008).: Cihadın fazileti ve ahkamıyla ilgili bir eserdir.

- *Necmü'l-Vehhac fi Şerhi'l-Minhâc*: Kemaleddin Muhammed Bin Musa Bin İsa ed-Demîrî (ö. 808/1405)

- *Esne'l-Meţâlib Şerhu Ravzi't-Ŧâlib: Ebû Yahyâ Zeynüddîn Zekerıyyâ b. Muhammed b. Ahmed es-Süneykî el-Ensârî* (ö. 926/1520)

- *Muğni'l-Muhtâc ilâ Ma'rifeti Me'ânî Elfâzi'l-Minhâc: Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed el-Ĥatîb eş-Şirbînî* (ö. 977/1570).

2.1.5.2.4. Kelam Kaynakları

- *eş-Şavâ'ıku'l-Muĥrika 'alâ Ehli'r-Rafz ve'd-Đalâl ve'z-Zendeĥa: Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ali b. Hacer el-Heytemî es-Sa'dî* (ö. 974/1567)

2.1.5.2.5. Tarih Kaynakları

- *Târîhu'l-Ĥulefâ: Abdurrahman b. Ebî Bekr Celâleddin es- Suyûtî* (ö. 911/1505)

2.1.5.2.6. Diğer Kaynaklar

- *Kitâbu Nihâyeti's-Suâli ve'l-Emniyeti fî Te'allümi A'mâli'l-Furûsiyye fî Umûri's-Saltanati: Muhammed b. İsa Aksarâî* (ö. 773/1372): Atların eğitimi ve cihadın faziletine dair bir eserdir. Ahmed b. Zeynelâbidîn'in bu eserden çokça istifade etmiştir.

- *Meşâri'u'l-Eşvâĥ ilâ Meşâri'i'l-Uşşâĥ ve Müşîrü'l-Ġarâm ilâ Dâri's-Selâm: Ebû Zekerıyyâ Muhyiddîn Ahmed b. İbrâhîm b. Muhammed İbnü'n-Nehhâs* (ö. 814/1411): Cihada teşvik maksadıyla yazılmış bir eserdir.

2.2. ESERİN TAHLİLİ VE DEĞERLENDİRİLMESİ

2.2.1. Eserin Rivayet Tefsiri Açısından İncelenmesi

Ahmed b. Zeynelâbidîn'in *Husnü'l-vaşfi fî tefsîri sûreti's-Saff* adlı eseri incelendiğinde, eserin hem rivayet hem de dirayet yönünün olduğu görülmektedir. Bununla birlikte müfessir, kitabının sonunda belirttiği üzere bu eseri telif ederken gazâ ve cihadın faziletine dair Kur'ân ayetlerini ve hadisleri bir araya getirmiştir. Ahmed b. Zeynelâbidîn ayetleri tefsir ederken yalnızca ayet ve hadislerle yetinmemiştir. Ayetlerin nüzulüne şahitlik etmeleri ve Hz. Peygamber (s.a.v.) ile yaşamaları sebebiyle sahabenin ve sahabenin yetiştirdiği tâbiînin kavillerinden de istifade etmiştir. Bu meyanda Ahmed b. Zeynelâbidîn'in çokça nakilde bulunması eserin rivayet yönünün ağırlığını göstermektedir.

Ahmed b. Zeynelâbidîn'in, naklettiği rivayetlerin bir kısmını sened zinciriyle birlikte verirken büyük bir kısmında ise sadece sahabe ismini zikretmekle yetindiği görülmektedir. Eserde zikredilen hadislere bakıldığında birçok hadis kaynağından faydalandığı görülmekle birlikte müellifin çoğunlukla kütüb-ü sitte gibi sağlam kaynaklardan nakilde bulunması dikkat

çekmektedir. Ayrıca müellif naklettiği hadislerin birçoğunun kaynağını eserinde zikretmiş ve bazı hadislerin sıhhat derecelerini de belirtmiştir. Bu anlamda müfessirin eserini ortaya koyarken rivayetleri seçme hususunda titiz olmaya çalıştığını söyleyebiliriz. Aşağıda Ahmed b. Zeynelâbidîn'in eserini rivayet tefsiri açısından nasıl ele aldığını ilgili başlıklar altında inceleyeceğiz.

2.2.1.1. Kur'ân'ın Kur'ân'la Tefsiri

Allah kelamı olan Kur'ân'ın tefsiri söz konusu olduğunda, hiç şüphe yok ki, ilk ve en önemli kaynak yine Kur'ân'ın kendisidir. Kur'ân'ın baştan sona bütün bir kitap oluşu, kendine has üslûbu, eşsiz nizam ve tertibi Kur'ân'ın kendi bütünlüğü içerisinde anlaşılmasını zorunlu kılmaktadır. Bu husus, başta Peygamberimiz (s.a.v.) ve sahabe-i kirâm olmak üzere birçok âlimlerimiz tarafından da dikkate alınmış, bazı âyetlerin tefsirinde diğer ilgili âyetler delil olarak ortaya konulmuştur.⁶⁴ Ahmed b. Zeynelâbidîn de Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsirine önem vermiştir. Zira o, zaman zaman ortaya koymuş olduğu düşünceleri desteklemek ve delillendirmek, bazen ise ilk bakışta anlaşılması zor olan müphem ifadelerin izahını yapmak ve âyette kastedilen manayı belirtmek için Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsir edilmesi metoduna başvurmuştur. Ortak manalar içeren âyetlerden deliller getirerek, yaptığı tefsiri kuvvetlendirmiş ve Allah'ın murâdını tespit etmeye çalışmıştır. Aşağıda Ahmed b. Zeynelâbidîn'in bu ameliyesine dair bazı misaller zikredilmiştir.

إن الله يحب الذين يقاتلون في سبيله صفا كأنهم بنيان مرصوص *“Hiç şüphe yok ki Allah, kendi yolunda, duvarları birbirine kenetlenmiş bir bina gibi saf bağlayarak çarpışanları sever.”*⁶⁵ âyetinin tefsirini yapan Ahmed b. Zeynelâbidîn, öncelikle bu âyeti şerîfenin Allah yolunda cihâd edenlerin ve Allah'a düşman olanların karşısında saf bağlayanların faziletine delâlet ettiğini ifade etmektedir. Cihâdın fazilet ve ahkâmını surenin *و تجاهدون في سبيل الله*⁶⁶ kısmında ele alacağına dikkat çektikten sonra cihatta fî sebîlillâh saf bağlamanın fazileti hususunda bir miktar bilgi vermekte beis olmadığını belirtmiş ve konuyla ilgili bazı hadisler zikretmiştir. Ahmed b. Zeynelâbidîn, cihatta saf bağlamanın önemini hadislerle izah ettikten sonra bazı âyetlerle de istişhadda bulunmuştur. İlgili kısım şu şekildedir:

و المقاتل في سبيل الله هو المجاهد في سبيله و كم أعد الله للمجاهدين في كتابه الكريم ذلك فضل الله يؤتيه من يشاء ⁶⁷ *و الله ذو الفضل العظيم* Yani Allah yolunda savaşanlar, Allah yolunda mücadele edenlerdir. Hakk

⁶⁴ Halis Albayrak, *Kur'ân'ın Kur'ân'la Tefsîri* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1988), 1-2.

⁶⁵ es-Saff 61/4.

⁶⁶ es-Saff 61/11.

⁶⁷ el-Cum'a 62/4.

Celle ve 'Alâ Kur'ân-ı Kerîm'de mücahitler için sonsuz nimetler ve ihsanlar vaat etmiştir. Allâh Te'âlânın faziletinin sınırı yoktur. Dilediğine istediği kadar ikram ve ihsanda bulunur."⁶⁸

Ahmed b. Zeynelâbidîn, Allah yolunda savaşanlara sonsuz nimet ve ihsanlar vaat edildiğini yukarıdaki âyeti delil getirerek ifade eder. Daha sonrasında ise savaş vaktinde saf düzeni oluşturarak hazırlık yapmanın ve tedbir almanın önemini ve gerekliliğini belirtir. Yaptığı açıklamaları destekleyici olarak da *إذ غدوت من أهلك تبوء المؤمنون مقاعد للقتال* "Hani sen mü'minleri (Uhud'da) savaş mevzilerine yerleştirmek için, sabah erken aileden (evinden) ayrılmıştın."⁶⁹ âyetini delil getirir. Ayrıca delil getirmiş olduğu bu âyetteki hitabın Hz. Peygamber'e (s.a.v.) olsa da mananın umumî olduğunu ve Müslümanlara komutanlık eden kimselerin de askerleri düzene sokma, yönlendirme ve gerekli tedbirleri alma hususunda sorumlu olduklarını vurgular.⁷⁰

Konuyla ilgili verilebilecek diğer bir örnek ise *و إذ قال موسى لقومه يا قوم لم تؤذونني و قد تعلمون* "Hani Mûsâ kavmine, "Ey kavmim! Allah'ın size gönderdiği bir elçi olduğumu bildiğiniz hâlde, niçin bana eziyet ediyorsunuz?" demişti. Onlar yoldan sapınca, Allah da kalplerini saptırdı. Allah, fasıklar topluluğunu hidayete erdirmez."⁷¹ âyetinin tefsirinde yer almaktadır. Ahmed b. Zeynelâbidîn, bu âyetin tefsirini yaparken Şihâbüddîn el-Âlûsî'nin (ö. 1270/1854) *Rûhu'l-me'ânî* adlı tefsirinden faydalanarak, âyetin son kısmında Musa aleyhisselâmın kavminin fısıkla vasfedilmesinin sebebini, başka bir âyeti delil getirmek suretiyle açıklamaktadır. İlgili kısım şu şekilde ifade edilmiştir:

Onları fısıkla vasf eylemek onların و في وصفهم بالفسق تذكير لهم بقولهم فافرق بيننا و بين القوم الفاسقين "fefruk beyne'â ve beyne'l-kavmi'l-fâsikîn"⁷² dediklerini tezkîr edüb hâtırlarına getürmektedir."⁷³ Burada Mâide suresinin 25. âyeti Musa (a.s)'ın kavminin fâsıklıkla zikredilmesinin sebebi olarak zikredilmiş ve onların sözlerini kendilerine hatırlatma olduğu vurgulanmıştır. Zira, Mâide suresinin 25. âyetinden önceki âyetlerde Musa'nın (a.s), kavmine, Allah'ın kendilerine verdiği nimetleri hatırlatması, kendilerine vaat edilen topraklara girmeleriyle emrolunmaları, bu emre tabi olmamaları durumunda ziyana uğrayacakları bildirilmiştir. Kavmi ise bu emir karşısında, o topraklarda güçlü ve zorba bir millet olduğunu ve o milletin oradan çıkmadıkça kendilerinin oraya girmeyeceklerini Musa (a.s)'a söylemişlerdir. Musa (a.s)'ın kavmi bununla da kalmayıp Musa

⁶⁸ Ahmed b. Zeynelâbidîn es-Siddîkî el-Bekrî, *Husnü'l-vaşfi fî sûreti's-Saff*, (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye, 570), 27a.

⁶⁹ Âl-i İmrân 3/121.

⁷⁰ el-Bekrî, *Husnü'l-vaşfi fî sûreti's-Saff* (Nuruosmaniye, 570), 27b.

⁷¹ es-Saff 61/5.

⁷² el-Mâide 5/25.

⁷³ el-Bekrî, *Husnü'l-vaşfi fî sûreti's-Saff* (Nuruosmaniye, 570), 37b-38a.

aleyhisselâma sen ve rabbin gidin savaşın, biz burada oturacağız demişlerdir. Hazreti Musa (a.s) da bunun üzerine Rabbine dua ederek kavmine artık söz geçiremediğini, artık kendileriyle (kendisi ve kardeşi) fâsık olan kavminin arasını ayırmasını istemiştir.⁷⁴ Ahmed b. Zeynelâbidîn'in açıklamalarına göre işte bu sebeple Allah Te'âlâ, Saff suresinde Musa (a.s)'ın kavmini fıkla vasıflandırmıştır. Böylece onların önceki söz ve davranışlarının kendilerine hatırlatıldığını belirtmiştir.

Telif ettiği *Husnü'l-vaşfi fî tefsîri sûreti's-Saff* adlı eseri incelendiğinde ve yukarıda vermiş olduğumuz örnekler de göz önüne alındığında Ahmed b. Zeynelâbidîn'in tefsir yaparken Kurân âyetlerine müracaat ettiği görülmektedir. Ayrıca Ahmed b. Zeynelâbidîn'in âyetlerle istişhad yaparken aynı ya da yakın manalı âyetleri birlikte ele alarak bir bütün hâlinde işlemesi onun konuya hâkimiyetini göstermektedir.

2.2.1.2. Kur'ân'ın Hadisle Tefsiri

Kur'ân tefsirinde, Kur'an'dan sonra en önemli kaynak hadislerdir. Zira, Hz. Peygamber (s.a.v.), Kur'ân'ın ilk açıklayıcısı ve öğreticisidir. Bu husus, Kur'an'da "insanlara, kendilerine indirileni açıklamak ve üzerinde düşünmeleri için sana Kur'an'ı indirdik."⁷⁵ âyetiyle açıkça ifade edilmektedir. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) bu özelliğinden yani Kur'an'ın ilk şârihi olmasından dolayı sahabe-i kirâm, manası kapalı veya anlaşılması güç âyetlerin tefsirinde Hz. Peygamber'e (s.a.v.) başvurmuşlardır. Böylece ilk dönemlerden itibaren Kur'ân'ın hadislerle tefsiri söz konusu olmuştur. Daha sonraki dönemlerde de müfessirler, hadisleri, Kur'an'ın anlaşılmasında en temel kaynak olarak kullanmışlardır. Ahmed b. Zeynelâbidîn de *Husnü'l-vaşfi fî tefsîri sûreti's-Saff* adlı eserinde, es-Saff suresinin tefsirini yaparken birçok hadisten istifade etmiştir. Ancak bu hadislerin birçoğunu konu ile ilgili hadislerin alt alta sıralanması şeklinde vermiştir. Örneğin Müslümanların şehit olmayı istemelerinin önemiyle ilgili olarak "Kim hâlis bir şekilde şehit olmayı isterse o kişi şehit olmasa bile ona şehitlik sevabı verilir."⁷⁶ "Hâlis bir niyetle Allah'tan şehadeti isteyen bir kimse yatağında vefat etse bile Allah onu şehitler mertebesine çıkarır."⁷⁷ "Bir kişi samimi olarak kendisinin öldürülmesini (şehit olmayı) istese ve sonra eceliyle vefat etse veya öldürülse ona şehit sevabı verilir."⁷⁸ hadislerini sıralamıştır. Ahmed b. Zeynelâbidîn, bu örnekte

⁷⁴ el-Mâide 5/20-25.

⁷⁵ en-Nahl 16/44.

⁷⁶ Ebü'l-Hasen Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nîsâbü'rî Müslim, *Sahîhu Müslim*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Beyrut: Dâru'l-İhyâi't-Türâs'l-Arabî, ts.), "İmâre", 156.

⁷⁷ Müslim, "İmâre", 157.

⁷⁸ Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî, *es-Sünenü's-sugrâ*, thk. Abdülfettâh Ebû Gudde (Halep: Mektebü'l-matbûâtî'l-İslâmiyyeti, 1406/1986), "Cihâd", 25 (No. 3141).; Tirmizî, "Fezâilü'l-cihâd", 20 (No. 1654).

olduğu gibi kafirlere karşı mücadele edip cihat etmek, şehitlik ve sınır boylarında nöbet tutmanın (ribat) faziletiyle ilgili onlarca hadis zikretmiştir. Bu hadislerin örnekleri metin içerisinde ziyadesiyle mevcut olup “Tahkik Bölümü”nden incelenebilir. Biz bu başlık altında, Ahmed b. Zeynelâbidîn’in Kur’an’ın hadisle veya sünnetle tefsiri bağlamında nadiren kullandığı örneklerden bazıları üzerinde duracağız. Bu bağlamda verilebilecek örneklerden birisi ilk âyette geçen سَبَّح fiilinin manasıyla ilgilidir. Ahmed b. Zeynelâbidîn bu fiilin hangi manayı geldiğini “sübnân” kelimesi üzerinden açıklamaktadır. “sübnân” kelimesinin “sebh” (سَبَّح) den müştak olduğunu belirten Ahmed b. Zeynelâbidîn bu kelimeyi Hz. Peygamber’in (s.a.v.) bir hadisiyle tefsir etmektedir. İlgili kısım şu şekildedir:

“Bazı rivayetlerde و في بعض الأخبار سئل عن تفسير سبحان فقال هو تنزيه الله تعالى عن كل سوء⁷⁹. zikredildiğine göre Hazreti Peygamber (s.a.v.)’e “Sübhân” kelimesinin tefsiri soruldu ve Hz. Peygamber (s.a.v.) Allahü Te’âlâ’yı ona layık olmayan şeylerden tenzîh etmektir buyurdu.”⁸⁰

Yukarıda zikredilen rivayete göre Hz. Peygamber’e (s.a.v.) “Sübhân” kelimesinin manası sorulmuş, Hz. Peygamber (s.a.v.) de bu kelimeyi, “Allah’ı ona layık olmayan tüm sıfatlardan tenzih etmektir.” şeklinde tefsir etmiştir. Bu örnekte müellifimiz, Kur’an’ın hadisle tefsir edilmesi metodunu kullanarak “Sübhân” kelimesinin manasını doğrudan Hz. Peygamber’in (s.a.v.) tefsiriyle açıklamıştır.

Konuyla ilgili diğer bir örnek ise Allah yolunda cihada gidenlere yardım etmenin faziletiyle ilgilidir. Ahmed b. Zeynelâbidîn’in bu hususta zikrettiği hadis rivayetlerinden biri de şöyledir:

{و عن أبي الدرداء و ابن عمر و أبي أمامة و أبي هريرة رضي الله عنهم كلهم عن النبي صلى الله عليه و سلم أنه قال من أرسل غازيا بنفقة في سبيل الله و قام في بيته فله بكل درهم سبعمائة درهم ثم تلا والله يضاعف لمن يشاء⁸¹ الآية. رواه ابن ماجة عن هؤلاء الصحابة رضي الله عنهم⁸²}

“Ebu’d-Derdâ, İbn-i ‘Ömer, Ebû Ümâme ve Ebû Hureyre’den rivayet olunmuştur. Bu dört sahabe’nin hepsi Hz. Peygamber sallallâhu ‘aleyhi ve sellem’in “Bir mü’min Allah yolunda cihâda giden gaziye nafaka gönderse ve kendisi de evinde otursa (savaşa gitmese) vermiş olduğu her bir dirhemine yedi yüz dirhem karşılığı ve ecri verilir.” buyurduğunu ve sonrasında “*vallâhu yûdâ’ifü limen yeşâû*” “Allah dilediğine kat kat artırır.” âyet-i kerîmesini okuduğunu söylediler. İbn-i Mâce

⁷⁹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh en-Nisâbü’rî el-Hâkim, *el-Müstedrek ale’s-Sahîhayn*, thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1411/1990), 1/680 (No. 1848).

⁸⁰ el-Bekrî, *Husnü’l-vaşfi fi sûreti’s-Saff* (Nuruosmaniye, 570), 10b.

⁸¹ el-Bakara 2/261.

⁸² Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce*, thk. Şuayb el-Arnaût vd. (Beyrut: Dâru’r-risâleti’l-âlemiyye, 1430/2009), “Cihâd”, 7 (No. 2761).

bu hadîs-i şerîfi zikredilen dört sahâbe-i kirâmdan rivâyet etti. Allah onların hepsinden razı olsun.”⁸³

Bu hadiste Nebi (s.a.v.), bir gaziyi Allah yolunda nafakasını tayin ederek cihada gönderen ve kendisi evinde oturan kimsenin, o gazi için verdiği her bir dirhem karşılığında kendisine yedi yüz dirhem ecir verileceğini müjdelemiş ve ardından da “vallâhü yüddâ'ifü limen yeşâ”⁸⁴ âyeti kerimesini okumuştur. Yani okuduğu âyetin tefsirini önce yapıp sonra âyeti tilavet etmiştir. Ahmed b. Zeynelâbidîn ise bu hadisi eserine alarak zikredilen âyetin tefsirini dolaylı olarak Nebi (s.a.v.)’den nakletmiştir. Böylece Kur’ân’ın hadisle tefsirine dâir bir örnek sunmuştur.

2.2.1.3. Kur’ân’ın Sahâbe ve Tâbiîn Kavliyle Tefsiri

Kur’ân’ın sahâbe ve tâbiîn kavliyle tefsir edilmesi yöntemi, müfessirlerin sıklıkla başvurduğu bir yöntemdir. Sahâbe ve tâbiîn sözleri rivayet kaynaklarının en mühim olanlarındandır. Zira Kur’ân’ın anlaşılmasında, Hz. Peygamber (s.a.v.) ile birlikte yaşamış, ona arkadaşlık etmiş ve ayetlerin iniş ortamına şahitlik etmiş olan sahabe-i kirâmın ve bizzat sahabe-i kirâmdan ilim tahsil etmiş tâbiîn’in rolü büyüktür. Ahmed b. Zeynelâbidîn de ayetlerin tefsirinde zaman zaman sahâbe ve tâbiîn sözlerine yer vermiştir. Böylece bahsi geçen ayetin sahâbe ve tâbiîn tarafından nasıl anlaşıldığını ortaya koymaya çalışmış, konuyla ilgili bazı ayet ve hadisler de zikrederek rivayetler arasında bağlantı kurmuştur. Ahmed b. Zeynelâbidîn, sahâbe ve tâbiîn kavilleriyle tefsir yöntemini, manası kapalı olan bazı kelimelerin anlamlarını tespit etmede bir malzeme olarak kullanmıştır. Burada zikredilmesi gereken bir husus da Ahmed b. Zeynelâbidîn’in bazen sahâbe ve tâbiîn isimlerini vererek sözlerini aktarırken bazen de bu aktarımları daha genel bir ifade olan *selef* kavramını kullanarak yapmasıdır. Konuyu daha somut hale getirmek için şimdi bazı misaller verilecektir:

كبر مقتا عند الله أن تقولوا ما لا تفعلون *Yapmadığınız şeyi söylemeniz Allah katında büyük gazap gerektiren bir iştir.*⁸⁵ âyetinin tefsirini yapan Ahmed b. Zeynelâbidîn’in açıklamaları şu şekildedir:

و قول المرء ما لا يفعل موجب مقت الله تعالى . و لذلك فر كثير من العلماء عن الوعظ و التذكير و أثر السكوت . Bundan dolayı ‘ulemânın ekserîsi vaaz ve öğüt vermekten kaçınıp sükût etmeyi tercih etmiştir. و عن بعض السلف أنه قيل له . حدثنا فقال أتأمروني أن أقول ما لم أفعل فاستعجل مقت الله . Bazı Selef’ten rivayet olduğuna göre onlardan

⁸³ el-Bekrî, *Husnü'l-vaşfi fi sûreti's-Saff* (Nuruosmaniye, 570), 75b-76a.

⁸⁴ el-Bakara 2/261.

⁸⁵ es-Saff 61/3.

vaaz ve nasihat etmeleri istenmiş onlar da ‘yapmadığımız bir ameli yaptım diyerek Allah’ın gazabına mı uğrayalım? demişlerdir.”⁸⁶

İnsanın yapmadığı bir şeyi yaptım demesinin Allah’ın gazabına sebep olacağını ifade eden Ahmed b. Zeynelâbidîn, bu sebepten dolayı birçok âlimin vaaz ve nasihatten kaçındığını belirtmiştir. Daha sonra ise sahâbe ve tâbiîn diye bir ayırım yapmadan ve kişi ismi belirtmeden seleften bir rivayette bulunmuştur. Bu rivayete göre bazı kimseler bahsi geçen seleften kendilerine nasihatte bulunmasını istemişler, selef ise işlemediği bir ameli söyleyip Allah’ın gazabına müstahak olmamak için bundan imtina etmiştir. Bu örnekte görüldüğü üzere Ahmed b. Zeynelâbidîn yaptığı açıklamaları destekler nitelikte selefın sözlerine yer vererek bu açıklamalarının selefın düşüncesine de uygun olduğunu göstermiştir.

Kur’ân’ın sahâbe ve tâbiîn kavliyle tefsir edilmesi hususunda verilebilecek diğer bir örnek ise Saff suresinin ikinci âyetinde geçen *يا أيها الذين آمنوا لم تقولون ما لا تفعلون* nidâsının kime olduğuyla ilgilidir. Ahmed b. Zeynelâbidîn’in konuyla ilgili açıklamaları kısaca şöyledir: Allâh, kendi yolunda saf bağlayıp savaşanları zikretmesinden sonra, yapmadıkları veya yapmayacakları bir ameli söyleyen mü’minlere darb-ı mesel olması için Hazreti Musa’nın (a.s) kavmine olan sözlerini hatırlatmıştır. Kavmi, Musa’nın (a.s) Allah tarafından gönderilen bir Peygamber olduğunu bildikleri halde ondan yüz çevirmiş ve ona ezâ etmişlerdir. Allah da onların bu yaptıklarından ötürü kalplerini haktan çevirmiş ve onları doğru yoldan saptırmıştır. Şimdi siz ey mü’minler onların durumunu bildiğiniz halde, isyan ve batıl sözlerle onlar gibi olmaktan korkunuz. Ebû Ümâme burada kendilerine nidâ edilenler Haricilerdir derken, Sa’d b. Ebî Vakkās ise onlar Havâriyyûndur demiştir. Yani “yâ eyyühellezîne âmenû” nidâsıyla münâdâ olanlar Hariciler veya Havâriyyûn’dur. Bunların Musa’nın (a.s) kavmine benzerlikleri, haktan yüz çevirmeleri sonucunda Allah’ın kalplerini saptırmasıdır.⁸⁷

Ahmed b. Zeynelâbidîn, âyette geçen “yâ eyyühellezîne âmenû” nidâsıyla kimlerin kastedildiğini, sahâbeden Ebû Ümâme ve Sa’d b. Ebî Vakkās’ın rivayetleriyle tespit etmektedir. Burada dikkat çeken bir durum ise Ahmed b. Zeynelâbidîn’in rivayetler arasında bir tercih yapmamasıdır. Onun bu tutumu, zikredilen rivayetlerin kuvvet açısından eşit veya yakın olması sebebiyle tercihte zorluk olması olarak yorumlanabileceği gibi sahâbe-i kirâmın âyeti farklı şekilde anlayışlarına saygı duyması şeklinde de değerlendirilebilir.

⁸⁶ el-Bekrî, *Husnü'l-vaşfi fi sûreti's-Saff* (Nuruosmaniye, 570), 19a.

⁸⁷ el-Bekrî, *Husnü'l-vaşfi fi sûreti's-Saff* (Nuruosmaniye, 570), 30a-30b.

2.2.1.4. Kur'ân'ın Sebebi Nüzûl ile Tefsiri

Kur'ân'ın anlaşılması hususunda en önemli rivayet kaynaklarından biri de ayetlerin ya da sûrelerin inmelerine sebep olan olaylar yani sebep-i nüzûllerdir. Sebeb-i nüzûlde, ayetlerin nüzûlüne şahit olan sahabenin rolü mühimdir. Zira sebep-i nüzûlle ilgili rivayetlerin değerlendirilmesinde dikkate alınan ilk kriter, bu rivayetleri aktaran kimselerin sebep-i nüzûle şahit olan kişilerden olması gerektiğidir.⁸⁸ Ahmed b. Zeynelâbidîn de tefsirini yaptığı ayetler hakkında rivayet edilen bir veya birkaç sebep-i nüzûl varsa bunları zikrederek kastedilen mananın daha iyi anlaşılmasını amaçlamış ve tefsirini nüzûl sebepleriyle desteklemiştir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla eserinde 15 nüzûl sebebi zikretmiştir. Ahmed b. Zeynelâbidîn bir ayet hakkında birden fazla nüzûl sebebi varsa ekstra bir açıklama yapmadan bu rivayetleri alt alta sıralamış ve ihtilafı meselelere girmemiştir. Örneğin. *يا أيها الذين آمنوا لم تقولون ما لا تفعلون*. Örneğin. *Ey iman edenler! Yapmayacağınız şeyleri niçin söylüyorsunuz?*⁸⁹ ayetinin tefsirinde sebep-i nüzul rivayetlerini sıralamıştır. Ahmed b. Zeynelâbidîn'in ifadeleri şöyle sadeleştirilebilir:

“Ey iman edenler yapmadığınız şeyi niçin söylüyorsunuz.” *يا أيها الذين آمنوا لم تقولون ما لا تفعلون*⁹⁰.

عن عبد الله بن سلام رضي الله عنه قال قعدنا مع نفر من أصحاب رسول الله صلى الله عليه وسلم فقلنا لو نعلم أي الأعمال أحب إلى الله تعالى عملناه فأنزل الله عز وجل سبحانه فأنزل الله عز وجل سبح لله ما في السموات وما الأرض وهو العزيز الحكيم. يا أيها الذين آمنوا لم تقولون ما لا تفعلون كبر مقتا عند الله أن تقولوا ما لا تفعلون. إن الله يحب الذين يقاتلون في سبيله صفا كأنهم بنيان فقرأها علينا رسول الله صلى الله عليه وسلم. Yani sûre-i şerîfe sonuna kadar nâzil oldu. وقرأها علينا رسول الله صلى الله عليه وسلم و قال صحيح على شرطهما. *Abdullâh bin Selâm'dan*⁹⁵ *radiyallâhu*

⁸⁸ Ali b. Muhammed el-Vâhidî, *Esbâbü'n-nüzûl* (Mısır: y.y., 1387/1968), 4.; İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü* (Ankara: Elif Ofset, 1979), 118.

⁸⁹ es-Saff 61/2.

⁹⁰ es-Saff 61/2.

⁹¹ Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahmân b. el-Fazl ed-Dârimî, *Sünenü'd-Dârimî*, thk. Hüseyin Selim Esed ed-Dârânî (el-Memleketü'l-Arabiyyetü's-Suûdiyye: Dâru'l-Muğni, 1412/2000), 3/1545 (No. 2435).

⁹² Tirmizî, “Tefsîru'l-Kur'ân”, 44 (No. 3309)

⁹³ Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Alî el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kebir*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî (Kahire: Merkezü Hicr li'l-Buhûs ve'd-Dirâsâtî'l-Arabiyye ve'l-İslâmiyye, 1432/2011), 18/523 (No. 18540).

⁹⁴ Hâkim, el-Müstedrek ale's- Sahîhayn, 2/78 (No. 2384).

⁹⁵ Tam adı Ebû Yûsuf Abdullâh b. Selâm b. el-Hâris'dir (ö. 43/663-64). Yahudi âlimi iken daha sonra Müslüman olmuş meşhur sahâbidir. Medine civarına yerleşmiş bulunan üç yahudi kabilesinden Benî Kaynuka'ya mensuptur. Hz. Yûsuf neslinden geldiği rivayet edilir. Asıl adı Husayn (الحصين) iken Müslüman olunca bu isim Hz. Peygamber tarafından Abdullah'a çevrilmiştir. Babası gibi o da Yahudi âlimlerindendi. Abdullah, Uhud ve Nihavend savaşlarına katılmış, Benî Nâdir muhasarasında bulunmuştur. Abdullah, Muâviye'nin halifeliği sırasında Medine'de vefat etmiştir. Detaylı bilgi için bk. Mustafa Fayda, “Abdullah b. Selâm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/134-135.

'anhü mervîdir ki şöyle söyledi. Rasûlullâh'ın ashâbından birkaç kişi ile oturuyordum. Sohbet esnasında Hakk Celle ve 'Alâ Hazretine kangî⁹⁶ amelin hoş geldiğini bilseydik o ameli yapardık diye konuştuk. Bunun üzerine hemen Saff suresi sonuna kadar nâzil oldu. Hazret-i risâlet penâhı (Hz. Peygamber) o sûre-i kerîmenin tamamını bize okuyuverdi dedi. Tirmizî ve Beyhakî ve Hâkim 'Abdullâh bin Selâmın kelâmını rivâyet ettiler. Ve Şeyhâynin şartı üzerine sahîhdir dedi.

و في رواية البيهقي أن ناسا من أصحاب رسول الله صلى الله عليه وسلم قالوا لو أرسلنا إلى رسول الله صلى الله عليه و سلم رسولا يسأله عن أحب الأعمال إلى الله تعالى فلم يذهب إليه أحد ممنا وهبنا أن نسأله عن ذلك. Beyhakî'nin rivâyetinde der ki Rasûlullâhın ashâbından bir tâife dediler ki Rasûlullâh Hazretine bir kişi göndersek de Allâh Te'âlâ'nın hoşuna giden amellerden suâl eylese dedik. Bizden kimse gitmedi. Ve Hazret-i Peygamberin muhabbetinden suâl daği edemedik. فدعى رسول الله صلى الله عليه وسلم أولئك. Sonra Hazret-i Peygamber o tâifeyi bir bir davet edip huzur-u şerîfnde topladı ve bu "sebbeha lillâhi" sûresi onların hakkında nâzil oldu.

İbnü'l-Mübârek⁹⁷ de "İsnâd"ında⁹⁸ Muhammed Hicâze'den o da Ebû Sâlih bin Mübârek'den rivâyet etti. قال قالوا لو كنا فنزلت يا أيها الذين آمنوا هل أدلكم على تجارة تجيبكم من عذاب ألم. Ebû Sâlih dedi ki ashâbdan bir tâife Allâh Te'âlâ katında efdal ve sevgili olan hangi ameldir bilirdik dediler. O tâife bu konu hakkında konuşurlarken bu âyet-i şerîfe nâzil oldu. Âyeti işittiklerinde kendilerine ağır geldi. Yani "ey iman edenler sizi azâb-ı elîmden kurtaracak bir ticâret götereyim mi? Allâha ve Rasûlüne iman edin ve mallarınız ve nefislerinizle fî sebîlillâh mücâhede edin." Bu âyet nefislerine ağır ve kerîh geldi. فنزلت يا أيها الذين آمنوا لم تقولون ما لا تفعلون كبر مقتا عند الله أن تقولوا ما لا تفعلون إن الله يحب الذين يقاتلون.

⁹⁶ Eski Türkçede "hangi" demek. Detaylı bilgi için bk. *Kubbealtı Lugati*, "Kangî" (Erişim 22 Mayıs 2021).

⁹⁷ Tam adı Ebû Abdîrrahmân Abdullâh b. el-Mübârek b. Vâzih el-Hanzalî el-Mervezî'dir (ö. 181/797). Tebeu't-tâbi'nin ileri gelenlerinden olup muhaddis, zâhid ve fakihdir. 118'de (736) devrin kültür merkezlerinden biri olan Merv'de doğdu. Babası Türk'tür, annesinin de Hârizmlî bir Türk olduğuna dair rivâyet vardır. Çocukluk ve gençlik yıllarının Merv'de geçtiği bilinmekte, ancak kaynaklarda bu dönem hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır. Basra, Hicaz, Yemen, Mısır, Şam ve Irak'a yolculuklar yaptı. Ma'mer b. Râşid, Evzâî, A'meş, Süfyân es-Sevrî, Mâlik b. Enes ve Süfyân b. Uyeyne gibi meşhur muhaddislerden hadis okudu. 181 (797) yılı Ramazan ayında altmış üç yaşında iken Fırat nehri kenarında bulunan Hit'te vefat etti ve orada defnedildi. Detaylı bilgi için bk. Raşit Küçük, "Abdullah b. Mübârek", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/122-124.

⁹⁸ Bu bilginin Abdullah b. Mübârek'in "İsnâd"ında değil "Kitâbu'l-cihâd" adlı eserinde olduğu tespit edilmiştir. "İsnad" adlı kitabı Abdullah b. Mübârek'in hadisle ilgili olan eseridir. Bu eserin tek nüshası Zâhiriyye Kütüphanesi (mecmua nr. 18/5, kısım 2, 3, 107a-124b)'de bulunmaktadır. Küçük, "Abdullah b. Mübârek", 1/122-124.

⁹⁹ es-Saff 61/11.

¹⁰⁰ Zikredilen âyet-i kerîme kendilerine ağır gelince bu âyet-i şerîfe¹⁰¹ nâzil oldu. Bu sebep, âyetlerin tertîbinin nüzûl tertîbi üzere olmadığına delâlet etmektedir.

Ve bazılarına göre bu âyetin sebebi nüzûlünde zikrettiler ki Hakk Sübhâne Te'âlâ vaktâki Bedr ma'rekesinde şehîd olanlara ecr-i cezîl ve sevâb-ı cemîl nimetleri verecek. قالت الصحابة اللهم أشهد لئن لقينا قتالا لنفر عن فيه وسعنا ففروا يوم أحد فنزلت. Ashâb radiyallâhu Te'âlâ 'anhüm dediler ki ey bizim ilâhımız ve ma'bûdumuz şâhit ol ki eğer küffâr ile savaşta karşılaşırsak mutlaka gücümüzün sonuna kadar savaşmakta eksiklik göstermeyiz dediler. Bu sözlerinden sonra Uhud gazâsı vâki olunca firâr ettiler. Bu âyet-i kerîme onların hakkında nâzil oldu.

و قيل أنها نزلت فيمن يتمدح كاذبا حيث كان الرجل يقول قلت و لم يقتل و طعنت و لم يطعن و ذلك كذب فنزلت. Ve denildi ki bu âyet-i kerîme yalanla kendini methedip boş konuşan kişiler hakkında nâzil oldu. Yani savaşmamış ve mücadele etmemişken ben öldürdüm ve ben mücadele ettim diye yalan söylemeleri sebebiyle onları yalanlamak için nâzil oldu.

قال ابن زيد نزلت في المنافقين لأن جملة منهم كانوا يقولون المؤمنين نحن منكم معكم ثم يظهر من أفعالهم خلاف ذلك فنزلت. İbn-i Zeyd münâfıklar hakkında nâzil oldu dedi. Zîrâ bir tâife mü'minlere sadâkat izhâr edip biz sizdeniz ve sizinle böyleyiz derlerdi. Sonra fiilleri kelâmlarının hîlâfına zuhûr edince nâzil oldu. Bu hâl üzere îmânlarının başında alay etme (tehekküm) olduğu için bu âyet-i şerîfe onlara tehekküm oldu.¹⁰²

Ahmed b. Zeynelâbidîn'in yukarıdaki ifadelerinde de görüldüğü üzere o, bir ayetin sebebi nüzûlüne dair birden fazla rivayetin olduğu durumlarda bu rivayetlerin her birini vermiş, aralarında açıkça bir tercihte bulunmamış ve neden birden fazla sebep-i nüzûl olduğu gibi ihtilâflı meselelere girmemiştir. Bununla birlikte Ahmed b. Zeynelâbidîn'in zayıf gördüğü rivayetleri kaynak ya da râvi belirtmeden ذكر بعضهم şeklinde ya da temrîz kalıbıyla (قيل) verdiği de söylenebilir. Ayrıca ayetle ilgili rivayet edilen birçok nüzûl sebebini alt alta sıralayan Ahmed b. Zeynelâbidîn'in farklı rivayetleri bir bütün halinde okuyucuya sunma gayretinde olduğu görülmektedir.

¹⁰⁰ Ebû Abdîrrahmân Abdullâh b. el-Mübârek b. Vâzih el-Hanzalî el-Mervezî, *el-Cihâd li-İbni'l-Mübârek*, thk. Nezîh Hammâd (Tunus: ed-Dâru't-Tûnisîyye, 1972), 1/28.

¹⁰¹ es-Saff 61/ 2-4.

¹⁰² el-Bekrî, *Husnü'l-vaşfi fi sûreti's-Saff* (Nuruosmaniye, 570), 15a-15b-16a-16b-17a-17b.

Eserde sebep-i nüzûle dair verilebilecek diğerk bir örnek de şudur: Ahmed b. Zeynelâbidîn, Şafiî ulemanın ortaya koyduğu bazı savaş hükümlerini sıraladıktan sonra mübarezenin manası ve mübahlığına değinerek konuyla ilgili bazı örnekler vermiştir. Konuyla ilgili verdiği bir misal de Bedir savaşının başında gerçekleşen mübareze olayıdır. Bu olaya değinen Ahmed b. Zeynelâbidîn, Kays b. Ubâde tarafından rivayet edilen *قال سمعت أبا ذر يقسم قسما أن هذان خصمان إختصموا في ربه¹⁰³ نزلت في الذين بارزوا يوم بدر حمزة و علي و عبدة بن الحارث و عتبه و شبيه بن ربيعة و الوليد بن عتبه¹⁰⁴* (Kays b. Ubâde, Ebû Zer'in (r.a) *"Şu iki gurup Rableri hakkında tartışmaya girmiş iki hasımdır."*¹⁰⁵âyet-i kerîmesinin Bedir gününde mübareze edenler hakkında nazil olduğuna kasem ettiğini işittim dedi. Bedir gününde mübareze edenler -Müslümanlardan- Hz. Hamza, Hz. Ali ve 'Ubeyde b. el-Hâris -kafirlerden-'Utbe, Şeybe b. Rebî'a ve Velîd b. 'Utbe'dir.) hadisini zikrederek mübarezeyle ilgili hadis nakletmesinin yanı sıra bir âyetin de sebep-i nüzûlünü ortaya koymuştur.¹⁰⁶ Sonuç olarak Ahmed b. Zeynelâbidîn'in yalnızca anlattığı konunun özünü vermekle yetinmeyip konuyla ilgili sebep-i nüzûl gibi başka bir malumat da varsa bunları da okuyucuyla paylaşma gayretinde olduğunu söyleyebiliriz.

2.2.1.5. Şiirle İstîşhâd

Müfessirler, tefsir tarihinin ilk dönemlerden itibaren Kur'ân lafızlarının kökenini ve sözlük manasını anlamada ve bu mananın kuvvetlendirilmesinde şiirle istîşhâd yöntemine çokça müracaat etmişlerdir. İyi bir şair olmasının yanı sıra Arapça ve Farsçası da oldukça iyi olan Ahmed b. Zeynelâbidîn de tefsirinde bazı lafızların manalarını güçlendirmek, nahivle ilgili konuları izah etmek ve eserini tezyin etmek gibi sebeplerle şiirle istîşhâd yöntemine başvurmuştur. Şiirle istîşhâd yaparken bu şiirlerin sahiplerini belirtmeyen Ahmed b. Zeynelâbidîn genellikle bu şiirleri *قول الشاعر* ifadesinden sonra zikretmiştir. Şimdi Ahmed b. Zeynelâbidîn'in şiirle istîşhâd yaptığı bazı örnekler vereceğiz.

"Sübhân" kelimesinin tesbîhin alemi olduğuna dair açıklamalarda bulunan Ahmed b. Zeynelâbidîn, konuyla ilgili iki şairin beyitlerini getirerek bu görüşünü desteklemektedir. İlgili kısım eserde şu şekilde geçmektedir:

¹⁰³ el-Hacc 22/19.

¹⁰⁴ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil el-Cûfî el-Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, thk. Muhammed Züheyr b. Nâsır en-Nâsır (b.y.y.: Dâru Tûkî'n-Necât, 1422/2001), "Meğâzi", 64 (No. 3969).

¹⁰⁵ el-Hacc 22/19.

¹⁰⁶ el-Bekrî, *Husnü'l-vaşfi fî sûreti's-Saff* (Nuruosmaniye, 570), 33b.

Şairin şiirinde ‘sübhânen’ (Sıbhan) kelimesini tenvîn ile zikretmesine gelince. و الثانی أنه أراد النكرة. İbn-i Hâcib¹⁰⁸ der ki sübhân’ın tesbîh için alem olduğunun delili şairin من سبحة علم للتسييح قول الشاعر. Eger alem olmasaydı kelimenin çekilmesi gerekirdi. Zira elif ve nûn sıfatın haricinde ancak alemiyet ile engellenir.”¹¹¹

Yukarıda da görüldüğü gibi Ahmed b. Zeynelâbidîn, “Sübhân” kelimesinin tesbîhin alemi olduğu hakkındaki açıklamalarını, zikrettiği beyitleri delil getirerek daha da pekiştirmiştir.

Ahmed b. Zeynelâbidîn, eserinde, Kur’ân lafızlarının köken ve manalarının tespit edilmesinde kullanmış olduğu şiirlerin yanı sıra, bazen de işlemiş olduğu konuyu vurgulamak amacıyla şiirlerden faydalanmıştır. Örneğin, tefsirinin bir bölümünde sahâbe-i kirâma sövenlerin durumlarının ne kadar fena olduğuna dâir zikretmiş olduğu hadislerden sonra Sa’dî Şîrâzî’nin (ö. 691/1292) *Gülistân-i Sa’dî* adlı eserinden Farsça bir şiir ilave etmiş ve devamında bu şiiri kısaca yorumlayarak manayı kuvvetlendirmiştir. Şiirin okunuşu şu şekildedir:

Tevânem ânki neyâzâram Enderun kesî	Hasud râ çi konem ku zi hüd berenc dürüst
Bimir ey hasud kin rencist	Ki ez müşakkat-i ân cüz bemerg netevân rast
Şûr bahtân be ârzû havâhend	Mükbilân ra zevâl-i ni’met ve câh
Ger nebîned berûz şîre-i çeşm	Çeşme-i âftâb ra çi günâh

¹⁰⁷ وَقِيلْنَا سَبَّحَ الْجُودِيَّ وَالْجُمْدُ Bu beyit Ümeyye b. Ebi’s-Salt’ a aittir. الجودي Musul’da bir dağdır. الجُمْدُ Arap beldelerinde bir dağdır. bk. Muhammed b. Muhammed Hasan Şürrâb, *Şerhü’ş-şevahidi’ş-şîriyye fi ümmati’l-kütübi’n-nahviyye* (Beyrut-Lübnan: Müessesetü’r-Risâle, 1427/2007), 1/336.

¹⁰⁸ Tam adı Ebû Amr Cemâlüddîn Osmân b. Ömer b. Ebî Bekr b. Yûnus’dur (ö. 646/1249). Arap gramerine dair el-Kâfiye ve eş-Şâfiye adlı eserleriyle tanınan dil âlimi ve Mâlikî fakihidir. Babası, Selâhaddîn-i Eyyûbî’nin dayısının oğlu Kûs Emîri İzzeddin Mûsek es-Salâhî’nin hâcibi idi. Bu görevinden dolayı oğlu İbnü’l-Hâcib lakabıyla anılmıştır. Detaylı bilgi için bk. Hulusi Kılıç, “İbnü’l-Hâcib”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/55-58.

¹⁰⁹ قد قلت لما جاءني فخره * سبحة من علقمة الفاخر Bu beyit câhiliye devrinin meşhur şairlerinden Meymûn b. Kays el-A’sâ’ya (ö. 7/629 [?]) aittir. bk. Ebü’l-Fazl Cemâlüddîn İbn Manzûr Muhammed b. Mükrim b. Ali el-Ensârî er-Rüveyfî, “sebh”, *Lisânü’l-‘Arab* (Beyrut: Dâru Sâdir, 1414), 2/471.

¹¹⁰ Muhammed b. Yusuf eş-Şâmî es-Sâlihî, *Sübülü’l-hüda ve’r-reşâd fi sîreti hayril ‘ibad*, thk. Adil Ahmed Abdülmevcud, Şeyh Ali Muhammed Muavvaz (Beyrut-Lübnan: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1414/1993), 3/7.

¹¹¹ el-Bekrî, *Husnü’l-vaşfi fi sûreti’s-Saff* (Nuruosmaniye, 570), 11a-11b.

Ahmed b. Zeynelâbidîn'in şiir hakkındaki açıklamaları özetle şöyledir: Allah'ın lanetinin üzerine olduğu o habîs kimse, sahâbe-i kirâm gibi takvalı, temiz ve övgüye layık olan seçkin kimselere sövülüp tenkit edilmesinin müstahak olduğunu mu zanneder. Hâşâ ve kellâ böyle değildir. Onlara söven ayak takımının ağzına taş vurmak gerekir. Şayet o habîs kimse, sahâbe-i kirâmın buna layık olduğuna zannederse, biz de o kimsenin cehennemde yanarak azaba müstahak olduğuna itikad ederiz.¹¹³ Ahmed b. Zeynelâbidîn, zikredilen şiiri, sahabe-i kirâma sövenler hakkında bu şekilde yorumlayarak hem konu hakkındaki kendi görüşünü ifade etmiş hem de Farsça olan bu şiiri anlamakta güçlük çekebilecek okuyucu için daha anlaşılır hâle getirmiştir. Eserde Ahmed b. Zeynelâbidîn'in bunun gibi naklettiği veya bizzat kendisinin yazmış olduğu farklı şiirler de bulunmaktadır.¹¹⁴ Bu bölüm için verilen örnekler yeterli görülmüştür.

2.2.1.6. İsrâiliyat

Terim anlamı genel olarak Yahudilik, Hıristiyanlık ve diğer dinlerden İslam'a giren rivayetler olarak ifade edilen İsrâiliyat;¹¹⁵ makbul olan, makbul olmayan ve ne makbul ne de makbul olmayan olmak üzere üç kısımda ele alınabilir. İslam'ın ruhuna, âyet ve hadislerle uygun olan İsrâiliyat, makbul olan kısmı, bunlara aykırı olanlar ise makbul olmayan kısmı oluşturur. Ne makbul ne de makbul olmayan İsrâiliyat ise dinle alakası olmayan, Hz. İbrahim'in (a.s) Allah'ın izniyle dirilttiği kuşların isimleri ve Hz. Musa'nın (a.s) asasının hangi ağaçtan olduğu gibi faydasız bilgileri ihtiva eden kısımdır.¹¹⁶ Bu son kısımda rivayet edilen bilgilerin ne dünyada ne de ahirette

¹¹² Şiirin manası şu şekildedir:

Kimsenin gönlünü incitmek istemem.
Fakat içi içini yiyen kiskanca ne yapabilirim?
Ey kiskanç sana diyorum, öl de kurtul.
Çünkü sen ölmedikçe kiskançlığın da ölmeyecek.
Talihsizler, talihlilerin mutluluğu ve makamı yok olsun isterler.
Yarasaların gözü gündüz görmezse güneşin ne günahı var?
Doğrusunu istersen, güneşin kararmasındansa, bırak bin göz böyle kalsın.

¹¹³ el-Bekrî, *Husnü'l-vaşfi fî sûreti's-Saff* (Nuruosmaniye, 570), 103b-104a.

¹¹⁴ Ahmed b. Zeynelâbidîn'in eserde geçen şiirlerinden biri 2. varakta yer almakta olup 4. Murad'a hakkındadır. Şiir şöyledir:

Sultânunâ `izzetühû mahrûsetün billâhi Zû devletin târihuhâ zâke **MURÂDULLÂHÎ**
Ser u akbâl-i nihâl devleti sersebiz evvelâ Gülşen `ömrü geline ayırmaya bâzihzân
Devletiyle ola dâim kâm-bin ve kâm-yâb Nusretiyle ola her dem kâm-kâr ve kâm-rân.

¹¹⁵ Abdullah Aydemir, *Tefsirde İsrailiyyat: (hicri 6. asrın başına kadar)* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1979), 7.

¹¹⁶ Ebü'l-Fidâ' İsmâil b. Ömer b. Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm* (Kahire: Mektebetü Dâru't-Turâs, 1980), 1/4.; Atilla Yargıcı, "Tefsirlerde İsrailiyyat Konusuna Eleştirel Bir Yaklaşım", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/15 (Ocak-Haziran 2006), 59.

Müslümanlara herhangi bir fayda sağlamaması ve âyetlerde kastedilen asıl mananın anlaşılmasını güçleştirmesi nedeniyle tefsirlerde kullanılması doğru değildir.¹¹⁷

Allah'ın (c.c), Kur'an'da zikrettiği kıssalara bakıldığında çok fazla tafsilata girilmediği, öğüt ve ibret almanın ön planda tutulduğu görülmektedir. Ancak Tevrat ve İncil'de yer alan kıssalar oldukça uzun ve detaylıdır.¹¹⁸ Bundan dolayı Kur'an'da zikredilen kıssalarda zikredilmeyen bilgileri merak eden bazı Sahabîler ve sonraki âlimler bu bilgileri önceden Ehl-i Kitâb olup da Müslüman olmuş kişilere sormuşlardır. Daha sonraları ise onlardan öğrendikleri bu bilgiler başta tefsir kitapları olmak üzere diğer ilmi eserlerde yazılmaya başlanmıştır. İlk dönemlerde İsrâilî olan bu bilgiler Kâ'bu'l-Ahbâr (ö. 32/652-53), Abdullah b. Selâm (ö. 43/663-64), Vehb b. Münebbih (ö. 114/732) ve İbn Cüreyc (ö. 150/767) gibi Tevrat ve İncil'i iyi bilen âlimler tarafından aktarılmıştır. Ancak sonraki dönemlerde Ehl-i Kitâb'tan âlim olmayanların verdikleri bilgiler veya iman etmiş gibi gözükenlerin İslam'a zarar vermek amacıyla ortaya attıkları uydurma rivayetleri de eserlerde yer almaya başlamıştır.¹¹⁹ Sonuç olarak yukarıda isimlerini zikrettiğimiz Tevrat ve İncil'i iyi bilen, aktardıkları bilgilerin faydası olan, iyi niyetli ve güvenilir râvilerden nakledilen bilgiler caiz görülmüştür. Nakledilen İsrâilî bilgilerin tefsir ilmi açısından bir bilgi kaynağı olarak dikkate alınması konusunda ise temel prensip, bu bilgilerin Kur'ân'ın ana metnine ve hedeflediği tevhid inancına uygunluğu olmalıdır.¹²⁰ Ahmed b. Zeynelâbidîn'in eserine baktığımızda onun da bu hususlara dikkat ettiği görülmektedir. Zira o, eserine çok fazla İsrâilî bilgi almaktan kaçınmış¹²¹, gerekli gördüğü yerlerde ise Kâ'bu'l-Ahbâr gibi âlimlerden nakilde bulunmuştur. Örneğin es-Saff suresinin 6. âyetinde Hz. İsa (a.s), İsrailoğullarına hitabında *إني رسول الله إليكم مصدقا لما بين يدي من التوراة و مبشرا برسول يأتي من بعدي اسمه أحمد* "Şüphesiz ben, Allah'ın size, benden önce gelen Tevrat'ı doğrulayıcı ve benden sonra gelecek, Ahmed adında bir peygamberi müjdeleyici (olarak gönderdiği) peygamberiyim."¹²² diyerek kendisinden sonra bir peygamberin, yani Hz. Muhammed (s.a.v.)'in geleceğini bildirmektedir. Ahmed b. Zeynelâbidîn ise bu âyetin tefsirini yaparken manayı daha da kuvvetlendirecek ve âyete delil teşkil edebilecek bir İsrâilîyat nakletmektedir. Rivayet şöyledir:

¹¹⁷ Muhsin Demirci, *Tefsir Tarihi* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015), 127.

¹¹⁸ Demirci, *Tefsir Tarihi*, 124.

¹¹⁹ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 250.

¹²⁰ Yakup Bıyıkoğlu, "İsrâilîyyât Türü Haberlerin Bilgi Açısından Değeri", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 23/1 (2018), 217-218.

¹²¹ Yapmış olduğumuz araştırma neticesinde eserde İsrâilîyat'a dâir yalnızca bir bilgiyi tespit edebildik. Bu bilgiyi de konu içerisinde örnek olarak sunduk.

¹²² es-Saff 61/6.

{و عن كعب أن الحواريون قالوا ليعيسى يا روح الله هل بعدنا من أمة قال أمة أحمد حكماء علماء أبرار أتقياء. rivâyet olunduğuna göre Havârîler Hazreti İsbâya 'Yâ Rûhallâh bizden sonra ümmet var mıdır?' dediler. Hazreti İsbâ 'şu dört sıfat ile mevsûf olan ümmet-i Ahmed vardır.' dedi. Yani 'hukemâ, 'ulemâ, ebrâr ve takva sahibidirler' dedi. ¹²³{كأنهم من الفقه أنبياء يرضون من الله باليسر من الرزق و يرضى الله منهم باليسر من العمل. Onlar fıkıh bilmekle sanki enbiyâ gibidir. Allâh Te'âlâ'nın takdîr edip verdiği az rızka razı olup kanaat ederler ve kendilerinden az bir salih amel de olsa Allâh Te'âlâ onu kabul edip razı olur." ¹²⁴

Kâ'bu'l-Ahbâr'ın naklettiği bu İsrâîlî haber, es-Saff suresinde Hz. İsa'nın kelamıyla müjdesi verilen peygamberin ümmetini ve vasıflarını ihtiva etmektedir. Yani âyette Hz. İsa kendisinden sonra bir peygamber geleceğini bildirmiş, nakledilen İsrâîlî rivayet de bu peygamberin ümmetini, dolayısıyla da âyette zikredilen Ahmed ismindeki peygamberin geleceğini tasdik etmiştir. Ayrıca nakledilen bu rivayete bakıldığında ümmet-i Ahmed hakkında verilen bilgilerin doğruluğu göze çarpmaktadır. Sonuç olarak Ahmed b. Zeynelâbidîn'in bu rivayeti naklederken bazı noktalara dikkat ettiği görülmektedir. Bu noktalardan birincisi İsrâîlî bilgiyi aktarırken râvi konusunda titiz davranmasıdır. Zira, Ahmed b. Zeynelâbidîn'in Ehl-i Kitâb'tan herhangi birinin değil, Kâ'bu'l-Ahbâr gibi önceden Ehl-i Kitâb'tan olup da sonradan İslâm'a giren ve âlim olan güvenilir bir kimsenin rivayetini eserine almıştır. İkincisi, naklettiği rivayetin fayda sağlayacak bir İsrâîliyat olmasıdır. Üçüncüsü ise bu bilginin İslâm'ın aslına ve âyetlere mutabık bir rivayet olmasıdır. Tüm bu hususlar göz önüne alındığında Ahmed b. Zeynelâbidîn'in tefsirine makbul olan İsrâîliyat'ı aldığı söylenebilir.

2.2.2. Eserin Dirayet Tefsiri Açısından İncelenmesi

Dirayet tefsiri, müfessirin Kur'ân ayetlerini tefsir ederken rivayetlerin yanı sıra sebebi nüzûl, tenâsübü'l-Kur'ân ve müşkilâtü'l-Kur'ân gibi Kur'ân ilimlerini bilip, Arap dili ve edebiyatı ve şiirden faydalanarak kelimeler, fıkıh ve tarih gibi çeşitli ilimlerin yanı sıra kendi bilgi birikimi ve re'yine dayanarak yaptığı tefsir demektir. ¹²⁵ Ahmed b. Zeynelâbidîn özellikle Kur'ân ve sünnetten birçok rivayet zikrederek meydana getirdiği *Husnü'l-vaşfi fi tefsîri sûreti's-Saff* adlı eserinde, bu rivayetlerle birlikte diğer ilimlerden de yararlanarak kendi dirayetini de ortaya koymuştur. Bu bölümde Ahmed b. Zeynelâbidîn'in kendi re'yine dayanarak yaptığı açıklamalara ve başvurduğu bazı ilimlere dair örnekler çeşitli alt başlıklar altında incelenecektir.

¹²³ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/525.

¹²⁴ el-Bekrî, *Husnü'l-vaşfi fi sûreti's-Saff* (Nuruosmaniye, 570), 39a.

¹²⁵ Muhammed Hüseyin ez-Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn* (Kahire: Mektebetü Vehbe, 1989), 1/255-256.

2.2.2.1. Re'y ile Tefsir

Dirayet tefsirinin en önemli argümanlarından biri müfessirin kendi bilgi birikiminden faydalanarak öznel birtakım çıkarımlarda bulunmasıdır. Bir müfessirin öznel çıkarımlarda bulunabilmesi için elbette rivayet kaynaklarını iyi bilmesi, faydalanacağı diğer ilimlerde yeterli donanımına sahip olması gerekir.¹²⁶ Bununla birlikte kendi re'yi ile içtihatla bulunacak olan müfessirde, nasları, Kur'ân ve sünnet çerçevesinde değerlendirebilecek sentez kabiliyeti ve te'vil edebilme yeteneği de olmalıdır.¹²⁷ Zikredilen bu özelliklere sahip olan Ahmed b. Zeynelâbidîn, tefsirinde gerekli gördüğü yerlerde Kur'ân ve sünnet doğrultusunda dinin genel ruhuna uygun olacak şekilde re'yini ortaya koymuş ve kişisel bazı çıkarımlarda bulunmuştur. Şimdi Ahmed b. Zeynelâbidîn'in re'yi ile tefsir yaptığı bazı bölümlerden örnekler verilecektir.

Ahmed b. Zeynelâbidîn'in re'y ve içtihadı ile yaptığı öznel çıkarımların en dikkat çekici olanlarından birisi Kur'ân'da Allah'a sevimli olan yani Allah'ın razı olacağı işler yapan kimseler hakkındaki açıklamasıdır. Ahmed b. Zeynelâbidîn, Kur'ân-ı Kerîm'i incelemiş ve Allah'a sevgili olan sekiz gurup tespit etmiştir. Bu sekiz gurup Allah için saf tutup savaşımlar, muhsinler, tövbe edenler, temizlenenler, müttakîler, sabredenler, tevekkül edenler ve adaletli olanlardır. Zikredilen bu sekiz guruptan Allah için saf tutarak savaşımların Allah'a sevgili olan diğer tüm guruplara şamil olduğunu ifade etmiştir. Sonrasında ise kendi re'ğine dayanan bu öznel çıkarımını şu şekilde temellendirmiştir: Fî sebîlillâh saf olup kafirler tarafından öldürülen kimse muhsinlerden olur. Allah yolunda savaşmış O'na rucû eden tevâbînden olur. Allah yolunda savaşmış günahlarından temizlenip mütetahhîrinden olur. Allah'tan korkusu olmasa savaş meydanından kaçmaz ve gazaba uğradı, ancak bundan sakındığına göre müttakîlerden olur. Savaş meydanında sabrettiği için sâbirînden olur. Dünya ve ahirette Allah'ın kendisine yardım edeceğine tevekkül ederse mütevekkilînden olur. Kendisini savaştan kaçırmaya davet eden nefesine karşı Allah'ın emrini tasdik edip sebat etmekle muksitînden olur.¹²⁸ Görüldüğü gibi Ahmed b. Zeynelâbidîn yaptığı incelemeler sonucunda bir bilgi tespit etmiş ve bu bilgiyi dinin temel kaidelerine aykırı olmayacak şekilde yorumlayarak re'yini ortaya koymuştur. Ahmed b. Zeynelâbidîn'in re'yi ile yaptığı bu çıkarım göz önüne alındığında onun Kur'ân'a oldukça hâkim, gerektiğinde görüşlerini derli toplu olarak tatmin edici bir üslupla ifade edebilen bir âlim olduğunu söyleyebiliriz.

¹²⁶ Abdurrahman b. Ebî Bekr Celâleddin es-Suyûtî, *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'ân* (Mahire: Matbaatü'l-Ezheriyye, 1318/1900.), 2/181-184.

¹²⁷ Demirci, *Tefsir Tarihi*, 149.

¹²⁸ el-Bekrî, *Husnü'l-vaşfi fî sûreti's-Saff* (Nuruosmaniye, 570), 26b-27a.

2.2.2.2. Belagat

Ahmed b. Zeynelâbidîn'in iyi bir şair olmasının altında yatan sebeplerden birisi de belagat ilmini iyi bilmesidir. O, sahip olduğu bu ilmi yalnızca şiirlerinde kullanmakla kalmamış zaman zaman tefsirine de yansıtmıştır. Tefsirinin giriş bölümü denebilecek ilk kısmında IV. Murad Han (ö. 1049/1640) hakkında methiyeler yapıp onun hakkında bilgiler verirken *فيا له من ملك بالله ملك حف* (Ne tuhaf bir padişahdır ki Allah'ın kudretiyle cümle mahlukata mâlik oldu. Her velî, safî ve melek ordusu mahfûf olmuştur.) ifadesini kullanmıştır. Daha sonra ise belagatte meanî ilminin içerisinde yer alan haberi ve duaî cümlelere işaret ederek metinde geçen *حف* kelimesinin hem ihbarî hem de duaî cümle olmasının câiz olduğunu söylemiştir.¹²⁹ Buna göre cümle ihbarî olursa mana *her velî, safî ve melek ordusu kuşattı* olur. Cümlelerin duaî cümle olması durumunda ise mana *her velî, safî ve melek ordusu kuşatsın* şeklinde olur.

Ahmed b. Zeynelâbidîn'in belagat ilmini yansıttığı diğer bir örnek ise IV. Murad'ın atlarının mertebesinden bahsettiği kısımda yer almaktadır. Bekrî bu atları *و على بأخمصه على خيول دونها مفارق* "IV. Murad öyle atlara süvari olmuştur ki o atlar yanında yüce felek hor ve hakir kalır." ifadeleriyle yüceltmekte, ardından da "*beyde ennehe'đ-đavâbih*" (*o atlar sesli sesli soluduğunda*) *kavlimiz te'kîdü'l-medhi bi-mâ yüşbihü'z-zemdir* demektedir.¹³⁰ Atların sesli sesli solmaları ilk bakışta bir yergi gibi anlaşılabilir da dikkatli bir şekilde bakıldığında buradaki ifadenin atları daha da yüceltmek için kullanıldığı anlaşılabilir. Yani Ahmed b. Zeynelâbidîn bu örnekte belagatte bedî' ilminde yer alan ve "yergiye benzeyen veya dışı yergi, içi övgü olan sözle övgünün pekiştirmeli olarak ortaya konulması"¹³¹ anlamında gelen *Te'kîdü'l-medh bimâ yüşbihü'z-zem* sanatını¹³² kullanmıştır.

¹²⁹ el-Bekrî, *Husnü'l-vaşfi fi sûreti's-Saff* (Nuruosmaniye, 570), 6a.

¹³⁰ el-Bekrî, *Husnü'l-vaşfi fi sûreti's-Saff* (Nuruosmaniye, 570), 7b.

¹³¹ İsmail Durmuş, "Tekit", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/365-368.

¹³² Te'kîdü'l-medh bimâ yüşbihü'z-zem, "yergiye benzeyen veya dışı yergi, içi övgü olan sözle övgünün pekiştirmeli olarak ortaya konulması" demektir. Bu sanatta istisna (illâ, gayru) ve istidrâk (lâkinne) edatlarının etkin rol oynamasından dolayı buna "istisna, istidrâk" diyenler, ayrıca "medih fi mâ'rîzi'z-zem, medih fi sûreti'z-zem" gibi nitelemelere yer verenler mevcuttur. Sıbeveyhi "Velâkin anlamına gelenler" başlığı altında bu sanata belki de ilk işaret eden dilci olmuş, bu tarz ifadelerin şiirde çok geçtiğini belirtmiş ve bu konuda Nâbîga ez-Zübyânî ile Nâbîga el-Ca'dî'nin beyitlerini şâhid göstermiştir (el-Kitâb, II, 326). Belâgata dair ilk müstakil eser olan el-Bedî'in yazarı İbnü'l-Mu'tez bu sanatı söz güzelliklerinden saymış ve muhtemelen tarifinin adından anlaşılacağını düşünerek tanım yapmadan örnekler vermiştir (s. 158). Hâtimî, "istisna ve te'kîdü'l-medh bimâ yüşbihü'z-zem" adını verdiği türle ilgili Nâbîga ez-Zübyânî'nin meşhur beytini aktararak kanaatine göre bunu ilk kullanan şairin Nâbîga ez-Zübyânî olduğunu ifade etmiştir (Hilyetü'l-muḥâḍara, I, 162). Ebû Hilâl el-Askerî ile İbn Reşîk bu sanata "istisna", İbn Münkız "rücû' ve istisna", Müeyyed-Billâh el-Alevî "tevcih" demiştir. Detaylı bilgi için bkz. Durmuş, "Tekit", 40/367.

2.2.2.3. Eserin Kelamî Yönü

Tüm İslâmî ilimlerde olduğu gibi kelam ilminde de kabul edilen ilk ve en önemli delil Kur'ân-ı Kerîm'dir. Bundan dolayı tüm kelamî mezhepler kendi görüşlerini ispat noktasında Kur'ân'a başvurmuşlardır. *Husnü'l-vaşfi fi tefsîri sûreti's-Saff* adlı eserindeki kelam ilmine dair yaptığı bazı açıklamalardan anlaşılacağı üzere Ahmed b. Zeynelâbidîn'in Ehl-i sünnet görüşlerini benimsediği ve Şâfi'î bir âlim olması sebebiyle de itikatta Eş'ârî mezhebinden olduğu söylenebilir. Şimdi Ahmed b. Zeynelâbidîn'in bu eserde yer alan bazı kelamî açıklamalarına ve Mu'tezile, Rafizî¹³³ ve Ehl-i İlhad¹³⁴ gibi muhtelif fırkalar hakkında nasıl bir tutum içerisinde olduğuna dair bazı örnekler verilecektir.

es-Saff suresinin 1. âyetinin sonundaki وهو العزيز الحكيم kısmının tefsirini yapan Ahmed b. Zeynelâbidîn, bu bölümde kelam ilminin temel konularından olan sıfat meselesine değinerek şu açıklamalarda bulunur:

”ثم إن الصفات قسمان ثبوتية و سلبية“ Sıfat, sıfat-ı subûtiyye ve sıfat-ı selbiyye olmak üzere iki kısımdır. الصفات السلبية أسهل من الصفات الثبوتية. Sıfat-ı selbiyye, sıfat-ı subûtiyyeden daha kolaydır. و اختلفوا باختلاف هذا لم يخالف أحد في السلبية. Bundan dolayı hiç kimse sıfat-ı selbiyyede ihtilâf etmemiştir. في الثبوتية فأنكرها المعتزلة و أثبتتها أهل السنة. Ancak sıfat-ı subûtiyyede ihtilâf etmişlerdir. Mu'tezile sıfat-ı subûtiyyeyi inkâr etmiştir. Ehl-i sünnet ise ispat etmiştir. Yani ihtilâf sıfat-ı subûtiyyede olup bunlar sekiz sıfattır (Hayat, İlim, Semi, Besar, İrade, Kudret, Kelam, Tekvin). الحال أيضا اختلفوا فيها و التسبيح من الصفات السلبية فإذا عقبته صفاته السلبية بالعزة و هو. Sıfat-ı subûtiyye konusunda bazıları inkâr ve bazıları ispat ve bazıları ise tevakkuf etmişlerdir. إمتناعها من أن يعلم و يدرك كهنها مع سهولتها فأحرى الثبوتية المختلف فيها. Tesbîh, sıfat-ı selbiyyedir. Ne zaman ki sıfat-ı selbiyye olan tesbîh'den sonra 'İzzet sıfatı gelse o zaman sıfat-ı selbiyyenin künhü ile bilinmesine ve idrâk olunmasına engel olur. Yani kolay olan sıfat-ı selbiyyenin bile bazı durumlarda idrak edilmesi mümkün olmuyorsa anlaşılması daha zor olan sıfat-ı subûtiyyede ihtilâf edilmesi normaldir.”¹³⁵

¹³³ Zeyd b. Alî'nin Emevîler'e karşı başlattığı isyan esnasında Hz. Ebû Bekir ve Ömer'i meşrû halife kabul ettiği gerekçesiyle kendisini terkeden ilk İmâmîler'i, ardından ilk üç halifenin hilâfetini reddettikleri için bütün Şîî grupları, daha sonra da Şîî unsurları taşıyan bazı bâtinî grupları ifade eder. Detaylı bilgi için bk. Mustafa Öz, “Râfizîler”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/396-397.

¹³⁴ “İlhâd” kelâm terimi olarak “Allah'ın varlığı veya birliğini, dinin temel hükümlerini inkâr etmek, bunlar hakkında kuşku beslemek veya uyandırmak, dinî kuralları hafife almak” mânasında kullanılır. İlhâda sapan kimseye “mülhid” denir. Kur'ân-ı Kerîm'de fiil ve masdar halinde geçtiği dört âyette, “Allah'ın isimlerini tahrif ve tağyir ederek O'nu inkâra kalkışmak, Kur'an'ın Allah tarafından gönderildiğine inanmamak ve onu başka birine nisbet etmek, haktan sapmak, âyetleri yalanlamak, sapıkça te'vil ve tahrif etmek” şeklinde özetlenebilecek bir mânada kullanılmıştır (el-Hac 22/25). Detaylı bilgi için bk. Mustafa Sinanoğlu, “İlhâd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/90-92.

¹³⁵ el-Bekrî, *Husnü'l-vaşfi fi sûreti's-Saff* (Nuruosmaniye, 570), 13b-14a.

Ahmed b. Zeynelâbidîn, sıfatın selbî ve subutî olmak üzere iki kısım olduğunu belirterek daha kolay ve açık olan selbî sıfatlarda ihtilafın olmadığını, subutî sıfatlar konusunda ise farklı görüşlerin olduğunu zikretmiştir. Sonrasında ise selbî sıfatların aslının bilinmeden idrak edilemeyeceğini ifade eden Ahmed b. Zeynelâbidîn, anlaşılması daha açık ve kolay olan selbî sıfatların bile idrak edilmesi mümkün değilken, subutî sıfatlarda ihtilafın olmasının normal olduğunu belirtmiştir. Görüldüğü gibi Ahmed b. Zeynelâbidîn sıfat konusunda bazı temel bilgiler vermiş, Mu'tezile ve Ehl-i Sünnet'in görüşlerine değinmiş ve konu hakkında kendi kanaatini de ortaya koymuştur. Tüm bunlar onun diğer İslâmî ilimlerde olduğu kadar kelim ilminde de yeterli birikime sahip olduğuna işaret etmektedir. Bu örnekte dikkat çeken diğer bir husus ise Ahmed b. Zeynelâbidîn'in Mu'tezile mezhebinin görüşüne karşı çıkmamasıdır. Zira o kendi mezhebinin görüşünü ısrarla kabul ettirme çabasına girmemiş, Mu'tezile ve Ehl-i Sünnet'in subutî sıfatlarda ihtilaf etmelerini makul bulmuş ve herhangi bir tarafı tercih etmemiştir. Ahmed b. Zeynelâbidîn'in bu tavrı kendisinin ilmî olgunluğunu da göstermektedir.

Ahmed b. Zeynelâbidîn'in eseri incelendiğinde onun Râfizîlere ve Ehl-i İlhâd'a karşı olduğu net bir şekilde görülmektedir. Zira o, eserini, kitap ve sünnetin dışında olan Râfizîler ve Ehl-i İlhâd ile mücadele eden ihlaslı kulların büyük sevaplar elde edeceğinin müjdesiyle tamamladığını ifade etmektedir.¹³⁶ Ayrıca gazileri teçhiz etmenin faziletiyle ilgili *ورد عن زيد بن خالد الجهني قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم من جهز غازيا في سبيل الله فقد غزا* "Kim, Allah yolunda savaşan bir gaziyi teçhiz ederse gaza etmiş olur. Kim, Allah yolunda savaşan bir gazinin geride kalan ailesini himaye ederse gaza etmiş olur."¹³⁷ hadisini zikreden Ahmed b. Zeynelâbidîn, hadiste belirtilen işleri yapanlara böyle bir müjde varsa küfür ve inat ehli olan iki sapık fırkaya yani Râfizîlere ve Ehl-i İlhâd'a karşı mücadele edenlerin teçhiz edilmesinin ne kadar faziletli olacağı üzerinde düşünülmesi gerektiğini vurgulamaktadır.¹³⁸ Ahmed b. Zeynelâbidîn'in Râfizîler ve Ehl-i İlhâd hakkındaki ifadelerinden hareketle onun, bu iki fırkanın görüşlerini reddettiği ve onlara karşı mücadele içerisinde olduğu sonucunu çıkarılabilir.

2.2.2.4. Eserin Fikhî Yönü

Kur'an-ı Kerîm'de itikâdî, ahlâkî, içtimâî, kevnî ve tarihî nasların yanı sıra ahkâmı konu edinen naslar da bulunmaktadır. İşte bu ahkâmı ilgili nasların bir kısmının ne gibi hükümler ihtiva ettiği bizzat Peygamberimiz (s.a.v.) tarafından açıklanmış olup bunlarda ihtilaf söz konusu değildir. Ancak Peygamberimizin (s.a.v.) vefatından sonra meydana gelen yeni olayların çözüme

¹³⁶ el-Bekrî, *Husnü'l-vaşfi fi sûreti's-Saff* (Nuruosmaniye, 570), 7b.

¹³⁷ Müslim, "İmâre", 135.

¹³⁸ el-Bekrî, *Husnü'l-vaşfi fi sûreti's-Saff* (Nuruosmaniye, 570), 73a.

kavuşturulması için başta sahabe ve tabiîn olmak üzere sonraki dönem âlimleri kendi içtihatlarıyla âyetlerden hükümler çıkarmışlardır.¹³⁹ Ahmed b. Zeynelâbidîn de eserini telif ederken bazı fakihlerin eserlerinden ve fıkıh ilminden faydalanmıştır. Şâfi'î bir âlim olması nedeniyle daha çok Şâfi'î kaynaklardan bilgi aktaran Ahmed b. Zeynelâbidîn, gerekli gördüğü yerlerde farklı mezheplere ait kaynaklardan da istifade etmiştir. Şimdi müellifimizin eserinde değindiği bazı fikhî hükümlere örnekler verilecektir.

Ahmed b. Zeynelâbidîn, Müslüman askerlerin ve onları düzene sokup önderlik eden komutanların, savaş sırasında alması gereken tedbirleri ve düşmanın durumuna göre nasıl hareket edileceğine dair malumatı, ulemanın görüşleri doğrultusunda nakletmiştir. Bu konu hakkındaki malumattan sonra Şâfi'î mezhebine göre savaş hükümlerinden bir kısmını Şâfi'î fakihi Zekeriyâ el-Ensârî'nin (ö. 926/1520) *Esne'l-me'tâlib şerhu Ravzi't-tâlib*¹⁴⁰ adlı eserinden aktarmıştır. Ahmed b. Zeynelâbidîn'in bu eserden aktardığı kısımda yer alan hükümler özetle şunlardır: {Allâh Te'âlânın ¹⁴¹متين يغلبوا منتين kavinden dolayı kafirler iki mislimiz kadar veya daha az olduklarında, üzerine cihat gereken muvahhitlerin saftan çıkıp hezimete uğramaları haramdır. Burada zikredilen âyet haberdır ve emir manasındadır. Yani sizden yüz nefer kafirlerden iki yüz nefere sabretsin demektir. Ayrıca bu âyet Allâh Te'âlânın ¹⁴²إذا لقيتم فئة إذا لقيتم فئة kavline mahmuldür ve cihat meydanında sabit kalmak vaciptir. Eğer helak olmaktan korkarlarsa -ki gazilerin ve Allah yolunda savaşanların şanı öldürmek ve öldürülmektir- firar etmek uygun değildir. Nitekim ¹⁴³إلى التهلكة لا تلتقوا بأيديكم kavlinde *tehlike* dört şekilde tefsir edilmiştir. Birincisi gazadan men olunmakla, ikincisi mala sevgi beslemekle, üçüncüsü düşman yüzünden firar etmekle ve dördüncüsü nafakasız çıkmaktır. İslam askerlerinin kendilerinin iki misli küffâr ile savaşmakta sabit olmalarının vacip olmasının sebebi, İslam askerlerinin iki hayırdan birine mutlaka nail olmalarıdır. Bu iki hayır şunlardır ki eğer şehit olurlarsa şüphesiz cennete girerler, şayet hayatta kalırlarsa büyük bir sevap kazanıp ganimet elde ederler. Kafirin savaşması ise yalnızca dünya kazancı içindir. Ancak Hakk Celle ve 'Alâ'nın ¹⁴⁴ومن يولهم يومئذ دبره إلا متحرفا لقتال أو متحيزا إلى فئة متحرفا لقتال أو متحيزا إلى فئة "Tekrar savaşmak için bir tarafa çekilme veya diğer bölüğe ulaşıp mevzi tutma durumu dışında"¹⁴⁴ buyruğu sebebiyle savaş kastıyla bir kenara çekilmesi veya başka bir

¹³⁹ Mustafa Uzunpostalcı, *Sahabenin İctihad Anlayışı* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008), 86-92,393.

¹⁴⁰ Ahmet Özel-Cengiz Kallek, "Zekeriyâ el-Ensârî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/212-215.

¹⁴¹ el-Enfâl 8/66.

¹⁴² el-Enfâl 8/45.

¹⁴³ el-Bakara 2/195.

¹⁴⁴ el-Enfâl suresi 8/16.

bölüğe sığınması haram değildir. Eğer bir kişi hastalık veya benzer bir sebeple aciziyeti olsa yahut silahı telef olsa (mermisi, oku bitse) o kişinin savaş safından ayrılması caizdir. Böyle bir acizyet sebebiyle firar eden kimsenin tekrar savaşmak maksadıyla bir kenara çekilmesi veya başka bir bölüğe sığınmayı istemesi müstehaptır. Yani bu durumda olan kişinin haram olan firar durumundan çıkması için savaşa daha uygun (daha kolay) yere geçmeyi murâd etmesi gerekir. Mütehayyiz olan kimse (yardım talebi için başka bir bölüğe sığınmayı murâd eden kişi) eğer kaçıp sığındığı bölük savaş yerine yakın ise ganimette payı vardır. Eğer savaş yerine uzak ise ganimette hakkı yoktur. Eğer bir kimsenin silahı kalmasa ve taş atmakla savaşmaya muktedir ise saftan yüz çevirip gitmesin. Taş atarak savaşmaya devam etsin. Ancak atı (bineği) gitse ve savaşmaya imkânı yoksa saftan çıkıp gitmesi caizdir. Eğer kafirler iki mislimizden fazla olsa ve onlara galebe gelme ümidimiz varsa bize müstehap olan yerimizde sabit kalmaktır. Ancak onlara karşı helak olmaya zannı galibimiz varsa onlardan bir zarar hasil olmadan firar etmek vacip olur. İslam askerlerinden 100 dilaverin (güçlü ve savaş ustası) 201 zayıf kafirden yüz çevirip firar etmesi haramdır caiz değildir. Ancak İslam ehlinde 100 zayıfın 99 güçlü kafirden yüz çevirmesi manaya nazaran haram değildir. Nitekim sayıya riayet vasıfların yakınlığıyla ilgilidir. Kafirlerle savaşta yerinde sabit kalma (yüz çevirip firar etmeme) cemaate şarttır. Bir Müslüman iki kafire rast geldiğinde onlardan kaçması caizdir. Mübareze, asker safından iki kişinin savaş için ortaya çıkması olup müstehaptır. Zira ashâbı kirâmdan Abdullah b. Revaha ve İbn Afrâ Bedir vakasında mübareze etmiş, Nebi (s.a.v.) ise onları bundan men etmemiştir.^{145}146}

Ahmed b. Zeynelâbidîn yukarıda zikredilen örnekte bazı savaş hükümlerine değinmiştir. Bu hükümleri ifade ederken yalnızca kendi mezhebinin görüşlerine yer vermiş diğer mezheplerin konu hakkındaki hükümlerine dâir herhangi bir açıklamada bulunmamıştır. Bunun sebebi diğer Ehl-i Sünnet mezheplerindeki savaş hükümleriyle Şafî mezhebinin savaş hükümlerinin benzerliğinden kaynaklanıyor olabilir. Eserde benzer hükümlerin art arda zikredilmesinin yersiz olacağından dolayı Ahmed b. Zeynelâbidîn'in diğer mezheplerin konu hakkındaki görüşlerine yer vermediği söylenebilir. Nitekim Ahmed b. Zeynelâbidîn mezhep taassubu güden bir âlim değildir. O, eserinde zaman zaman farklı mezheplerin hükümlerine de yer vermiştir. Örneğin, sahabe-i kirama sövenlerin durumu hakkında açıklamalarda bulunan Ahmed b. Zeynelâbidîn, Hanefi âlimlerden bazılarının sahabeye sövenleri tekfir ettiklerini, bazılarının ise delalete düşmüş

¹⁴⁵ Ebû Yahyâ Zeynüddîn Zekeriyâ b. Muhammed b. Ahmed es-Süneykî el-Ensârî, *Esne'l-me'tâlib şerhu Ravzi't-ţâlib* (Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, 1313), 4/191-193.

¹⁴⁶ el-Bekrî, *Husnü'l-vaşfi fi sûreti's-Saff* (Nuruosmaniye, 570), 31a-31b-32a-32b-33a.

olduklarını söylediklerini belirtmiştir.¹⁴⁷ Ayrıca Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) de sahabeye söylenler hakkında onların fâsık olduklarını ifade eden görüşünü beyan etmiştir.¹⁴⁸

2.2.2.5. Eserin Lügavî Yönü

Kur'ân-ı Kerîm'in anlaşılması hususunda en önemli faktörlerden birisi de lügat yani Arap diliyle ilgili ilimlerdir. Bundan dolayı ilk dönemlerden itibaren hemen hemen bütün tefsirlerde lügavî tahlillere önemli bir yer ayrılmıştır. Ahmed b. Zeynelâbidîn de bazı kelimelerin açıklamasını yaparken lügavî bilgilerden istifade etmiş, meşhur Arap dilcilerinden aktarımlarda bulunmuştur. Şimdi Ahmed b. Zeynelâbidîn eserinde lügavî tahlillerde bulunduğu bazı kelimelerden örnekler vereceğiz.

Müellifin en çok üzerinde durduğu kelimelerden birisi surenin başında yer alan "sübhân" kelimesidir. "Sübhân" kelimesiyle ilgili birçok izahatta bulunan müellif, *tesbîh*'i "kendisine soru sorulamayan Allah'ı sonradan yaratılmışlara ait özelliklerden ve tüm nesnelere olan ta'til, teşbih ve noksanlıktan tenzih etmek" şeklinde tanımlar. Fîrûzâbâdî'nin (ö. 817/1415) *el-Ķâmûsü'l-muĶîṭ*'inde¹⁴⁹ ise Sübhânallâh'a "Allah'ı eş ve çocuk edinmekten tenzih etmek" olarak mana verdiğini belirtir. Bu mana ile Hıritiyan, Yahudi ve Arap müşriklerinin Allah'a eş ve çocuk isnat etmelerinin reddedildiğini söyler.¹⁵⁰ Sonrasında ise "Sübhâne" kelimesi muarrefdir ve masdariyyet üzere mansuptur der. Manasının ise Allah'ı O'na layık olmayan ahvalden ve noksan sıfatlardan tenzih etmek olduğunu söyler. "Sübhâne men kezâ"nın bir şeyden te'accüb etmek anlamına geldiğini söyleyen Ahmed b. Zeynelâbidîn, "Sübhân" kelimesinin aslında Araplara göre sığa-i te'accübden olmasa da mahal karinesiyle te'accübde de kullanıldığını belirtir. "ente a'lemu bi-mâ fî sübhâneke" sözünün "sen kendi nefsinde olanı biliyorsun" demek olduğunu ifade eden Ahmed b. Zeynelâbidîn "Sübhân" lafzının karîne ile "nefis" manasında da kullanıldığını söyler. Ahmed b. Zeynelâbidîn bu açıklamalarından sonra Kurtubî'nin¹⁵¹ (ö. 671/1273) *el-Esnâ fî şerhi esma'illahi'l-hüsnâ* adlı eserinden aktarımda bulunarak "sübnân" kelimesinin "sebh" (سبح) den müştak ve sülâsî bir kelime olduğunu ifade eder. Kurtubî'nin "akmak, suda yüzmek ve bir yöne

¹⁴⁷ el-Bekrî, *Husnü'l-vaşfi fî sûreti's-Saff* (Nuruosmaniye, 570), 109a.

¹⁴⁸ el-Bekrî, *Husnü'l-vaşfi fî sûreti's-Saff* (Nuruosmaniye, 570), 109b.

¹⁴⁹ Burada "Ķâmûs" ile kastedilen Fîrûzâbâdî'nin (ö. 817/1415) Arapça'dan Arapça'ya sözlüğüdür. 813 (1410) yılında tamamlanan eserin tam adı el-Ķâmûsü'l-muĶîṭ ve'l-Ķabesü'l-vasîṭ el-câmi' limâ zehebe min luĶati'l-'Arab şemâṭiṭ'tir. Detaylı bilgi için bk. Hulusi Kılıç, "el-Ķâmûsü'l-muĶîṭ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/287-288.

¹⁵⁰ el-Bekrî, *Husnü'l-vaşfi fî sûreti's-Saff* (Nuruosmaniye, 570), 9b.

¹⁵¹ Tam adı Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî'dir (ö. 671/1273). Kurtubî, el-Câmi' li-aĥkâmi'l-Ķur'ân adlı eseriyle tanınan tefsir, hadis ve fıkıh âlimidir. Detaylı bilgi için bk. Tayyar Altıkulaç, "Kurtubî, Muhammed b. Ahmed", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/455-457.

gitmek” şeklinde açıkladığı “sebh” kelimesine Allah için kullanıldığında “Allah’ı boğulmaktan, helak olmaktan ve kerahetten tenzih etmek” anlamını verdiğini belirtir.¹⁵² Dil âlimi Lutfullah el-Halîmî’nin (ö. XV. yüzyılın sonları) ise “sübbûh” (سبوح) kelimesini “Allah’ı kusurlardan, yaratılmışlardan ve yaratılmışların değişen sıfatlarından tenzih etmek” şeklinde tanımladığını bildirir. Ahmed b. Zeynelâbidîn konuyla ilgili vermiş olduğu lügavî bilgilerin akabinde Hz. Peygamber’in secdede iken الروح رب الملائكة و قدوس سبوح dediğini¹⁵³ ve kendisine “sübhân” kelimesinin tefsiri sorulunca “Allah’ı ona layık olmayan şeylerden tenzih etmektir.”¹⁵⁴ buyurduğunu söyler. Sonrasında ise “Allah’ın hoşuna giden iki kelime vardır ki bunlar dilde hafif mizanda ağırdır. Birisi “sübhânallâhi ve bi hamdihî” (سبحان الله و بحمده) dir. İkincisi “sübhânallâhi’l-‘Azîm” (سبحان الله العظيم) dir.”¹⁵⁵ hadisini zikreder.¹⁵⁶ Zikrettiği bu hadislerin ardından Ahmed b. Zeynelâbidîn son olarak İbn Yaîş¹⁵⁷ (ö. 643/1245) ve İbnü’l-Hâcib’in¹⁵⁸ (ö. 646/1249) “Sübhân” kelimesinin tesbih için alem olduğuna dair açıklamalarını nakleder.¹⁵⁹

Konuyla ilgili diğer bir örnek *إن الله يحب الذين يقاتلون في سبيله صفا كأنهم بنيان مرصوص* *Hiç şüphesiz yok ki Allah, kendi yolunda, duvarları birbirine kenetlenmiş bir bina gibi saf bağlayarak savaşanları sever.*¹⁶⁰ ayetinin tefsirinden verilebilir. Ahmed b. Zeynelâbidîn bu ayetin tefsirinde Allah rızası için müşriklere karşı saf tutup mücadele etmenin önemine vurgu yaparken bünyân-ü mersûs gibi saf bağlamaktan murâdın ise mücerred saf bağlamak olmadığını dile getirmiştir. Buradaki maksadın müşriklere savaşılırken cihad meydanından yüz çevirmemek ve mücadele etmek olduğuna dikkat çekmiştir. Ayette bünyân-ü mersûs gibi saf bağlamanın zikredilmesinin sebebini ise savaşta en şiddetli durumlarda dağılıp gitmemek için buna ihtiyaç

¹⁵² el-Bekrî, *Husnü'l-vaşfi fi sûreti's-Saff* (Nuruosmaniye, 570), 10a-10b.

¹⁵³ Ebü'l-Hasen Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nîsâbü'rî Müslim, *Sahîhu Müslim*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Beyrut: Dâru'l-İhyâi't-Türâs'l-Arabî, ts.), “Salâh”, 487.

¹⁵⁴ Hâkim, *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, 1/680 (No. 1848).

¹⁵⁵ Ebu Abdillâh et-Tebrîzî, *Mişkâtü'l-mesâbîh*, thk. Muhammed Nâsirüddin Elbânî (Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1985), “Kitâbu'd-de'avât”, 2298.

¹⁵⁶ el-Bekrî, *Husnü'l-vaşfi fi sûreti's-Saff* (Nuruosmaniye, 570), 11a.

¹⁵⁷ Tam adı Ebü'l-Bekâ Muvaffakuddîn Yaîş b. Alî b. Yaîş b. Muhammed el-Esedî el-Halebî'dir (ö. 643/1245). Arap dili âlimidir. Aslen Musullu olup dedesi Yaîş'e nisbetle İbn Yaîş diye anılır. İbn Yaîş; İbn Hallikân, Kâdîkudât Takıyyüddin İbn Rezîn el-Hamevî, Kemâleddin İshak b. Ebû Bekir el-Esedî el-Halebî en-Nehhâs ile kardeşi Bahâeddin, Yâkût el-Hamevî, İbn Amrûn, İbn Mâlik et-Tâî, İbn Vâsıl ve Şerîşî gibi âlimler yetiştirmiştir. Detaylı bilgi için bk. Mustafa Çuhadar, “İbn Yaîş, Ebü'l-Bekâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/445-446.

¹⁵⁸ Tam adı Ebû Amr Cemâlüddîn Osmân b. Ömer b. Ebî Bekr b. Yûnus'dur (ö. 646/1249). Arap gramerine dair el-Kâfiye ve eş-Şâfiye adlı eserleriyle tanınan dil âlimi ve Mâlikî fakihidir. Babası, Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin dayısının oğlu Kûs Emîri İzzeddin Mûsek es-Salâhî'nin hâcibi idi. Bu görevinden dolayı oğlu İbnü'l-Hâcib lakabıyla anılmıştır. Detaylı bilgi için bk. Hulusi Kılıç, “İbnü'l-Hâcib”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/55-58.

¹⁵⁹ el-Bekrî, *Husnü'l-vaşfi fi sûreti's-Saff* (Nuruosmaniye, 570), 11a-11b.

¹⁶⁰ es-Saff 61/4.

duyulacağındandır, demiştir. Ayet-i kerîmenin hükmünü ise bu yorumuna bina ederek savaş esnasında böyle bir duruma düşüldüğünde, mü'minlerin, duvarları birbirine kenetlenmiş bir bina gibi saf bağlayarak savaşmakta noksanlık göstermemeleri gerektiğini ifade etmiştir. Daha sonra ise ayette geçen مرصوص kelimesinin lügavî manasını bazı meşhur dil alimlerinden aktarımlar yaparak vermiştir. Ahmed b. Zeynelâbidîn'in zikredilen kelimeyi "Ve daği Münzir b. Sa'îd¹⁶¹ ve Ferrâ¹⁶² ve gayrileri dediler ki mersûsun ma'nâsı kurşun ile 'akd olunmuş demektir."¹⁶³ şeklinde açıklamaktadır.

مرصوص kelimesinin manasını Münzir b. Sa'îd ve Ferrâ gibi meşhur dil âlimlerinden aktaran Ahmed b. Zeynelâbidîn lügavî açıdan tefsirini zenginleştirmiştir. Ahmed b. Zeynelâbidîn yukarıdaki örnekte olduğu gibi zaman zaman Arap dili âlimlerden aktarımlarda bulunarak tefsirini yaptığı ayet veya kelimenin manasını ortaya koymaya çalışmıştır. Ahmed b. Zeynelâbidîn'in dil âlimlerinden yaptığı bu aktarımları, kendi ifadelerini Arap diline uygunluğu açısından desteklemiş ve verilen mananın kuvvetlenmesine de katkı sağlamıştır. Zira مرصوص kelimesinin manasını ortaya koyan Ahmed b. Zeynelâbidîn, bu lügavî mana üzerine ayet-i kerîmenin delalet ettiği manayı *و دلت الآية الشريفة على فضل المجاهدين في سبيل الله و محبة الله للمصطفين في لقاء أعداء الله.* "Âyet-i şerîfe fi sebîlillâh cihâd edenlerin fazîletine ve a'dâillâhın likâsında saf bağlayanların mehabbetinin fazîletine delâlet eyledi."¹⁶⁴ sözleriyle ifade etmektedir.

2.2.2.6. Eserin Tarihî Yönü

Ahmed b. Zeynelâbidîn tefsirinde çok sık olmamakla birlikte bazı tarihi bilgilere de yer vermiştir. Bu tarihi bilgilerden birisi kendi döneminin padişahı olan IV. Murat hakkındadır. Ahmed b. Zeynelâbidîn, IV. Murat'ın tahta geçiş tarihini hicri 1032 olarak zikretmektedir. Ayrıca IV. Murat'ın çok azamet sahibi ve adaletli bir padişah olduğu belirten Bekrî, onun döneminde adaletin tüm aleme yayıldığını ve Doğu'dan Batı'ya ne kadar zalim, fasit ve kötü niyetli kimse

¹⁶¹ Tam adı Ebü'l-Hakem Münzir b. Sa'îd b. Abdillâh el-Küzenî el-Bellûtî'dir (ö. 355/966). Endülüslü fakih ve edip. Kurtuba yakınlarındaki Fahsübellût'a nisbetle Bellûtî ve Küzne kabilesine nisbetle de Küzenî diye anılır. Genel görüşe göre 273 (886) yılında doğduğu kabul edilir. Ubeydullah b. Yahyâ el-Leysî, bnü'l-Münzir en-Nîsâbü'rî, Ebü'l-Abbâs İbn Vellâd Ebü Ca'fer en-Nehhâs gibi önemli âlimlerle görüşmüş ve onlardan ilim almıştır. Önce Mâride ve daha sonra es-Sugürü's-şarkıyye kadılığı yapan Bellûtî, 950 yılında kâdilkudât ve Kurtuba'da Zehrâ Camii imam-hatibi olarak görevlendirilmiştir. Zilkade 355'te (Kasım 966) vefat eden Bellûtî'nin cenaze namazını oğlu Abdülmelik kıldırılmıştır. Detaylı bilgi için bk. Orhan Çeker, "Bellûtî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/425.

¹⁶² Tam adı Ebü Zekerıyyâ Yahyâ b. Ziyâd b. Abdillâh el-Absî el-Ferrâ'dır (ö. 207/822). Arap dili ve tefsir âlimidir. 144 (761-62) yılında Kûfe'de doğdu. İmam Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî ile teyze çocuğu oldukları bilinmektedir. Halîl b. Ahmed, Yûnus b. Habîb gibi meşhur âlimlerden ders okudu. Bağdat'ta Kisâî'nin önde gelen talebelerinden biri olmuştur. 206 (822) yılında hacca giden Ferrâ, zilhicceyi (mayıs) Mekke'de geçirdikten sonra dönüşünde 207 yılının başlarında vefat etti. Detaylı bilgi için bk. Zülfikar Tüccar, "Ferrâ, Yahyâ b. Ziyâd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/406-408.

¹⁶³ el-Bekrî, *Husnü'l-vaşfi fi sûreti's-Saff* (Nuruosmaniye, 570), 21a.

¹⁶⁴ el-Bekrî, *Husnü'l-vaşfi fi sûreti's-Saff* (Nuruosmaniye, 570), 21a.

varsa bunların üzerine korku salınarak yerle bir edildiği ve hâkimiyet altına alındığı bir dönem olduğunu ifade etmektedir.¹⁶⁵

Ahmed b. Zeynelâbidîn'in *Husnü'l-vaşfi fi tefsîri sûreti's-Saff* adlı eserinde değindiği diğer bir tarihi olay ise Ağrı'nın fethi sırasında meydana gelen bir hadise ile ilgilidir. Savaş esnasında kalbi sabit tutmanın önemi hakkında açıklamalarda bulunan ve bazı ulemanın savaşla ilgili nasıl hareket edilmesi gerektiği hususundaki tavsiyelerini aktaran Ahmed b. Zeynelâbidîn, konunun daha iyi anlaşılabilmesi için somut bir örnek vermektedir. Ahmed b. Zeynelâbidîn bu örneği zikretmeden önce, hezimete uğrayıp dağılmaya başladıktan sonra askerlere liderlik eden komutanın sebat etmesiyle bir fırsat daha yakalandığını belirtmektedir. Dağılan askerlerin, sebat eden komutanın etrafında tekrar toparlanmasıyla yardımın gelmesinin ve birbirlerine destek olmaları sonucunda zafer elde edilmesinin birçok kere vuku bulduğunu söylemektedir. Daha sonra ise Ağrı'nın fethi sırasında Sultan Mehmed Han'ın başından geçen örnek hadiseyi tarihi bir bilgi olarak ortaya koymaktadır. Ahmed b. Zeynelâbidîn'in açıklamalarına göre Ağrı'nın fethinde binlerce asker hezimete uğrayıp firar etmeye başlamışlardır. Ancak Sultan Mehmed Han ve hocası Sadi Efendi cihat meydanında sebat etmişlerdir. Onların cihat meydanındaki bu kararlı duruşları neticesinde de Allah nusretini göndermiş ve düşman askerleri bozguna uğratarak mağlup edilmiştir.¹⁶⁶ Ahmed b. Zeynelâbidîn'in, yaptığı açıklamalara paralel olarak verdiği bu örnek, onun tarih ilmine dair birikimini göstermesinin yanı sıra, farklı ilimleri cem ederek uygun bir şekilde okuyucuya aktarabilme vasfını da ortaya koymaktadır.

2.2.3. Eserde Ele Alınan Başlıca Kur'ân İlimleri

2.2.3.1. Tenâsübü'l-Kur'ân

Kur'ân ayetleri ve sûrelerinin birbirleriyle olan ilişki, yakınlık ve irtibatını inceleyen ilim dalına *Tenâsübü'l-Kur'ân* veya *Münâsebetü'l-Kur'ân* denir.¹⁶⁷ Her yönden mu'ciz bir kitap olan Kur'ân-ı Kerîm, 23 yıl gibi uzun bir sürede nâzil olmasına rağmen âyetler ve sureler arasında hayret verici bir uyum ve ahenk vardır.¹⁶⁸ Bu uyum ve ahenk Kur'ân'a bütüncül bir bakış açısıyla yaklaşılması bakımından önemlidir. Ahmed b. Zeynelâbidîn de bu sebepten ötürü tefsirinde

¹⁶⁵ el-Bekrî, *Husnü'l-vaşfi fi sûreti's-Saff* (Nuruosmaniye, 570), 2b.

¹⁶⁶ el-Bekrî, *Husnü'l-vaşfi fi sûreti's-Saff* (Nuruosmaniye, 570), 29b-30a.

¹⁶⁷ Nureddin İtir, "Münasebet İlimi ve Kur'an Tefsirindeki Önemi", çev. Eyüp Kaya, *İslâmî İlimler Dergisi* 1/2 (Ekim 2006), 220.

¹⁶⁸ M. Faik Yılmaz, "İşârâtü'l-İ'câz'da Ayetler Arası Münasebet", *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 17 (Bahar 2009), 109.

Tenâsübü'l-Kur'ân ilminden faydalanmıştır. es-Saff suresinin tefsirine başlamadan önce ilk olarak bu surenin mâ kabliyle olan münâsebetine değinmiş ve şu ifadeleri kullanmıştır:

قال الله سبحانه و تعالى بسم الله الرحمن الرحيم. سبح لله ما في السموات و ما في الأرض و هو العزيز الحكيم.¹⁶⁹ Söze öncelikle bu sure-i şerîfe ile (*es-Saff* suresi) öncesinde gelen ayet-i kerîme arasındaki münasebetle başlanmalıdır. Zira öncesinde gelen surenin son kısmında Hakk Celle ve 'Alâ.¹⁷⁰ يا أيها الذين آمنوا لا تتولوا قوما غضب الله عليهم¹⁷⁰. قال المفسرون هم "Ey mü'minler Allâh'ın gazap ettiği kavmi dost edinmeyin." و ذكر من حالهم أنهم ينسوا من الآخرة. Müfessirler Allâh'ın gazap ettiği kavim Yahûdilerdir dediler. O kavmin durumu "Onlar kafirlerin kabir ashabından (tekrar diriltilmelerinden) ümit kestikleri gibi âhiretten ümitlerini kestiler." şeklinde zikredildi. ذكر في هذه الأمر مقاتلة هؤلاء القوم الذين ينسوا من البعث و النشور و خاطب المؤمنين في خاتمته السابقه. و في طالع هذه اللاحقه. بيد أنه حث المؤمنين على المجاهدة في سبيله حينما دلت عليه في السابقة آيات تنزيله. Bu surede ise ba's ve nüşûrdan yani öldükten sonra diriltilmekten ümit kesenlerle savaşılması emredilmektedir. Önceki surenin son kısmında ve bu surenin başında ise mü'minlere hitap edilmektedir. Önceki surenin son ayetinde geçen manaya binaen *es-Saff* suresinde mü'minlere Allah yolunda kafirlere karşı savaş ve mücadele etmeleri emredilmiştir."¹⁷²

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşılacağı üzere Ahmed b. Zeynelâbidîn, *es-Saff* suresi ile öncesinde el-Mümtehine suresinin son ayeti arasında bir münasebet olduğunu ifade etmiştir. Bu münasebete göre el-Mümtehine suresinin son ayetinde kendilerine Allah'ın gazap ettiği kabirlerdeki kafirlerin ümitlerini kestikleri gibi ahiretten ümitlerini kesmiş bir toplumun dost edinilmesi yasaklanmıştır. *es-Saff* suresinde ise bu ahiretten ümitlerini kesmiş kimselere karşı mü'minlerin savaşması emredilmiştir.

2.2.3.2. Kıraat

Ahmed b. Zeynelâbidîn'in tefsirinde istifade ettiği ilimlerden biri de kıraat ilmidir. O, eserinde zaman zaman kıraat âlimlerinin okuyuş farklılıklarına da dikkat çekmiştir. Örneğin إني رسول الله إليكم مصدقا لما بين يدي من التوراة و مبشرا برسول يأتي من بعدي اسمه أحمد¹⁷³ tefsirinde Ebû Bekir (ö. 193/809) rivayetinde İbn-i Kesîr (ö. 120/738), Nâfi' (ö. 169/785), Ebû 'Amr (ö. 154/771) ve 'Âsım (ö. 127/745) tarafından yâ'nın fethasıyla "min ba'di'smuhû Ahmed" şeklinde, Ebû Hafs rivayetinde ise İbn-i 'Âmir, Hamza ve el-Kisâî'nin yâ'nın sükûnuyla yani "min ba'dî" şeklinde okuduklarına değinmektedir.¹⁷⁴ Bu örnekte Ahmed b.

¹⁶⁹ es-Saff 61/1.

¹⁷⁰ Mümtehine 60/13.

¹⁷¹ Mümtehine 60/13.

¹⁷² el-Bekrî, *Husnü'l-vaşfi fi sûreti's-Saff* (Nuruosmaniye, 570), 9a.

¹⁷³ es-Saff 61/6.

¹⁷⁴ el-Bekrî, *Husnü'l-vaşfi fi sûreti's-Saff* (Nuruosmaniye, 570), 41b.

Zeynelâbidîn, yalnızca kıraat farklılıklarına değinmekte, hangi kıraate göre mananın nasıl anlaşılacağı üzerinde durmamaktadır.

Konuyla ilgili başka bir örnek ise es-Saff sûresinin 7. âyetindeki *هو يدعى الى الاسلام* kısmıyla ilgilidir. Ahmed b. Zeynelâbidîn cumhûr ulemânın burayı binâ-i meçhul üzere “ve hüve yüd'â ile'l-İslâm” şeklinde okuduğunu, Talha b. Musarrıf'ın (ö. 112/730) ise “ve hüve yedde'î ile'l-İslâm” şeklinde okuduğunu belirtmektedir. “yedde'î ile'l-İslâm” demenin manasının da hak din olan İslâma intisâb etmek olduğunu ve saadet-i dâreyne îsâl etmek anlamına geldiğini ifade etmektedir. Ayrıca bazı kimselerin “yedde'î” şeklinde kıraat edilmesi durumunda buradaki mananın peygamberlere işaret olduğunu söylediklerini belirtmektedir.¹⁷⁵ Bu örnekte ise Ahmed b. Zeynelâbidîn, yalnızca kıraat farklılıklarını söylemekle yetinmemiş, farklı olan kıraatin yani Talha b. Musarrıf'ın okuyuş şeklinin hangi manaya geleceğiyle ilgili kısa bir açıklama yapmıştır.

2.3. TAHKİK BÖLÜMÜ

2.3.1. Transkript ve Tahric Yöntemi

Husnü'l-vasfi fi sûreti's-Saff adlı metnin ortaya çıkarılmasında eserin mevcut tek mahtût nüshası olan müellif nüshası esas alınmıştır. Eser günümüz alfabesine aktarılırken mümkün mertebe orijinal metnin korunmasına özen gösterilmiştir. Çalışmada uygulanan transkripsiyon alfabesi tezin başında belirtilmiştir.

Ahmed b. Zeynelâbidîn'in çeşitli kaynaklardan yaptığı iktibaslar, öncelikle o kaynaklara başvurmak suretiyle tespit edilebildiği kadarıyla dipnotta gösterilmiştir. Müellifin belirttiği kaynaklarda bulunamayan bilgiler ise başka kaynaklardan verilmeye çalışılmıştır. Kaynağı verilmeyen hadislerin tahriri yapılırken öncelikle Kütüb-i Sitte, daha sonra da Kütüb-i Tis'a ya da diğer muteber hadis kaynakları tercih edilmeye çalışılmıştır.

Dilbilgisi (Sarf-Nahiv) kuralları açısından var olan hatalar ve eksik kelime yazımları düzeltilmeye çalışılmıştır. Bu düzeltmeler yapılırken genellikle metne müdahale edilmeyip doğru yazımın dipnotta verilmesine özen gösterilmiştir. Ancak bazı düzeltmelerin parantez “(...)” ya da köşeli parantez içerisinde “[...]” yapılması uygun görülmüştür.

Müellifin eserde farklı renk mürekkep kullanarak kalın şekilde yazmış olduğu yerlerin belirli olması için transkripsiyonda da bu yerler kalın punto ve büyük harflerle yazılmıştır. Ayrıca tefsiri yapılan *es-Saff* sûresinin ayetlerinin yazımında da kalın punto kullanılmıştır.

¹⁷⁵ el-Bekrî, *Husnü'l-vasfi fi sûreti's-Saff* (Nuruosmaniye, 570), 42a-42b.

Metinde gerekli görülen yerlere noktalama işaretleri konulmuştur. Metnin daha iyi anlaşılabilmesi için ise bazı başlıklandırmalar yapılmış olup bu başlıklar köşeli parantez “[...]” içerisinde verilmiştir.

2.3.2. Husnü'l-vasfi fî Sûreti's-Şaff Metni

Bimillahirrahmânirrahîm

[Hamdele ve Salvele]

[1b] Sipâs¹⁷⁶ u imtinân. Ve hamd-i bî¹⁷⁷-pâyân.¹⁷⁸ Ol Rahîm u Rahmân. Ve Hakîm u Deyyân. Hâliku'l-insi ve'l-cânn. Ve mükevvinü'l-ekvân. `Azîmü's-sultân. Te`âlâ şe'nuhû `ani'l-emsâli ve'l-akrân. Hazretine ki nev`i insânı ahsen-i takvîmde `âlem-i `ademden diyâr-ı vücûda getürüb “ve lekad kerramnâ benî âdeme”¹⁷⁹ fermanıya eşref-i halk-ı cihân kıldı. Ve `ibâd-ı mü`minîne dâr-ı na`îmini ihsân edüb ehl-i şirk ve tuğyânın makarr u mekânını dûzağ ve nîrân kıldı. Ve a`dâ-yı dîn ve nü`abât-ı dalâlet-i âyîn üzerine gazâ ve cihâd eylemeyi fermân kıldı. Ve salâvât-ı firavân. Ol hülâsa-i deverân netîce-i kevn ü mekân. Seyyid-i veled-i `Adnân. Sadr-ı neşîn taht-ı risâlet mühr-i sipehr-i nübüvvet. Hatmü'l-enbiyâ Muhammed Mustafâ hazretine olsun ki hil`at-i “levlâke lemmâ halaktü'l-eflâk”¹⁸⁰ ile müşerref ve müctebâ. Ve tâc-ı pür-ibhâc “ve mâ erselnâke”¹⁸¹ ile mükerrem ve ıstîfâ kıldı. Sallallâhu Te`âlâ `aleyhi ve `alâ âlihî ve ashâbihî ve hulefâihî ve ahbâbihî ecma`în ilâ yevmi'd-dîn.

EMMÂ BA'DÜ: Zamîr-i münîr erbâb-ı irfân ve hâtîr-ı hâtîr ashâb-ı iz`âna hafî ve nihân değıldir ki hâlîfe-i zemân Sultân-ı `azîmü's-ş-şân. Ve Hâkân-ı nusret-i nişân. Penâh-ı¹⁸² ehl-i îmân. Şah-ı şâhân-ı deverân. İftihâr-ı âl-i `Osmân. el-Mültecî ilâ rahmeti'r-Rahmân. **NAZM**dır ki `âlem-penâhı Ka`be-i emn ü emân. Sidre-i dîvân sarây-ı kible-i halk-ı cihân. es-Sultânü ibnü's-sultân [2a] Pâdişâhımız Sultân Murâd Hân. İbnü's-Sultân AhmeH Hân. Meddallâhu zilâle hilâfeteHû `alâ mefârikı'ı-enâm ve şedde etnâbe hıyâm-i saltanatihî bi-evtâdi'd-devâm hazretlerinin serîri saltanatihî cülûs-u

¹⁷⁶ (سپاس) i. (Fars. sipâs) Şükür, övgü, hamd, senâ, nimet. Detaylı bilgi için bk. Ali Ekber Dihhodâ, “sipâs”, *Lügatnâme-i Dihhodâ* (Kum: Müessese-i Ferhengi ve İtlâresânî Tibyân, 1395), 9/25.

¹⁷⁷ (بی) (Fars. bi-) Farsça ve Arapça kelimelerin başına gelen ve dilimizdeki “-siz, -mez” eklerinin anlamını karşılayan ön ek. Detaylı bilgi için bk. *Kubbealtı Lugati*, “Bî-” (Erişim 7 Mayıs 2021).

¹⁷⁸ (پایان) i. (Fars. pâyân) Nihâyet, sınır, âhir, son. bk. Muhammed Mu`în, “pâyân”, *Ferhengi Farsî Mu`în*, nşr. Azîzullâh Alizâde (Tahrân: Pârs Nevin, 1384), 1/326.

¹⁷⁹ el-İsrâ 17/70.

¹⁸⁰ İsmâil b. Muhammed el-Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ' ve müzîlü'l-ilbâs*, thk. Abdülhamid b. Ahmed b. Yusuf b. Hindâvî (Lübnan: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1420/2000), 2/192.

¹⁸¹ el-Enbiyâ 21/107 ; el-Furkan 25/56.

¹⁸² (پناه) i. (Fars. penâh) Sığınacak yer, güvenli yer, himâye, melce. bk. Şâkir Kesrâî, “penâh”, *Kâmûs-i Farsî-Arabî* (Beyrut: Dâru'l-Arabî li'l-Mevsûât, 2014), 123.

hümâyunları tarih-i hicret-i Nebeviyyenin 'aleyhi efdali't-tehiyye. Bin otuz iki [1032] senede vâki' olmağın hâtif-i Rabbânîden dil¹⁸³ bî-ğalle bu târîh bî-bedel lâyh ve mümessel oldu. NAZM-I TÂRÎH.

Sultânunâ 'izzetühû mahrûsetün billâhi Zû devletin târîhuhâ zâke **MURÂDULLÂHÎ**
Ser u akbâl-i nihâl devleti sersebiz evvelâ Gülşen 'ömrü geline ayırmaya bâzihzân
Devletiyle ola dâim kâm-bin¹⁸⁴ ve kâm-yâb¹⁸⁵ Nusretiyle ola her dem kâm-kâr¹⁸⁶ ve kâm-rân^{187, 188}.

Bir Pâdişâh-ı ma'dilet şî'ârıdır ki bast-ı bisât-ı 'adl ve vidâından sahrâ-yı cihân ferah-i âbâd olmuşdur. Ve bir Şehinşâh-ı¹⁸⁹ 'azamet dutardur ki zıll-ü zalîl âsumân 'adlî fark-u firâk 'âlemine sayasalmışdır. Şîruveş-i düst himmeti kurgâni-i eşrâr-i mîşezâr-ı şark ve garba biçesalub rubâh-ı¹⁹⁰ehl-i zulm ve fesâd hareketden kalmışdır. Debdebe-i kûs satveti tâk-ı âsumâna sadâ-yı bîm¹⁹¹ u bâs. Ve tantane-i şekve ve şevketi mesâmii' cihâniyâna tanin-i ru'b ve herâs vermişdir. Ve bâd-ı sarsar heybeti hâr u hâşâk¹⁹² buğât-ı dalâlet nihâd-ı revî zeminden bir bâd kılmışdır. Veger zikerân¹⁹³ salâbeti ünûf-u cebâbir-i pür¹⁹⁴-'inâd-ı hûrd edüb cebren ve kahren zirdestine almışdır. Bu 'abd-i fakîr ve dâ'î hakîr râce-i afve rabbihî'l-Mü'în Ahmed Zeyne'l-Âbidîn es-Siddîkî¹⁹⁵ ecelle ashâb-ı güzîn rıdvânullâhi Te'âlâ 'aleyhim ecma'în. Ve hâlîfe-i Rasûl-i rabbî'l-âlemîn yâr-ı gâr-ı 'atîk Hazreti Ebû Bekr es-Siddîk radiyallâhu anhu evlâdından olub cedd-i büzürg-varımız¹⁹⁶ kutb-

¹⁸³ (دل) i. (Fars. dil) Kalp, gönül, yürek. Detaylı bilgi için bk. *Dihhodâ*, "dil", 2/36.

¹⁸⁴ (کام) i. (Fars. kâm) Arzu, meram, maksat. Kâm-bin (کامبین) birl. sif. (Fars. bin "gören" ile) "Kâm gören" Bahtiyar, mutlu. Detaylı bilgi için bk. *Kubbealtı Lugati*, "Kâm" (Erişim 7 Mayıs 2021).

¹⁸⁵ Kâm-yâb (کامیاب) birl. sif. (Fars. yâb "bulan" ile) İsteğine erişmiş, arzusuna nâil olmuş, bahtiyar. Detaylı bilgi için bk. *Kubbealtı Lugati*, "Kâm".

¹⁸⁶ Kâm-kâr (کامکار) birl. sif. (Fars. -kâr ekiyle) İsteğine kavuşmuş, devlet ve ikbal sâhibi. Detaylı bilgi için bk. *Kubbealtı Lugati*, "Kâm".

¹⁸⁷ (کامران) sif. (Fars. kâmrân) Arzusuna ve murâdına ermiş, saadetli, bahtiyar. bk. *Dihhodâ*, "kâmrân", 32/34.

¹⁸⁸ Yaptığımız araştırmalarda bu şiirin başka bir kaynakta geçtiğine rastlanmamıştır. Muhtemelen eserin müellifi Ahmed Zeyne'l-Âbidîn es-Siddîkî tarafından 4. Murad Han'a yazılan bir şiirdir.

¹⁸⁹ (شاهنشاه) (Fars. şâhân-şâh) Pâdişahlar pâdişâhi, sultanlar sultanı, şahlar şâhi, krallar kralı. bk. Mu'în, "Şâhenşâh", 1/923.

¹⁹⁰ (روباہ) i. (Fars. rûbâh) Tilki, kurnaz, hilekâr kimse. Detaylı bilgi için bk. Kesrâî, "rûbâh", 258.

¹⁹¹ (بیم) i. (Fars. bim) Korku, vehim, şaşırma, dehşet. bk. *Dihhodâ*, "kâmrân", 38/53.

¹⁹² (Fars. hâr u hâşâk) Diken ve çöp, çerçöp. Detaylı bilgi için bk. *Kubbealtı Lugati*, "Har" (Erişim 7 Mayıs 2021).

¹⁹³ (Fars. kerân) Kenar, taraf, sınır, köşe, son, Doğu'dan Batı'ya kadar. bk. Mu'în, "kerân", 2/1341.

¹⁹⁴ (پر) sif. (Fars. pür) Dolu, dopdolu, ful. bk. *Dihhodâ*, "pür", 2/27.

¹⁹⁵ Üzerinde çalıştığımız eserin müellifinin adı.

¹⁹⁶ Büzürg-var (بزرگوار) tür. sif. (Fars. -vâr ekiyle) Saygı değer, hürmete lâyık, büyük mertebeli (kimse). Detaylı bilgi için bk. *Kubbealtı Lugati*, "Büzürk-Büzürg" (Erişim 7 Mayıs 2021).

u rabbânî ve 'Ârif Samedânî Şeyh Ebü'l-Hasan el-Bekrî¹⁹⁷ radiyallâhu Te'âlâ 'anhu. **[2b]** Beyne'n-¹⁹⁸nâs 'ale'l-itlâk. 'İlm-i zâhirî ve bâtinide meşhûr-u âfak olub cümle-i te'lîfâtinden Kur'ân-ı Celîlü's-şâna yazdıkları tefsir-i şerîf¹⁹⁹ mergûb-u 'ulemâ-i zamân ve makbul-ü fûzelâ-i evândır. Ve daği kütüb-ü ehâdis-i nebeviyye ve siyer-i mülûk ve tevârih-i seniyye ve Farisî ve Türkince kitâb-u latîf te'lîf ve tasnîf eylemişdir. Ve merhum vâlid-i mâcidimizin daği nazm ve nesrince te'lîfât-ı latîfe ve tasnîfât-ı münîfesi olmağın. Binâen 'alâ zâlik pâdişâh-ı rûy-i zemîn. Zillüllâhi fi'l-eradîn. Mâlik-ü rikâbü'l-ümem murâdullâhi fi'l-'âlem. **NAZM**-ı ferîdûn haşmet u cemşîd-i heybet. Sekender-i şevket ve dârâ mehâbet. Pâdişâhımız Sultân Murâd²⁰⁰ ebbedallâhu devletihû ilâ yevmi't-tenâd. Bu sâl ferhunde kaldı ki bin kırk üç (1043) senesidir. "ve câhidû fi sebîlillâhi"²⁰¹ fermân-ı mûcibince ve hadîs-i şerîf-i Nebevî "el-cennetü tahte zilâli's-suyûfi"²⁰² fehvâsınca i'lâ-i kelime-i îmân ve tahsîl-i rızâ-yı yezdân kasdıyla gazâ ve cihâd 'abede-i sulbân. Ve kal-'î ve kam-'î âsâr-i büğât ve ehl-i tuğyân niyetine teveccüh ve 'azimet buyurduğın istimâ' edüb ebben 'an ceddin selâtîn-i Osmâniyânın hâlis muhlis du'âcılarında olduğum hasebiyle diledim ki fezâil-i cihâd bünyânında bir kitâb-ı müstetâb tasnîf ve bir risâle-i latîfe-i fevâid-i nisâb te'lîf edem. Kur'ân-ı mübîn ve kelâm-ı rabbî'l-'âlemînden tefe'ül edüb sûre-i şerîfe-i Saff hâle-i münâsib olmağın ihtiyâr edüb 'ulemâ-i müfessirûn üslûbları üzere ol sûre-i mübârekeyi 'alâ kadri't-tâka kelâm-ı 'Arabî ile tefsîr eyledim. Ve fezâil-i gazâ ve cihâd bünyânında fevâid-i hasene derc ta'bîr eyledim. Ve mücâhid fi sebîlillâh olan 'ibâdallâh için 'indallâh va'd olunan deracât-i 'aliyye **[3a]** ve ni'ami vâfire-i nefîse-i behiyyeden daği ba'zı aḥbâr-ı sahîha zikreyledim. Tâ ki mütâlea' kılanlar gazâ ve cihada râğib olalar. Ve bu risâle-i sıhhat-i nişanın 'ünvânın sultân-ı selâtîn-i zamân pâdişâhımız Sultân Murâd Hân. Halledallâhu Te'âlâ saltanatehû ilâ inkirâdi'z-zemân hazretlerinin nâm-ı nâmîleriyle mağnûn kıldım. Diledim ki bâb-ı hümâyünlerine irsâl ü ehdâ edem. Hâssa du'âcılarında olduğumu bu vesîle ile rikâb-ı meymenet meablarına 'arz u inhâ edem. Feemmâ lisânu 'Arabî fehminde 'aczi olanlara ifâde edüb mahzûz olsunlar diye lisân-ı Türkî ile tercüme

¹⁹⁷ Tam adı Ebü'l-Hasan Tâcü'l-ârifîn Muhammed b. Muhammed b. Abdurrahmân es-Siddîkî'dir. Mısırlı mutasavvîf-şair, tefsir, hadis ve fıkıh âlimidir. 898'de (1493) Kahire'de doğdu. Soyu Hz. Ebû Bekir'e ulaşan Bekrî ailesine mensuptur. Mısır'ın tanınmış fakih ve kadılarında Celâl el-Bekrî diye meşhur Ebü'l-Bekâ Muhammed b. Abdurrahman'ın oğlu ve Şâzeliyye tarikatının Bekriyye kolunun kurucusu Ebü'l-Mekârim el-Bekrî'nin babasıdır. 952'de (1545) Kahire'de vefat etmiştir. Detaylı bilgi için bk. İrfan Gündüz, "Bekrî, Ebü'l-Hasan es-Siddîkî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/366.

¹⁹⁸

¹⁹⁹ et-Tefsîr-ü'l-Bekrî diye bilinen eserin Hacı Selim Ağa Kütüphanesi'nde bir nüshası vardır (nr. 73). Gündüz, "Bekrî, Ebü'l-Hasan es-Siddîkî", 5/366.

²⁰⁰ 17. Osmanlı padişahı 4. Murad Han (1623-1640) kastedilmektedir.

²⁰¹ et-Tevbe 9/20.

²⁰² Tirmizî, "Fezâilü'l-cihâd", 20 (No.1659).

eyledim. Elfâz-ı 'Arabiyyesiz bi't-tâm tahrîr edüb mazmun u ma'nâsını 'alâ vechi'l-ihtisâr lisân-ı Türkî ile beyân ve 'âyân kıldım. Tâ ki herkes ferâid-i fevâidini kıyâsından bî-behre²⁰³ kalmaya. Ve billâhi'l-Müste'ân ve 'aleyhi't-tüklân. Ya'nî الحمد لله الذى جعل للجهاد في سبيله سببا لمزيد القرب و الزلفى. hamd ü senâ şol Bârî Te'âlâya olsunkim rızâsında gazâ ve cihâd eylemeyi mezîd-i kurbuna vesîle ve sebeb kıldı. Dağî mü'minlerin nefislerini iştirâ eyledi. Fazl ve lütfundan onlara ihsân eylemekle ya'nî fi sebîlillâhi küffâr ile mükâtele edüb şehîd olanlara dâr-ı na'îmini in'âm eyledi. اصطفى من اهل طاعته اقواما قاموا باعباء محبته يقاتلون في سبيله صفا. Dağî ehli tâ'atinden bunca kavmi evren dileyüb ihtiyâr eyledi ki onlar kendisinin mehabbetinde dâim ve kâimlerdir ve kendi yolunda saf bağlayub küffâr ile cenk u cidâl ve harb ve kitâl ederler و سلط كلمت القهر على اعداء و اعداء رسوله المكذبين بآيات تنزيله فاسقط عليهم من سماء. radiyallâhu 'anhüm. [3b] Dağî âyât-i tenzîlini tekzîb eden a'dâsı ve a'dâ-yı Rasûli üzerlerine kelime-i kahrı musallat kıldı. Ve üzerlerine batş gazab îkâ' ve iskât eyledi. و جز بمرهفات اهل الأيمان اعناق ذوي الطغيان. Dağî ehl-i îmanın tîğ berrânları ile tügât ve keferenin kerdenlerini bürîde edüb kat' eyledi. Ve hareket ve satavetlerin kudret ve kuvvetiyle men' ve def' eyledi. Zehî²⁰⁴ münezzeh سبجانه من ملك قاهر و سلطان قوي قادر عصفت رياح ارادته بكل جبار عنيد عصفا. pâdişâh-ı kâhir ve sultân-ı Tuvâtây²⁰⁵kâdir ki edâtının bâd sarsar-ı her cebbâr-ı 'anîde erişüb helâk eyledi. انزل من سماء اسمه الملك الديان على رياض صفوة آل عثمان عزة و سلطان فجز منهم قواما و عطا. Rabbü'l-'izzet-i melik-i deyyân ism-i esmânından Âl-i 'Osmânın safveti ve mümtâzlığı büstânlarının üzerine bârân 'izzet ve saltanat yağdırdı. Kim nihâl kâmetleri hîrâmân oldu. و عطف بدولتهم الشامخة الطود الراسخة القدم البازغة الفود على كافة البلاد والعباد عطا. Dağî devlet-i sâbite-i 'aliyye ve şevket-i celîleleriyle kâffet-i bilâd ve 'âmme-i 'ibâde meyl bahşâyış kıldı. و اشهد ان لا اله الا الله وحده Hakka hamd ü senâ لا شريك له و لا ضد له و لا ند له الإله الواحد الأحد الفرد الصمد الذي يعلم السر و اخفى. eddikten sonra hülûs-u billâh şehâdet ederin ki herkez Allâhdan gayri ilâh yokdur ve ma'bûd-u bî'l-hakk oldur yalnızdır şeriki ve misli ve muhâlifî yokdur. Vahid ve ehad ve ferddir ki mu'ayyen ve zâhirî yokdur. Cemî'i kâinâta 'ilmî muhîtdir Sameddir ya'nî bir nesneye ihtiyâcı yokdur. Ekl ve şurûbdan münezzehdir. [4a] Görülüye ve gizlüden ahfâya 'ilm-i muhîtdir. كشف غمام الكفران و اماط Ya'nî sâtî'l-burhân olan dînî âfitâbının²⁰⁶ yüzünden ğamâm-ı küfrânı ve lisâm-i tuğyânı keşf eyledi. Ya'nî âfitâb dîn-i İslâmın yüzünden küfr perdesin فلو دقق كل ذي فطنة فطنته و خلق كل ذي مقله بصيرته حقه لألفى. و اقتاب

²⁰³ (بهره) i. (Fars. behre) Pay, hisse, kısmet, nasip. Detaylı bilgi için bk. Kesrâî, "behre", 91.

²⁰⁴ (زهى) ünl. (Fars. zehi – zihî) Ne güzel, ne hoş, ne iyi. Detaylı bilgi için bk. *Kubbealtı Lugati*, "Zehî-Zihî" (Erişim 7 Mayıs 2021).

²⁰⁵ Kırım Özerk Cumhuriyeti'nin başkenti olan Akmescit'in köylerinden biridir. Ukrayna dilinde "Skvortsovo" olarak geçer. Türçebilgi, "Akmescit" (Erişim 7 Mayıs 2021).

²⁰⁶ (اقتاب) i. (Fars. âf-tâb) Güneş, nur, aydınlık. Detaylı bilgi için bk. Mu'în, "âftâb", 1/52.

Pes imdi her fitnat sahibi fikrini tedkik eylese ve her çeşm-i binâ sâhibi haddeka-i basîretini tehdik eylese meydân-ı Hudâ ricâlinden ve dîn-i İslâm ve millet-i Mustafâ ebtâlinden her bir sürûr gazenfer bunca bin küffâr hâksârı²⁰⁷ helâk ve zîr ü zeber²⁰⁸ eddügüni ma'lûm eder idi. ثقف قنائة اهل الهدى و العرفان و قصف رماح. Hidâyet ve 'irfân ehlinin nîzelerini²⁰⁹ keskin ve muhkem edüb hâcperest ve putperest olan tâyife-i hâyife-i hâinenin rimahların ya'nî gönderilen'izzet-i kâhîrası bâd sarsarı ile şekt edüb hürd eyledi.²¹⁰ و اشهد ان سيدنا و مولانا محمدا عبده و رسوله و حبيبه و kâhîrası bâd sarsarı ile şekt edüb hürd eyledi. Ve hulûs-i bâl ve lisân-ı mekâl ile şehâdet ederin ki bizüm seyyidimiz ve ulumuz Muhammed Mustafâ Hakk Celle ve 'Alânın 'abdi ve Rasûlidir. Ve habîbi ve halîlidir ki kavmi ve kabîlesi cihetinden ve ismi ve zât-ı sıfâtı cihetinden cümle enâmın seyyidi ve ulusudur. فلا اجل من مقامه و لا اخفق من اعلامه و لا انبت من اقدامه و لا اطيب من كلامه و لا اعذب من. Seyyidi'lenâmın makâmından celîl ve rafi' bir makâm yok. Ve a'lâm-ı nusret encâmılarından gayr-ı yâd-ı nusret ile cünbîde²¹¹ ve hareket eder bir 'alem ve sancak yok. Ve ikdâm-i akdâm şerîfelerinden küffâr-ı bed şî'âr ile makâm-ı muhârebede ve mekân-ı 'ibâbetde sâbterik kadem yok. Ve kelâm-ı dürrerbârlarından etyib kelâm yok. Ve mevrîdinden lezîzdir ve latîf ve sâfirik zülâl-i hayât idi yok. شرح الله له صدره. و يسر له امره. و وضع له. Hakk Sübhânehû ve Te'âlâ sadrini şerh eyleyüb münevver kıldı. Ve cümle umûrunu âsân²¹² ve müyesser kılub ve ümmetinün üzerine 'afv eyledi. Ve zikrini refi' edüb ve sürûr-i pür beşâretlerini muhakkak kıldı. Ve âfâka râyiha-i tayyibesini neşr eyledi. و سل بيض السطوات. في صدور اهل الغرور. و على اعناق. افضل من سن سمر الغرماط. و صلى الله عليه و على آله و صحبه و وارثه و حزبه الذين. Ya'nî ol habîb-i hüdâ Muhammed Mustafâ hazretleridir ki ehl-i ğurûrun sîne-i berkîneleri için 'azametleri nîzelerin bilüb ve tîğ²¹³ satavetlerini ehl-i fücur ve tuğyânın helâki için kerdenlerine havâle edenlerin efdalidir. Ve hayl-ı ciyâd-ı tâyife-i tâğiyeye sevk edenlerin efdalidir. Hazret-i risâlet penâhı ve dağî âline ve ashâbına ve 'ilmî vârislerine ve yârenlerinin cümlesine salât-i rahmet ve necât olsun ki onlar Hazretin hulefâsı ve a'dâsına

²⁰⁷ (خاكسار) sif. (Fars. hâk "toprak" ve -sâr ekiyle hâk-sâr) 1. Toz toprak içinde kalmış. 2. Perîşan, düşkün, hakir. bk. *Kubbealtı Lugati*, "Hâksar" (Erişim 7 Mayıs 2021).

²⁰⁸ (زيروزير) zf. (Fars. zir "alt", ü "ve", zeber "yukarı" ile zir ü zeber) Altüst. bk. *Kubbealtı Lugati*, "Zîrüziber" (Erişim 7 Mayıs 2021).

²⁰⁹ (نيزه) i. (Fars. nize) Mızrak, süngü, kargı. Detaylı bilgi için bk. *Dihhodâ*, "nîze-neyze", 2/31.

²¹⁰ (خرد) sif. (Fars. hürd) Parçalamak. Detaylı bilgi için bk. *Kubbealtı Lugati*, "Hurd" (Erişim 7 Mayıs 2021).

²¹¹ (جنبيده) sif. (Fars. cunbîde) Kımıldanmış, titremiş, yerinden hareket etmiş. bk. *Dihhodâ*, "Cünbîde", 6/44.

²¹² (آسان) sif. ve zf. (Fars. âsân) Kolay, basit, zor olmayan iş. bk. Mu'în, "âsân", 1/46.

²¹³ (تیغ) i. (Fars. tiğ) Kılıç. bk. Mu'în, "Tiğ", 1/506.

hülefâsı idiler. Ya'nî 'ahd u peymân²¹⁴ edüb dostuna dost düşmanlarına buğz ve 'adâvet edenlerdir. ما هبت نساييم. ودرت غماييم. وتغنت حماييم. ذاكرا مربعا و الفاء. Mâdem ki bâd-ı sabâ esse ve bârân yağdura ve kabûtrân-ı âşiyân ve yârânını zikr edüb [5a] terennüm ve teğannî ede ya'nî dünyâ sâbit ve dâim oldukca ol Hazrete ve etbâ'ına rahmet ve necât olsun. فهبجت كل ذي شجن. ملك الحب. Ya'nî ol kabûtrân-ı âşiyânların ve eşlerin tezekkür edüb teğannî etmekle her 'âşık ki sultân-ı 'aşk dilini rubânîde eyleyüb kalbinde mütemekkin olur. Ve 'aşk harâretiyle ateş mufârakatını datmış olanı cünbîde ve perîşân etmişdir. و كللت لآلي المطر. تيجان مفارق الزهر. فاصبحت الكواكب الزهر. لآذانه شنفاء. Ma'tûfdur "hebbet nesâyim" e ya'nî daği ol Hazrete ve etbâ'ına rahmet ve necât olsun. Mâdem ki ebrek-i katarât-ı le'lîsi şükûfelerin²¹⁵tâcların müzeyyen ve mükellel edüb tâbında²¹⁶ olan kevâkib ve sitâreler ol lü'lü-i lâlâ²¹⁷ olan emtârın encümândı katarât-ı kûşe-i köşelerine mengûş²¹⁸ oldu. "kâ" fıkrası tamâm oldu bundan sonra "elif" ve "dâl" fıkrasıdır. **EMMÂ BA'DÜ:** فلما من الله سبحانه و تعالى في هذا القرن السعيد القران. بإشراق شمس الدولة المرادية. الاحة انوار الطلعة الخاقانية. من آفاق سماء آل عثمان و دوخ بعزة سلطانه

Çünkü Hakk Sübhânehû ve Te'âlâ bu karn-ı sa'îdi'l-kirânda murâd-ı ilâhînin devlet murâdı ile şems-i devlet Sultân Murâd ile işrâk edüb tulu' etmesini ihsân ve halka imtinân etdi. Tal'at-ı hâkâniyenin envâr-ı Âl-i 'Osmânın âsumânından tâli' ve hüveydâ olub 'azamet ve 'izzet ve kahrı ile bilâd ve 'ibâd münkâd oldular. و أخضع لعظمته شأنه مفارق العباد. و قطع بسيف قاهرته اعناق اهل الشقاق و العناد. و جز مديته سطوته نواصب كل ذي فجور و فساد. و اصطفاه من جرثومات الجد. و ارومات السعد. و رقاہ الى اعلا

Ya'nî pâdişâhımızın [5b] şân-ı 'azametine 'ibâdın başlarını ve sürûrların serlerini münkâd edüb ser-fürü²¹⁹ etdirdi. Daği şevketinin tîğ bürrânıyla²²⁰ ehl-i şikâk ve nifâk ve 'inâdın gerdenlerini berîde edüb kat' eyledi. Daği satvetinin hançeriyle her ehl-i fücûr ve fesâdın başlarını kesmişdir. Daği Hakk Celle ve 'Alâ ol Şehinşâh-ı a'zam ve Pâdişâh-ı ekremi cümle maḥlûkâtdan ululuk ve 'azamet dûdmânında²²¹ ihtiyâr edüb istifâ etmişdir. Cenâb-ı Rabbü'l-İzzetden müeyyid olmağla cümleden sâmi ve 'âlî olub mümtâz oldu. el-Hamdü lillâhi

اليس المجد حلل الفخار بملايس اعطافه و حير كل منطق بليغ لا يماري اشهمي بنيانه. و لا يجاري كميت قلمه. 'alâ hâzâ. "elbese lemmâ mennallâhu Sübhânehû ve Te'âlânın" cevâbıdır. Ya'nî

²¹⁴ i. (Ar. 'ahd) ve (Fars. peymân) Ant, yemin. Ahd ü peyman etmek: Sözleşmek, yemin etmek. *Kubbealtı Lugati*, "Ahit-Ahd" (Erişim 8 Mayıs 2021).

²¹⁵ i. (Fars. şukûfe) Gül, çiçek, ağacın meyvesi, güzel renk. bk. Dihhodâ, "şükûfe", 23/28.

²¹⁶ i. (Fars. tâb) Işık, nur, parlılık, güç, kuvvet, tâkat. bk. Mu'în, "tâb", 1/406.

²¹⁷ Lü'lü-i lâlâ: Parlak inci. Detaylı bilgi için bk. *Kubbealtı Lugati*, "Lü'lü" (Erişim 8 Mayıs 2021).

²¹⁸ i. (Fars. mengûş) Küpe, kulak halkası. bk. Dihhodâ, "mengûş", 35/75.

²¹⁹ i. (Fars. ser "baş" ve furû "aşağı" ile ser-fürü) Baş eğme, itâat etme, yüz suyu dökme, minnet etme. Detaylı bilgi için bk. *Kubbealtı Lugati*, "Serfürü" (Erişim 8 Mayıs 2021).

²²⁰ i. (Fars. burrân) Keskin, kesici. bk. Kesrâî, "Bürrân", 76.

²²¹ i. (Fars. dūd "duman" ve mân "ev, bark" ile dūd-mân) 1. Ocak. 2. Hânedan, sülâle, soysop, dūde. Detaylı bilgi için bk. *Kubbealtı Lugati*, "Dūdman" (Erişim 8 Mayıs 2021).

ululuk hulleleri ve fûhâr libâslarıyla pâdişâhımızı pûşîde²²² kıldı. Ve her künde-i belîğ fasîh bî-dirîğ²²³ ki meydân-ı belâğatde onunla muhâvere etse 'âciz olub tehayyürde kalur bünyâna kâdir olamaz. Daği me'âni-i evsâf-ı murâdiyyesinin kalem tevseninin²²⁴ meydânında herkez kimsene hem-'inân²²⁵ evvelimiz 'ilm ve 'alem ve seyf ve kalemine kimsene beyân ve beyânına hem-tâ²²⁶ olamaz. *فيا له من ملك بالله ملك. حف جيش نصره بكل ولي و صفي و ملك.* Pes imdi ne 'acib pâdişâhdır ki Allâh Te'âlânın kuvvet ve kudretiyle cümle enâma mâlik oldu. Ve 'asker-i mensûri her velî ve safî ve melek ile mahfûf²²⁷ ve mendûd olmuştur. "Haff" cümlesi iğbâriyye ve du'âiyye olmak câyizdir. *Şol pâdişâhdır ki kişteleri²²⁸ ve sefineleri deryâda şöyle cereyân ederler ki gûyâ kinne-i kubbe-i felekde ya'nî târim semâda kevâkib-i seyyâredir.* Mütekebbirlerin [6a] ve eşrârın *أستن من قوارع عزمه و رواعف حزمه ما أرغم انوف اهل الأنفة و الأشر.* burunlarını kırub makhûr kılmıştır. Ve tîğ-i 'azminden ve hazminden²²⁹ kan damlar. *ما ارعد جوا التغاين بصليل اقدمه و صهيل اقبه. إلا و ابرق باتر نصره فقطع و بتر. و ما أعطش ليل الجلاذ. بعير العاديات الجباد. إلا و Ya'nî asîl atları geceleri de sahil edüb ya'nî kişneyüb ve kemân-ı ufkundan bunca hilâl ve kamer tulu' eder. *وليد نفع كل خميس عرمرم بوابل دمآء من طعى و كفر. Daği her ceş-i 'azîmin tozi ve ğubârı tâğîlerin ve küffârın deryâ misâl cereyân eden kanlarıyla örtülür.* Pes imdi dâmân²³⁰ 'izzetinden ve *فلذبول عزته العظيم و اردان ملكه العلي الأسمى المجر على هامات المجر.* Sultan sâlatîn Macar tâyifesinin başlarını ğâret ederler. *سلطان سلاطين.* Ol sıfât-ı celîle ile mevsûf ve muhallâ olan 'Acem ve 'Arab memâlikinin pâdişâh-ı İslâmîdir. *إذن-ي إلهي إله الملك بإذن الله الملك لما بين الأثير و الثرى شرقا و غربا.* İslâmîdir. *من طننت حصاة فخاره و عجزت.* şarken ve garben âsumân ile zemîn beyninde olan memâlike mâlikdir. *Ya'nî şol pâdişâhdır ki sît ü sadâsı 'âlemi tutub ve âsâr-ı menâkib-ı hasenesi zabt u**

²²² (پوشیده) sıf. (Fars. pûşîde) Örtülü, örtünmüş. bk. Dihhodâ, "Pûşîde", 2/27.

²²³ Bî-dirîğ: 1. Esirgenmeden bol bol verilen. 2. Elinden geleni tam olarak yapan, esirgemedi yapan. Detaylı bilgi için bk. *Kubbealtı Lugati*, "Bî-" (Erişim 8 Mayıs 2021).

²²⁴ (توسن) i. (Fars. tevsen) Serkeş, vahşi, dik başlı ve eğitilemez at. Detaylı bilgi için bk. Mu'în, "tevsen", 1/499.

²²⁵ (هم) (Fars. hem) Başına geldiği Arapça ve Farsça kelimelere Türkçe'deki "-daş" eki gibi birliktelik ve ortaklık anlamı katarak birleşik sıfatlar yapan ön ek. Hem-inan (همعان) birl. i. ve sıf. (Ar. 'inân "dizgin" ile) Atbaşı birlikte olan kimse, arkadaş. Detaylı bilgi için bk. *Kubbealtı Lugati*, "Hem-" (Erişim 8 Mayıs 2021).

²²⁶ Hem-tâ (همتا) birl. sıf. ve i. (Fars. tā "eş, denk" ile) Eş, benzer, denk, müsâvî. *Kubbealtı Lugati*, "Hem-".

²²⁷ Ar. fiilinin ismi mef'ûlûdür. Etrafını kuşatmak, çevresini sarmak. Detaylı bilgi için bk. İsmail b. Hammâd Cevherî, "haffefe", *es-Sihah tâcû'l-luğâ ve şihâhu'l-'Arabiyye*, thk. Ahmed Abdulğafûr Attar (Beyrut: Daru'l-İlm li'l-Melâyin, 1407/1987), 4/1345.

²²⁸ (كشت) i. (Fars. kişt) Ekin. Detaylı bilgi için bk. *Kubbealtı Lugati*, "Kişt" (Erişim 8 Mayıs 2021).

²²⁹ Ar. Adamın işini kontrol altında alması ve geride bıraktıklarına karşı dikkatli ve uyanık olması. Cemâleddîn Muhammed Tâhir b. Ali el-Fettennî, "hazm", *Mecma'u bihâri'l-envâr fi ğarâibi't-tenzil ve letâifi'l-ağbâr*, (Bs. y.y.: Matbaa'tü meclis-i dâireti'l-mu'ârifî'l-'Osmâniyye, 1387/1967), 1/505.

²³⁰ (دامان- دامن) i. (Fars. dâmân > dâmen) Etek, uç, kenar. Detaylı bilgi için bk. *Kubbealtı Lugati*, "Dâmen-Dâman" (Erişim 8 Mayıs 2021).

hasr edenler 'âciz ve furûmanda²³¹ oldular. و انتظمت قلاء مدحه في أجياد الزمن. Daḥi ol Şehinşâhın medh ve sitâyîşlerinin²³² cevâhir-i seniyye bendleri zemânın gerdanlarında muntazam olmuştur. Daḥi hamd ü senâsının taḡrîdi ya'nî pâdişâhımızın hamd ü senâsı 'ale'd-devâmıdır..مهدى المغرين. İmam el-xâfî ve İskender-i zemândır. Fe-emmâ Murâdî el-ism ve's-sifâtıdır. Bu ki te'kîdi'l-medh lâ bimâ yüşbihu'z-zemmdirler. 'Arab-ı gurabâdan şâhidi budur ki لا عيب فيهم غيران سيوفهم بهن فلول من قراع الكتائب. و واحدي الأوان جامع أشتات الكمالات. Zemânının yegânesidir. Perâkende²³³ olmuş kemâlâtı cem` eylemiştir. من ظهرت من عزمه سواطع لا جرم و قد. Azminden bülend²³⁴ himmetler ve 'azimetler zâhir ve hüveydâ²³⁵ olmuştur. و عم كل من على وجه البسيطة. Şekk yokdur ki tahkik cemî'-i enâmda 'adli şâyi'dir. و شمر ذيل. Daḥi rûy-i zemînde olanların cemî'sine 'atâsı ve fazlı 'âmm ve şâmidir. و Daḥi 'izzet ve himmet is'âdinin dâmini ve es'âd kuluna teşmîr²³⁶ edüb sıḡadı. و ساق. Daḥi himmet ve ictihâd sâkını keşf edüb 'azimetini izhâr eyledi. و ساق الجرد السلاه الجياد. Daḥi cenk ve cidâl için yürâ kılınmış ḥayl-i ciyâd-ı küffâr-ı bed şî'âra sürüb cümle eylemiştir. و سير مقابنها تحت لواء سلطانه الخفاق. Daḥi livâ-i sultânesi tahtında evvel bâd-pâyeleri²³⁷ yürütdü. و دانت لعظمته رؤس رؤس عظام الأفاق. Ruûs-i ruûs" kavlimizde "eynemâ" vardır ki Benî'l-Asfâr²³⁸ o Rûs tâyifesidir onlar daḥi münkâd oldular. و على بأخصه على. Daḥi şol atların üzerine süvâr oldu ki felek-i 'âlî ol atlar katında

²³¹ (فرمانده) (Fars. furûmanda) Şaşkınlık, hayranlık, geri kalmışlık. bk. Dihhodâ, "furûmanda", 14/15.

²³² i. (ستایش) (Fars. sitâyîş) Övme, övgü, medih, nimete şükretme. bk. Mu'in, "sitâyîş", 1/833.

²³³ (پراکنده) sif. (Fars. perâkenden "dağıtmak"tan perâkende) Birbirinden ayrı, daḡnık, darmadaḡnık. Detaylı bilgi için bk. *Kubbealtı Lugati*, "Perâkende" (Erişim 8 Mayıs 2021).

²³⁴ (بلند) sif. (Fars. bulend) Yüksek, yüce, ulu. bk. Kesrâî, "bülend", 86.

²³⁵ (هویدا) sif. (Fars. huveydâ) Belli, apaçık, âşikâr, zâhir. Detaylı bilgi için bk. *Kubbealtı Lugati*, "Hüveydâ" (Erişim 10 Mayıs 2021).

²³⁶ شمر (şemmera) fiilinden mastardır. Elbisenin kollarını yukarıya doğru çekmek, sıvamak gibi anlamlarda kullanılır. Detaylı bilgi için bk. Muhamammed b. Muhammed Murtazâ ez-Zebîdî, "şemera", *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*, thk. Mecmû'atü mine'l-mukhakkikîn, (Beyrut: Dâru'l-Hidâye, 1415/1994.), 12/236-237.

²³⁷ Bâd-pâ (-pay) (بادپای—بادپا) birl. sif. (Fars. pây > pâ "ayak" ile) Ayaḡına çabuk, çabuk koşan [Genellikle at için kullanılır]. Detaylı bilgi için bk. *Kubbealtı Lugati*, "Bâd" (Erişim 10 Mayıs 2021).

²³⁸ "Romalı, Roma'ya mensup" anlamındaki Romaio isminin Arapça'ya geçmiş şekli olan Rûm kelimesi Arap-İslâm kaynaklarında Romalılar, Bizanslılar ve İslâm topraklarında yaşayan Rumlar için kullanılmıştır. Arap kaynaklarında Rum adı Roma ile irtibatlandırıldığı gibi Rumlar'ın soyunun Hz. İbrâhim'in oḡlu İshak'tan geldiğine ve onlara Rûm b. İsu b. İshak'a nisbetle bu ismin verildiğine dair farklı görüşler vardır. Rûm b. İsu sarışın olduğu için "Asfar" lakabıyla anıldığından onun soyundan gelen Rumlar da bazn Benî Asfar diye kaydedilmektedir. Casim Avcı, "Rum", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/222-225.

pest olur.²³⁹ [7a] Ammâ bu kadar vardır ki bu atlar kişîcidir. Ve “beyde ennea’ð-ðavâbih” kavlimiz te’kîdül-medhi bi-mâ yüşbihu’z-zemdir. Rasûlullâhın -kavl²⁴⁰ أنا أفصح العرب بيد أني من فريش 240 i şerîfi kabîlindendir. Ya’nî Şehinşâhın atları mütekebbirlerin atlarını nevmîdlik²⁴¹ ile şikeste²⁴² edüb münhezimlik ile red ederler. Gûyâ sükkân nâbihdir ya’nî pâdişâhımızın atları kişîci oldukları gibi a’dâ-yı dîn ve devletin atları ulucu kilâb gibidir. Bunca bunca Fûrs ve Rûm ve ‘Arab fersânından fâris ve pehlivân. Ol fâris ve heybetinden düşüb helâk olur. Ol dilîr²⁴⁴ bî-nazîr ve ininden çıkmış birğârîde yâhûd şirkğândır der. Ol dilîr²⁴⁴ bî-nazîr düşmân yüzünden döndürmez eğer düşmanın cem’iyetinin kesreti katarât-ı âsumân mikdârınca olursa da. Belki ol hâlde semend-i²⁴⁶ bân-ı²⁴⁷ kıraât eder. Öyle her hânın [7b] ‘askerin ve cüyûşun ihâta etmiştir. Ol cüyûş-i mütekâsira liâm olan a’dâsından her kime uğrasa elbette onları kesredüb çürümüş cîfe gibi eder.

²³⁹ (پست) sıf. (Fars. pest) Pest olmak: Hor, hakir, zelif olmak. Detaylı bilgi için bk. Dihhodâ, “Pest”, 2/27.

²⁴⁰ Abdünnebi b. Abdürresûl Ahmed Nehrî, *Düstûru’l-‘Ulemâ Cami’ul ‘Ulum fi Istılahati’l-Fünûn* (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1421/2000), 1/183.; Abdurrahman b. Ebî Bekr Celâleddîn es-Suyûtî, ‘Ukûdu’z-Zeberced ‘alâ Müsnedi’l-İmâm Ahmed, thk. Doktor Selman el-Kudâ (Beyrut: Dâru’l-Cebel, 1414/1994), 3/278 (No. 1711).

²⁴¹ (نوميد) sıf. (Fars. Olumsuzluk bildiren nâ- ve umid ile nâ-umid > nevmid) Ümitsiz, meyus. Detaylı bilgi için bk. *Kubbealtı Lugati*, “Nevmit-Nevmid” (Erişim 10 Mayıs 2021).

²⁴² (شكسته) sıf. (Fars. şikeste) 1. Kırık, kırılmış. 2. Mağlûp olmuş, parça parça olmuş, hezîmete uğramış. bk. Mu’în, “şikeste”, 1/949.

²⁴³ Mîşe-zar (ميشه زار) tür. i. (Fars. yer bildiren -zâr ekiyle) Meşelik yer. Detaylı bilgi için bk. *Kubbealtı Lugati*, “Mîşe” (Erişim 10 Mayıs 2021).

²⁴⁴ (دلير) (Fars. dilîr) Cesur, yiğit, dilâver. bk. Dihhodâ, “dilîr”, 2/36.

²⁴⁵ Zuhruf 43/13.

²⁴⁶ (سمند) i. (Fars. semend) Güzel, süratli ve çevik at. Detaylı bilgi için bk. *Kubbealtı Lugati*, “Semend” (Erişim 10 Mayıs 2021).

²⁴⁷ (باد) i. (Fars. bād) Rüzgâr, yel, hava. bk. Kesrâî “bād”, 61.

²⁴⁸ i. (<Yun. katargon) Hem yelken hem kürekle giden, hızlı, idâresi kolay, 25 oturaklı eski bir savaş gemisi çeşidi. Detaylı bilgi için bk. *Kubbealtı Lugati*, “Kadırğa” (Erişim 10 Mayıs 2021).

²⁴⁹ (بادبان) i. (Fars. bād “rüzgâr” ve bân ekiyle bād-bân) Yelkenli. bk. Mu’în, “Bâdbân”, 1/276.

سبحان الذي سخر *Muhassili karada hayl-i ciyâda süvâr oldukca* 250 .
 بسم الله ²⁵³ yendikce *deryâda sefine-i necâta* 252 her bâr-²⁵¹ *hâzâ âyet-i kerimesini kırâat edüb ve* 251
 فيقول العبد الفقير أحمد زين العابدين الصديقي **EMMÂ BA'DÜ:** *âyet-i şerîfesini tilâvet ederler. Mirsa*
 سبط آل الحسن لما نظر من إقباله على مناصرة الدين. و رغبته في قطع دابر الكافرين. و خروجه للقتال في سبيل الله المبين.
Çünkü bu fakîr dâ'î Pâdişâh-
 ا 'âlempenâhımız hazretlerinin dîn-i metînin nusretine ikbâlen ve teveccühen ve küffâr-ı bed
 şî'ârın köken kimse ki rağbetin ve fî sebîlillâh harb ve kitâl için hürûcunu gördü ise silk-i ğuzât ve
 mücâhidîne dâhil olub kelime-i hakk-ı metni i'lâ eylemek niyyetine ve Hüdâ-yı Müte'âl hazretinin
 یا أيها النبي حرض المؤمنين على القتال 254 ise ki ²⁵⁴ *Arad أن يجمع له سفرا يسفر عن معاني سورة الصف إشتملت عليه من الأمر بالقتال. و التحريض على*
kavl-i şerîfesidir. Fe-emmâ bu sûre-i şerîfeyi tefsîrden maksûdum 'ibâd-i
 8a] Diledikim ol Sultân-ı 'Azîmî'ş-Şânın evsâf-ı celîle-i'l-burhânı **[** *و بدیع ذلك الوصف.*
 ve fî sebîlillâhi'l-Melikü'd-Deyyân gazâ ve cihada sa'y ve ictihâd ferâvânı beyânında bir sefer cem'
 eyleye. Pes Kur'ân-ı Mübîn ve kelâm-ı Rabbi'l-Âlemînden sûre-i Saff emr bi'l-Kitâl ve küffâr ile
 nidâl ve nizâle müşt'emil olmağın 'alâ kadri'l-ves'i ve't-tâka me'âni ve mebânîsini keşf ve tağyir
 ve evveline maksûd-u bi'z-zâtıdır ta'bîri ile و غير أني لم أجعل فذلکة المقصود منها سوى الحث على ذلك. و
Fe-emmâ bu sûre-i şerîfeyi tefsîrden maksûdum 'ibâd-i
 mü'minîni gazâ ve cihâda ve harb ve kitâl-i küffârı bed-nihâda²⁵⁵ rağbet verüb tahrîd eylemekdir.
 Dağhi bu risâle-i latîfenin zeylini ²⁵⁵ *و أدیل بما فيه من مزید الثواب. في مقاتلة اهل الرفض الخارجين عن السنة و الكتاب.*
 ve hâtimesini kitâbdan ve sünnetden hâric olan ehl-i Rafz ve melâhide ile nusret-i dîn-i metîn
 için mukâtele ve muhârebe eden 'ibâd-i hâlisi'l-fevâda hâsıl olan mezîd-i ecr-i cezil ve sevâb-ı
 cemîl zikri ile itmâm ve hatm eyliyim. Çünkü Hakk Sübhânehu ve Te'âlâ
 pâdişâhımız hazretlerine kefer-i liâm ile ve revâfız şâmit encâm ile mükâtelenin sevâbını
 pâyânın cem' edüb nâyil-i ecr-i 'azîm etdi ise *و عليه و بأقول و بالله المستعان.*
 Ve dağhi ol pâdişâh zıllillâh hazretlerinin tavâli'i sa'd-i sa'îdesi ol iki firka-i dâllenin zillet ve
 nikbetlerine tâli' ve lâyah oldu ise Hüdâ-yı Müte'âlden 'avn ve 'inâyet taleb edüb mütevekkilen
 'aleyhi maksûdun bi'z-zâtihi şurû' olundu.

[Saff Sûresinin Tefsiri]

²⁵⁰ Hûd 11/41.

²⁵¹ Zuhruf 43/13.

²⁵² i. (بار) (Fars. bâr) Sahil, kenar, kanal. 2. Yemiş, meyve, mahsul. Detaylı bilgi için bk. Mu'în, "bâr", 1/228.

²⁵³ Hûd 11/41.

²⁵⁴ Enfâl 8/65.

²⁵⁵ i. (نهاد) (Fars. nihâd) Huy, yaratılış, tabiat: "Bed-nihad: Kötü huylu." Detaylı bilgi için bk. *Kubbealtı Lugati*, "Nihat-Nihad" (Erişim 11 Mayıs 2021).

قال الله سبحانه و تعالى بسم الله الرحمن الرحيم. سبح لله ما في السموات و ما في الأرض و هو العزيز الحكيم.²⁵⁶ الكلام Evvelen bu sûre-i şerîfe ile mâ kablinde sebegat eden âyet-i kerîme mâ beynede olan münâsebet olunur ki mâ kablinde olan sûre-i şerîfenin hâtimesinde Hakk Celle ve 'Alâ.²⁵⁷ يا أيها الذين آمنوا لا تتولوا قوما غضب الله عليهم²⁵⁷. قال المفسرون هم و ذكر من حالهم أنهم ينسوا من. و ذكر من حالهم أنهم ينسوا من. Ve daği onlar âhiretten me'yûs oldular. Nitekim küffâr ashâb-ı kubûrdan me'yûs oldukları gibi diyûb hâlleri zikr olundu ise يذكر في هذه الأمر مقاتلة هؤلاء القوم الذين ينسوا من البعث و النشور و خاطب المؤمنين في خاتمته السابقه. و في طالعہ هذه اللاحقه. بيد أنه حث المؤمنين على المجاهدة Bu âyet-i şerîfede zikr edüb şol ba's ve nüşûrdan me'yûs olanların mükâtelesine emr eyleyüb sûre-i sâbikanın hâtimesinde ve bu sûre-i lâhikanın tâli'asında mü'minlere hitâb eyledi. Mü'minlere râh-²⁵⁸ Hudâda küffâr ile cenk u cidâl ve harb ve kitâle tahrîd eyledi. Nite ki âyât-i sâbikada delâlet eden ma'nâ üzerine. ثم هذه السورة مكية عند الأكثر. و عن ابن عطا البعض منها مكي و البعض مدني. و قيل مدنية. و عن ابن عطا البعض منها مكي و البعض مدني. Ya'nî Mekke'de nâzil oldu. Ve daği Medeniyyedir denildi. Ya'nî Medîne'de nâzil oldu. İbn-i 'Atâdan²⁵⁹ mervîdir ki ba'zısı Mekkiye ba'zısı Medeniyyedir. ثم افتتاح هذه السورة بالتسبيح أنه لما أمرهم الله بالجهاد. و مقاتلة أهل الكفران و العناد. ربما تظني متظن أن الحق يفتقر الى شيء من ذلك. أو تحرض ستحرض. بأن الإله الغني يحتاج Bu sûre tesbîh ile iftitâh olunduğunda işâret vardır. Budur ki Hakk Te'âlâ vaktâki 'ibâd-ı mü'minîne ehl-i küfr ve 'inâd ile mükâtele eylemek emr etdi ise zann olunur ki Hakk Te'âlânın emr-i cihâdda âharın münâsaratına ihtiyâcı ola. Ve daği müte'arrız i'tiraz ile ki ol cümle maḥlûkâtından ḡanî olan Hudâ-yı Müte'âl kavm-i mü'minînin münâsaratına muhtâc ola. Ol kemânı def' için ol sûre-i şerîfeye zât-ı mukaddesi tenzîh edüb kelime-i tesbîh ile iftitâh eyledi. و فيه إشارة إلى أن من في السموات و الأرض ينزهه حتماً أما بلسان الحال او Ve daği lafz-ı tesbîhle iftitâhında bir işâret daği budur ki semâvât ve arzda olan maḥlûkâtın lisân-ı hâl ile yâḥûd lisân-ı kâl ile vücûben zât-ı bâ-kemâlin tenzîh ederler. Pes ol Hazret-i Hakk ve Kâdir-i mutlak 'ibâdının münâsarasından ve mu'âvenetinden ḡanî ve münezzehdir. و كلاً ثم التسبيح معناه تنزيه الحق عما لا يليق به من سمات الحدثان.

²⁵⁶ es-Saff 61/1.

²⁵⁷ Mümtehine 60/13.

²⁵⁸ i. (راه) (Fars. rāh) Yol, usûl, sistem, burhan, delil. bk. Dihhodâ, "Râh", 2/26.

²⁵⁹ Tam adı Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Sehl b. Atâ' el-Edemî'dir. (ö. 309/922) İlk devir sûfilerinden, muhaddis ve müfessir. Detaylı bilgi için bk. Reşat Öngören, "İbn Atâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/336.

²⁶⁰Ondan sonra tesbîhin ma'nâsı Hakk Celle ve 'Alânın zât-ı bîçûnun 'alâmât-i hadesândan lâyık ve sezâvâr²⁶¹ olmayan eşyadan tenzîh ve müberrâ eylemektir. Ve daği her nesne ki ta'tîl yâhûd teşbîh yâhûd noksânı müş'ir ola ol mekûlelerden tenzîhdir. قال في معرفة ونصب على المصدر أي أبرئ الله من السوء ومعناه السرعة إليه والخفة في [9b]. ²⁶² Ya'nî "Sübhâne" kelimesi mu'arrefdir mansûbdur masdariyyet üzere ma'nâsı Hakk Te'âlâ Hazretine lâyık olmayan ahvâli reddiye ve evsâf-ı ğayr-i hamîdeden berî ve tenzîh ederin kemâl-i tenzîh ile ve kendüye sür'at ve tâ'atinde hîffet ve 'adem-i tekâsüldür. "Sübhâne men kezâ"nın ma'nâsı bir şeyden te'accüb eylemektir. Gerçi "Sübhân"ın 'Arab katında sîğa-i te'accübden değildir emmâ mahal karînesiyle te'accübde daği isti'mâl olunur. 'Arabın "lillâhi derrahû fârisen" kavli gibi ve daği "ente a'lemu bi-mâ fî sübhâneke" kavlinin ma'nâsı sen kendi nefsinde olan ma'nâyı biliyorsun demektir. Ya'nî "Sübhân" lafzı karîne ile "nefs" ma'nâsına isti'mâl olunur. قال القرطبي في شرح الأسماء وهو مشتق من Kurtubî²⁶⁶ rahimehullâhû ²⁶⁵ "Şerhu Esmâ"da²⁶⁷ zikr eyledi "Sübhân" (سبحان) "sebh" (سبح) den müştakdır ve "sebh" (سبح) akmak ve suda yüzmek ve bir cânibe gitmek ma'nâsınadır. و السبح جار في تنزيه الله تعالى و تيرئته و متباعد بسبحه. Ve "sebh" (سبح) sülâsîdir Allâhu Te'âlânın tenzîhinde câridir ve ذلك عن المكروه من الغرق و الهلاك.

²⁶⁰ (بيجون) sif. (Fars. olumsuzluk bildiren bi- ve çün "nasıl, niçin" ile bi-çün) "Kendisine soru sorulamayan" anlamında olup sâdece Allah için kullanılır. Detaylı bilgi için bk. *Kubbealtı Lugati*, "Bîçün" (Erişim 11 Mayıs 2021).

²⁶¹ (سزوار) sif. (Fars. sezâ ve -vâr ekiyle sezâ-vâr) Lâyık olan, lâyık, sezâ. Detaylı bilgi için bk. *Kubbealtı Lugati*, "Sezâvâr" (Erişim 11 Mayıs 2021).

²⁶² Muhammed b. Yakub el-Fîrûzâbâdî, "sebh", *el-Ķāmûsü'l-muĥîṭ*, thk. Muhammed Naim el-Araksûsî (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1426,2005), 1/222.

²⁶³ Burada "Ķāmûs" ile kastedilen Fîrûzâbâdî'nin (ö. 817/1415) Arapça'dan Arapça'ya sözlüğüdür. 813 (1410) yılında tamamlanan eserin tam adı el-Ķāmûsü'l-muĥîṭ ve'l-Ķabesü'l-vasîṭ el-câmi' limâ zehebe min luġati'l-'Arab şemâṭiṭ'tir. Detaylı bilgi için bk. Hulusî Kılıç, "el-Ķāmûsü'l-muĥîṭ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/287-288.

²⁶⁴ Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Kurtubî, el-Esnâ fî şerhi esma'llahi'l-hüsnâ ve sıfâtihi'l-'ulyâ, thk. Salih Atiyye Hatmânî (Bingazi: Cem'iyetü'd-Da'veti'l-İslâmiyye, 2001), 2/57.

²⁶⁵ el-Müzzemmil 73/7.

²⁶⁶ Tam adı Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî'dir (ö. 671/1273). Kurtubî, el-Câmi' li-aĥkâmi'l-Ķur'ân adlı eseriyle tanınan tefsir, hadis ve fıkıh âlimidir. Detaylı bilgi için bk. Tayyar Altıkulaç, "Kurtubî, Muhammed b. Ahmed", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/455-457.

²⁶⁷ Eserin tam adı "el-Esnâ fî şerhi esmâ'llahi'l-hüsnâ"dır. Kurtubî, el-Câmi'de bu eserine pek çok atıfta bulunmuştur. Muhammed Hasan Cebel'in tahkikiyle yayımlanmıştır (I-II, Tanta 1994). Altıkulaç, "Kurtubî, Muhammed b. Ahmed", 26/455-457.

tenzîh ile mütebâ'iddir ğarakdan ve helâkdan ve mekrûhâtta. و نحو هذا يقال سبح يسبح سبحا فهو سابح . tenzîh ile mütebâ'iddir ğarakdan ve helâkdan ve mekrûhâtta. و نحو هذا يقال سبح يسبح سبحا فهو سابح . و كذا فرس سابح إذا كان خفيف الوطي حسن الجري سابقا إلى غايته فهو متباعد بسببه ذلك عن موضع ابتداء جريه ليقترب سبح يسبح سبحا فهو سابح Ve daħi bunun gibi فرس سابح denilür. Kaçan²⁶⁸ ħaffü'l-vat' olub ceryinde kökcük olsa meydânda sebkat edüb gâyetine erse pes imdi meydân başından cerâ edüb ba'îd olsa gâyetine ğarîb olmak için. Ve ceryinde sıfât-ı zemîmeden ba'îd olsa muhassili evsâf-ı hasene-i kâmile ile mevsûf olsa ve cerâ ve mişvârında²⁶⁹ sıfât-ı zemîmeden ba'îd olsa فرس سابح denilür. Münâsebet oldur ki tesbîh bi'l-lisân-ı sekîne ve vekâr ile sâdir olsa gerçek hasenedir. Lâkin tesbîh-i kâmil gibi değildir ki ol tesbîh deryâ-yı 'âlem-i melekûtta şenâvirlik ile 'avm ve sibâhat edüb ihlâs-ı sâ'idî kendüye i'ânet ede. Şibh-i telâtum-ı²⁷⁰ emvâc bâd-ı fiten ve bed'-i hevâ-yı riyâ ve süm'a ile hareket eylemeye. Tâ ki 'avn ü 'inâyet-i Rabbânî ve fazl ü rahmet-i Sübhânî ile sevâhil-i necâta vâsıl ve cevâhir-i 'ulûm ve letâif-i fühûma nayil ola. و قال الحلبي في "sübbûh" rahimehullâhu²⁷¹ Ve daħi Halîmî²⁷¹ rahimehullâhu "sübbûh" kelimesinin ma'nâsında dedi ki ol Allâh me'âyibden ve muhaddisler te'âvür ve tedâvül eyledikleri sıfâtdan münezzehtir demektir. و في صحيح مسلم كان يقول في سجوده صلى الله عليه وسلم سبح و في بعض الأخبار سئل عن تفسير سبحان فقال هو Sahih-i Müslîmde mezkûrdur Hazret-i Rasûlullâh sallallâhu 'aleyhi ve sellem sücûdunda der idi. و في بعض الأخبار سئل عن تفسير سبحان فقال هو Ve daħi ba'zı aħbârda vârid oldu ki Hazret-i Rasûl-i Ekreme "Sübhân" kelimesinin tefsirinden suâl olundukda buyurdi ki Hakk Te'âlâ Hazretini nâ-şâyeste eşyâdan tenzîhdir. و في الخبر كلمتان خفيفتان على اللسان. ثقيلتان في الميزان. حبيبتان الى الرحمن. سبحان الله و بحمده سبحان و ورد الطهور شطر (سبحان الله العظيم) [10b] Ve daħi ħaberde vârid oldu ki iki kelime vardır lisânda ħaffiler ve mîzân-ı a'mâlde sekîller ve Hazret-i Melik-i Müte'âl katında sevgilülerdir. Birisi "sübhânallâhi ve bi hamdihî" (سبحان الله و بحمده) dir. İkincisi "sübhânallâhi'l-'Azîm" (سبحان الله العظيم)

²⁶⁸ zf. (Eski Türk. kaçan) E.T.Türk. ve halk ağzı. Ne vakit, ne zaman ki. Detaylı bilgi için bk. *Kubbealtı Lugati*, "Kaçan-Haçan" (Erişim 11 Mayıs 2021).

²⁶⁹ Ar. Uzun mesafe yürümek. Detaylı bilgi için bk. Ahmed Muhtar Ömer, "mişvâr", *Mu'cemû's-savâbi'l-luġavî* (Kahire: Âlemü'l-Kütüb, 1429/2008), 1/702.

²⁷⁰ i. (تلاطم) (Ar. laṭm "el ayasıyla vurmak"tan telâṭum) Ar. 1. (Dalga için) Birbirine çarpma 2. Dalgalanma. Detaylı bilgi için bk. *Kubbealtı Lugati*, "Telâtum" (Erişim 11 Mayıs 2021).

²⁷¹ Tam adı Lutfullah b. Ebû Yûsuf el-Halîmî'dir. Bahrü'l-ġarâib adlı Farsça-Türkçe sözlüğüyle tanınan dil âlimi, fakih, şair ve tabip. Detaylı bilgi için bk. Mustafa Erkan, "Halîmî, Lutfullah", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/341-343.

²⁷² Ebü'l-Hasen Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nîsâbü'rî Müslim, *Sahîhu Müslim*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Beirut: Dâru'l-İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, ts.), "Salâh", 487.

²⁷³ Hâkim, *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, 1/680 (No. 1848).

²⁷⁴ Ebu Abdillâh et-Tebrîzî, *Mişkâtü'l-mesâbih*, thk. Muhammed Nâsirüddin Elbânî (Beirut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1985), "Kitâbu'd-de'avât", 2298.

.²⁷⁵ Ve daḥi vârid oldu ki tuhûr ya'nî kâmil evsâf üzere âbdest almak ve gusl eylemek îmânın nisfidir. “el-Hamdü lillâhi” (الحمد لله) demek mîzân a'mâlini pür edüb ²⁷⁶ doldurur. Ve daḥi bu iki kelime-i âsumân ile و سبحان الله و بحمده تملآن أو تملأ ما بين السماء و الأرض²⁷⁷. و قال ابن يعيش. Yâḥûd her bir kelime pür eder eş'şekkü mine'râvi. أعلم أنهم علقوا الأعلام على المعاني كما علقوها. ²⁷⁸ Şerh-i Mufassalde²⁷⁹ zikr eyledi. Bilkil ki tâyife-i 'Arab esmâ-i a'lâmı me'ânî üzere ta'lîk ve vaz' etdiler. Nite ki me'ânîye ve zevâta ta'lîk ve vad' etdikleri gibi. Ya'nî “Sübhân” kelimesi ma'nâ-yı tesbîhin 'alemi olmuştur. Kelime-i sübhân masdardır. Ma'nâsı tebrîe ve tenzîhdır. Kavî kabîlinden değildir. و إنما هو واقع موقع التسبيح الذي هو المصدر في الحقيقة جعل علما على هذا. Sühbân şol tesbîh mevki'inde vâki' olmuştur. و لا ينصرف المتعرف و زيادة الألف و النون. Bu ma'nâya 'alem kılındı. Pes imdi ma'rifedir. Elif ve nûn ziyâdesiyle ta'rîf-i münsarif olmaz. (سبحانا) Fe-emmâ şâ'irin “sübhânen” و أما قول الشاعر. سبحانه ثم سبحانا يعود له.²⁸¹ [11a] Ya'nî kelimesini tenvîn ile zikr eyledüğü. و الثاني أنه أراد النكرة. Birisi zarûrat-i şî'ir içündür. İkincisi tenkîr-i murâd olunmuştur. Ya'nî İbn-i Hâcib²⁸² قال ابن الحاجب الدليل على أن سبحان علم للتسبيح قول الشاعر. قد قلت لما جئتني فخره سبحان من علقة الفاخرى şâ'irin der ki sübhân tesbîh için 'alem olduğunun delili şâ'irin و لو لا أنه علم لوجب صرفه لأن الألف و النون في غير. سبحان من علقة tenvînsiz zikr olduğudur.

²⁷⁵ Müslim, “Tahâre”, 223.

²⁷⁶ (پُر) sîf. (Fars. pur) Dolu. Pür etmek (eylemek): Doldurmak. Detaylı bilgi için bk. *Kubbealtı Lugati*, “Pür” (Erişim 12 Mayıs 2021).

²⁷⁷ Müslim, “Tahâre”, 223.

²⁷⁸ Tam adı Ebû'l-Bekâ Muvaḥḥakuddîn Yaîş b. Alî b. Yaîş b. Muhammed el-Esedî el-Halebî'dir (ö. 643/1245). Arap dili âlimidir. Aslen Musullu olup dedesi Yaîş'e nisbetle İbn Yaîş diye anılır. İbn Yaîş; İbn Hallikân, Kâdîkudât Takıyyüddin İbn Rezîn el-Hamevî, Kemâleddin İshak b. Ebû Bekir el-Esedî el-Halebî en-Nehhâs ile kardeşi Bahâeddin, Yâkût el-Hamevî, İbn Amrûn, İbn Mâlik et-Tâî, İbn Vâsıl ve Şerîşî gibi âlimler yetiştirmiştir. Detaylı bilgi için bk. Mustafa Çuhadar, “İbn Yaîş, Ebû'l-Bekâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/445-446.

²⁷⁹ İbn Yaîş'in Zemahşerî'nin eserine yazdığı geniş bir şerh olup el-Mufaşşal'a yazılan şerhlerden hiçbiri onun seviyesine ulaşmamıştır. Müellif bu şerhinde Sibeveyhi, Ahfeş el-Evsat, Ebû Ali el-Fârîsî, Ebû Ömer el-Cermî, Ebû Osman el-Mâzinî ve İbn Cinnî gibi âlimlerin görüşlerini sık sık zikretmiş, Zemahşerî'nin görüşlerine de yer yer itirazlarda bulunmuştur. Çuhadar, “İbn Yaîş, Ebû'l-Bekâ”, 20/445-446.

²⁸⁰ Ebû'l-Bekâ Yaîş b. Ali b. Yaîş, *Şerhu'l-mufaşşal li'z-Zemahşerî*, nşr. Emile Bedî' Ya'kûb, (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1422/2001), 1/119.

²⁸¹ Bu beyit Ümeyye b. Ebi's-Salt' a aittir. الجودي Musul'da bir dağdır. وَقَبْلَنَا سَبْحُ الْجُودِيِّ وَالْجُمُذُ و سُبْحَانَهُ ثُمَّ سُبْحَانًا يَعُودُ لَهُ Bu beyit Ümeyye b. Muhammed b. Muhammed Hasan Şürrâb, *Şerhü's-şevahidi's-şî'riyye fî ümmatî'l-kütübî'n-nahviyye* (Beyrut-Lübnan: Müessesetü'r-Risâle, 1427/2007), 1/336.

²⁸² Tam adı Ebû Amr Cemâlüddîn Osmân b. Ömer b. Ebî Bekr b. Yûnus'dur (ö. 646/1249). Arap gramerine dair el-Kâfiye ve eş-Şâfiye adlı eserleriyle tanınan dil âlimi ve Mâlikî fakihidir. Babası, Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin dayısının oğlu Kûs Emîri İzzeddin Mûsek es-Salâhî'nin hâcibi idi. Bu görevinden dolayı oğlu İbnü'l-Hâcib lakabıyla anılmıştır. Detaylı bilgi için bk. Hulusi Kılıç, “İbnü'l-Hâcib”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/55-58.

Cemâdât ve eşcârın tesbîhleri mecâz olub hakîkî olması sahîh olmaduğunun ikinci vechi budur ki eşcâr ve cemâd lisân-ı hâl ile müsebbihlerdir. Her zamânda ta'andan ve levnden ve rayihadan 'âriz olan ahvâl-i maḥfiyye istimdâda ihtiyâcları olduğu için meselâ envâ'i fevâkih ve benâtât ve zuhûrât neşv ü nemâ²⁸⁷ bulub her yerine günegün ta'amlar kimi tatlu kimi ekşi muhtelif çâşnîler hâsıl olub ve şükûfelerin bunca dürlü renk ve bûy²⁸⁸ hâsıl olmak için her zemânda Cenâb-ı Rabbi'l-İzzet cânibinden istimdâd ihtiyâcları olmağın dâimâ lisân-ı hâl ile tesbîh eylemekden hâlî değillerdir. و دخل في عموم ما في السموات و الارض جميع ما فيها .
lafzının (ما) "mâ" da (ما في السموات و الارض) "mâ fi's-semâvâti ve'l-arz" سواء كان مستقرا فيهما أو جزءاً منهما 'umûmunda semâvât ve arzda olan mevcûdâtın cemî'si dâhil oldu gerek ise semâvât ile arzda müstakirr olsun gerek ise ikisinden cüz' olsun. و لذلك قال سبحانه يسبح .
Semâvât ile arz ve bunlarda olan Semâvât له السموات السبع و الأرض و من فيهن و إن من شيء إلا يسبح بحمده .
maḥlûkât eğer müstakirr ve eğer cüz' cemî'an müsebbih olduklarına zikr olunan âyet-i kerîme delâlet eder. روى أن رسول الله صلى الله عليه و سلم ليلة إسرى به إلى المسجد الأقصى كان جبريل عن يمينه و ميكانيل .
Rivâyet olundu ki Hazret-i Seyyidi'l-kevneyn sallallâhu 'aleyhi ve sellem Mescid-i Aksâya isrâ olunduğu gecede Hazret-i Cibrîl yemîninde ve Hazret-i Mîkâil yesârında idi. [12b] Ol şâh-ı taht-ı risâlet ve hûrşîd-i pehr-i nübüvvet ile tayerân etdiler tâkim semâvât-ı 'ulâya erdi. فلما رجع قال سمعت تسبيح في السموات العلى مع تسبيح كثير .
i penâh sultân-ı serîrlî me'allâh mi'râcdan rucu' etdi semâvât-ı 'ulâda tesbîh-i kesîr ile tesbîh سبحت السموات العلى من ذي المهابة مشفقات لذي العلو مما على سبحان العلى الأعلى سبحانه .
işitdim diye buyurdi. و أخرج ابن أبي خاتم عن لوط ابن أبي لوط قال بلغني .
Ya'nî semâvât-ı 'ulâ mehâbet sâhibinden ḥavfları sebebiyle makâm-ı 'âlî sâhibine tesbîh etdi ya'nî tesbîhleri 'ale'l-a'lâ sübhânehû Te'âlâyadır. و أخرج ابن أبي خاتم عن لوط ابن أبي لوط قال بلغني .
İbn-i Ebî Hâtim, Lût bin Ebî Lût dan rivâyet eyledi. Dedi ki bana ḥaber verildi semâ-i dünyânın tesbîhi "Sübhâne Rabbine'l-a'lâ" dır. و الثانية سبحانه و تعالى .
Üçüncünün "Sübhâne ve bi hamdihi" dır. و الثالثة سبحانه و بحمده .
Dördüncünün "Sübhâne lâ havle ve lâ kuvvete illâ bih" dır. و الرابعة سبحانه لا حول و لا قوة إلا لا به .
Beşincinin "Sübhâne Muhyi'l-mevtâ ve hüve 'alâ külli şey'in kadîr" dır. و السادسة سبحان الملك القدوس .
Yedinci semânın tesbîhi "Sübhâne'illezî melee'-semâvâti's-seb'i ve'l-eradîne's-seb'i 'izzeten ve vakāran" dır. و في الخبر ألا أخيركم بشيء أمر .
به نوح ابنه قال لأبنة يا بني أمرك أن تقول سبحان الله فإنها صلاة الخاليق و تسبيح الخلق. و بها يرزق الخلق قال تعالى و إن

²⁸⁷ i. (نشونما) (Ar. neşv, Fars. ü "ve", Ar. nemâ ile neşv ü nemâ) Gelişme, büyüme, gelişim. Neşvünemâ bulmak: Gelişip büyümek. Detaylı bilgi için bk. *Kubbealtı Lugati*, "Neşvünemâ" (Erişim 12 Mayıs 2021).

²⁸⁸ i. (بوى) (Fars. bûy) Koku, râyiha. bk. *Dihhodâ*, "Buy", 38/53.

²⁸⁹ Abdurrahman b. Ebî Bekr Celâleddin es-Suyûtî, *ed-Dürü'l-mensûr* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.), 5/288-289.

.²⁹⁰ Haberde vârid olmuştur ki Hazret-i Rasûl-i Ekrem sallallâhu 'aleyhi ve sellem buyurmuştur ki Nûh 'aleyhi's-selâm oğluna buyurduğu nesne-i size haber vireyin mi diyüb eyitdi. Nûh 'aleyhi's-selâm oğluna hitâb edüb eyitdi. Ey benim oğulcuğum sana emr ederin ki "sübânallâh" diyesin zîrâ "sübânallâh" demek hâlâyıkın salâtı ve halkın tesbîhidir. Bunun ile maḥlûkât rızık kılınur. Hakk Celle ve 'Alâ dan tâlûkḥma. Ya'nî buyurdi ²⁹¹ İla يسبح بحمده و إن من شيء إلا يسبح بحمده²⁹¹ و عن عائشة رضي الله عنها أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال صوت الديك صلاته و ضربه بجناحيه ركوعه و سجوده ثم تلى هذه الآية و إن من شيء إلا يسبح بحمده²⁹² Hazret-i 'Âişe radiyallâhu 'anhâdan mervîdir. Rasûlullâh sallallâhu 'aleyhi ve sellem buyurmuş ki horosun evâzı salâtıdır ve iki kanadını birbirine darb eylemesi rukû'i ve sücûdidir buyurdi. و عن ابن عباس رضي الله تعالى عنه قال ينادى مناد من السماء أذكروا الله و عن ابن عباس رضي الله تعالى عنه قال ينادى مناد من السماء أذكروا الله ²⁹³ İbn-i 'Abbâsdan radiyallâhu 'anh mervîdir. Buyurmuş ki semâdan bir münâdî nidâ edüb Allâh Te'âlâyı zikr edin ki sizi zikr eyleye der. Pes bu nidâyı horusdan evvel bir halk işitmez. Ol hîn-i sayha vurub öter ânın sayhası tesbîhidir. و في الخبر Haberde vârid oldu ki hayvânâtın yüzlerine vurman. ²⁹⁴ Zîrâ her şey Allâh Te'âlâyı tesbîh ve tahmîd eder. و مر صلى الله عليه وسلم على قوم و هم وقوف على دواب لهم و راحل فقال لهم أركبوها سالمة و دعوها سالمة و لا تتخذوها كراسي لأحاديثكم في الطرق و الأسواق فرب مركوبة ²⁹⁵ Bir gün Rasûlullâh sallallâhu 'aleyhi ve sellem bir kavmin üzerine uğradı. Bindikleri atlar ve develer üzerinde birbirleriyle mükâmele edirler idi. Pes Rasûlullâh bunları eyitdi²⁹⁶ bindiğiniz dâbbeye sâlimce binin ve sâlimce terk edin. Dâbbenizi yollarda esvâkda mükâmele ve muhâdese eylemeniz için kürsi ittiḥâz eylemeyin. Çok hayvân vardır ki râkibinden ḥayırlıdır ve Hakk Celle ve 'Alâyı râkibinden artık zikr eder buyurdi. و ورد النهي و ورد الزرع يسبح و أجره لصاحبه. و الثوب يسبح. و يقول الوسخ. Ve dahî nehy ve men' vârid oldu kurbağayı katlinden. Ve kurbağanın âvâzı ve sadâsı tesbîhdır dedi.

²⁹⁰ Muhammed b. Ali eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr* (Dimeşk: Dârü İbni Kesîr, 1414/1993), 3/276.

²⁹¹ el-İsrâ 17/44.

²⁹² Ali b. Hüsâmeddin el-Müttekî el-Hindî, *Kenzü'l-ummâl fi süneni'l-akvâli ve'l-ef'âl*, thk. Bekrî Hayânî-Safvet es-Sekâ (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1401, 1981), "Fezâilü't-Tuyûr", 35270.

²⁹³ Abdurrahman b. Ebî Bekr Celâleddin es-Suyûtî, *ed-Dürrü'l-menşûr fi't-tefsîr bi'l-me'sûr*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî (Kahire: Merkezü Hicr li'l-Buhûs ve'd-Dirâsât, 1424/2003), 9/352.

²⁹⁴ Cafer b. Hayyân Ebu's-Şeyḥ el-İsbehani, *el-'Azame*, thk. Rızâullâh b. Muhammed İdris (Riyad: Dâru'l-Âsime, 1408/1987), 5/1741.

²⁹⁵ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, nşr. Şuayb el-Arnaût – Âdil Mürşid vd. (Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1421/2001), 24/404 (No. 15646).

²⁹⁶ (Eski Türk. ayıt-mak < ay-mak "demek, söylemek") [Batı Türkçesi'nde daha çok eyit-mek şeklinde ve eydür "der, söyler" çekimiyle kullanılmıştır] E. T. Türk. ve halk ağzı. Söylemek, demek. Detaylı bilgi için bk. *Kubbealtı Lugatı*, "Eyitmek" (Erişim 18 Mayıs 2021).

²⁹⁷ Nesâî, "Kitâbü's-sayd ve'z-zebâih", 4355.; Ebu's-Şeyḥ, el-'Uzme, thk. Rızâullâh b. Muhammed İdris, 5/1744.

.²⁹⁸ Daḥi vârid oldu ki mezzû'ât ya'nî ekin tesbîh eder. Ecri ve sevâbı sâhibinin olur. Ve siyâb ya'nî giyduği kişiyi tesbîh eder. Vesaḥ olicak sâhibine lisân-ı hâl ile eğer mü'min isen beni yıkayub pâk eyle der.²⁹⁹ Daḥi Ebû Galib Şeybânîden³⁰⁰ rivâyet olundu. Deryânın savtı çığıldısı tesbîhdır ve hareket ve emvâcî salâtıdır.³⁰¹ Daḥi haberde vârid oldu ki herkez bir gazâl ya gayr-i sayd olmadı ve bir dirahtdan³⁰² bir budâk kopmadı ve bir ağac kesilmedi illâ tesbîhinde tekâsülf ve killet-i zikri sebebiyle oldu. و ورد ما أخذ طائر و لا حوت إلا بتضييع التسبيح.³⁰³ vârid oldu ki bir merğ iḥaD³⁰⁴ âyi`zz olunmadı illâ tesbîhin ḥe bir bâlık avtâyir و عطف الأرض على السموات تأسيس. إن قلنا أن السماء بسيطة لأنها ليست مما في السموات. [14a] Âyet-i kerimede lafz-ı arz (أرض) semâvâta `atf olmak te'sîsdir. Ya'nî fâide-i cedîde ifâde eder. Eğer cürm semâ basîtdır dersek zîrâ arz semâvâtda olandan değildir. و تأكيد أن قلنا أنها كرية. Ve te'kîd kabîlindendir. Ya'nî mâ kablinden mefhûm olan ma'nâyı te'kîd eder. Eğer cürm âsumân-ı küriyyedir dersek و سوغ التأكيد أن دخولها في السموات لا يدركه كل الناس بل الأفراد منه. Ve te'kîdin câyiz olması arzın semâvâtda duḥûlünü herkez idrâk edemez belki ba'zı nâs idrâk eder. و هل التسبيح Ve daḥi tesbîh lisân-hâl ile ma'nevî midir yâḥûd lisân-ı kâl ile midir. Bu mehalde bunca bahisler vardır zikr olunmağa muḥtasar muhtemel değildir. و قوله و هو العزيز الحكيم³⁰⁵. العزة الإمتناع و هو قسمان. إما أن يكون الشيء قلبا في ذاته لا "ve hüve'l-'Azîzül-Hakîm" Allâhu Te'âlânın "Allâhu Te'âlânın "ve hüve'l-'Azîzül-Hakîm" kavli 'izzet-i imtina'dır. İmtina' iki kısımdır. Bir kısmı budur ki bir nesne hadd-i zâtında kalîl olub kesîr olmak mümkün olmaya ve yâḥûd bir kimsene ona vâsıl olmağa kâdir olmaya. و التسبيح يقتضي إتصاف الله تعالى بصفات الكلام. و بعده عن النقيص مرتفع عن درجتها فناسب العزة.

²⁹⁸ Ebu's-Şeyḥ, *el-'Uzme*, thk. Rızâullâh b. Muhammed İdris, 5/1728.

²⁹⁹ Suyûtî, *ed-Dürrü'l-menşûr*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, 9/355.

³⁰⁰ Tam adı Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Hasen b. Ferkad eş-Şeybânî'dir. 132 (749-50) yılında Vâsî'ta dünyaya geldi. Şeybânî, Ebû Hanîfe'nin önde gelen talebelerindendir ve eserleriyle Hanefî mezhebinin görüşlerini kayıt altına alan bir müctehiddir. Şeybânî, Kûfe'deki hadisçilerin ve diğer âlimlerin ders halkalarına katılarak onlardan ilim tahsil etmiştir. Kûfe'deki öğrenimini tamamlayınca hadis konusunda derinleşmek için gittiği Medine'de üç yılı aşkın bir süre kaldı ve İmam Mâlik'ten el-Muvaḥḩa'ı dinledi. Şeybânî'den ders alanlar arasında Şuayb b. Süleyman el-Keysânî, Ebû Süleyman el-Cûzcânî, Ebû Hafs el-Kebîr, Hişâm b. Ubeydullah er-Râzî, İsa b. Ebân, İbn Semâa, İsmâil b. Tevbe el-Kazvînî, İmam Şâfiî ve Mâlikî fıkhnın tedvininde önemli yere sahip olan Esed b. Furât bulunmaktadır. Hârûnürreşîd tarafından başkadılığa getirilen Şeybânî vefat edene kadar bu görevini sürdürmüştür. 189 (805) yılında Rey'de vefat etmiş ve oraya defnedilmiştir. Detaylı bilgi için bk. Aydın Taş, "Şeybânî, Muhammed b. Hasan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/38-42.

³⁰¹ Suyûtî, *ed-Dürrü'l-menşûr*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, 9/356.

³⁰² (درخت) i. (Fars. dirahḩ) Ağaç, yer altında kökü olan her bitkiye denir. bk. Mu'în, "Dirahḩ-Dirahḩ", 1/667.

³⁰³ Ebu's-Şeyḥ, *el-'Uzme*, thk. Rızâullâh b. Muhammed İdris, 5/1735.

³⁰⁴ (مرغ) i. (Fars. merğ) Çayır, çimen, yeşillik. bk. *Kubbealtı Lugatı*, "Merg" (Erişim 21 Mayıs 2021).

³⁰⁵ es-Saff 61/1.

Hakk Celle ve 'Alâyı kemâl-i sıfât ile ittisâf edüb nekâyısdan bü'düni iktizâ eder ve derece-i nekâyısdan mürtefi' olman iktizâ eder. Ol ecelden 'izzet münâsib oldu. ثم إن الصفات قسما ثبوتية و الصفات السلبية أسهل من الصفات. Ondan sonra sıfât iki kısımdır biri subûtiyye biri selbiyyedir. و لأجل هذا لم يخالف أحد في السلبية. [14b] Sıfât-ı selbîyye sıfât-ı subûtiyyeden eshel ve âsândır. Ol ecelden bir kimsene sıfât-ı selbiyyede ihtilâf etmedi. و اختلفوا في الثبوت فأنكرها المعتزلة و أثبتها أهل. Pes Mu'tezile tâyifesi subûtiyyeyi inkâr etdiler ve ehl-i sünnet ve cemâ'at isbât etdiler. Ya'nî ihtilâf sıfât-ı zâttadır ki sıfât-ı semâniyyedir. و الحال أيضا اختلفوا فيها. Ve hâlde da'hi ihtilâf etdiler. Ba'zılar inkâr ve ba'zı و التسبيح من الصفات السلبية فإذا عقبته صفاته السلبية بالعزة و هو إمتناعها من isbât ve ba'zılar tevakkuf etdiler. Tesbîh sıfât-ı selbiyyedir. Kaçan sıfât-ı selbiyyesi 'izzet ile ta'kîb olursa ki ol sıfât-ı selbiyye künhü ile bilinmeden ve idrâk olunmadan mümteni'dir. Ya'nî eshel iken idrâk olunmak mümkün olmadı ise mühtelefun fihâ olan sıfât-ı subûtiyyede ihtilâf evlâ bî't-tarîk olur. فإن قلت ما المشاكلة بين المعطوفين. فإن المعطوف عليه جملة فعلية و Pes ma'tûfun 'aleyh ile ma'tûf beyinde münâsebet nedir dersin zîrâ ma'tûfun 'aleyh ki "sebbeha lillâh" (سبح لله) dir. Cümle-i fi'liyyedir. Ve ma'tûf "ve hüve'l-'Azîzü'l-Hakîm" (و (هو العزيز الحكيم) dir. Cümle-i ismiyyedir. Deriz ki müşâkelet ve münâsebet Pes imdi müşâkele-i lafziyye ki ma'neviyye ve lafziyyedir. و هي مفقودة هنا. فالفظية هي الإعرابية و هي مفقودة هنا. Ve emmâ müşâbehe-i ma'neviyye i'râbiyyedir bunda mevcûde degildir. فأمأ مشابهة المعنوية فموجودة. و تقريرها أن التسبيح معتل بمضمون جملة و هو العزيز الحكيم. أي سبح لله لكونه ذا العزة و الحكمة و هو mevcûdedir. دليل و مدلول و بينهما تناسب في المعنى فلذلك حسن العطف دون المشاكلة اللفظية. Müşâkele-i ma'neviyyenin cümlesiyle (و هو العزيز الحكيم) "ve hüve'l-'Azîzü'l-Hakîm" cümlesiyle ya'nî mazmûniyle mu'alleldir. Allâh Te'âlâ Hazretine zemîn ve âsumân ehlinin tesbîh etmeleri 'izzet ve hikmet sâhibi olduğuçündür. Bu iki cümle ma'nâda delil ve medlûldür. Münâsebet-i ma'neviyyeleri vardır. Ol ecilden bi-gayri müşâkele-i lafziyye 'atf-ı hasen oldu. و في كلام ابن عطية مقررته. الحكيمة و قدرته. الحكيمة في أفعاله و تدبيره³⁰⁷ kelâmında vârid oldu. Bu iki vasıf 'illet mecrâsında icrâ olundu. Pes 'Azîzin ma'nâsı

³⁰⁶ Tam adı Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib b. Abdîrahmân b. Gâlib el-Muhâribî el-Gırnâtî el-Endelüsî'dir (ö. 541/1147). 481'de (1088) Gırnata'da (Granada) doğdu. Soyu, Endülüs'ün fethi için bu ülkeye gelen Arap ordusu sancaktarı Atıyye b. Hâlid b. Haffâf el-Muhâribî'ye dayanır. Babası Gâlib b. Abdurrahman Endülüs'te dönemin önde gelen muhaddis ve fakihlerindedir. İbn Atıyye'nin şöhreti daha çok el-Muhârrerü'l-vecîz adlı tefsirinden kaynaklanmaktadır. Çeşitli konularla ilgili görüşlerini bu eserinde ortaya koymuş; tefsir, kıraat, hadis, kelâm, fıkıh, Arap dili ve tarih sahalarındaki yetmişliğini bu eserinde göstermiştir. Detaylı bilgi için bk. Abdülhamit Birşık, "İbn Atıyye, el-Endelüsî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/338-340.

³⁰⁷ Gâlib b. Abdîrahmân b. Temâm b. Atıyye el-Endelüsî, *el-Muhârrerü'l-vecîz fî tefsîri'l-kitâbi'l-'azîz*, thk. Abdüsselâm Abdüşşâfi Muhammed (Beirut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1422/2002), 5/301.

و قال صاحب sultânında ve kudretinde 'Azîzdir. Ve ef'âlinde ve tedbîrinde Hakîmdir dimekdir. Daḥi sâhibu'l-mukterih esrâr-ı Daḥi المقترح في الأسرار العقلية. الحكمة راجعة للعلم بمعنى وضعه الأشياء في محلها³⁰⁸. 'akliyyede dedi ki hikmet 'ilme râci'dir. Şol ma'nâ ile ki eşyâyı mehallerinde vaz' eylemek iledir. Emmâ eḡer hikmetden murâd itkândır disek sıfat³⁰⁹. و فيي الأبيكار الحكيم معناه الحاكم. و قيل العليم فهو صفة علمية. و قيل المتقن للأشياء. و 'ilme ve irâdete şâmil olur. Kitâbu ebkârî'l-efkârda³¹¹ zikr olundu فهو صفة فعلية. و الحاكم الفاصل بالقول و الأخبار. أو بالقضاء و القدر³¹⁰. hakîm hâkim ma'nâsınadır. Daḥi 'alîm ma'nâsına da bu takdîrce sıfat-ı 'ilmiyyedir daḥi denildi ki her nesneyi itkân edicidir. Pes bu takdîrce sıfat-ı fi'liyyedir. Ve daḥi hâkim kavlı ile ve aḡbâr ile faslı edici dimekdir. Yâḡûd kazâ ve kader ile faslı edici dimekdir. يا أيها الذين آمنوا لم تقولون ما لا يا أيها الذين آمنوا لم تقولون ما لا [15b] îmân getürdiler niçün bir nesne- i ki işlemezsiz niçün söylersiz. عن عبد الله بن سلام رضي الله عنه قال قعدنا مع نفر من أصحاب رسول الله صلى الله عليه و سلم فقلنا لو نعلم أي الأعمال أحب إلى الله تعالى عملناه فأنزل الله عز و جل سبحانه ما في السموات و ما الأرض و هو العزيز الحكيم. يا أيها الذين آمنوا لم تقولون ما لا تفعلون كبر مقتا عند الله أن تقولوا ما لا تفعلون. إن الله يحب الذين يقرأها علينا رسول الله صلى الله عليه و سلم³¹³. رواه الترمذي³¹⁴ و البيهقي³¹⁵ و الحاكم³¹⁶ و قال صحيح على شرطهما. Abdullâh bin Selâmdan³¹⁷ radiyallâhu 'anhü mervîdir ki eyitdi. Ashâb-ı Rasûlullâhdan birkâç

³⁰⁸ Muhammed b. Arafe el-Vergammî et-Tûnisî, *Tefsîru İbn 'Arafe*, thk. Celâl es-Suyûtî (Beyrut-Libnan: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2008), 4/221.

³⁰⁹ İbn Arafe, *Tefsîru İbn 'Arafe*, thk. Celâl es-Suyûtî, 4/221.

³¹⁰ İbn Arafe, *Tefsîru İbn 'Arafe*, thk. Celâl es-Suyûtî, 4/221.

³¹¹ Eş'ariyye âlimlerinden Seyfeddin el-Âmidî'nin (ö. 631/1233) kelâm ilmine dair eseri. Ebkârü'l-efkâr, Eş'ariyye'nin en hacimli kaynaklarından biridir. Kitapta daha önce ortaya atılan görüşlerin neredeyse tamamı zikredilmiş ve değerlendirilmiştir. Eser, Adudüddin el-Îcî, Teftâzânî ve Seyyid Şerîf el-Cürçânî gibi müteahhir kelâm âlimlerinin büyük ölçüde faydalandıkları temel bir kaynaktır. Ahmed Mehdî tarafından Ezher Üniversitesi Usûlüddin Fakültesi'nde doktora tezi hazırlanmış ve metni tahkik edilmişse de bu çalışma henüz yayımlanmamıştır. Eserin Süleymaniye Kütüphanesi (Damad İbrâhim Paşa, nr. 807), Köprülû ve Topkapı Sarayı Müzesi kütüphanelerinde de çeşitli yazma nüshaları vardır. Detaylı bilgi için bk. Emrullah Yüksel, "Ebkârü'l-Efkâr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/77-78.

³¹² es-Saff 61/2.

³¹³ Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahmân b. el-Fazl ed-Dârimî, *Sünenü'd-Dârimî*, thk. Hüseyin Selim Esed ed-Dârânî (el-Memleketü'l-Arabiyyetü's-Suûdiyye: Dâru'l-Muḡni, 1412/2000), 3/1545 (No. 2435).

³¹⁴ Tirmizî, "Tefsîru'l-Kur'ân", 44 (No. 3309)

³¹⁵ Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Alî el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kebîr*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî (Kahire: Merkezü Hicr lî'l-Buhûs ve'd-Dirâsâtî'l-Arabiyye ve'l-İslâmiyye, 1432/2011), 18/523 (No. 18540).

³¹⁶ Hâkim, el-Müstedrek ale's- Sahîhayn, 2/78 (No. 2384).

³¹⁷ Tam adı Ebû Yûsuf Abdullâh b. Selâm b. el-Hâris'dir (ö. 43/663-64). Yahudi âlimi iken daha sonra Müslüman olmuş meşhur sahâbîdir. Medine civarına yerleşmiş bulunan üç yahudi kabilesinden Benî Kaynukâ'a mensuptur. Hz. Yûsuf neslinden geldiği rivayet edilir. Asıl adı Husayn (الحصين) iken Müslüman olunca bu isim Hz. Peygamber tarafından Abdullah'a çevrilmiştir. Babası gibi o da Yahudi âlimlerindendi. Abdullah, Uhud ve Nihavend savaşlarına katılmış, Benî Nâdir muhasarasında bulunmuştur. Abdullah, Muâviye'nin halifeliği sırasında Medine'de vefat etmiştir. Detaylı bilgi için bk.

kimsene ile mücâlis idim. Esnâ-yı musâhabetde eyitdik. Hakk Celle ve 'Alâ Hazretine kangı³¹⁸ 'amel sevgilü edüğün bildik ol 'ameli işlerdik dedik. Pes hemân (hemen) sûre-i Saff âhirine varınca nâzil oldu. Hazret-i risâlet penâhı ol sûre-i kerîmeyi bi-temâmihâ bize okuyuverdi dedi. Tirmizî ve Beyhakî ve Hâkim 'Abdullâh bin Selâmın kelâmını rivâyet eylediler. Ve Şeyhânın şartı üzerine sahîhdir dedi. وفي رواية البيهقي أن ناسا من أصحاب رسول الله صلى الله عليه وسلم قالوا لو أرسلنا إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم رسولا يسأله عن أحب الأعمال إلى الله تعالى فلم يذهب إليه أحد ممنا وهبنا أن نسأله عن ذلك. Beyhakînin rivâyetinde der ki Rasûlullâhın ashâbından bir tâyife dediler ki Rasûlullâh Hazretine bir kimsene göndersek ki Allâh Te'âlâya sevgülü olan a'mâlden suâl eyleye dedik bizden kimsene gitmedi. Ve Hazret-i Peygamberin mehâbbetinden suâl daği edemedik. [16a] فدعى رسول الله صلى Pes imdi Hazret-i Peygamber ol tâyife-yi bir bir da'vet edüb huzur-u şerîfine cem' eyledi ve bu "sebbeha lillâhi" sûresi onların hakkında nâzil oldu. قال ابن سلام فقرأها علينا رسول الله صلى الله عليه وسلم كلها قال أبو سلمة فقرأها علينا عبد الله ابن عساكر من حديث سلام كلها. قال يحيى بن كثير وقرأها علينا أبو سلمة كلها خرجه ابن عساكر من حديث أبي هريرة. ³¹⁹ İbn-i Selâm eyitdi Rasûlullâh sallallâhu 'aleyhi ve sellem ol sûre-i bi-temâmihâ bize okuyuverdi. Ebû Seleme daği 'Abdullâh İbn-i 'Asâkir Selâmın hadîsinden ol sûre-yi bize bi't-temâm okudu dedi. Yahyâ bin Kesîr eyitdi. Ebû Seleme ol sûre-yi cemî'an bize okudu dedi. Ve daği İbn-i 'Asâkir Ebû Hureyrenin hadîsinden bunu taħrîc eyledi. وروى ابن المبارك في إسناده عن محمد. Ve daği İbnü'l-Mübârek³²⁰ "İsnâd"³²¹ında Muhammed Hicâzeden ol daği Ebû Sâlih bin Mübârekden rivâyet eyledi. Ebû Sâlih eyitdi ashâbdan bir tâyife Allâh Te'âlâ katında efdal ve sevgilü olan kangı a'mâldir bildirdik dediler. فنزلت يا أيها الذين آمنوا هل أدلكم على تجارة تنجيكم من عذاب أليم. تؤمنون بالله ورسوله وجاهدون في سبيله.

Mustafa Fayda, "Abdullah b. Selâm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/134-135.

³¹⁸ Eski Türkçede "hangi" demek. Detaylı bilgi için bk. *Kubbealtı Lugati*, "Kangı" (Erişim 22 Mayıs 2021).

³¹⁹ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kebîr*, 18/522-523 (No. 18539).

³²⁰ Tam adı Ebû Abdîrrahmân Abdullâh b. el-Mübârek b. Vâzih el-Hanzalî el-Mervezî'dir (ö. 181/797). Tebeu't-tâbiînin ileri gelenlerinden olup muhaddis, zâhid ve fakihdir. 118'de (736) devrin kültür merkezlerinden biri olan Merv'de doğdu. Babası Türk'tür, annesinin de Hârizmlî bir Türk olduğuna dair rivâyet vardır. Çocukluk ve gençlik yıllarının Merv'de geçtiği bilinmekte, ancak kaynaklarda bu dönem hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır. Basra, Hicaz, Yemen, Mısır, Şam ve Irak'a yolculuklar yaptı. Ma'mer b. Râşid, Evzâî, A'meş, Süfyân es-Sevrî, Mâlik b. Enes ve Süfyân b. Uyeyne gibi meşhur muhaddislerden hadis okudu. 181 (797) yılı Ramazan ayında altmış üç yaşında iken Fırat nehri kenarında bulunan Hit'te vefat etti ve orada defnedildi. Detaylı bilgi için bk. Raşit Küçük, "Abdullah b. Mübârek", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/122-124.

³²¹ Bu bilginin Abdullah b. Mübârek'in "İsnâd"³²¹ında değil "Kitâbu'l-cihâd" adlı eserinde olduğu tespit edilmiştir. "İsnad" adlı kitabı Abdullah b. Mübârek'in hadislerle ilgili olan eseridir. Bu eserin tek nüshası Zâhiriyye Kütüphanesi (mecmua nr. 18/5, kısım 2, 3, 107a-124b)'de bulunmaktadır. Küçük, "Abdullah b. Mübârek", 1/122-124.

Pes ol tâyife bu mekâle mükâleme edicek bu âyet-i şerîfe nâzil oldu. İştîdiklerinde kendülerine güç geldi. Ya'nî ey şunlar ki îmân getürdiler size bir ticâret-i delâlet edeyinim mi size 'azâb-ı elîmden hâlâs eyleye. Allâha ve rasûlüne îmân getürün ve emvâliniz ve nefisleriniz ile fî sebîlillâh mücâhede edin. Pes bu âyet nefislerine sekîl ve kerîh geldi. [16b] فنزلت يا أيها الذين آمنوا لم تقولون ما لا تفعلون كبير مقتا عند الله أن تقولوا ما لا تفعلون إن الله يحب الذين يقاتلون في سبيله صفا يا أيها الذين آمنوا لم تقولون ما لا تفعلون كبير مقتا عند الله أن تقولوا ما لا تفعلون إن الله يحب الذين يقاتلون في سبيله صفا

Pes imdi bundan ol zikr olunan âyet-i kerîme kendülere sekîl gelicik bu âyet-i şerîfe nâzil oldu. } و دل هذا السبب على أن ترتيب الآيات الكريمة ليس على ترتيب النزول. Daği bu sebeb delâlet eyledi âyât-i kerîmenin tertîbi nüzûl tertîbi üzerine değildir. و ذكر بعضهم في سبب نزولها أيضا. و ذكر بعضهم في سبب نزولها أيضا. Ve ba'zılara giru bu âyetin sebeb-i nüzûlünde zikr edüb Hakk Sübhâne Te'âlâ vaktâki Bedr ma'rekesinde şehîd olanlara ecr-i cezîl ve sevâb-ı cemîl in'âm edecek. قالت قال Ashâb radiyallâhu Te'âlâ 'anhüm eyitdiler ey bizüm ilâhımız ve ma'bûdumuz şâhid ol ki eğer küffâr ile kitâle mülâkî olursak elbette cehd ü iktidârimiz bezl edüb mukâtele eylemekde taksîr eylemez idik didiler. Bu kavillerinden sonra Uhud gazâsı vâkî' oldukda firâr eylediler. Pes bu âyet-i kerîme onların hakkında nâzil oldu. Ve denildi و قيل أنها نزلت فيمن يتمدح كاذبا حيث كان الرجل يقول قلت و لم يقتل و طعنت و لم يطعن و ذلك كذب فنزلت. ki bu âyet-i kerîme kizb ile kendüni medh edüb lâf ü güzâf eden hakkında nâzil oldu. Ya'nî kitâl ve cidâl ve ta'ân ve nizâl eylememiş iken her biri ben katl eyledim ve ben ta'n eyledim diyu kizb eyledikleri ecelden onları tekzîb için nâzil oldu. قال ابن زيد نزلت في المنافقين لأن جملة منهم كانوا يقولون. Zîrâ bir tâyife mü'minlere [17a] Sadâkat izhâr edüb biz sizdenüz ve sizinle böyleüz derler idi. Bu hâl و على هذا بدأهم بالإيمان تهكم بهم. Sonra fi'illeri kelâmının hilâfı zuhûr eyledikde nâzil oldu. الجارة و ما. üzere bedee îmânları tehekküm olduğu ecelden bu âyet-i şerîfe tehekküm oldu. lime tekûlüne mâ lâ tef'alûn"daki lafz-ı "lime" lâm-ı cârra ile mâ-yı istifhâmiyyeden mürekkebirdir. و لم مركبة من اللام الإستفهامية. Müstefhimin kelâmında "mâ" ile lâm-ı cârranın kesret-i isti'mâlden tahfîf için hazf olundu. Nite ki "mâ"nın elifi zikr olunan sekiz harfde tahfîf ötürü. و قد حذف ألفها تخفيفا الكثرة إستعمالهما معا في كلام المستفهم. Ve daği elifin Ve daği elifin الأصل قليلا. و الوقف على هاء السكت أو الإسكان. içün hazf olduğu gibi. isbâtıyla asl üzerine isti'mâl olundu nâdiren. Ve daği hâ-i sekte üzerine vakfen isti'mâl olundu. Ya'nî elifden bedel hâ ile yâhûd iskân ile vakf olunması daği vârid oldu. و من أسكن في الوصل فلاجرائه Kemâlât-ı mezkûreyi vasılda iskân مجرى الوقف كما سمع ثلاث أربعة بالهاء و إلقاء حركة الهمزة عليها محذوفة

³²² es-Saff 61/11.

³²³ es-Saff 61/ 2-4.

³²⁴ Ebû Abdîrrahmân Abdullâh b. el-Mübârek b. Vâzih el-Hanzalî el-Mervezî, *el-Cihâd li-İbni'l-Mübârek*, thk. Nezîh Hammâd (Tunus: ed-Dâru't-Tûnisîyye, 1972), 1/28.

eden vakf mecrâsına icrâ etdüğücündür. Nite ki 'adedde hâ ile selâse erba'a istima' olundu. Dağı hemze hazf olunub harekesi mâ kabline ilkâ ile istima' olundu. والمعنى لأي شيء تقولون ما لا تفعلونه و المعنى لأي شيء تقولون ما لا تفعلونه. Ma'nâ budur ki ma'rûfdan ve hayırdan işlemediğiniz 'ameli niçün işledik dersiz yâhûd niçün işlemezsiz dediklerinizi. فهو توبيخ على أمر مركب من القول و 'ameli niçün işledik dersiz yâhûd niçün işlemezsiz dediklerinizi. Pes imdi bu kavlı tevbiğ ve serzenişdir. Kavlden ve 'adem-i fi'ilden mürekkeb emrin üzerine. Ve mürekkeb ise iki cüz'ün birisinin intifâsıyla müntefî olur. Pes eğer dersin bir kimsene bir 'ameli işlemekle iltizâm edüb ve işlemese 'ikâb olunmaz illâ ol 'ameli işlemediğücün olur. Yoğsa iltizâmından ötürü değildir. Mâdem ki vefâ etmeye 'ikâba müstehak olur. Pes bu ma'nâ üzerine cârî olan bu idi ki Zîrâ onlar 'amel-i "lime lem tef'alû mâ tekûlûn" denile idi. لأنهم قالوا نفعنا ونفعنا ما فعلوا فوبخوا. قللت توجيه العتب على Ya'nî القول يستلزم العتب على عدم الفعل لأن القول سبب في الفعل فإذا عوتب على السبب استلزم العتب على المسبب. minvâl-i meşrûh üzere suâl edersen derim ki bu suâle cevâb üç vecihledir. Birisi kavlı üzerine 'itâbın tevcihi 'adem-i fi'il üzerine 'itâbı müstelzemdir. Zîrâ kavlı fi'ile sebebirdir. Kaçan sebep üzerine 'itâb olursa müsebbeb üzerine 'itâbı müstelzem olur. أو توجيهه إلى القول لزيادة التوبيخ على Yâhûd تضاعف عصيانهم حتى كان المنكر ليس ترك الخير الموعود به فقط بل الوعد به أيضا و قد كانوا يحسبونه معروفا. 'itâb kavle tevcih ola 'isyânları mudâ'af olmağıyla ziyâde-i tevbiğ için olur. Hattâ kâne emri-münkerin ve fi'lin nâ-meşrû'. Ancak mev'ûdün bih olan hayrı terk eylemek değildir. Belki hayra va'addir. Ve dağı onlar emri-münkeri 'amel-i ma'rûf zann ederler idi. [18a] أو أن الخطاب لما كان مع Üçüncü vecih budur ki vaktâki hitâb mü'minlere oldu ise sebebede beyân olduğu üzere hitâbda rifk ve mülâtafe vâki' oldu. ذلك أن الفعل أخص من Bu kavlin beyânı budur ki fi'il kavlden eğassdır. Eğassın lâzımını e'ammın lâzımının gayridir. Pes bu takdîrce fi'il üzerine 'atebden kavlı üzerine 'ateb lâzım gelmez teemmül olsun. و قوله كبر مقنا معناه كبر فعلكم مقنا. Niteki "tefkâe şehmu batnihi" (تفقاء شحم بطنه) irâde edüb "tefkâe batnuhu şehmen" (تفقاء بطنه شحما) denilür. Ya'nî temyiz fâ'ilden muhavvel olduğu kabildendir. و المقت أشد البغض و أبلغه من أجل ذنب مثلا أو ريبة أو دناءة يصنعها الممقوت³²⁷. و منه نكاح المقت للعقد على الرأبة. و هي امرأة

³²⁵ Ebüssüüd el-'Amâdi Muhammed b. Muhammed b. Mustafa, *İrşâdü'l-'akli's-selîm ilâ mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm* (Beirut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, b.y.y.), 8/242.

³²⁶ İbn Arafe, *Tefsîru İbn 'Arafe*, thk. Celâl es-Suyûtî, 4/222.

³²⁷ İbn Atiyye, *el-Muğarrerü'l-vecîz*, thk. Abdüsselâm Abdüşşâfi Muhammed, 5/301.

Ya'nî Allâh Te'âlâ şol mü'minleri sever ki Allâh Te'âlâ rızâsında saf bağlayub müşrikin ile mükâtele eyleyeler. Bundan akdam kitâle va'd edüb ve emr-i ma'rûf eyledik diyüb hilâf-ı zuhûr edenler mezmûm oldukları beyân olundu. Ve bu âyet-i şerîfede fî sebilillâh kitâl edenler Allâh Te'âlâ katında sevgilü oldukları zikr olundu. Zîrâ tevbihe ve zemm olunmağa sebep va'd etdiklerine hilâf eylemeleridir. Nite ki اللهم أشهد لأن لقينا قتالا لنفرغن فيه dediler. Ya'nî ey bizim ilahımız ve ma'bûdumuz şâhid ol küffâr ile mükâtele olunduğuna mülâkî olursak elbette sa'y ve ictihâd edüb bezl-i maktûr ederdük. ³³⁴ Pes kitâle etmişler iken Uhud vak'ası vaki'olucak firâr etdiler. Onların hakkında âyet-i kerîme nâzil oldu. قال ابن عطية المحبة هنا صفة فعل و لا يصح أن ترجع للإرادة إذ لا يصح أن يقع ما يخالفها و نحن نجد المقاتلين على غير هذه إرادة. ³³⁵ [19b] İbn-i 'Atiyye eyitdi âyetde zikr olunan mehabet sıfat-ı fi'ilidir. İrâdeye râci' olmak sahîh olmaz. Zîrâ irâdenin muhâlifi vâki' olmak sahîh değildir. Ve mukâtilînden ekserini bu sıfatın gayri üzere bulduk dedi. İbn-i 'Atiyyenin kelâmı nihâyet buldu. و نوقش بأن العكس و نوقش بأن العكس. İbn-i 'Atiyyenin kelâmında münâkaşa oldu emr-i bi'l-'aks olsa idi demekle. Zîrâ sıfat-ı fi'il zâhiredir. فلو كان المراد به أنه ينصر الذين يقاتلون في سبيله للزم عليه الخلف و الخبر. Pes Allâh Te'âlâ yolunda kitâl edenlere nusret vermesi murâd olaydı haberde ânun (onun) üzerine hulûf lâzım gelürdü. فإنا وجدنا بعض الناس يقاتل و لا ينصر بخلاف الإرادة فإنا لا نطلع عليها و لا نعلمها. Pes ba'zı kimsene vâridir ki mükâtele eder ve mensûr olmaz. İrâde bunun hilâfıdır. Zîrâ irâdeye ittilâ'ımız yokdur ve bilmeziz. Pes imdi mümkündür mükâtele murâd ola ya olmaya. Dedim ki ba'zı kimsene kitâl eder ve mensûr olmaz buluruz kavli âhirine varınca bunda iki vecihle bahis vardır. لأننا نعتقد أن النصر واقع لمن قاتل في سبيل الله من المؤمنين بصدق عزم و إخلاص نية لقوله تعالى و كان حقا علينا نصر المؤمنين ³³⁶. vech budur ki 'aklîdir. Zîrâ mü'minlerden 'azimet-i sâdika ve hulûs-i niyyet ile fî sebilillâh mukâtele edene nusret vâki' olduğuna i'tikâd ederüz. Allâh Te'âlâ Kitâb-ı Kerîminde "ve kâne hakkan 'aleynâ nasru'l-mü'minîn" (و كان حقا علينا نصر المؤمنين) buyurdiğu delâlet eyledüğün. أو Bu âyet-i şerîfenin medlûlünde bi-gayri şekkin nusret vâki'dir iki vecihle birisi a'dâ-yı dîni katl eylemek ile. İkincisi se'âdetin merâtib-i a'lâsı olan şehâdete nâvil olmağla. و قوله يقاتلون و يقتلون. قرئ بالفتح و يقتلون. و صفا مصدر وقع موقع الفاعل أو المفعول و نصبه على الحالية من فاعل يقاتلون أي صافين. Fetha ile kirâat olundu.

³³⁴ Ebüssuûd, *İrşâdü'l-'akli's-selîm*, 8/242.

³³⁵ İbn Atiyye, *el-Muharrerü'l-vecîz*, thk. Abdüsselâm Abdüşşâfi Muhammed, 5/302.

³³⁶ er-Rûm 30/ 47.

³³⁷ et-Tevbe 9/52.

Ve daḥi İbn-i Hibbânın bir rivâyetinde eyitdi iki sâ'atde du'â müstecâbdır redd olunmaz. Biri ikâmet-i namâz vaktinde ve biri daḥi fî sebîlillâh saf bağlandıkda. و خرج أحمد من طريق معاذ بن رفاعه عن علي عن ابن يزيد عن القاسم عن أبي أمامه الباهلي رضي الله . Ve daḥi Ahmed Tarîk Mu'âz b. Rifâ'adan ol daḥi 'Aliden ve ol İbn-i Yezîdden ve ol daḥi Kâsımdan ve ol Ebû Ümâme-i Bâhilîden taḥrîc etdi. Hazret-i Peygamber sallallâhu 'aleyhi ve selem gazâya çıkardığı bölüklerden birisinde Peygamber Hazreti ile yola çıkıdum. و قال فمر رجل بغار فيه شيء من الماء فحدث نفسه بأن يقيم في ذلك الغار . و قال فمريت بغار فيه ما كان فيه من ماء و ما حوله من البقل و يتخلى من الدنيا. [21b] Ya'nî Ebû Ümâme-i Bâhilî hikâyet edüb eyitdi. Mücâhidînden bir kişi esnâ-i tarîkde bir ğâra uğradı. Meğer ol mağara içinde su var idi. Şurb etmeğe ve isti'mâle kifâyet eder âb-ı şîrin³⁵⁰ idi. Ve ol mağaranın etrâfında bunca dörülö otlar bitmiş idi ki isti'mâl edüb sebep-i hayât olmak kâbil idi. Ol kimseneye ol mahal hoş gelüb hâtırına hütûr etdi ki ol ğârı mesken edinüb 'uzlet-güzin ola. Ve ol sudan isti'mâl edüb ve etrâfında olan haşîşî küt edine 'alâyı dünyâdan fâriğü'l-bâl³⁵¹ ola. قال لو أنني أتيت النبي صلى الله عليه وسلم فذكرت له ذلك . و سلم فذكرت له ذلك . Ol hâlde eyitdi. Hazret-i Peygamber sallallâhu 'aleyhi ve sellem varub bu hâtırayı 'arz eylesem. Eğer izin verir ise eder idim. Eğer izin vermez ise etmezim dedi. و فأتاه و Pes ol قال يا نبي الله أني مررت بغار فيه ما يقوتني من الماء و البقل فحدثتني نفسي بأن أقيم فيه و أتخلى عن الدنيا. kimsene Hazret-i risâlet penâha varub yâ Rasûlallâh bir mağaraya uğradum. Gördüm küt-i beden olmağa kâbil bakl ve âb-ı şîrin mevcûd. Hâtırına geldi ki ol ğârda ikâmet ve 'alâyık-ı dünyâdan ferâğat edim dedi. Pes Hazret-i Peygamber sallallâhu 'aleyhi ve sellem ol kimseye eyitdi. Ben Yahûdiyyet ve Nasrâniyyet ile me'bûs olmadım. و لكني بعثت بالحنيفية السمحاء و الذي نفس محمد بيده لغدوة أو روحة في سبيل الله خير من الدنيا و . Ve lâkin millet-i hanîfiyye-i semhâ ile me'bûs oldum. Ya'nî millet-i vâdiha ve millet-i merdıyye üzere bu's olundum. [22a] Ol Hüdâ-yı zevâl hakkiçün ki benim nefsim ya'nî vücûdum ânun yed-i kudretinde gazâ niyyetindedir. Fî sebîlillâh sabâh ve aḥşam sefer eylemek dünyâdan ve mâ fihâdan ḥayırludur. Ve daḥi cenk ve kitâl vaktinde ğuzât ve mücâhidîn ile safda durub a'dâ-yı dîn ve cemâ'at-i müşrikîne karşı sâbit olmak altmış yıllık namâzından ḥayırludur. و قد روي هذا الحديث من أحاديث أبي هريره بأسانيد صحيحه³⁵³ . و ذكر الفقيه و Hureyre radiyallâhu 'anhü hadîslerinden bu hadîs esânîd-i sahîha ile rivâyet olundu.

³⁴⁹ İbn Hibbân, *Sahîhu İbni Hibbân*, 5/60 (No. 1764).

³⁵⁰ Âb-ı şîrin: Tatlı su, içilebilir su. Detaylı bilgi için bk. *Kubbealtı Lugati*, "Âb" (Erişim 7 Haziran 2021).

³⁵¹ Fâriğü'l-bâl: Rahat, gâile ve gürültüden uzak. Detaylı bilgi için bk. *Kubbealtı Lugati*, "Fâriğ" (Erişim 7 Haziran 2021).

³⁵² Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 36/623 (No. 22291).

³⁵³ Bu hadîsin Ebû Hureyre hadislerinden olduğu tespit edilememiştir. Araştırmalarımız sonucunda bu hadîsin kaynaklarda Ebû Ümâme tarafından rivâyet edildiği görülmüştür.

Ve daħi fakîh mücâhid Ebû Bekr Muhammed b. Abd Allah bin Yunus el-fizîlî fî el-Kitâb el-Ğâmil mesâil el-medvne. Qal qal İbn Ömer l'ân aqf. Mesâil-i Müdevvene-yi Câmî³⁵⁵ kitâbında zikr eyledi. Mوقوفا في سبيل الله مواجهها للعدو و لا أضرب بسيف و لا أظعن برمح و لا أرمي بسهم أفضل من أن أعبد الله ستين سنة و موقوفا في سبيل الله مواجهها للعدو و لا أضرب بسيف و لا أظعن برمح و لا أرمي بسهم أفضل من أن أعبد الله ستين سنة و لا أعصيه³⁵⁶. ta'n-ı rimh etmeyüb ve bir ok atmayub hemân (hemen) şöyle durduğum 'isyânsız Allâh Te'âlâ Hazretine altmış yıl 'ibâdet etduğümden efdaldır. و روي عبد الرزاق عن هشام عن الحسن قال قال رسول و روي عبد الرزاق عن هشام عن الحسن قال قال رسول Ve daħi 'Abdü'r-rezzâk Hişâmından ve ol daħi Hasandan rivâyet eyledi Hazreti Peygamber buyurmuş ki غدوة و روحة في سبيل الله خير من الدنيا و ما فيها و لو قوف أحدكم في الصف خير من فî sebîllâh ya'nî gazâ ve cihâd yolunda sabahlayub aħşamlamak dünyâ ve mâ fihâdan ħayırludur. Ve sizden biriniz kitâl vaktinde safda gâzîler ile bile durmak bir kişinin altmış yıllık 'ibâdetinden ħayırludur. و هذا مرسل رواه الحاكم مختصرا من حديث عمران بن حصين عن النبي. Hâkim rivâyet eyledi ihtisâr ile 'İmrân b. Huseyn hadîsinden. Hazreti Peygamberden rivâyet eyledi. قال مقام الرجل في الصف أفضل عند الله من عبادة الرجل. Hazreti Peygamber buyurmuş ki bir kişi a'dâ-yı dîn ve kavm-i müşrikîn ile kitâl içün safda durmak 'indallâl efdaldır altmış yıl 'ibâdet etduğümden. Ve daħi Hâkim bu hadîs saħîhdir Buħârî şartı üzere dedi.

و عن يحيى بن كثير رحمه الله أن النبي صلى الله عليه وسلم قال موطنان تنتزخرف فيهما الجنة و تنتزین فيهما الحور العين فإذا انصرف المنصرف من الصلاة و . فإذا انصرف المنصرف من الصلاة و . Hazreti Rasûlullâh buyurdi ki iki vaktde cennet bezenür dürlü dürlü ziyet ve tuhfeler ile ve hûrun 'în envâ'i cevâhir ve leâlî ile müzeyyen olub donanırlar. Ol iki vaktin birisi namâz vaktidir. İkincisi kitâl vaktidir. و

³⁵⁴ Tam adı Ebû Bekir Muhammed b. Abdillâh b. Yûnus et-Temîmî es-Sıkılî'dir. İmam, hafız, mücâhit ve fakihdir. Farazî fıkihta tercih imamlarından olan İbn Yûnus Mâlikî ulemâsındandır. Ebü'l-Hasen el-Hasâirî el-Kâdî, Atîk b. Abdilhamîd b. el-Ferazî, Ebû Bekr b. Abbâs, Sıkılî ulemâsı ve Kayrevan şeyhlerinden ilim tahsil etmiştir. "Ferâiz" ve "Müdevvene" hakkında kitap telif etmiştir. 451 yılında vefat etmiştir. Detaylı bilgi için bk. Muhammed b. Muhammed b. Ömer b. Ali İbn Sâlim Mahlûf, *Şeceratü'n-nûri'z-zekıyyeti fî tabakâti'l-Mâlikiyye* (Lübnan: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1424/2013), 1/164-165.

³⁵⁵ Ebû Bekir İbn Yûnus tarafından yazılan eserin tam adı el-Câmî li-mesâ'ili'l-Müdevvene'dir. Mâlikî çevrelerindeki şöhretinden dolayı "mezhebin mushafı" lakabını kazanan (Burhâneddin İbn Ferhûn, ed-Dîbâcü'l-müzeheb, s. 369; İbn Haldûn, s. 422) ve Kayrevan metodunun tipik örneklerinden biri olan eser (Muhammed b. Ahmed ed-Desûkî, I, 22; Muhammed İlfîş, I, 11; M. Fâzil b. Âşûr, IV/2 [1996], s. 74, 75), aynı zamanda Halîl b. İshak el-Cündî'nin el-Muhtaşar'ının el-Müdevvene şerhleri arasında dört temel tercih kaynağından biridir (yazmaları için bk. Sezgin, I, 471; Ali b. Muhammed ez-Zehrânî, s. 314; Muranyî, Dirâsât, s. 16; Muhammed el-Menûnî, I, 235). Ali Hakan Çavuşoğlu, "el-Müdevvenetü'l-Kübrâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31/470-473.

³⁵⁶ Ebû Bekir Muhammed b. Abdillâh b. Yûnus et-Temîmî es-Sıkılî, *el-Câmî'u li-mesâ'ili'l-Müdevvene*, nşr. Câmî'atü Ümmü'l-Kurâ (Mekke: Silsiletü'r-Resâilî'l-Câmî'iyeti'l-Mûsî, 1434/2013), 6/41.

³⁵⁷ Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm el-Yemânî es-San'ânî, *el-Musannef*, thk. Habîbü'r-Rahmân el-A'zamî (Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1403), 5/259 (No. 9543).

³⁵⁸ Hâkim, *el-Mütedrek*,

لم يسأل الله الجنة و الحور العين قلن ويح هذا الذي لم يسأل الله. و إذا كان عند القتال قالت زوجة المؤمن أقدم و لا تخزني
 Vaktâki bir mü'min namâzdan fâriğ olcak Allâh Te'âlâdan cenneti
 في صواحيبي ذكره في شفاء الصدور³⁵⁹.
 ve hûr-u ĩni suâl edüb taleb eylemese hûr-u ĩn derler ki vâý ol kişiyeye ki Allâh Te'âlâdan nesine
 taleb eylemedi. Ve daği kitâl vaktinde gazîler saf bağlıcak zevcesi hûr-u ĩn der ki ikdâm ile beni
 sâhibelerim ve refîkalarım içinde hacîl edüb rüsvây eyleme deyüb istimâlât vere. Bu kelâm
 و ذكر أيضا عن ابن عباس عن النبي صلى الله
 "Beşâret-i incâm şifâi's-sudûr"³⁶⁰ nâm-ı kitâbda mezkûrdur. عليه و سلم قال أن الحور العين إذا إلتقى الصفان يدرن عند أطراف الأسنه و لهن أعرف بأزواجهن من أهل الدنيا بأزواجهن.
 Ve daği girü³⁶¹ [23a] و جعلن وجه إحداهن إلى وجه زوجها فإذا رأته قد ولى قبضت بوجهها حياء من صواحيباتها.
 i 'Abbâsdan radiyallâhu `anhü zikr olundu. Hazreti Rasûl-i Ekrem sallallâhu `aleyhi ve sellem
 buyurdi ki kaçan kim iki `asker saf bağlayalar hûr-u ĩn gâzîlerin mızrakları etrâfında devr ederler.
 Ve her biri zevclerini ehl-i dünyâ zevclerini bildiklerinden ziyâde bilürler. Ve her biri yüzünü
 zevcinin yüzüne karşu edüb göredir. Vaktâ göre ki zevci kitâlden yüzünü döndüre sâhibelerinden
 hayâ edüb olduğu andan (ondan) yüzünü örtüb i'râd eder. {و عن مجاهد عن يزيد بن شجره و كان يزيد
 بن شجره ممن يصدق قوله فعله خطبنا فقال يا أيها الناس أذكروا نعمة الله عليكم ترى من بين أخضر و أصفر و أحمر و في
 Mücâhidden Yezîd b. Şeceradan mervîdir ki ve Yezîd b. Şecera kavli fi'line muvâfık
 akvâl ve ef'âlinde sâdik kişiyidi. Ya'nî Mücâhid eyitdi Yezîd b. Şecera bize hutbe okuyuverdi. Dedi
 ki ey nâss Allâh Te'âlânın in'âm eyledüğu ni'metlerin zikr edin ki üzerinizde yâşil ve sârı ve kızıl
 elvân-ı muhtelifeye ile göreyin in'âm ve ihsânları ve menâzilenizde olan ni'metleri zikr edüb
 şükreyin ediniz dedi. و كان يقول إذا صف الناس للصلاة و صفوا للقتال فتحت أبواب السماء و أبواب الجنة و أبواب
 Ve daği Yezîd b. Şecera der idi ki kaçankim mü'minler namâz kılmak için saf olsalar ve gâzîler saf bağlasalar
 semâ kapuları ve cennet kapuları ve cehennem kapuları açılır. Ve hûr-u ĩn müzeyyen olub [23b]
 mahall-i ma'rekeye muttali' olalar. Kaçankim bir gâzî a'dâyı dîn üzerine teveccüh ve ikbâl edüb
 hamle eyleye "Allâhümme ünsurhu" deyüb onunçün nusret dileyeler. Vaktâki ol gâzînin
 düşmandan yüzeyin döndürdüğu göreler hicâblarından yüzlerin örtüb "Allâhümme üğfür
 lehû"diyeler. Ya'nî onlarçün mağfîret dileyeler. فأنهكوا وجوه القوم فداء لكم أبي و أمي و لا تخزوا الحور العين.
 Ol Yezîd b. Şecera hutbede eyitdi. Kavm-i a'dânın yüzlerin şikest edüb da'îf edin. Babam anam
 size fedâ olsun. Ve hûr-u ĩne şermisâr³⁶² ve hacîlân etmeniz dedi. فإن أول قطرة تنضح من دمه يكفر الله

³⁵⁹ el-İmâm Abdülmelik b. Habîb b. Süleyman es-Sülemî el-Endelüsî el-Mâlikî, *Vasfû'l-Firdevs*, thk. Abdüllatîf Hasan Abdurrahmân (Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1971), 67 (No. 224).

³⁶⁰ Yapmış olduğumuz araştırmalarda bu kitaba ulaşamadık. Ancak Ahmed b. Zeynelabidin'in ellinci varakta belirttiğine göre bu eser el-Haccâc b. el-Fürâfisa'ya aittir. Kitaba ulaşamadığımız için bu eserden alınan bilgilerin kaynaklarını burada ve daha sonraki kısımlarda veremedik.

³⁶¹ (Eski Türkçe kirü > girü > geri). Detaylı bilgi için bk. *Kubbealtı Lugati*, "Geri" (Erişim 7 Haziran 2021).

³⁶² (شرمسار) birl. sıf. (Fars. şermisâr) Utangaç, mahcup. bk. Mu'în, "şermisâr", 1/938.

. عمله. Ve hûr-u و تنزل إليه زوجتان من الحور العين تمسحان التراب عن وجهه و تقولان قد آن لك و يقول قد آن لكما. Ola. İnden ana (ona) iki zevce nüzul edeler yüzünün türâbını sileler ve ana (ona) diyeler ki bize vâsıl olmağa vaktin karîb oldu. Ve ol daği onlara ede sizin de bana vâsıl olmağa zemânınız karîb oldu deye. Ondan sonra ol ثم يكسى مأة حلة ليس من نسج بني آدم و لكن من نبت الجنة لو وضعن بين إصبعين لوسعن. Oluğundan barmak arasına sığar idi. و كان يقول نبئت أن السيوف مفاتيح الجنة رواه عبد الرزاق و إسناده إلى. Ve daği der idi ki bana haber verildi tahkîk-i suyûf-i ğuzât cennetin miftâhlarıdır. 'Abdürrezzâk bu kavli rivâyet eyledi. Ve Yezîde isnâdı Şeyhâynın şartı üzeredir. [24a] و أيضا رواه الطبراني عن طريقين أحدهما صحيحة و هو موقوف و قد روى البزار و الطبراني أيضا مرفوعا إلى [24a]. Yine buncalayın Taberânî iki tarîkden rivâyet eyledi. İki tarîkden birisi sahîhdir ki mevkûfdur. Ve daği Bezzâr ve Taberânî Rasûlullâha merfû'an rivâyet etdiler. Lâkin mevkûf esahhdır. و يزيد بن شجرة الرهاوي و هي قبيلة من مدحج في صحبته إختلاف و قد ذكره. Ve zikr olunan Yezîdin sahâbîden olduğunda ihtilâf etdiler. Ve Hâfız İbn-i Zehebî³⁶⁶ kendinin "Tecrîdî's-sahâbe"³⁶⁷ nâm-ı kitâbında

³⁶³ Abdürrezzâk b. Hemmâm, *el-Musannef*, 5/256 (No. 9538).

³⁶⁴ Ebü'l-Kasım Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb El-Lahmi et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr li't-Taberânî*, thk. Hamdi b. Abdülmecid es-Selefi (Kahire: Mektebetü İbni Teymiyye, t.y.), 22/246 (No. 641).

³⁶⁵ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *Tecrîdü esmâ'i's-şahâbe* (Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Marife, t.y.), 2/138.

³⁶⁶ Tam adı Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî'dir (ö. 748/1348). 3 Rebûlâhîr 673'te (6 Ekim 1274) Dımaşk'ın sayfiye köylerinden Batna'da (Kefrebâtnâ) doğdu. Safedî, Tâceddin es-Sübki, Ebü'l-Mehâsin el-Hüseynî ve Ebü'l-Fidâ İbn Kesîr gibi çağdaşları ve talebeleri onu Zehebî nisbesiyle anmış ve bu nisbe ile tanınmıştır. Babası Şehâbeddin Ahmed altın işleme sanatıyla uğraşmış, bu sebeple Zehebî diye tanınmıştır. Dayısı, Ebû İsmâil Ali b. Sincir (Sencer) b. Abdullah el-Mevsilî ed-Dımaşkî ez-Zehebî olup Zehebî onunla birlikte Ba'lebek'te Tâceddin Abdülhâlik b. Abdüsselâm ile diğer bazı hocalardan faydalanmış ve kendisinden hadis rivayet etmiştir. Zehebî ilk bilgilerini Busbus lakabıyla tanınan Ali b. Muhammed el-Halebî'den aldı. Erken yaşta ilim meclislerine devam etmeye başlayan Zehebî; Mes'ûd b. Abdullah el-Agazâzî, İbnü'l-Vekîl el-Osmânî, Şeyhülkurrâ Ebû İshak Cemâleddin ed-Dımaşkî, Gâlib b. Şâver el-Himyerî, Ebû Abdullah b. Cibrîl el-Misrî, Abdurrahman b. Abdülhalîm, Ebû Abdullah Muhammed b. Mansûr el-Halebî, bû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Ukaylî ve Muhammed b. Câbir el-Vâdfâşî gibi âlimlerden kıraat alanında derler aldı. Hadis tahsiline yönelmesinden sonra Yûsuf b. Abdurrahman el-Mizzî, Takıyyüddin İbn Teymiyye ve Alemüddin el-Birzâlî gurubuyla hem arkadaşlık kurdu hem de hoca-talebe ilişkisi içinde bulundu. Medine, Hama, Humus, Trablus, Remle, Bilbîs, Kerek ve Kudüs gibi merkezlere yaptığı seyahatler vesilesiyle tanıştığı pek çok âlimden ilim tahsil etti (Safedî, el-Vâfi, II, 164-165; Nektü'l-himyan, s. 242; Beşşâr Avvâd Ma'rûf, s. 89, 95). Tüm hayatı boyunca ilimle meşgul olan Zehebî 3 Zilkade 748 (4 Şubat 1348) tarihinde Dımaşk'ta vefat etti. Detaylı bilgi için bk. Tayyar Altıkulaç, "Zehebî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/180-188.

³⁶⁷ Eserin tam adı Tegrîdü esmâ'i's-şahâbe'dir. Zehebî'nin 8000 civarında sahâbîyi kapsayan çalışmasıdır. Zehebî bu eserini oluştururken İzzeddin İbnü'l-Esîr'in Üsdü'l-ğâbe fi ma'rifeti's-şahâbe'sini ihtisar etmiş, ayrıca Ebü'l-Kasım Abdüssamed b. Saîd el-Hımsî'nin Târîhu's-şahâbe ellezîne nezêlû Hıms, İbn

zıkr edüb mezbûr Yezîd sahâbedendir ve rivâyet sâhibidir dedi. Allâhu a'lem. الرحال و في قوله و قوله و منه الحديث إذا ابتلت النعال فالصلاة في الرحال يعني في . و منه الحديث إذا ابتلت النعال فالصلاة في الرحال يعني في . و منه الحديث إذا ابتلت النعال فالصلاة في الرحال يعني في . و منه الحديث إذا ابتلت النعال فالصلاة في الرحال يعني في .

Daħi hadîs-i şerîf bundandır. Denilmiş ki kaçan kim ni`âliniz ıslansa ya'nî yağmur yağub âyakkâbı ıslansa ol vakit namâz rihâlde kılmak câyızdır. Ya'nî evlerde ve meskenlerde. و منه الحديث إذا ابتلت النعال فالصلاة في الرحال يعني في . و منه الحديث إذا ابتلت النعال فالصلاة في الرحال يعني في . و منه الحديث إذا ابتلت النعال فالصلاة في الرحال يعني في .

“enhikû vüçühü'l-kavm” kavli ya'nî yüzlerini taħvîf edüb (أنهكوا) “enhikû” و هو بكسر الهاء بعد النون. و الهتك المبالغة في كل شيء³⁶⁹. da'îf edin ve meşakkat verin. و منه الحديث إذا ابتلت النعال فالصلاة في الرحال يعني في . و منه الحديث إذا ابتلت النعال فالصلاة في الرحال يعني في . و منه الحديث إذا ابتلت النعال فالصلاة في الرحال يعني في .

“nehk” (نهك) her şeyde mübâleğa etmek ma'nâsınadır. و منه الحديث إذا ابتلت النعال فالصلاة في الرحال يعني في . و منه الحديث إذا ابتلت النعال فالصلاة في الرحال يعني في . و منه الحديث إذا ابتلت النعال فالصلاة في الرحال يعني في .

[24b] “âne leke” (آن لك) kavlinin ma'nâsı “hâne leke” (حان لك) dir. Ya'nî vakti karîb oldu demektir. و منه الحديث إذا ابتلت النعال فالصلاة في الرحال يعني في . و منه الحديث إذا ابتلت النعال فالصلاة في الرحال يعني في . و منه الحديث إذا ابتلت النعال فالصلاة في الرحال يعني في .

Ebû Sa'îdden mervîdir hadîsi raf' eder. Eyitdi Hakk Sübhânehu ve Te'âlâ üç kimseneye dihk eder الرجل إذا قام من الليل يصلي. و القوم إذا صفوا في الصلاة. و القوم. و منه الحديث إذا ابتلت النعال فالصلاة في الرحال يعني في . و منه الحديث إذا ابتلت النعال فالصلاة في الرحال يعني في . و منه الحديث إذا ابتلت النعال فالصلاة في الرحال يعني في .

Ol üç kimsenin biri şol mü'mindir ki gece içinde halk uykuda iken ol kalkub namâz kıla. İkincisi şol kavmdir ki kaçan namâz vakti ola saf bağlayub namâzı cemâ'at ile kılarlar. و منه الحديث إذا ابتلت النعال فالصلاة في الرحال يعني في . و منه الحديث إذا ابتلت النعال فالصلاة في الرحال يعني في . و منه الحديث إذا ابتلت النعال فالصلاة في الرحال يعني في .

Üçüncüsü şol kavmdir ki düşman ile kitâle saf olalar. و منه الحديث إذا ابتلت النعال فالصلاة في الرحال يعني في . و منه الحديث إذا ابتلت النعال فالصلاة في الرحال يعني في . و منه الحديث إذا ابتلت النعال فالصلاة في الرحال يعني في .

İbn-i Şeybe Mücâlid b. Sa'îd tarîkinden rivâyet eyledi. Ve tevsîkinde Ebu'l-Vidâktan hilâf vardır. و منه الحديث إذا ابتلت النعال فالصلاة في الرحال يعني في . و منه الحديث إذا ابتلت النعال فالصلاة في الرحال يعني في . و منه الحديث إذا ابتلت النعال فالصلاة في الرحال يعني في .

'Abdullâh b. 'Ubeyde b. 'Ömer Leysîden mervîdir ki kaçan iki saf mülâkî olsalar Hakk Celle ve 'Alâ hûr-u 'îni semâ-i dünyâyâ indürür. Kaçan gâzî ve makdem-i ceşşin a'dâ üzerine teveccüh ve hüçûmunu görseler İlâhî sâbit eyle diye du'â edeler. Feemmâ geruye döndüğün görseler şermende³⁷¹ olub her biri mahcûb ola. و منه الحديث إذا ابتلت النعال فالصلاة في الرحال يعني في . و منه الحديث إذا ابتلت النعال فالصلاة في الرحال يعني في . و منه الحديث إذا ابتلت النعال فالصلاة في الرحال يعني في .

Eğer câm-ı şehâdeti nûş³⁷² edüb katl olunsa ana (ona) nüzûl edeler. [25a] Yüzünden türâbı silüb edeler ki İlâhî her kim bu mü'min

Asâkir'in Târîhu Dimaşq, Ahmed b. Hanbel ve Bakî b. Mahled'in el-Müsned, İbn Sa'd'ın eṭ-Ṭabaḳâtü'l-kübâ adlı eserlerinden yaptığı ilâvelerle kitaba yeni bir mahiyet kazandırmıştır (I-II, Haydarâbâd 1315; nşr. Sâliha Abdülhakîm Şerefeddin, Bombay 1389/1969; I-II, Beyrut, ts. [Dârü'l-ma'rife]). Altıkulaç, “Zeheb”, 44/180-188.

³⁶⁸ Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed b. Ahmed b. Hacer el-Askalânî, *Telhîşü'l-ḥabîr fî taḥrîci eḥâdîsi'r-Râfi'iyi'l-kebîr* (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419/1989), 2/78 (No. 565).

³⁶⁹ Muhammed Nâsîrüddin el-Elbânî, *Şaḥîḥu't-Terğîb ve't-terḥîb* (Riyad: Mektebetü'l-Me'ârif, 1421/2000), 2/142.

³⁷⁰ Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrâhîm el-Absî el-Kûfî, *el-Kitâbü'l-Muşannefü fî'l-eḥâdîş ve'l-âşâr*, thk. Kemâl Yûsuf el-Hût (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1409), 4/202 (No. 19317).

³⁷¹ (شرمنده) sıf. (Fars. şermende) Utanılacak bir iş yapmış, mahçup duruma düşmüş olan. bk. Mu'în, “şermende”, 1/938.

³⁷² (نوش) i. (Fars. nûşiden “içmek”ten nûş) İçme, içiş. Nûş etmek (eylemek): İçmek. Dihhodâ, “nûş”, 2/31.

şehîdin vücudunu hâk³⁷³-âlûd³⁷⁴ etdi ise ânı (onu) hâksâr³⁷⁵ eyle ve her kim bunu tûraba düşürüb cesedini ğubâr-âlûd kıldı ise ânı (onu) tubraġa bulaşdır diye beddu'â edeler. رواه ابن المبارك و عبد .
 İbn-i Mübârek bu hadîsi rivâyet eyledi ve 'Abdürrezzâkın rivâyeti mevkûfun 'aleyhdir. Ve ikisinin isnâdları sahîhdir. Ve 'Abdullâh tâbi'î eydüġü meşhûrdur. روى ابن المبارك عن صفوان بن عمر و زهير بن المخارق عن عبد الله بن عمرو بن عاص رضي الله عنهم. ألا أخبركم بأفضل الشهيد عند الله عز و جل منزلة يوم القيامة الذي يلقي العدو في الصف فإذا واجهوا
 İbn-i Mübârek 'an'ane ile 'Amr b. el-'Asdan rivâyet edüb eyitdi. Âġâh olun size haber vereyinmi kıyâmet gününde Hakk Celle ve 'Alâ katında menzile ve mertebe cihetinden efdal şühedâ kimdir. Şol ġâzîdir ki kitâl için saf oldukda düşmana mülâkî olub kaçan 'adüvlerine müvâcihe olsa sağına ve soluna iltifât eylemeye kılıcını omzuna koyub
 فيقول اللهم إني أجرتك نفسي اليوم بما أسلفت في الأيام الخالية فيقتل عند ذلك فذلك من الشهداء الذين .
 Pes ol şehîd diye ki ey Rabbim Ĥudâ-yı Mûte'âl Kerîm-i Zülcelâl bugün nefsimi sana îcâr eyledüm. Eyyâm-ı hâliyyede geçen a'mâlim mükâbelesinde deyüb ol hâlde şehîd olsa ol kişi cennetin tabakât-ı 'âliyelerinde diledüġü yerde tena'umât ile safâlar eden şühedadandır dedi. Bu hadîs mevkûfdur. و روى الطبراني بإسناد حسن عن .
 [25b] أبي سعيد مرفوعا مختصرا و أحمد و أبو يعلى كذلك من حديث نعيم بن همار³⁷⁸.
 Ebû Sa'îdden isnâd-ı hasen ile merfû'an muhtasaran rivâyet eyledi. Ve Ahmed ve Ebû Ya'lâ onlar daġi Nu'aym b. Hemmârın hadîsinden böyle rivâyet etdiler. و قوله يتلبطون أي يضطجعون..
 "yetelabbetûn" (يتلبطون) kavlinin ma'nâsı "yedtaci'ûn" (يضطجعون) demektir. İdticâ' yanı üzere yatmaġa derler. Ya'nî envâ'i safâdan kinâye ola. و ذكر في شفاء الصدور عن عبد الله الخراساني أن رسول الله صلى الله عليه و سلو قال تفتح أبواب الجنة عند صف القتال و صف الصلاة.
 'Abdullâh el-Ĥorâsânîden mervîdir. Hazreti Peygamber sallallâhu 'aleyhi ve sellem buyurdi ki cennet kapuları açılır kitâl için saf olunduġu vakitte ve daġi beş vakitte namâz kılmaġa saf oldukları vakitte. فإذا ركبتكم خيلكم و صافتم عدوكم تزين الحور العين بالخرير الأخضر و ليسن و شاح الدر الأصفر و حسرن عن قصصهن و صدورهن ثم ركب خيلا من خيل الجنة برحائل الياقوت و جسن حتى يصرن خلفكم

³⁷³ i. (خاك) Toprak. Dihhodâ, "hâk", 2/30.

³⁷⁴ (ألودم- ألود) sîf. (Fars. âlûden "bulaşmak"tan âlûd – âlûde) Sonuna geldiġi kelimelere "bulaşan, bulaşmış" anlamları katarak Farsça usûlüyle birleşik sıfatlar yapar. Detaylı bilgi için bk. *Kubbealtı Lügati*, "–Âlûd--Âlûde" (Erişim 11 Haziran 2021).

³⁷⁵ (خاكسار) sîf. (Fars. hâk "toprak" ve -sâr ekiyle hâk-sâr) 1. Toz toprak içinde kalmış 2. Perişan, düşkün, hakir. Detaylı bilgi için bk. *Kubbealtı Lügati*, "Haksâr" (Erişim 11 Haziran 2021).

³⁷⁶ İbnü'l-Mübârek, *el-Cihâd li-İbni'l-Mübârek*, thk. Nezih Hammâd, 1/37 (No. 21).; Abdürrezzâk b. Hemmâm, *el-Musannef*, thk. Habîbü'r-Rahmân el-A'zamî, 5/258 (No. 9540).

³⁷⁷ İbnü'l-Mübârek, *el-Cihâd li-İbni'l-Mübârek*, thk. Nezih Hammâd, 1/53 (No. 49).

³⁷⁸ Ahmed bi Hanbel, *el-Müsned*, 37/144 (No. 22476).; Ebû Ya'lâ Ahmed b. Alî b. el-Müsennâ et-Temîmî el-Mevsilî, *Müsnedü Ebî Ya'lâ*, thk. Hüseyin Selîm Esed (Dimeşk: Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs, 1404/1984), 12/258 (No. 6855).

.Pes kaçan atlarınıza süvâr olub a'dâ ile cenk ü kitâl için saf bağlasanız hûr-u 'în yâşil harîr hulleler ile müzeyyen olurlar. Ve dürr ve cevâhir sînebendler ile kendülerin tezyîn ederler ve giysülerin ve zülflerin³⁷⁹ sîneleri üzere perîşân ederler. Ondan sonra yâkût ile müzeyyen eğerlenmiş cennet atlarından atlara süvâr olub envâ'i mehâsin ve tecemmül ve tezyîn ile geleler sizin ardınızda duralar. Vaktâki siz düşmana hamle edesiz onlar daği sizinle böyle hamle edeler. و إذا صرع أحدكم أقبلن يمسحن الدم و الغبار عن وجهه و قلن اليوم نقضي عنكم الدنيا و همومها. اليوم . hamle edeler. [26a] Kaçan biriniz maktûl Javortm rabb el krîm ve şrbtm mn rrcıqı mxtm ve eayntm Azwajkm mn hr el eyn³⁸⁰. olsa ol hûr-u 'în ikbâl edüb geleler yüzünden kanı ve ğubârı sileler ve diyeler ki bugün dünyânın gam ve hemmini sizden kazâ ederüz. Bugün Rabb-i Kerîme mücâvir oldunuz ve rahîk-i mahtûmdan nûş etdiniz. Ve hûr-u 'înden zevcelerinize mu'âyene-i müşâhede etdiniz diye dilnevâzlık³⁸¹ edeler. و قد إعتبرت المحبوبين في الكتاب العزيز فكانوا ثمانية أصناف. Kitâb-ı 'Azîzde mahbûb el muhsnîn ve el tawâbîn ve el metpêrîn ve el metqîn ve . olanlar i'tibâr olunub zabt olundu sekiz bölük bulundu. و الصابرين و المتوكلين و المقسطين و المقاتلين المذكورين في قوله أن الله يحب الذين يقاتلون في سبيله صفا³⁸² إلى آخر الآية. أن الله يحب الذين يقاتلون في³⁸³ Hakk Te'âlâ Hazretlerine sevgülü olan sekiz bölük tâyifenin bir bölüğü Ve daği Allâh Te'âlâ ve el mejhâd fi sbeyle qd jmc eze el vnsnf. . Ve daği Allâh Te'âlâ yolunda mücâhede eden tâyife zikr olunan esnâf-ı semâniye-yi câmi'dir. لأنه قتل بصفافه في سبيل الله . فهو من المحسنين. و رجع إلى الله بقتاله في سبيله فهو من التوابين. و بقتاله يطهرين من الذنوب فهو من متطهرين. و لو لا خوفه من الله ما ثبت في مقام القتل. و اتقى غضبه عن الفرار فهو من المتقين. و لما صبر في مقام القتل صار من الصابرين. و لما توكل على الله و اعتمد عليه أن ينصره في الدنيا و الآخرة لما قاتل صال من المتوكلين. و لو لا ثبت الله في نفسه التي Zikr تدعوه إلى الفرار و طلب العاجله و صدق الله في وعده حتى قضى بالعدل و³⁸⁴ القسط على نفسه فصار من المقسطين. olunan sekiz bölük tâyife 'indallâh Te'âlâ sevgülü olduklarının sebebidir. Ya'nî fi sebîlillâh saf olub küffâr elinde katl olunursa muhsinlerden olmuş olur. [26b] Ve daği Hakk Sübhânehu ve Te'âlâ yolunda kitâl eylemesiyle Allâha rucû' edüb tevvâbînden olmuş olur. Ve kitâl eylemesiyle zünûbdan pâk olub mütetahhîrînden olmuş olur. Ve Hakk Te'âlâ Hazretinden ħavfi olmasa makâm-ı katlde sâbit olmaz idi. Ve firâr eylemek gadabdan ittikâ etmekle müttekîlerden olmuş olur. Vaktâki makâm-ı katlde sâbir oldu ise sâbirînden olmuş olur. Ve daği çünkü Allâh Te'âlâyâ

³⁷⁹ (زلف) i. (Fars. zulf) Yüzün iki tarafından sarkan saç lülesi. bk. Dihhodâ, "zul", 2/20.

³⁸⁰ Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Îsâ b. Muhammed el-Mürî İbn Ebî Zemenîn, *Ķudvetü'l-ġâzî*, nşr. Âişe es-Süleymânî (Beyrut: y.y., 1989), 1/30.

³⁸¹ (نواز) sıf. (Fars. nevâhten – nevâziden "okşamak"tan nevâz > nuvâz) Sonuna geldiği kelimelere "okşayan, okşayıcı" anlamı katarak, Farsça usûlüyle birleşik sıfatlar yapar: Dil-nevaz: Gönül okşayan. Detaylı bilgi için bk. *Kubbealtı Lügati*, "-Nevaz- -Nüvaz" (Erişim 12 Haziran 2021).

³⁸² es-Saff 61/4.

³⁸³ es-Saff 61/4.

³⁸⁴ Müellif burada "vav" harfini yanlışlıkla iki kere yazmış. Metne sadık kalmak için düzeltme yapılmayıp dipnotta belirtmek uygun görüldü.

و روى ابن إسحاق في المغازي بإسناد ذكره أن رسول الله صلى الله عليه وسلم كان يوم [27b] eylemek gerekir dedi. بدر يعدل صفوف أصحابه بقدر كان في يده فمر بسواد بن غزية حليف بني النجار و هو مستنبد من الصف فطعنه رسول الله قال أبو جعتني يا رسول الله قد بعثك الله بالحق فأقذني فكشف رسول الله صلى الله عليه وسلم عن بطنه و قال أستقد. Meğâzî beyânında rivâyet eyledi. İsnâd ile zikr edüb eyitdi. Peygamber sallallâhu `aleyhi ve sellem Bedr gününde mübârek elinde bir ok var idi. Ashâbın saflarını düzüb ilerüye duranı ve geruye duranı beraber eder idi. Pes ol hâlde Benû Neccâr³⁹¹ halîfi olan Sevâd b. Ğaziyye uğradı. Safda beraber durmamış idi. Pes Peygamber elindeki ok ile Sevâdın karnını dürtüb yâ Sevâd beraber dur dedi. Safdan ayru durma dedi. قال أبو جعتني يا رسول الله قد بعثك الله بالحق فأقذني فكشف رسول الله صلى الله عليه وسلم عن بطنه و قال أستقد. Sevâd b. `Urbe Peygambere eyitdi. Ya Rasûlullâh beni ağrıtdın. Allâh Te`âlâ seni hak peygamber gönderdi. Karnımı ağrıtdın imdi senden hakkım alur kısâs ederüm dedi. Pes Rasûlullâh sallallâhu `aleyhi ve sellem mübârek karnını açurub ya Sevâd hakkını al kısâs ile dedi. Pes hemân (hemen) Sevâd ol demde Peygamberi kucaklayub mübârek karnını öpdü. و قال رسول الله صلى الله عليه وسلم ما حملك على ما صنعت فقال يا رسول الله حضر من الأمر ما ترى و لم آمن القتل فأردت أن أكون Sevâd آخر العهد بأن يمس جلدي جلدك فدعى له رسول الله صلى الله عليه وسلم بخير و قال له أبشر فإنك من أهل الجنة³⁹². böyle edicek Hazreti risâlet penâhı ana (ona) eyitdi. Ey Sevâd böyle san` etmene sebep nedir dedi. Pes Sevâd eyitdi. [28a] Ya Rasûlallâh bu cenk bazârında hâzır olan câm-ı şehâdeti levs³⁹³ eylemeye müntazirdir. Ve kendim maktûl olmaktan emîn değilim. Diledim ki âhîr `ahdim tenim mübârek tenüne mes edüb dokunmuş ola deyu kasd etdim dedi. Pes Rasûlullâh sallallâhu `aleyhi ve sellem Sevâda hayır du`â edüb sana beşâret olsun ki ehl-i cennetsin deyu buyurdi. قلت و من Dedim ki saf bağlamak ve saflar tertîb eylemek.

³⁹⁰ Tam adı Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Yesâr b. Hıyâr el-Muttalibî el-Kureşî el-Medenî'dir (ö. 151/768). 80 (699) yılında Medine'de dünyaya geldi. İbn İshak eğitimini, başta babası ve amcaları olmak üzere birçok şahsiyetten hadis, siyer-megâzî, şiir, eyyâmü'l-Arab ve ensâb bilgileri alarak tamamladı. Âsim b. Ömer b. Katâde, Yezîd b. Rûmân, Osman b. Affân, Muhammed el-Bâkır, Abdurrahman b. Avf, Abdullah b. Ömer'in mevlâsı Nâfi', Abdurrahman b. Esved, İbn Şihâb ez-Zührî gibi önemli şahsiyetlerden ders almıştır. Ayrıca Enes b. Mâlik'i gördüğü ve Saîd b. Müseyyeb'e de bir süre öğrencilik yaptığı bilinmektedir. İbn Sa'd, ilk defa megâzîyi bir araya toplayan ve bu alanda bir kitap yazan kişinin İbn İshak olduğunu belirtir. Aralarında Ebû Yûsuf'un da bulunduğu birçok kişi kendisinden megâzî dersleri almıştır. Yaşadığı dönemde "emîrû'l-mü'minîn" unvanıyla anılan muhaddislerden olan İbn İshak'tan pek çok kişi hadis ve megâzî rivayet etmiştir. Detaylı bilgi için bk. Fayda, "İbn İshak", 20/93-96.

³⁹¹ Hazrec kabilesinin bir koludur. Kabilenin tarihi Hazrec'le iç içedir, bundan dolayı mensupları Neccârî kadar Hazrecî ve Ensârî nisbeleriyle de anılır. Detaylı bilgi için bk. İbrahim Sarıçam, "Neccâr (Benî Neccâr)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/480-481.

³⁹² Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyerî el-Meâfirî, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, thk. Tâhâ Abdürraûf Sa'd (Kahire: Şirketü't-Tabâati'l-Fenniyyeti'l-Müttehide, 1391/1971), 2/195-196.

³⁹³ Ar. Tat, lezzet, bir şeyi tatmak ve yemek, az yemek gibi anlamlara gelir. bk. Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn İbn Manzûr Muhammed b. Mükrim b. Ali el-Ensârî er-Rüveyfî, "levs", *Lisânü'l-Arab* (Beyrut: Dâru Sâdir, 1414), 6/210.

fevâidinden biri budur ki saf olmağla teksîr-i sevâd olur. Ya'nî karaltıyı çoğaltmaktır. Ve cümlelerin sözü olup ittifâk hâsıl olur. وقد قال بعض الحكماء جمع الله لنا آداب الحرب في قوله تعالى يا أيها الذين آمنوا إذا لقيتم فئة فاثبتوا واذكروا الله كثيرا لعلكم تفلحون. و أطيعوا الله ورسوله و لا تنازعوا فتفشلوا و تذهب ريحكم إن الله كانوا كالحزمة لا يستطيع كثرةها جملة. و لله در القائل نظم

أن القداح إذا اجتمعن فرامها بالكسر ذو حنق و عزم أيد عزت فلم تكسر و إن هي بددت فالكسر و التوهين المتبديد³⁹⁵

[28b] Ol umûru hamsenin birisi mukâtele vaktinde safda sâbit kadem olmaktır. İkincisi Allâhı çok zikr eylemektir. Üçüncü herhâlde Allâha ve Rasûlüne itâ'at eylemektir. Dördüncü birbirleriyle nizâ' eylemeyüb sözleri ve re'y ve tedbîrleri ittifâk üzere olmaktır. Vaktâki beyinlerinde nizâ' ve hîlâf olsa perîşânlığa vesvesetliğe sebep olur. الخامس الصير. و هو ملك النصر. و هو ملاءم النصر. قال بعض أهل العلم و إذا صف للقتال فليجتهد أن يكون الشمس في عين العدو و الريح في وجهه فإذا سبقه العدو في ذلك و لم يضعه. Ba'zı 'ulemâ dedi ki vaktâki kitâl için saf ola güneş düşmanın gözüne karşı olup ve rüzgâr dahî düşman yüzüne karşı olduğu mehalde olmağa cehd eyleye. Eğer düşman sebekat edüb ol mekâle yere onlar durub izâle eylemeye imkân olmasa فليزحف بالعسكر عرضا ليكون Pes hemân الأمر له و عليه و ليرعب قلوب العدو بنشر الرايات و دق الكؤسات و نقر البوقات و أصوات الطبول. (hemen) 'asker ile aykırı sürüb düşmanın üstüne çıkun tâkim galebe ve gayr-i galebe kendülerin elinde ola. Ve sancaklar ve bayraklar açub ve kûs³⁹⁶ ve nefir³⁹⁷ ve tabl ve sûrnâ sadası ve cenkharnîler velvelesi ile düşmanın kulûbüne ru'b verüb havf ve haşyet birağa. و ليرتب الأبطال Ve dahî gâzîleri kendi nefsiyle tertîb ede فإنه مهمما إنكسر. Ve bahâdır ve şecî' olanları 'askerin ortasında kalbinde kıla. الجناحان فالعيون ناظرة إلى القلب فإذا كانت رايته تخفق و طبوله تضرب كان حصنا للجناحين و ملاذا لمن فر منهما و إذا

³⁹⁴ el-Enfâl 8/45-46.

³⁹⁵ Bu şiirin sahibi İbn Abdî'l-A'lâ eş-Şeybânî'dir. bk. Abdurrahman b. Ebî Bekr Celâleddin es- Suyûtî, *Târîhu'l-ğulefâ*, thk. Hamdi ed-Demirdâş (Mekke: Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, 2004), 1/166.

³⁹⁶ i. (كوس) i. (Fars. kûs) Kös, büyük davul. Detaylı bilgi için bk. Mu'ın "Kûs", 2/1413.

³⁹⁷ i. (نفير) i. (Ar. nefir "topluluk"tan Fars. nefir "toplanma borusu") Boru şeklindeki nefesli mûsikî âleti [Üzerinde parmak basacak delikleri bulunmayan, pirinç, fildişi ve boynuzdan uzun bir boru şeklindeki nefir savaşlarda uyarı, işâret ve hücum borusu olarak çalınırdı, aynı zamanda bir mehter mûsikîsi sazı idi]. Detaylı bilgi için bk. *Kubbealtı Lügati*, "Nefir" (Erişim 18 Haziran 2021).

. إنكسر القلب تمزق الجناحان. [29a] Pes kaçan 'askerin meymene ve meyseresine inkisâr vâki' olsa cümle 'askerin nazarları kalbedir ki makâm-ı serdârdır. Mâdem ki sancakları ve bayrakları güşâde³⁹⁸ olub yemîn ve şimâle salına ve tabl ve kûsleri çalına ol kalb hemân (hemen) cenâhayne ki meymene ve meyseredirler hısn-ı hasayn ve kal'a-i metîn mesâbesinde olub cenâhaynden münkesir olub firâr edenlere penâh olur. Vaktâki kalb münkesir ola cenâhaynin karâr ve sebâta mecâlleri olmayub bi'z-zarûri perâkende³⁹⁹ ve perîşân olurlar. و مثال ذلك الطائر إذا انكسر أحد جناحيه لم. Bunun misâli şol mürğ⁴⁰⁰ gibidir ki kaçan kanadının birisi şikest olub münkesir olsa hayâtı gitmez. Vaktâki başı şikest olub münkesir ola cenâhayn bâkî olmasa fâide vermez. 'Askerin daği başı kalb ve meymene ve meyseresi cenâhaynidir. و كم من ظفر كان سببه بعد الكسرة ثبات القلب و رجوع من فر من الجناحين إليه. Ve bunca kerre vâki' olmuştur. Hezimet ve kesretten sonra nusret ve fırsat hâsıl olmak 'askerin kalbi yerinde sâbit olub ve cenâhayndan firâr eden kalbe rücû' eylemek ile ol hâlde serdâr-ı kalbde sâbit olcak yemîn ve şimâlden firâr eden kalbe gelür sığınur birbirlerine takviyet verirler. Nite ki merhûm ve mağfûrun lehû Sultân Mehmed Hân hazretlerine vâki' olmuştur. Ağrı fethinde inkisâr ve hezimet vâki' olub bunca bin 'asker firâr etdikden sonra Pâdişâh Hazretleri hocası olan Sa'dî Efendi⁴⁰¹ merhûm ile kalb-i 'askerde sâbit ve kâim olmağla Hakk Sübhânehu ve Te'âlâ [29b] nusret ve fırsat erzânî⁴⁰² kılıb küffâr-ı hâksâr ve a'dâ-yı bed-i şî'âr münhezim ve mağlûb olub ekserî ta'me-i şemşîr⁴⁰³ oldu. 'Ömründen bâkî kalan karârı firâra tebdîl eyledi. Allâhümme sebbit kalbenâ 'alâ dîni Nebiyyinâ Muhammed sallallâhu 'aleyhi ve sellem. فالإهتمام بالقلب متعين إلا أن تكون مكيدة من صاحب الجيش فيجعل الكماة و الأبطال في الجناحين و يجعل من دونهم في القلب حتى إذا توسطه العدو و استغل بالنهب إنطبق عليه Pes imdi çünki bu zikir olunan ma'lûm oldu ise mevkîf-i serdâr olan kalb-i 'askere ihtimâm

³⁹⁸ (گشاده) sıf. (Fars. guşâde) Açılmış, açık, ferah. Detaylı bilgi için bk. Mu'în "Güşâde", 2/1466.

³⁹⁹ (پراکنده) sıf. (Fars. perâkenden "dağıtmak"tan perâkende) Birbirinden ayrı, dağınık, darmadağınık. Detaylı bilgi için bk. *Kubbealtı Lügati*, "Perâkende" (Erişim 18 Haziran 2021).

⁴⁰⁰ (مرغ) i. (Fars. mürğ) Bütün kanatlı ve uçan kuşlar için kullanılır. bk. Dihhodâ, "mürğ", 35/75.

⁴⁰¹ Sadullah Sadi Efendi; din alimi, müderris, kadı ve Osmanlı Devleti'nin 10. şeyhülislâmidir. Kastamonu Daday'da doğmuştur. Babası İsa Çelebi'dir. Sadullah Sadi Efendi İstanbul'da medrese tahsili alıp önce "Başçı İbrahim Efendi Medresesi", sonra Edirne "Taşlık Medresesi", daha sonrasında İstanbul'da "Mahmut Paşa Medresesi" ve "Sultanı Medresesi"nde müderrislik yapıp sonra Sahn medrese müderrisi olmuştur. 1522'de İstanbul Kadısı görevine getirilmiştir. İstanbul Kadılığı görevinden sonra Sadullah Sadi Efendi "Sahn-i Seman" müderrislik görevine dönmüştür. I. Süleyman döneminde 1536'de Şeyhülislam İbn-i Kemal öldükten sonra onun yerine Sadullah Sadi Efendi Şeyhülislam yapılmıştır. Sadullah Sadi Efendi bu görevde 5 yıl kalmıştır. 21 Şubat 1539'da bu görevde iken ölmüştür. Kabri Eyüp mezarlığındadır. Eserleri şunlardır: Tefsir-i Beyzavi Hasiyesi,

Fetevây-i Sadiye, Haşiye 'ala Şerhi Hidâye. bk. Vikipedi Özgür Ansiklopedi, "Sadullah Sadi Efendi" (Erişim 18 Haziran 2021),

https://tr.wikipedia.org/w/index.php?title=Sadullah_Sadi_Efendi&oldid=24680809.

⁴⁰² (ارزان) sıf. (Fars. erzân) Ucuz, uygun, lâyük. bk. Mu'în "erzân", 1/119.

⁴⁰³ (شمشير) i. (Fars. şemşîr) Kılıç. bk. Kesrâî, "Şemşîr", 323.

eylemek müte'ayyin ve lâzım oldu. Meğerkim sâhib-i cevş olan serdâr hîle ve mekîde kasd edüb bahâdır ve dilîr ve şecî' ve ehl-i tedbîr ve umûr-u cenkde ħabîr olan dilâverleri cenâhaynda kıla. Onlardan gayrısın 'asker ortasında kalbde kıla. Tâkim düşman cevş gelüb 'askerin ortasına kasd edüb nehb⁴⁰⁴ ve ğâret ve yağmaya meşğûl olduklarında cenâhayn pehivânları ve bahâdırları yemîn ve şimâlden üzerlerine hüçûm edüb hamle eyleyeler. قالوا و ينبغي أن ينتقي من عسكره من يتقى و ينبغي أن ينتقي من عسكره من يتقى Dediler ki lâyıq olan budur ki 'askerinden şecâ'atlerine ve fûrûsiyyetlerine i'timâd etdüğü dilâverleri orandîleyüb hâzır ve müheyâ eyleye. Vaktâki düşman çerisi⁴⁰⁵ kendi 'askerinin bir cânibine hamle eyledüğün görse ol orandîleyüb seçdüğü dilâverler ile imdâd eyleye. وليجتهد على الثبات عند الصدمة الأولى. و ليقدم الرجاله Ve daħi ibtidâ-i hamlede ve sadmede⁴⁰⁶ yerinde sâbit olmağa ced ü cehd eylesün. Zîrâ vârid olmuştur ki **[30a]** Ya'nî düşmanın ibtidâ-i hüçûmunda yerinde sâbit olub sabr edecek olursa bi-'avnillâhi Te'âlâ nusret hâsıl olması mukarrer ve zâhirdir. Şöyle ki düşmanın ibtidâ-i hüçûmunda sabr olunmaya intizâm-ı saf bozulub perîşânlığa sebep olur. Ve 'askerin önünde kâmil siperlü ve tavîl gönderlü⁴⁰⁸ ve keskin temrenli⁴⁰⁹ mızraklar ile bahâdır piyâdeler koya. فيصفون صفوفًا و يركزون رماحهم خلف ظهورهم في الأرض و صدورهم شارعة إلى عدوهم و كلهم جاثون في الأرض و كل منهم قد ألقم الأرض ركبته اليسرى و ترسه قائم في الأرض و صدورهم شارعة إلى عدوهم و كلهم جاثون في الأرض و كل منهم قد ألقم الأرض ركبته اليسرى و ترسه قائم في الأرض. Ve ol piyâde saf saf sol dizlerinin üzerine çökeler ve nîzelerin ve mızrakların ardlarında yere dikeler ve siperleri önlerinde ola. Ve bunların ardında yarâr tîr-endâzlar⁴¹⁰ saflar ola. Ve tüfenk-endâzlar daħi bu minvâl üzere düşmana karşı saflar olalar. Nite ki şimdiki hâlde bu böyledir. Tüfenk-endâz olan yeniçeri tâyifesi sebbetehümlâhü Te'âlâ bu minvâl üzere kat kat saf olub bölük bölük birbirlerine kafâdâr olurlar. فإذا حمل العدو على المسلمين لم تنزح الرحالة عن هيئاتها و لا يقوم رجل على قدميه فإذا قرب العدد و رشقته الرماة بالنشاب. و الرحالة بالمزاريق و صدورهم تلغاهم فيأخذوا يمنة و يسره و يخرج خيل المسلمين من بين الرماة و الرحالة فتنتال منهم. Kaçan düşman 'askeri hamle etseler piyâdeler yerlerinden ayrılmayub hareket etmeyeler. Vaktâki düşman yakîn ola hemân tîr-endâzlar ok sepeler. Ve mızraklu ve nîzelü piyâdeler yemîn ve şimâlden düşmanı

⁴⁰⁴ Ar. Akin, saldırı, ğâret, yağma, talan, gasp etme gibi anlamlara gelir. bk. İbn Manzûr, "nehb", 1/773.

⁴⁰⁵ i. (Eski Türk. çerig "ordu"; kökü kesin olarak belli değildir) [Kelime Farsça, Macarca ve Sırça'ya da geçmiştir] Eski Türkçede ve halk ağzında "asker" demektir. Detaylı bilgi için bk. *Kubbealtı Lügati*, "Çeri" (Erişim 18 Haziran 2021).

⁴⁰⁶ Ar. Sert ve sağlam bir şeyi kendisi gibi bir şeye hızlıca vurmak. bk. İbn Manzûr, "sadm", 12/334.

⁴⁰⁷ Ebû Ya'lâ, *Müsnedü Ebî Ya'lâ*, 10/453 (No. 6067).

⁴⁰⁸ Eski Türkçede "mızrak" demektir. Detaylı bilgi için bk. *Kubbealtı Lügati*, "Gönder" (Erişim 18 Haziran 2021).

⁴⁰⁹ i. (Orta Türk. [Oğuzca] temürgen < temür "demir" + küçültme eki +gen > temirgen > *temiren > temren) [Demren şeklinde de kullanılmıştır] Ok, mızrak vb. şeylerin ucundaki sivri demir, peykân. Detaylı bilgi için bk. *Kubbealtı Lügati*, "Temren" (Erişim 18 Haziran 2021).

⁴¹⁰ (تير انداز) (Fars. tîrendâz) Ok atan, okçu, kemankeş. Detaylı bilgi için bk. *Dihhodâ*, "tîrendâz", 15/40.

karşulayalar. Ve 'asker-i İslâmın hayyâl ve fursân olanları ol tîr-endâzların ve piyâdelerin [30b] mâ beynlerinden saçılıb çıkub düşmana hamle eyleyeler. Bu hâl üzere düşmana galebe edüb murâdlarına nâyil olurlar. و لينظر إلى عسكر العدو و أمرائهم فيرتبوا تجاههم أكفاءهم من الشجعان و الفرسان فإنهم و لينظر إلى الجهة التي يستضعفها من عدوه فيجعل الحملة عليها و يبادرها بالصدمة. Ve daği serdâr-ı 'asker olan düşman 'askerin yoklayub ve ümerâ ve şüc'ânına nazar eylesün. Bahâdır ve şecî' ve fâris olanların mukâbele ve müvâcehesine ol daği gâzî ve mücâhid 'asker-i İslâmın yarârların ve bahâdırların tertîb eylesün. Zîrâ onlar münkesir ve münhezim olsalar bâkîleri pâyidâr olmazlar. Onlar bahâdırlara tâbi'lerdir. فلينظر إلى الجهة التي و لينبغي لفايد الجيش أن يخفي مكان موقفه من عدوه كيلا يقصد غرة كما فعل البارسلان و أن يجعل في مصافه علامة غير التي كانت قبل و موقفا له و لخواصه غير الموقف الذي كان من قبل و أن يتحول وقت و أن يجعل في مصافه علامة غير التي كانت قبل و موقفا له و لخواصه غير الموقف الذي كان من قبل و أن يتحول وقت و أن يجعل في مصافه علامة غير التي كانت قبل و موقفا له و لخواصه غير الموقف الذي كان من قبل و أن يتحول وقت. Ve serdâra lâzımdır ki mekânını ve mevkifini düşmandan ihfâ eyleye. Tâkim düşman gaflet ile basmaya. Nite ki Bârslân etmişdir. Ve daği lâzımdır ki kendi durduğu safda evvelki 'alâmetine muhâlif bir 'alâmet ve bir nişân kıla. Ve havâsının mevkifini daği tağyîr etdüre. Ve kendi durduğu ve hâss tâyifesi durduğu yeri kitâl vaktinde tebdîl edüb bir mekândan bir mekâna nakl ve hareket edeler. Tâ ki düşman durdukları mekânı bilemeyeler. Nihâyet kendi 'askerinin ma'lûmları ola. قال أصحابنا من علماء الشافعية {فروع} يحرم إنهمام من عليه الجهاد من الصف إن كان الكفار مثلينا فأقل لقوله تعالى فإن يكن منكم مئة صابرة يغلبوا [1] مئتين⁴¹¹ و [31a] Ahkâm-ı şer'iyyeye هو خير بمعنى الأمر أي لتصير مئة لمئتين. و عليه يحمل قوله إذا لقيتم فئة فأثبتوا⁴¹². müte'allık bunca fûrû' vârid oldu. 'Ulemâ-i Şâfi'iyyeden nakl olundu ki eğer küffâr iki mislimiz kadar olsa yâhûd ekall olsa üzerine gazâ ve cihâd lâzım olan guzât-ı muvahhidîn safdan çıkub münhezim olmak harâmdır. Allâh Te'âlânın "fein yekün minküm mieten sâbiraten yeğlibû mieteyn"⁴¹³ (فإن يكن منكم مئة صابرة يغلبوا مئتين)⁴¹³ buyurduğu kavilden ötürü. Ya'nî guzât-ı muvahhidînden yüz nefer kimsene iki yüz küffâra sabr eyleseler gâlib olurlar. Yüz çevirmek harâmdır denildi. Zikr olunan âyet-i şerîfe haberdir. Emr ma'nâsınadır. Ya'nî sizden yüz nefer iki yüz küffâra sabr eylesün demek ma'nâsınadır. Ve daği Allâh Te'âlâ Hazretinin "izâ lekîtüm fieten fesbutû"⁴¹⁴ (إذا لقيتم فئة فأثبتوا)⁴¹⁴ buyurduğu âyet-i şerîfeye mahmûldür. و يجب الثبات و إن خافوا الهلاك إذ و يجب الثبات و إن خافوا الهلاك إذ. Eđerçî⁴¹⁵ helâkdan havf ederler ise zîrâ gâzî ve mücâhid fî sebîlillâh olanların şânı katl eylemek ve katl olunmaktır. Havf edüb firâr eylemek lâyük değıldir.

⁴¹¹ el-Enfâl 8/66.

⁴¹² el-Enfâl 8/45.

⁴¹³ el-Enfâl 8/66.

⁴¹⁴ el-Enfâl 8/45.

⁴¹⁵ (اگرچه) edat. (Fars. eğerçî) 1. Her ne kadar, ... ise de, gerçi. 2. Nasıl ki, ... olduğu, ... yaptığı gibi. Detaylı bilgi için bk. Kubbealtı Lügati, "Eğerçî-Eğerçî" (Erişim 20 Haziran 2021).

و أما قوله تعالى و لا تلقوا بأيديكم إلى التهلكة⁴¹⁶ ففسرت التهلكة فيه بالكف عن الغزو و يحب المال و الفرار من الزحف و
 و المعنى في وجود الثبات للمثليين في صف قتال الكفار . Biri gazâdan men` olunmağla ikincisi
 mala mehabbet etmekle üçüncüsü düşman yüzünden firâr etmekle dördüncü nafakasız çıkmak
 iledir. Küffâr ile mukâtele eylemekden men` değildir. أن المسلم على أحدي الحسينين إما إن يقتل فيدخل الجنة أو يسلم فيفوز بالأجر و الغنيمة و الكافر يقاتل على الفوز بالدنيا فقط.
 [31b] `Asker-i İslâm iki kendüleri mikdârü küffâr ile mukâtelede sâbit olmaları vâcib olduğuna
 sebeb budur ki `asker-i İslâm iki hayırdan birisine lâ bûdde nâyil olurlar. Eğer câm-ı şehâdeti nûş
 ederse cennete dâhil olur bilâ şübhe. Eğer sâlim olursa sevâb-ı cezîl hâsıl olub ganîmete nâyil
 olur. و لا يحرم . و لا يحرم . و لا يحرم . و لا يحرم . و لا يحرم . و لا يحرم . و لا يحرم . و لا يحرم . و لا يحرم . و لا يحرم .
 İnhizâm kitâli ancak dünyâ-yı deniyye içündür. Âhîret sevâbından mahrûmlardır. İnhizâm kitâli ancak dünyâ-yı deniyye içündür.
 Feemmâ kitâl kasdıyla bir cânibe inhizâm gösterse yâhûd `asker-i İslâmdan bir bölük tâyifeye
 sığınmak kasdıyla inhizâm gösterse harâm değildir. حق جل و علا و من يولهم يومئذ دبره⁴¹⁷ إلى فئة
 buyurduğundan ötürü. و المتحرف يخرج من الصف ليتمكن بموضع و يهجم أو ينصرف لموضع أصلح للقتال كأن
 يفر من مضيق ليتبعه العدو إلى متسع سهل للقتال أو ينصرف من مقابلة الشمس أو الريح إلى محل يسهل فيه القتال.
 Müteharrif lafzından üç ma'nâ murâd olunur ki beyân olundu. Birisi saf-ı kitâlden çıkub bir
 mekânda mütemekkin ola ki `adüvveye hamle ve hücum eylemek için. Ve birisi daği budur ki
 mekânından bir âhar mevdi'a münharif ola kitâle aslah olduğundan ötürü keenne teng⁴¹⁹
 yerinden çıkub firâr ede tâkim düşman ardına düşüb müttesi` yere çıkara kitâl eylemeye âsân ve
 eshel olmak için. Ve birisi daği güneş karşusunda yâhûd rüzgâr karşusunda bir gayr-i mevdi'a
 münharif ola ki ol mehalde kitâl eshel ola. و المتحيز من يقصد الإستجداد بفئة للقتال قلت أو كثرت بعدت أو قريت.
 Mütehayyiz ona derler ki kitâle yardım talebi için `asker-i Müslimînden bir bölük tâyifeyi kâd
 eyleye. Ol tâyife daği gerek kalîl ve gerek kesîr ve gerek ba'îd ve gerek karîb olsun. [32a] و من عجز
 بمرض و نحوه أو لم يبق معه سلاح فله الإنصراف عن الصف و يستحب لمن فر لعجز أو غيره قصد التحيز أو التحرف
 Ve daği şol kimsene ki bir maraz sebebiyle ya bir gayr-i hâl ile `aczi olsa yâhûd silâhı telef olsa ol mekûle kişiye saff-ı kitâlden
 münharif olmak câyizdir. Ve böyle `acze sebebiyle firâr eyleyen kimseneye müstehabdır ki bir
 tâyifeden istimdâd ve yardım kâd ede yâhûd teharruf murâd eyleye. Ya'nî kitâle eshel olan
 mekâna tenakkül kâd eyleye tâkim harâm olan firâr sûretinden hâlâs olub çıka. Ve mütehayyiz
 olan kimsenenin ya'nî yardım talebi için bir bölük tâyifeye kaçub sığınmak kâd eden kimsenenin
 eğer ol kaçub vardığı tâyife cenk yerine karîb ise ganâyimde hakkı vardır. Eğer ba'îd ise

⁴¹⁶ el-Bakara 2/195.

⁴¹⁷ el-Enfâl suresi 8/16.

⁴¹⁸ el-Enfâl suresi 8/16.

⁴¹⁹ (تنگ) sif. (Fars. teng) Dar, sıkıntılı, zor. bk. Kesrâî, "teng", 156.

ganâyimde hakkı yoktur. و لو ذهب سلاحه و أمكنه الرمي بالحجارة لم ينصرف عن الصف. و لو ذهب فرسه و هو . Eğer bir kişinin silâhı ve yarağ⁴²⁰ kalmasa taş atmak ile cenk eylemeye iktidârı var ise safdan yüz döndürüb gitmeye taş atmak ile cenk eyleye. Eğer atı gitse yayan cenk eylemeye kâdir olmasa dönüb insirâf câyiz olur. و إن زاد الكفار على الضعف و رجا الظفر إستحب لنا الثبات . Eğer küffâr iki mislimiz kadardan ziyâde olsa ve onlara zafer bulub galebe eylemeye racâ ve ümîdimiz olursa bize müstehab olan yerimizde sâbit olmaktır. Feemmâ ne'üzü billâh eğer helâk olmağa zannımız gâlib olursa onlardan medarret hâsıl olmadan firâr eylemek vâcib olur. [32b] عن مأتين و واحد منهم ضعفا [ء] لا مائة ضعفاء منا عن مائة و تسعة و تسعين بطلا منهم نظرا للمعنى و إنما يراعي العدد عند Ve dahî 'asker-i İslâm'dan yüz 'aded bahâdir dilâver küffârdan iki yüz bir 'aded da'îfden yüz döndürmek harâm'dır câyiz değildir. Emmâ ehl-i İslâm'dan yüz 'aded da'îf küffârdan yüz doksan dokuz kavîden yüz çevirmek harâm değildir ma'nâya nazaran. Ve emmâ 'adede ri'âyeti tekârüb-i evsâf katındadır. و هل الرجالة عند الفرسان كالضعفاء عند الأبطال أو يستوون فيه تردد. Emmâ piyâdeler atlılar katında bahâdir dilâverler katında du'afâ gibidir yâhûd beraberler midir bu husûsda tereddüd vardır. و الثبات إنما هو مشروط في الجماعة أما لو لقي مسلم شخصين مشركين جازله الفرار . Ve küffâr cenkinde sâbit olmak cemâ'ate meşrûtdur. Emmâ bir Müslim iki kâfire rast gelse ol iki kâfirden firâr eylemek câyizdir. Onları taleb edüb onlar kendüni taleb etmezler isedir. و المبارزة للقتال و هي ظهور اثنين من الصف لأجل القتال مباحة. لأن عبد Zîrâ ashâbı kiramdan zikr olunan iki server Bedr vak'asında mübârezet etdiler ve Hazreti Peygamber sallallâhu 'aleyhi ve sellem onları levm edüb men' etmedi. {و عن علي رضي الله عنه لما كان يوم بدر تقدم عتبة بن ربيعة و تبعه أخوه و ابنه فنادى من يبارز فانتدب له شاب من الأنصار فقال من أنتم فأخبرهم فقالوا لا حاجة لنا فيكم .} Bedr gününde 'Utbe b. Rebî'a Hazreti 'Ali radiyallâhu 'anhüden mervîdir. [33a] و إنما أردنا بني عمناء. Pes 'Utbe savt-ı a'lâ ile nidâ edüb meydâna çıkdı ve birâderi ve oğlu ardına düşüb meydâna geldiler. Pes 'Utbe ol yiğide kangı (hangi) tâyifedensin dedi. Cevâb verüb Ensârdanuz dedik de bizüm sizinle maslahatımız yoktur. Biz Ben'i 'Ammîyi dileriz dedi. فقال رسول الله صلى الله عليه و سلم قم يا حمزة قم يا علي رضي الله عنه و سلم قم يا حمزة قم يا علي قم يا عبيدة ابن الخارث فأقبل حمزه إلى عتبه و أقبلت إلى شيبه و اختلف بين عبيده و الوليد ضربتان. فأتخن كل منهما

⁴²⁰ i. (< yara-k "işe yarayan şey") E. T. Türk. 1. Savaş âleti, silâh. 2. Hazırlık, malzeme, teçhizat. Detaylı bilgi için bk. Kubbealtı Lügati, "Yarak" (Erişim 30 Haziran 2021).

⁴²¹ Zekeriyâ el-Ensârî, *Esne'l-me'tâlib şerhu Ravzi't-tâlib*, 4/191-193.

صاحبه ثم ملنا إلى الوليد فقتلناه و احتملنا عبيدة⁴²² إلى النبي صلى الله عليه و سلم و مخ ساقيه يسيل فقال أشهيد أنا يا رسول الله قال نعم قال وددت أن أبا طالب كان حيا ليعلم أننا أحق منه بقوله بيت.

و نسلمه حتى أن نصرع حوله

و نذهل عن أبنائنا و الحلائل⁴²³

و في الصحيحين عن قيس بن عبادة قال سمعت أبا ذر يقسم قسما أن هذان خصمان إختصموا في ربهم⁴²⁴ نزلت في الذين Ve daği Sahihaynda بارزوا يوم بدر حمزة و علي و عبيدة بن الحارث و عتبه و شيبه بن ربيعة و الوليد بن عتبة⁴²⁵. Kays b. 'Ubâdeden mervîdir. Eyitdi işitdim Ebâ Zerr "enne hâzâni ħasmâni ihtasamû fi rabbihim" âyet-i kerîmesi Bedr gününde mübâreze edenlerin hakkında nâzil olmuşdur diye kalem eder. Ol gün mübâreze edenler altı nefer kimsene idiler. Üçü ehl-i İslâmdan ki Hamza ve 'Ali ve 'Ubeyde b. el-Hârîs ve üçü küffâdandır 'Utbe ve Şeybe b. Rebî'a ve el-Velîd b. 'Utbe idiler. [33b] و لما خرج مرحب يوم خيبر يطلب المبارزة خرج له علي و قيل محمد بن سلمه فقتله بإذن النبي صلى الله عليه و سلم. و كان يرتجز و يقول

قد علمت خيبر أني مَرْحَبٌ شَاكِي السِّلَاحِ بَطْلٌ مُجَرَّبٌ⁴²⁶

فقال له علي رضي الله عنه

أنا الذي سمتني أُمِّي حَيْدَرَةً أضرب بالسيف رؤس الكفرة

كَلَيْتَ غَابَاتِ شَدِيدِ الْقَسُورِ أَكَيْلَهُمُ بِالسِّيفِ كَيْلَ السُّنْدُرَةِ⁴²⁷

Vaktâki Ħayber vak'asında Merhab derler bir bahâdır kâfir meydâna çıkub mübâreze taleb eyledi. Şecî' ve delîr kâfir idi. Küffâr beyninde meşhûr la'î'n idi. Hazreti 'Ali radiyallâhu 'anhü Merhab ile mukâtele eylemek için meydâna çıktı. Ba'zıları meydâna çıkan Muhammed b. Seleme idi dediler. Ol la'î'n meydâna çıkdıkda bâlâde mestûr olan beyti gurûr ile okur idi. Mazmûnu budur. Ya'nî Ħayber kabîlesi bildiler ki ben Merhabım. Silâhı mükemmel bahâdîrlıkda mücerrebim. Pes Hazreti 'Ali yâĥûd Muhammed b. Seleme Rasûlullâh sallallâhu 'aleyhi ve sellem Hazretlerinin izn-i şerîfi ile ol ħabîsi katl eyledi. Ve Hazreti 'Ali رضي meydânda Merhabın okuduğu beyte iki beyt ile cevâb verdi. Mazmunu budur. Ya'nî ben ol bahâdırım ki anam bana Haydara

⁴²² Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, *Sünenü Ebî Dâvûd*, thk. thk. Şuayb el-Arnaût – Muhammed Kâmil (Beyrut: Dârur-Risâleti'l-Âlemiyye, 1430/2009), "Mübâreze", 117 (No. 2665).

⁴²³ Muhammed b. Muhammed Hasen Şurrâb, *Şerhü's-Şevâhidi's-Şi'riyye fi ümmâti'l-kütübi'n-nahviyye* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1427/2007), 2/317.

⁴²⁴ el-Hacc 22/19.

⁴²⁵ Buhârî, "Meğâzî", 64 (No. 3969).

⁴²⁶ Nebîl b. Ali el-Avazî, *Durûsü li's-Şeyh Nebîl el-Avazî* (b.y.y.: eş-Şebeketü'l-İslâmiyye, t.y.), 8/50.

⁴²⁷ Abdülkâdir el-Bağdâdî, *Ħizânetü'l-edeb* (Kahire: Mevki'u'l-Verâk, 1347/1928), 2/289.

diye nâm kodu. Keferenin başlarını tîğim ile keserim. Mîşe-zârın arslanı gibiyim. Keyl-i kebîr ile ölçer gibi küffârı kılıcım ile ölçerim. وإنما قال ذلك لأن أمه فاطمه بنت أسد لما ولدته في غيبته أبيه سمته بإسم أبيها. Hazreti 'Ali şî'irinde Haydara lafzını zikr eyledüğünün sebebi budur ki Hazreti 'Alinin vâlidesi Fâtıma binti Esed Hazreti 'Ali-ye vad' eylediği vakit babası gâıyb idi. Vâlidesi kendi babasının ismiyle tesmiye eyledi. Ona binâen şî'irinde Esedin mürâdifini zikr eyledi ki Haydaradır. [34a] و كان مرحب رأى في منامه أن أسدا إفترسه فأراد علي أن يذكره بأنه هو الأسد الذي يقتله فكاشفه [34a].⁴²⁸ Ya 'nî meğer Merhab vâki'asında görmüş idi ki bir esed kendüyi katl eder. Hazreti 'Ali radiyallâhu 'anhü diledi ki kendüyi helâk eden esed Hazreti 'Ali kendi eyduğuni bildire. Bu beyt ile mükâşefe eyledi. Merhab 'Alinin şî'irini işiddiçün vâki'asında gördüğü esed hâtırına gelüb kalbine havf ve ru'b düşdü. Ol hîn 'Ali radiyallâhu 'anhü ol la'îni katl eyledi. Hazreti 'Alinin kitâl vaktinde şî'ir-i {قالوا وله الخيلا} recez⁴²⁹ okuması cevâzına delâlet eyledi. Ve ashâbımız daği cevâzına tasrîh etdiler. في الحرب من غير عجب ولا كبير ولا ربا لما جاء في بعض الأخبار لما قال صلى الله عليه وسلم في غزوة أحد من يأخذ هذا السيف بحقه. Ve daği 'ulemâ dediler ki mübârezeye çıkan ve meydânda hâsm u akrân taleb eden gâzî 'adâ meydâna kitâle girdükde izhâr-ı şecâ't için haram edüb salmak câyizdir lâkin bîhûd-i⁴³⁰-beyn ve kibr ve riyâ tarîki ile meydâna girmeye. Zîrâ ba'zı aḥbârda vârid olmuş ki Hazreti Peygamber sallallâhu 'aleyhi ve sellem Uhud Gazâsında mübârek eline bir kılıç alub bu tîği hakkı ile kim alur diye buyurdi. فقام إليه رجال فأمسكه عنهم حتى قام إليه أبو دجانه سماك بن حوشب أحد بني ساعده فقال. Pes Hazreti Peygamberden [34b] ol kılıcı bunca kimsene taleb eylediler Peygamber 'aleyhi'selâm imsâk edüb asla birisine vermedi. Hattâ Benî Sâ'ideden bir kişi Ebû Dücâne Semmâk derler idi yerinden kalkub Peygamberin huzuruna gelüb bu kılıcın hakkı nedir yâ Rasûlallâh dedi. Hazret buyurdi ki bu kılıc ile a'dâ-yı dîni vurmaktır tâkim eğülüb iki kat olunca dedi. Ebû Dücâne yâ Rasûlallâh ben kulun bu kılıcı hakkı ile alurum dedi. Pes Peygamber kılıcı ana (ona) verdi. و كان أبو دجانه شجاعا يختال عند الحرب فلما رآه Ebû Dücâne radiyallâhu 'anhü şecî' ve bahâdir dilâver idi. Meydân-ı kitâle girdükde esed mîşezâra gider gibi salınub tebaḥtûr

⁴²⁸ Kemaleddin Muhammed Bin Musa Bin İsa ed-Demîrî, *Necmü'l-vehhac fî şerhi'l-Minhâc*, thk. (Komisyon) li-Cenneti İlmiyye (Cidde: Dârü'l-Minhâc, 1425/2004), 9/334-335.

⁴²⁹ Bir şîir ölçüsüdür. Aruz sisteminde bir bahir adı. Halîl b. Ahmed'in aruz sisteminde "müctelibe" denilen üçüncü dâiredaki üç bahirden (hezec, recez, remel) ikincisi olup genel sıralamada yedinci bahirdir. Kadim mânasıyla recez, nazım ve mûsikiyle alâkalı bir terim olup eski Araplar'ın "kasîd, remel, recez" diye adlandırdıkları belirli konulara tahsis edilmiş şîir nevilerinden birinin adıdır. Detaylı bilgi için bk. Tevfik Rüştü Topuzoğlu, "Recez", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/509-510.

⁴³⁰ (بی‌خود) sıf. (Fars. olumsuzluk bildiren bi- ve hûd "kendi" ile bi-hûd > bi-hûd) Kendinden geçmiş, bayılmış, medhuş, hislerini kaybetmiş. bk. Dihhodâ, "Bîhûd", 38/53.

eder idi. Hazreti Peygamber Ebû Dücânenin ħarâmân ederek meydâna girdüĝin görüceyin bu meküle ruveyşi Allâh Te'âlâ sevmez meĝer bunun gibi yerde ola. Ya'nî meydân-ı kitâle gider ola buyurdi. قال ابن الزبير بن العوام فيما قاله ابن هشام قلت و الله لأنظرن ما يصنع أبو دجانة فأتبعته فأخذ عصابتا له حمراء. Ibn-i Zübeyr b. el-'Avvâm ħaber verüb eyitdi. İbn-i Hişâm dedi ki Allâh hakkıçün elbette Ebû Dücâne ne işler göreyin diye ardına düşdüm. Bir kırmızı 'isâbe çıkarub başına bağladı. Ol mehalde Ensâr Ebû Dücâne mevt çenberiyle başını bağladı dediler. Pes Ebû Dücâne bu beytleri okuyarak meydâna çıkdı.

أنا الذي عاهدني خليلي و نحن بالسفح لدى النخيل

أن لا أقوم الدهر في الكيولي أضرب بسيف الله و الرسول⁴³¹

“kiyûl” (كيول) lafzının ma'nâsı safların âĥiri demektir. Ya'nî Rasûlullâh sallallâhu 'aleyhi ve sellem ile daĝ dibinde ve ħurmalık katında mu'âhede eyledim. [35a] Saflar kenârında ve âĥirinde durub cenk etmezim. Allâhın ve Rasûlünün kılıcı ile a'dâ-yı dîni darb ederim. ⁴³². فجعل لا يلقى أحدا إلا قتله. Pes meydâna çıkub her kangı kâfire mülâkî oldu ise elbette katl eyledi. و قد وقع منه صلى الله عليه و Hazreti Rasûlullâhdan ba'zı evkâtta recez bahrinde ba'zı ebyât vâkî' olmuşdur. Emmâ şî'r kasd etmez idi. ما لأن الله سبحانه و تعالى يقول و ما علمناه الشعر و ما Zîrâ Allâh Te'âlâ Kitâb-ı Kerîminde “ve mâ 'allemnâhu's-şî'ra ve mâ yembeĝî lehû” buyurdi. Bir gün Hazreti Peygamber bu manzum-u kelâmı buyurmuş. ⁴³⁴. Ve bir gün daĝi bu beyti buyurmuşlar. أنا ابن عبد المطلب⁴³⁵. قال أصحابنا إن طلب المبارزة كافر أستحب لمن فيه قوة بأن عرفها من نفسه مبارزته لأن في تركها حينئذ. Ba'zı ashâbımız dedi ki bir kâfir 'asker İslâm'dan bir gâzî-yi mukâtele için meydâna çıkmasını taleb eylese kendüsünde kuvvet olduĝun bilen kimseneye müstehabdır ki ol kâfirin mübârezesine çıka. Zîrâ eĝer kâfirin mübârezesin terk eder ise 'asker-i İslâmî da'if gösterüb küffâr tarafına takvîyet olduĝun iş'âr etmiş olur. {قال الماوردي و يعتبر في الإستحباب أن لا يدخل. Mâverdü dedi ki istihbâbda mu'teber olan budur ki katl olunması ile bize zarar terettüb etmeye bize hezîmet hâsıl olmak sebebiyle bizüm kebîrimiz ve قائل بعضهم و أن لا يكون عبدا و لا فرعا مأذونا لهما في الجهاد من غير تصريح [35b].

⁴³¹ Âiz b. Abdillâh el-Karnî, *Durûsü li's-şeyh Âiz el-Karnî* (b.y.y.: eş-Şebeketü'l-İslâmiyye, t.y.), 17/346.

⁴³² Muhammed b. Yûsuf b. İsâ b. Sâlih Etfafeyiş el-İbâzî el-Hafsî el-Adevî, *Himyânü'z-zâd ilâ dâri'l-me'âd* (Zenzîbar: y.y., 1350), 3/238.

⁴³³ Yâsîn 36/69.

⁴³⁴ Ebû Muhammed Zekiyyüddîn Abdülazîm b. Abdilkavî b. Abdillâh el-Münzirî, *Muĥtaşaru Şaĥîhi Müslim*, thk. Muhammed Nâsiruddîn el-Elbânî (Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1407/1987), “Ĥicret ve'l-Meĝâzî”, 1166.

⁴³⁵ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kebîr*, 18/509 (No. 18520).

Ve daħi ba'zıları eyitdiler. 'Asker-i İslâmdan mübâreze çıkan 'abd ve kûl kısmı olmaya. Ve rikkin fer'i olmaya ya'nî mükâtib ve müdebbir olmaya. Ve daħi cihâda tasrîhen me'zûn olmayınca mübârezeye çıkmaya. Bu zikr olunan ahvâlin ħilâfı olursa mekrûhdur. Eğer ibtidâen eğer icâbeten. قال بعض المتأخرين و مثلهما فيما يظهر المدين. Ba'zı müteahħirîn dedi ki medyûn olan kimsene mücâhede ve mübârezedede zikr olunan iki emr gibidir. Ya'nî 'abd-i rakîk ve rakîkin fer'i gibidir. Zâhir-i mezhebde. و كرهت المبارزة لغير من فيه قوة لأنه قد يحصل لنا به ضعف. Ve daħi kuvveti olmayan kimsene mübârezeye çıkmak mekrûhdur. Zîrâ âz⁴³⁶ olur ol mekûle kimsene sebebiyle bize da'af hâsıl olur. 437. {الأبطال} . Ve daħi imâmın ve serdârın izni olmayınca mübâreze edüb mukâteleye çıkmak mekrûhdur. Zîrâ bahâdır ve mücâhid ta'yîn eylemekte re'y ve tedbîr ve nazar ve ta'yîn imâma ve serdâra maħsûsdur. ثم لما ذكر الله مكانة من يقا تل في سبيله صفا ذكر بعد ذلك مقالة موسى عليه السلام و ذلك ضرب مثل. Ondan sonra vaktâki Allâh Te'âlâ kendi yolunda saf bağlayub mukâtele edenleri zikr etdi ise ba'dehu Mûsâ 'aleyhi's-selâmın mekâle ve kelâmını zikr eyledi ki işlemedikleri 'ameli işledik diyen mü'minler için darb-ı meseldir. ذكرهم الله تعالى بقوم أنوا نبيهم على. [36a] Allâh علم نبوته و زاغوا فأزاع الله قلوبهم فاحذروا أيها المؤمنین أن يصيركم العصيان و قول الباطل إلى مثل حالهم. Te'âlâ onları bir kavm ile tezkîr eyledi ki ol kavm peygamberlerine ezâ edüb rencîde etdiler. Şunun birle ki nübüvvetine 'ilmleri var idi. Cenâb-ı Hakdan meb'ûs olduğun bilürler idi. Böyle bir kavm ki hakdan i'râz edüb 'udûl eylemekle Allâh Te'âlâ daħi kalblerin hakdan i'râz ve 'udûl etdirdi. Çünkü ol kavm peygamberlerine ezâ edüb rencîde etdikleri ma'lûmunuz oldu ise ey mü'minler ħavf ve hazr üzere olunuz. Tâkim 'isyân ve kavl-i bâtil sizi daħi onların hâlleri gibi kılmaya. و قال ابن أبي وقاص هم المعنى أنهم أشباههم في أنهم لما. Ebû Ümâme ol kavm Ĥaricîlerdir dedi. و قال أبو أمامة هم الخوارج. İbn-i Ebî Vakkâs radiyallâhu 'anhü onlar Havâriyyûndur dedi. المعنى أنهم أشباههم في أنهم لما. Ya'nî "yâ eyyühellezîne âmenû" nidâsıyla münâdâ olanlar Ĥavâric ola yâĥûd Havâriyyûn olalar. Ya'nî onlara müşâbeheleri vaktâki onlar hakdan i'râz ve 'udûl etdiler ise Allâh Te'âlâ kalblerini hakdan i'râz ve 'udûl etdirdi. فقال سبحانه و تعالى. Pes imdi Allâh Te'âlâ buyurdi. إذ قال موسى لقومه⁴³⁸ إذ منصوب على المفعولية بمضمرة خطب به النبي صلى الله عليه و سلم أي أذكر هؤلاء المعرضين عن القتال وقت قول موسى لبني إسرائيل يدعوهم إلى قتال الجبابرة بقوله يا قوم أدخلوا الأرض المقدسة⁴³⁹. mef'ûliyyet üzere mansûbdur. Hazreti Peygamber ĥitâb olduğun mazmum ile. Ya'nî bu kitâlde mü'rîz olanlara Hazreti Mûsâ Benî İsrâîle ĥitâb eyledüğü vakti zikr eyle. Ya'nî Hazreti Mûsâ Benî

⁴³⁶ i. (Az) (Fars. âz) Hırs, aç gözlülük, tamah, cimrilik. Detaylı bilgi için bk. Kesrâî, "âz", 19.

⁴³⁷ Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed el-Ĥatîb eş-Şirbînî, *Muġni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'ânî elfâzi'l-Minhâc* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415/1994), 6/36.

⁴³⁸ es-Saff 61/5.

⁴³⁹ el-Mâide 5/21.

İsrâîle Cebbâriilerin kitâline da'vet edüb ya kavm üdħulû'l-ardi'l-mükaddeseti buyurdiği vakti zikr eyle. فلم يمتثلوا و بالغوا في العصيان حيث قالوا إنا لن ندخلها أبدا ما داموا فيها فاذهب أنت و ربك فقاتلا إنا ههنا قاعدون⁴⁴⁰. [36b] Pes Hazreti Mûsânın emrine imtisâl eylemeyüb 'isyânlarında mübâlağa edüb mâdâmki kavm-i cebbârîn ondadır biz herkez arz-ı mukaddeseye dâhil olmazız dediler. Ve Hazreti Mûsâya sen ve rabbin varın onlar ile cenk edin. Biz bu mehalde otururuz dediler. و أصروا على ذلك و آذوه كل يا قوم لم. Ve sözlerinde müsırr olub Hazreti Mûsâya kemâl-i mertebe ezâ ve cefâ eylediler. Hazreti Mûsâ توذونني⁴⁴¹ أي لأي شيء توذونني بالمخالفة و العصيان فيما أمركم به و هذا كان دأب بني إسرائيل. 'aleyhi's-selâm Benî İsrâîle ħitâb ve itâb edüb "yâ kavm lime tü'zûnenî" buyurdi. Ya'nî ey kavm niçün bana ezâ ve cefâ edersiz. Emr eylediğim eşyâya muĥâlefet edüb 'isyân eylemek ile. Ve dâimâ Hazreti Mûsânın emrine muĥâlefet eylemek Benî İsrâîlin 'âdeti idi. و قد تعلمون⁴⁴² جملة حالية. Ve nefy-i sebeb için müekkedidir. و صيغة المضارع للدلالة على استمرار ذلك و قد لتحقيق العلم. أي و الحال أنكم "ve kad ta'lemûn" cümle-i hâliyyedir İzânın inkârı için. Ve nefy-i sebeb için müekkedir. و صيغة المضارع للدلالة على استمرار ذلك و قد لتحقيق العلم. أي و الحال أنكم Ya'nî tahkik bilürler demekdir. Ya'nî hâl budur ki siz 'ilm-i kat' ile bilürsüz zâhir olan mu'cizât ile ki ol mu'cizâtdan birisi düşmanınızı helâk edüb size necât verüb düşmandan ħalâs olmanızdır. ⁴⁴³. "ve kad ta'lemûne" nin mef'ûlidir. Ya'nî ben Allâhın Rasûlü olub size irsâl olduğum bilürsüz. أي لأرشدكم إلى خيري الدنيا و الآخرة. [37a] Ya'nî size dünyâ ve âĥiret ħayırlarını irşâd eylemek için Allâh Te'âlânın rasûli olduğum bilürsüz. و من علم ذلك فلما زاعوا⁴⁴⁴ أي مالوا عن Allâha ve rasûlüne itâ'at eylemeğe müsâra'at eyleye. أزع الله قلوبهم⁴⁴⁵ أي أزاع الله قلوبهم ⁴⁴⁵ أي أزاع الله قلوبهم Allâh Te'âlâ onların kalblerini kabûl-i hakdan ve savâba meyilden sarf eyledi. و الله لا يهدي القوم الفاسقين⁴⁴⁶ Allâh Te'âlâ هداية موصلة إلى البغية. Zîrâ tarîk-i hakdan 'udûl edüb ħayret ve teveccühlerin ğayy ve dalâlde kıldılar. و الله لا يهدي القوم الفاسقين⁴⁴⁶ Allâh Te'âlâ هداية موصلة إلى البغية. Zîrâ tarîk-i hakdan 'udûl edüb ħayret ve teveccühlerin ğayy ve dalâlde kıldılar. و الله لا يهدي القوم الفاسقين⁴⁴⁶ Allâh Te'âlâ هداية موصلة إلى البغية. Zîrâ tarîk-i hakdan 'udûl edüb ħayret ve teveccühlerin ğayy ve dalâlde kıldılar. و الله لا يهدي القوم الفاسقين⁴⁴⁶ Allâh Te'âlâ هداية موصلة إلى البغية. Zîrâ tarîk-i hakdan 'udûl edüb ħayret ve teveccühlerin ğayy ve dalâlde kıldılar. و الله لا يهدي القوم الفاسقين⁴⁴⁶ Allâh Te'âlâ هداية موصلة إلى البغية. Zîrâ tarîk-i hakdan 'udûl edüb ħayret ve teveccühlerin ğayy ve dalâlde kıldılar.

⁴⁴⁰ el-Mâide 5/24.

⁴⁴¹ es-Saff 61/5.

⁴⁴² es-Saff 61/5.

⁴⁴³ es-Saff 61/5.

⁴⁴⁴ es-Saff 61/5.

⁴⁴⁵ es-Saff 61/5.

⁴⁴⁶ es-Saff 61/5.

أو أراد الجنس.. Yâhûd onların hâli fisk olduğun izhâr içündür. fisk 'illet olduğu içündür. Yâhûd "fâsikîn" den murâd cins ola. Muhassil izmâr mehallinde izhâr murâd olunduğuna üç veche ola. Ya 'adem-i hidâyete ta'lîl ola. Yâhûd hâllerin izhâr için ola. Yâhûd irâde-i cins ola. و دخلوا و في وصفهم بالفسق تذكير لهم بقولهم فافرق بيننا و . Duḥûl-i evvelî ile cins irâdesine dâhil oldılar. دخول أوليا. و المذكور إعتراض تذييلي مقرر لمضمون ما قبله. [37b] "fefruk beyne'nâ ve beyne'l-kavmi'l-fâsikîn" dediklerini tezkîr edüb hâtırlarına getürmekdir. و ما ذكرته في الآية هو الحق الذي و ما ذكرته في الآية هو الحق الذي Mezkûr olan i'tirâz tezyîlidir. Mâ kablinin mazmûnunu mukarrerdir. Ehl-i tahkîkin ihtiyâr etdikleri Bu âyet-i kerîmede zikr etdügüm ma'nâ hakdır. Ehl-i tahkîkin ihtiyâr etdikleri ma'nâdır. Bu âyet-i şerîfe اما معطوف على إذ الأولى معمول لعاملها أو معمول لمضمر و إذ قال عسى ابن مريم⁴⁴⁷. "ve iz kâle" ma'tûfdur bundan evvel zikr olunan "iz" üzerine. Evvelki "iz" de 'âmil olan bunda 'âmil ola yâhûd evvelki "iz" in de 'âmiline ma'tûf olan muzmerin ma'mûli ola. و Hazreti 'Îsânın bu mehalde ve gayrinde izâfeti Hazreti 'Îsânın bu mehalde ve gayrinde izâfeti لأن من كان بعضا متولدا متجزيا مستقلا من رتبة إلى رتبة متغيرا من حال إلى حال. إضافة إلى مريم في هذا المحل و غيره التشديد على من عبده. Zîrâ gayrdan ba'z olub metevellid ve mütecezzî olub bir mertebeden bir mertebeye teşdîddir 'Îsâya 'ibâdet edene. لا يكون إليها. يا بني إسرائيل. müstekil ola bir hâlden bir hâle müteğayyir olan ilâh ve tengri olmağa lâyük olmaz. Hazreti 'Îsâ Benî İsrâîle bu vechle nidâ eyledi kalblerini ve ve Hazreti 'Îsâ Benî İsrâîle bu vechle nidâ eyledi kalblerini ve ve لم يقل يا قوم كما قال موسى لأن عيسى لا. Hazreti 'Îsâ "ya kavm" diye nidâ eylemedi. Hazreti Mûsâ dedüğü gibi. Zîrâ Hazreti 'Îsânın Benî İsrâîlde nesebi yokdur. Hazreti Mûsâ bunun hilâfıncadır. Zîrâ onun Benî İsrâîlde nesebi vardır kavmîdir. و أيضا موسى أراد التشديد على قومه بما فعلوه لأن قوم الرجل من حزيه و أشباعه فحقهم أن ينصروه و يولوه ففعلوا ضد ذلك فأذوه أشد من أذية قوم عيسى. Ve daḥî Hazreti Mûsâ kavmine fi'illeri mukâbelesinde teşdîd murâd eyledi. Zîrâ bir kişinin kavmi kendi hizbinden ve eşyâ'ındandır. Onlara lâyük ve vâcib bu edene nusret edeler dostluk eyleyeler. Onlar lâyük olanın ziddını ve hilâfını eylediler. Kemâl-i eziyyet ile ezâ ve cefâ eylediler. Kavm-i 'Îsânın etdikleri Hazreti İني رسول الله إليكم مصدقا. حال مؤكدة. Hazreti 'Îsâ Benî İsrâîle nidâ edüb tahkîk ben Allâhın rasûlüyüm size irsâl olundum musaddik olduğum hâlde. "musaddikan" hâl-i müekkededir. لما بين يدي أي تقدمني. "tükaddimenî" ve "sebakanî" demekdir. Ma'nâsı bundan evvel zuhûr ve sudur eden umûru musaddik olduğum hâlde "mine't-Tevrâti limâ beyne yedeyye"deki "mâ"nın beyânıdır. و تصديقه إياها من أقوى الدواعي Hazreti 'Îsâ Tevrâti tasdik etmesi kavmi kendüyi tasdik etmelerine akvâ-yı delîl ve تصديقهم له.

⁴⁴⁷ el-Mâide 5/25.

⁴⁴⁸ es-Saff 61/6.

{قال اللسهيلى فى كتاب الأخبار و الأعلام لم قال إسمه أحمد مع أن lehû ibrahîm” kavlinin i'râbî münfekk olur. الأشهر فى أسمائه محمد و القاعدة فى التعبير فى مدح الشيء أو البشارة به أن يعبر عنه بأشهر أسمائه لا بالخفى منها. Süheylî⁴⁵⁴ “Kitâbü'l-aḥbâr ve'l-a'lâm” da⁴⁵⁵ niçün “ismû Ahmed” dedi Hazreti Peygamberin esmâ-i şerîfesinde eşher olan Muhammeddir. Kâ'ide budur ki bir şeyin medhinde yâḥûd bişâretinde ta'bîr olunmak lâzım gelse esmâsının eşhuriyle ta'bîr olunur aḥfâsıyla olunmaz. فأجاب عنه بوجهين. Pes Süheylî îrâd eyledüġi suâle iki vechle cevâb verdi. Birisi budur ki Ahmed ismi Hazrete maḥsûs olub Hazretten evvel bir kimsene Ahmed ismiyle tesmiye olunmamış idi. Emmâ Muhammed ve gayri esmâ böyle deġildir. الثانى أن أحمد مأخوذ ممن الفاعل لأنه من حمد يحمد فهو حامد و محمد مأخوذ من إسم المفعول لأنه من حمد يحمد فهو محمود و محمد مأخوذ عن Vech-i sâni budur ki “Ahmed” fâ'ilden me'ḥûzdür. Zîrâ “hamide yahmüdü fehüve hâmid” (من حمد يحمد فهو حامد) sîġasından me'ḥûzdür. “Muhammed” ise mef'ûlden me'ḥûzdür. [39b] Zîrâ “hamide yahmüdü(hu)⁴⁵⁷ fehüve mahmûd” (حمد يحمد فهو محمود) mâddesinden me'ḥûzdür. Feemmâ “Muhammed” “Ahmed”den müteaḥḥirdir “hamede”ne (حمد) cezâen. Süheylînin kelâmı temâm oldu. و أجاب بعضهم بأن محمدا هو إسمه فى ثانى أزمنة وجوده حين سمي و. لأن الله تعالى سماه به. “Muhammed” sâniyi ezmine-i vücudunda ismidir. Tesmiye olunduġi hînde. Ve “Ahmed” ise ism-i şer'iyyesidir. Ol ise vucûdda mütekaddimidir. Zîrâ Allâh Te'âlâ onunla tesmiye etdi. و قد ألفت رسالة سميتها بزهرة الحروف Bundan evvel Ahmed isminde bir risâle-i latîfe te'lîf edüb “Zehratü'l-hurûf ve bârikati's-sirri'l-mevsûf” ile tesmiye eyledim.⁴⁵⁸ Ânda (onda) ziyâde akvâl-i basît olunmuşdur. Tafsîl murâd eyleyen ana (ona) mürâca'at eylesün. و أما محمد فأخبر الله تعالى أنه. Emmâ “Muhammed” Allâh Te'âlâ ḥaber verdi ki bir ferzend⁴⁵⁹

⁴⁵⁴ Tam adı Ebû'l-Kâsım Abdurrahmân b. Abdillâh b. Ahmed el-Has'amî es-Süheylî el-Mâlekî'dir (ö. 581/1185). *er-Ravzü'l-ünûf* adlı eseriyle bilinir. 508'de (1114) Endülüs'ün güneyindeki Mâleka'ya (Malaga) baġlı Süheyl adlı yerde doğdu. Ashaptan Ebû Ruveyha el-Has'amî'nin soyundandır. Ataları Suriye veya Filistin'den Endülüs'e göç ederek Süheyl'e yerleşmiştir. Önemli birçok hocalardan ders alan Süheylî özellikle Ebû Bekir İbnü'l-Arabî'den özellikle hadis, tefsir ve usûl alanında çok faydalandı. Muhyiddin İbnü'l-Arabî ve er-Ravzü'l-ünûf'ü birlikte tashih ettikleri İbn Dihye el-Kelbî, Süheylî'nin meşhur öğrencilerindedir. Detaylı bilgi için bk. Mustafa Sabri Küçükaşçı, “Süheylî, Abdurrahman b. Abdullah”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/30-32.

⁴⁵⁵ Araştırmalarımız neticesinde Süheylî'ye ait “Kitâbü'l-aḥbâr ve'l-a'lâm” isminde bir esere ulaşamadık. Muhtemelen eser günümüze ulaşmamıştır. Ancak Ahmed b. Zeynelabidin'in bu eserden bahsediyor olması Süheylî'ye ait “Kitâbü'l-aḥbâr ve'l-a'lâm” adında bir eserin olduğunu göstermesi açısından oldukça mühimdir.

⁴⁵⁶ İbn Arafe, *Tefsîru İbn 'Arafe*, thk. Celâl es-Suyûtî, 4/223.

⁴⁵⁷ “Hû” zamiri fazlalık olarak yanlışlıkla eklenmiş.

⁴⁵⁸ Ahmed b. Zeynelabidin'in burada telif ettiġi eserlerden birinden bahsediyor olması onun yaptıġı çalışmalarından birini daha öğrenmemize imkân sağlamaktadır.

⁴⁵⁹ (فرزند) i. (Fars. ferzend) Oġul, erkek çocuk. Detaylı bilgi için bk. *Kubbealtı Lügati*, “Ferzend” (Erişim 3 Temmuz 2021).

و عن أنس بن مالك رضي الله عنه أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال يوقف عبدان بين يدي الله تعالى فيؤمر بهما إلى الجنة فيقولان ربنا لم استأهلنا الجنة و لم نعمل [40b] عملا. يجازينا الجنة فيقول الله تعالى أدخلنا الجنة فإني آليت على نفسي أن لا يدخل النار ممن إسمه أحمد و محمد⁴⁶⁴.

Enes b. Mâlikden radiyallâhu 'anhü mervîdir. Rasûl sallallâhu 'aleyhi ve sellem buyurmuş ki rûz-i cezâda⁴⁶⁵ iki kimseneyi Rabbü'l-İzzet Celle ve şânuhû huzuruna getüreler. Allâh Te'âlâ onları cennete idhâl olunmak emr eyleye. Pes ol kimseneler diyeler ki ey bizüm rabbimiz cennete istihkâkımız nedendir. Bir 'amelimiz yokdur ki cennet ile cezâ olunavuz diyeler. Pes Hakk Celle ve 'Alâ onlara hitâb buyurub cennete girin zîrâ kendi nefsime ilzâm eyledim ismi Ahmed ve Muhammed olanları cehenneme idhâl eylemeyem. و روي أنه صلى الله عليه وسلم قال قال الله و عزتي و Hazreti Peygamberden sallallâhu 'aleyhi ve sellem rivâyet olundu. Buyurdi ki Hakk Sübhânehû ve Te'âlâ 'izzetim ve celâlim hakkıçün senin ismin ile müsemmâ olan kimseneyi herkez nâr-ı cehennemde 'azâb eylemeyem buyurdi. و عن علي ابن أبي طالب رضي الله عنه قال ما من مائدة وضعت فحضر عليها مناسمه محمد أو أحمد إلا قدس الله ذلك المنزل كل يوم مرتين. Ali b. Ebî Tâlibden mervîdir. Buyurdi ki mâdâm ki bir mâide ya'nî ta'am sofrası vaz' oluna ve ol mâide üzerine Ahmed ismiyle yâhûd Muhammed ismiyle müsemmâ kimsene hâzır ola Allâh Te'âlâ elbette ol menzili günde iki kere takdîs ve tathîr eder. Ebû Mansûr ve Deylemî bu hadîsi rivâyet eylediler. و دل كلام عيسى عليه السلام على أن دينه التصديق بكتب الله تعالى و إني رسول الله إليكم مصدقا لما بين يدي Hazreti 'Îsâ 'aleyhi's-selâmın kelâmı ki Hazreti 'Îsânın dîni Allâh Te'âlânın cemî'an kütübüne ve enbiyâsına tasdîkdir. Mukaddem olsun muaḥḥar olsun. [41a] Meselâ mukaddem olanlar Hazreti Mûsâ gibi ve ondan evvel ba's olunan enbiyâ gibi 'aleyhimü's-selâm. Ve muaḥḥar olan Sutân-ı kevneyyn Peygamberimiz Hazreti Muhammed sallallâhu 'aleyhi ve sellem gibi. Ve Hâlid b. Sinân⁴⁷⁰ 'aleyhi's-selâm gibi. وقرأ ابن كثير و نافع. و أبو

⁴⁶⁴ Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr el-Kastallânî, *el-Mevâhibü'l-ledünniyye bi'l-minahi'l-Muhammediyye* (Kahire: el-Mektebetü'l-Tevfîkiyye, t.y.), 2/376.

⁴⁶⁵ (روز) i. (Fars. rûz) Gün, gündüz. Rûz-ı cezâ (hesap, kıyam, kıyâmet, maḥşer): Kıyâmetten sonra insanların hesâba çekileceği gün. Detaylı bilgi için bk. *Kubbealtı Lügati*, "Ruz" (Erişim 3 Temmuz 2021).

⁴⁶⁶ Nureddin Ali b. Sultan Muhammed el-Kârî el-Herevî, *Cem'ul-vesâil fî şerhi's-Şemâil* (Mısır: el-Matba'atü's-Şerefiyye, 1317), 2/182.

⁴⁶⁷ Herevî, *Cem'ul-vesâil fî şerhi's-Şemâil*, 2/182.

⁴⁶⁸ Ayette olmayan إلى harfi ceri yanlışlıkla fazla yazılmış.

⁴⁶⁹ es-Saff 61/6.

⁴⁷⁰ Tam adı Hâlid b. Sinân b. Gays el-Absî'dir (IV. veya VI. yüzyıl). Câhiliye döneminde yaşamış sâlih bir kişidir. Gatafân kabilesinin büyük kollarından birini teşkil eden ve cengâverlikleriyle meşhur olan Benî Abs kabilesine mensup olduğu nakledilir. Yaşadığı dönem kesin olarak bilinmemektedir. Bazı rivayetlerde milâttan önce, bazılarında milâdî IV. yüzyılda veya Kısra Enûşirvân döneminde (531-579) yaşadığı söylenmektedir. Kızının veya oğlunun Hz. Peygamber'le görüştüğüne dair rivayetleri dikkate alarak onun Resûl-i Ekrem'in doğumundan kısa bir süre önce yaşadığını söylemek mümkündür. Hâlid b. Sinân hakkında onun Peygamber olduğu ve bazı mucizeler gösterdiği veya sâlih bir kişi olduğuna dair

Ebû عمرو ve Easım fı roaıe Abı bkr bftç alaa fı bcdı vı qra İbn amr vı çmze vı ksaıı fı roaıe çfıv bskona. Bekr rivâyetinde İbn-i Kesîr ve Nâfi` ve Ebû `Amr ve `Asım “min ba`di’smuhû Ahmed” (من بعدى) de yâ’nın fethasıyla okudular. Ve Ebû Hafs rivâyetinde İbn-i `Âmir ve Hamza ve el-Kisâi yâ’nın sükûnuyla okudular. Ya`nî “min ba`di” (من بعدى) kırâat etdiler. ⁴⁷¹ فلما جاءهم أي عيسى Vaktâki Hazreti ⁴⁷² بأي المعجزات الظاهرة قالوا هذا ⁴⁷³ إشارة إلى ما جاء به أو إليه هو على سبيل المبالغة. `Îsâ Benî İsrâîle mu`cizât-ı zâhire ile geldi. Eyitdiler Hazreti `Îsânın getürdüğü yâhûd Hazreti `Îsâya gelan vahy ve mu`cizât-ı zâhire mübâlağa tariki üzeredir diye `inâdlarında oldular. ve yüide qraat. و يؤيده قراءت. “hâzâ” işâreti mübâlağa tarîkiyle Hazreti `Îsâya oldığını “hâzâ sâhir” kırâat eden müeyyidedir. ⁴⁷⁴ أي ظاهر بين أي لا يحتاج إلى إقامة الدليل. Ya`nî Benî İsrâil Hazreti `Îsâdan gördükleri mu`cizât-ı zâhireyi tasdik eylemeyüb mübâlağa tarîki ile sihr-i mübîndir ya`nî sihr olduğu zâhir-i beyyindir. Delîl ikâmetine ihtiyâc yokdur dediler. و يحتمل في الآية معنى آخر أشار إليه. Ve âyet-i şerîfede ma`nâyı âhir ihtimâli vardır. Ba`zılar ol ma`nâya işâret eyledi. Budur ki temsil-i temâm olmuş ola “ismuhû Ahmed” kavli `inde. Ondan sonra “Ahmed”in zikrine hürûc eyledi. **[41b]** Vaktâki “Ahmed”i zikr eylemeğe tarîk oldu ise pes mü`minlere hitâb edüb dedi ki ⁴⁷⁵ فلما جاءهم بالبينات أي جاءهم هؤلاء الكفار. ⁴⁷⁶ قالوا هذا سحر مبين bu mübîndi-sihr ⁴⁷⁷ و من أظلم ممن تعجب و تقرير أي لا أحد أظلم ممن ⁴⁷⁸ . te`accüb ve takrîrdir. Ya`nî Allâh Te`âlâya kizb iftirâ edenden azlam bir kimsene yokdur. Ya`nî `acibdir Allâh Te`âlâya kizb iftirâ edenden azlam kimsene var mıdır. Asla ondan azlam kimsene olmaz demekdir. İftirâ-i kizb “hâzâ sihrun ev sâhirun” dedikleridir. Ya`nî Hazreti `Îsâdan gördükleri mu`cizât-ı zâhireye sihrdir yâhûd kendüye sâhirdir dedikleridir. Ve daği bunun emsâli bigayr-i delîl ihtilâk ve iftirâ etdikleridir. أي هو أظلم من و أن لم يتعرض ظاهر الكلام. Ya`nî Allâh Te`âlâya kizb iftirâ eden cem`i`i zâlimlerin azlamıdır.

birtakım rivâyetler vardır. Bu rivayetleri sened ve metin açısından değerlendiren âlimler ise Hâlid b. Sinân`ın Câhiliye devrinde yaşamış Kus b. Sâide, Ümeyye b. Ebû`s-Salt, Varaka b. Nevfel gibi tevhid inancına bağlı (Hanîf) sâlih bir kişi olabileceği görüşünü benimsemişlerdir. Detaylı bilgi için bk. Ahmet Önkâl, “Hâlid b. Sinân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/288.

⁴⁷¹ es-Saff 61/6.

⁴⁷² es-Saff 61/6.

⁴⁷³ es-Saff 61/6.

⁴⁷⁴ es-Saff 61/6.

⁴⁷⁵ es-Saff 61/6.

⁴⁷⁶ es-Saff 61/6.

⁴⁷⁷ es-Saff 61/7.

⁴⁷⁸ es-Saff 61/7.

Eğerci nefy-i müsâvâya zâhir-i kelâm te'arruz etmedi ise ya'nî cemî'i zâlimden azlamdır demek ya zulmde müsâvâ var mıdır demek geldi ise nefyine zâhir-i kelâm te'arruz etmedi. و هو يدعى⁴⁷⁹. و قرأ الجمهور على البناء للمفعول. Talha b. Musarrîf⁴⁸¹ "yedde'î" kırâat eyledi ki "yedde'î ile'l-İslâm" demek İslâma intimâ ve intisâb eder demekdir. Ol İslâm dîn-i hakkıdır. Se'âdet-i dâreyne îsâl eder. و على قراءة يدعي قال بعضهم المعنى إنما. [42a] "yedde'î" kırâat eden üzere ba'zılar dedi ki ol enbiyâ 'aleyhimü's-selâma işâretidir ancak. Küffârdan hikâyet olunduğuşün ki "hâzâ sihrun mübîn" deyüb ondan sonra 'akl ânı (onu) kabûl etmez dediler. أي و هل أظلم من هذا الذي يزعم أنه بنبي و يدعي إلى الإسلام و هو مع ذلك مقتر على ربه⁴⁸². Ya'nî bundan azlam kimsene var mıdır ki nebî olduğun za'm edüb İslâma intisâb eder me'a zâlike Rabbisine iftirâ edicidir. {قال التلمساني في شرح المعالم الدينية أجمعوا على تكفير من كذب الله و اختلفوا فيمن كذب على الله إنتها. Tilmisânî Me'âlim-i Dîniyye Şerhinde dedi ki Allâh Te'âlâyı tekzîb edenin tekfirinde icmâ' ve ittîfâk etdiler. Ve lâkin Allâh Te'âlâ üzerine kizb edende ihtilâf etdiler. Tilmisânînin kavli temâm oldu. Emmâ şol kimsene kizb-i istihlâl edüb kizb eylese ol kâfirdir bi'l-icmâ'. Eğerci Allâh üzerine gayr-i müstehil kizb etdi ise de. فإن خالف. Eğer bir kişi icmâ'i kat'îye muhâlefet eylese فإن قلت. Emmâ icmâ'i kat'î olmasa tekfirinde iki kavlı vardır. Ba'zı usûliyyîn böyle nakl etdi. Allâh Te'âlânın كيف يلاقي قوله و من أظلم ممن افتري⁴⁸⁴ قوله و من أظلم ممن منع مساجد الله أن يذكر فيها اسمه⁴⁸⁵. "ve men azlemu mimmen mene'a mesâcidallâh" kavline bunca mulâkî olur diye suâl eylesen قلنا الجمع بين فا لنفي بأداة. Deriz ki iki âyetin mâ beynini cem' etmek mütesâvîlik neticesi verir. الإستفهام راجع لكونه لا أظلم منه. بخلاف قوله و من أصدق من الله حديثا⁴⁸⁶. Ol değıldir ki ol "azlamu'n-nâs" ola. أنه هو أظلم الناس.

⁴⁷⁹ es-Saff 61/7.

⁴⁸⁰ es-Saff 61/7.

⁴⁸¹ Talha b. Musarrîf tabîndendir. Tanınmış bir hadîs ve kırâat âlimidir. Ebû Muhammed ve Ebû Abdullah künyeleri vardır. Doğum târihi bilinmemektedir. 112 (m. 730) senesinde vefât etmiştir. Zamanında, Kûfe'nin en büyük kırâat âlimi idi. Kendisine "Seyyid-ül-kurrâ" denirdi. Vera'sı (şüphelilerden sakınması) çok idi. Hadîs ilminde sika bir âlimdir. Enes bin Mâlik, Abdullah bin Ubey, Hayseme bin Abdurrahmân, Zeyd bin Vehb, Sa'îd bin Cübeyr, Sa'îd bin Abdurrahmân, Mücâhid gibi büyük zâtlardan hadîs-i şerîf rivâyet etmiştir. Kendisinden de, Ebû İshâk Sebîî, İsmail bin Ebî Hâlid, Zebîd bin Haris, A'meş ve daha başka âlimler hadîs-i şerîf rivâyet etmişlerdir. Detaylı bilgi için bk. ESB, "Talha Bin Musarrîf".

⁴⁸² İbn Atiyye, *el-Muharrerü'l-vecîz*, 5/303.

⁴⁸³ İbn Arafe, *Tefsîru İbn 'Arafe*, thk. Celâl es-Suyûtî, 4/225.

⁴⁸⁴ es-Saff 61/7.

⁴⁸⁵ el-Bakara 2/114.

⁴⁸⁶ en-Nisâ 4/87.

dâhîl olmaz illâ mâni` olmasını tevehhüm olunmak üzere dâhîl olur. لا فلا تقل أكرم السائل و لو فقيرا و لا .
 Sâile ikrâm eyle fakîr ise de ve sâile ikrâm eyleme kardeşin yâhûd sadîkin olursa da demezsin. و إنما تقول أكرم السائل و لو كان غنيا أو و لو كان عدوك. Ya'nî sâile ikrâm eyle eğer ğanî ise de yâhûd düşmanın dahî olursa dersin. و كراهة الكافرين لإتمام النور ليست مانعا .
 Zîrâ فلو أدخلت تهكما بهم . Küffârın itmâm-ı nûra kerâhetleri itmâm-ı nûra mâni'a deĝildir. من إتمام النور .
 فجعلها في صورة مانعة من إتمام [44b]. kelime-i "lev" küffârı tehekküm ve istihzâ için idhâl olundu. هو الذي أرسل رسوله بالهدى⁵⁰⁰. أي .
 Pes "lev" kelimesini itmâm-ı nûrdan sûret-i mâni'a kıldı. و بالإجماع المراد بالرسول .
 "hüve" zamîri Kur'ân'a râci' ola yâhûd mu'cize murâd ola. Ve bi'l-icmâ' bu mehalde rasûlden murâd Peygamberimiz Hazreti Muhammeddir sallallâhu `aleyhi ve sellem. أي الملة الحنيفية.⁵⁰¹ Ya'nî hakka mâyil millet demektir. Bu takdîrce izâfet-i beyâniyyedir. Ya'nî muzâfun ileyh muzâfın 'aynıdır. إذ .
 Ve dahî izâfet bi-ma'ne'l-lâm olmak sahîhdır. Zîrâ ol dîn-i hakdan gayri hakk yokdur. و يصح أن يكون الإضافة بمعنى اللام. لظهوره على الدين كله⁵⁰³. أي يعليه على جميع الأديان المخالفة له. Dîn Allâh katında İslâm'dır dedi. Ya'nî dîn-i hakkı cümle muhâlif olan dinlerin üzerine `âlî eder. و حتى لا يوجد دين إلا و الإسلام أظهر و .
 Ta bir mertebe gâlib ve `âlî oldu ki herkez edyândan bir dîn bulunsa elbette dîn-i İslâm onun üzerine zâhir ve `âlî olduğu mukarrer ve muhakkakdır. Bu ma'nâ olmuştur. Ve'l-ân mevcûddur. و هذا لا يكون إلا عند .
 Bir mevzi' kalmaya cümle halk dîn-i İslâm'da ola. Bu dediğimiz ancak Hazreti 'İsâ `aleyhi's-selâmın nüzûl eylediği zamânda olur. Mücâhid ve Ebû Hureyre dediler ki lafz-ı küll 'umûma sâlihdir. و لو كره المشركون⁵⁰⁵.
 "kerihe"nin mef'ûli mahzûfdur. Takdîr-i kelâm "ve lev kerihe'l-müşrikûn zâlike" demektir. [45a].
 Ondan sonra Allâh Te'âlâ mü'minleri ve muvahhidleri kendi yolunda müşrikîn üzerine gazâ ve cihâd eylemeğe terĝîb ve tahrîz edüb gazâ ve cihâd dünyâda ve âhîretde fâidelü ticâret olmaĝın mü'min ve muvahhid olan kullarını terĝîb edüb kandırdı. و .
 Gazâ ve cihâd bir ticâretdir ki kişi kendi nefsinin ve mâlını Allâh Te'âlâ yolunda verüb bahâsı mukâbelesinde cennet-i huld ya'nî fâni

⁴⁹⁹ İbn Arafе, *Tefsîru İbn 'Arafе*, thk. Celâl es-Suyûtî, 4/226.

⁵⁰⁰ es-Saff 61/9.

⁵⁰¹ es-Saff 61/9.

⁵⁰² Âl-i İmrân 3/19.

⁵⁰³ es-Saff 61/9.

⁵⁰⁴ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/526.

⁵⁰⁵ es-Saff 61/9.

olmaz cennet ve makâm-ı 'âlî-yi kâmil alur. Bundan fâideli ticâret olmaz. Nite ki Hakk Te'âlâ buyurdi. ⁵⁰⁶ يا أيها الذين آمنوا هل أدلكم على تجارة 506 .

وذلك أنه قال يا رسول الله لو أذنت لي فطلقت خولة و ترهبت و حرمت . Mücâhid radiyallâhû 'anhü bu âyet-i şerîfe 'Osmân b. Mat ûn ' hakkında nâzil oldu dedi. Bu âyet-i kerîmenin sebab-i nuzûli budur ki bir gün zikr olunan 'Osmân b. Mat ûn radiyallâhû 'anhü Hazreti Peygambere eyitdi. Yâ Rasûlullâh eğer bana izin verir isen taht-ı bana hamde olan Havle nâm-ı hâtûnuma talâk verüb ve ruhbânlık eyleyem. Ve lahm kısmını kendüme harâm edem. Ve herkez gece ile uyumayub ve gündüz ebeden iftâr etmeyem dedi. فقال صلى الله عليه و سلم إن من سنتي النكاح و لا رهبانية في الإسلام إنما رهبانية أمتي الجهاد في سبيل الله و خصايص أمتي الصوم و لا تحرموا طبيبات ما أحل الله لكم و من سنتي أنام و أقوم و أفطر و أصوم و من رغب عن سنتي فليس مني. Pes 'Osmân bunun gibi kelâm edicik Hazreti Rasûl sallallâhu 'aleyhi ve sellem 'Osmânın kelâmına tertîb üzere cevâb buyurub eyitdi sünnetimden nikâh eylemek. [45b] Ve İslâmda ruhbâniyyet yokdur ya'nî terk-i zevâc. Ümmetimin ruhbâniyyeti fî sebîlillâh cihâd eylemekdir ancak. Ve ümmetimin hasâyisi savmdır. Ve Hakk Te'âlâ size helâl eyledüğü tayyibâtı kendinize harâm eylemeniz. Ve daği sünnetimden uyurum ve kalkarım ve iftâr ederim ve orûc tutarım. Ve her kim sünnetimden i'râz eyleye ya'nî sünnetim ile 'âmil olmaya ol benden değildir. فقال عثمان

لوددت يا نبي الله أي التجارات أحب إلى الله فأتجر فيها فنزلت⁵⁰⁸. Pes 'Osmân eyitdi Allâh Te'âlâ hakkıçün yâ Nebiyyallâh murâdım budur ki Allâh Te'âlâyâ kangı ticâret sevgülüdür bilem. Ol ticâreti ederdim dedi. Ol esnâda bu âyet-i şerîfe nâzil oldu. قلت و أورده مورد الإستفهام حتى يتم في النفس إلى ذلك مستظهر . Mevrid-i istifhâm îrâd eyledi. Ya'nî harf-i istifhâm ile "hel edüllüküm" dedi. Tâ ki nüfûsda karâr ve temâm olub müstazharun 'anhü olan ma'nâyâ nefste temâm buluna ve simâ'ına şevk hâsıl ola. إلى آخره. ⁵⁰⁹ و قدم الوصف بقوله تتجكم 509 .

و قرأ الجمهور تتجكم مخففة و قرأ ابن عامر و الحسن و الأعرج و ابن إسحاق تتجكم بفتح النون و تشديد . Kulûbün şevki ve mehabbeti ol ticâret-i râbihaya ziyâde olmak için .

من عذاب أليم⁵¹⁰. أي قوي الإيلام. Ya'nî bu dört meşâyih tef'îl bâbında okudular. Ya'nî elem vermekde kavîdir. Ma'nâsı budur ki sizi bir ticârete delâlet edeyin mi ki 'azâb-ı elîmden sizi kurtara. لفظه لفظ الخير و معناه الأمر. ⁵¹¹ "tü'minûne" توؤمنون بالله و رسوله 511 .

⁵⁰⁶ es-Saff 61/10.

⁵⁰⁷ Yapmış olduğumuz kaynak taramalarının tamamında bu ifade *مقاتل* şeklinde. Muhtemelen Ahmed b. Zeynelabidin yanlışlıkla *مقاتل* yerine *مجاهد* demiştir.

⁵⁰⁸ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, thk. Ahmed el-Berduni-İbrahim el- İtfiyiş (Kahire: Dâru'l-Kütübü'l-Mısriyye, 1384/1964), 18/87.

⁵⁰⁹ es-Saff 61/10.

⁵¹⁰ es-Saff 61/10.

⁵¹¹ es-Saff 61/11.

.⁵²⁰ Üçüncüsü ashâb-ı bâtil ile cihâd eylemektir. “ve câhidû fi’llâhi” kavli-i şerîfi delîli ile. Allâh Te’âlânın bu kavli daği delîlidir. Ya’nî ashâb-ı bâtil ile mücâdele ediniz delîl-i hasen ile hüccet ile. Dördüncü nev’ nefis ile cihâd eylemektir. Bu âyet-i şerîfe delîli ile. ⁵²¹يعني بالحجة. و معنى الآية جاهدوا بالتوبة. لِقوله تعالى الذين جاهدوا فينا لنهدينهم سبيلنا⁵²².

Şunlar ki tevbe ile cihâd etdiler elbette ihlâs yollarını onlara hidâyet ve delâlet ederüz. و قيل معناه. [47a] Daği denildi ki “vellezîne câhedû finâ lenehdiyennehüm sübülenâ” kavlinin ma’nâsı şunlar ki nefislerini bizüm hizmetimizde isbât etdiler. Biz onlar ünsümüz ve kurbimiz lezzeti ve halâveti ile ikrâm ederüz. و قيل لبعض المتقدمين ألا .

Ba’zı تخرج إلى الجهاد فقال لا فقيل له و لم فقال إن نفسي رباطي و ديني غنيمتي و الشيطان عدوي و أنا في جهاد نفسي. mütekaddimîne cihâda sen çıkmaz mısın denildi. Cevâb verüb çıkmazım dedi. Niçün çıkmazım dersin denildikde dedi ki benim nefsim cenk edecek hasârımdır. Ve dînim ganîmetimdir. Ve şeytân düşmanımdır. Ve ben nefsimin cenk u cidâl ve cihâdındayım. و قال بعض العارفين في قوله تعالى يعني جاهدوا .

Ba’zı ‘ârîfîn bu âyet-i şerîfenin ma’nâsında dedi. Ya’nî nefsiniz ile mücâhede edin. Hevâsına tâbi’ olmayub diledüğün etmemek ile. Tâkim sıddıklar menâziline erişesiz demektir. فإن لم تستطيع فادفعوا بها عن .

Eğer nefsinizin hevâsında mücâhede etmeğe tâkat ve iktidârınız olmaz ise zevât-ı muhâribden nefsinizi def’ edin. و الخامس جهاد مع القلب. Cihâdın beşinci nev’i kalb ile cihâd eylemektir. و قال ذو النون المصري من إجتهد في الله من و هو جهاد الأوليا. Ve daği Zünnûn Mısırî rahimehullâh dedi ki bir kişi ictihâd-i fi’llâh ede cihâdında Allâh Te’âlâdan gayriye iltifât eylemeye. Ya’nî murâdı ganîmet olmaya ve riyâ olmaya. Ol kişi Allâha vâsıl edici tarîk-i müstekîmi Allâhdan bulur. Ya’nî Hakk Celle ve ‘Alâ kendi kurbine erişdirmeğe yol verir. و عن بعض القوم الجهاد فطم النفس عن الشهادة و

Ba’zı kavmden [47b] نزع القلب عن الأمانى و الشبهات و خلو الشر عن النظر إلى الخلق و الرجوع بالكلية إلى الحق. Cihâd dört hâlden ‘ibâretidir. Birisi nefsi matlûbundan ve ârzûsundan kesmektir tıfl-i sağır südden kesildüğü gibi. İkincisi kalbi ârzûsundan ve şübhelü nesneden nez’ edüb ayırmaktır. Üçüncüsü sırrını halka nazar etmekden hâlî kılmaktır. Dördüncü ‘alâyık-ı halkı terk edüb bi’l-külliyeye Hakka rucû’ ve meyl etmektir. و هذه أعلا الدرجات في المجاهدين. Bu zikr olunan dört ahvâl mücâhedâtın a’lâ derecâtıdır. و أول بذلك قوله تعالى و كلمة الله هي العليا⁵²⁴.

⁵²⁰ el-Hacc 22/78.

⁵²¹ en-Nahl 16/125.

⁵²² el-Ankebût 29/69.

⁵²³ Âl-i İmrân 3/167.

⁵²⁴ et-Tevbe 3/40.

لأن عدو النفس kelimetü'llâhi hiye'l-'ulyâ" kavki şerîfi a'lâ-yı derecât-i mücâhedât ile te'vîl olundu. الشهوة. و عدو الروح المنية. و عدو العقل الحيرة. و عدو المعرفة الفتنة. و عدو القلب الغفلة. و عدو السر الإلتغاث إلى غير Zîrâ insânın altı düşmanı vardır. Dâimâ mufârakat eylemez cümleden birisi budur ki nefsin düşmanı ârzûdur. Her kim nefsinin hevâsına tâbi' olup diledüğün eyleye kendüyi varta-i⁵²⁵ helâke birağur. Ve rûhun düşmanı mevtdir. Mevt ile rûh cem' olmaz. Ve 'aklın düşmanı hîretidir. Zîrâ Hakk Celle ve 'Alânın rızâsına muhâlif 'amel ederse nedâmet çıkar. Nedâmet ise 'aklın 'adûsidir. Ve ma'rifetin düşmanı fitnedir. Ve kalbin düşmanı gafletidir. Ve sırrın düşmanı Allâh Te'âlâdan gayriye iltifât eylemektir. Ve bu düşmanların her biri ile mücâhede olunur. و فجهاد النفس للتائبين. و جهاد القلب للزاهدين. و جهاد العقل للمحبين. و جهاد المعرفة للعارفين. و جهاد السر للصديقين. و جهاد الروح للغزاة و Pes imdi bu zikr olunan mücâhedâtın ashâbı bunlardır. Nefsin cihâdı tâibler içündür. Ve kalbin cihâdı zâhidler içündür. Ve 'aklın cihâdı muhibbler içündür. Ve ma'rifetin cihâdı 'ârifler içündür. [48a] Ve sırrın cihâdı siddîklar içündür. Ve rûhun cihâdı fî sebîlillâh mücâhidler içündür. Ve bunların her birisinin hâli zikr olunur. و Pes imdi فالتائب مقتول بسيف الرغبة مطروح على باب التواضع. و الزاهد مقتول بسيف الإنتباه و مطروح و المحب مقتول و الصديق مقتول بسيف المراقبة مطروح على باب المشافهة. و الصادق مقتول بسيف التعظيم مطروح على باب المنة. و المقتول Ve zâhid olan seyf-i intibâh ile maktûldür. Ve bâb-ı rızâda matrûhdur. Ve bâb-ı minnetde maktûl ve bâb-ı minnetde Ve muhibbun lillâh olan seyf-i ta'zîm ile maktûl ve bâb-ı minnetde maktûl ve bâb-ı müşâfehede matrûhdur. و الجهاد في الله حق جهاده. Ve daği "cihâd fi'llâhi" ya'nî "kemâ hüve hakkuhû" tarîki hakkda bezl-i⁵²⁶ makdûr ile cihâd eylemek. و رفض المباهاة. Bundan gayrı on iki ahvâl daği vardır. Cihâd fi'llâh 'alâyık-ı dünyeviyyeden inkîtâ' ile olur. Ve terk-i iftihârdır. و مجانية الريا. İkincisi riyâdan mücânebet eylemektir. Ya'nî 'amelini halka göstermek için olmaya. و صحة النية. Üçüncü sıhhat-i niyyetdir. و طلب الثواب من الحق دون الخلق. Dördüncü sevâbı Hakkdan recâ edüb taleb eyleye halkdan etmeye. Ya'nî recâ ve talebi Allâhdan ola mağlûkdan olmaya. و الصلاة في الدين. Beşinci dînde salâbetdir kâim ve sâbit olmaktır. و الصيانة في النفس. Altıncı nefsini Allâh Te'âlâ rızâsına muhâlif ahvâlden hıfz ve sıyânetdir. و الصفاء في القلب. Yedinci kalbde safâ olmaktır. Ya'nî kudûrât-ı nefsanîyyeden kalb sâfi ola. و التوبة من الذنوب. Sekizinci zünûbdan tevbe-i hâlisa ve istiğfârdır. و Dokuzuncu Bârî Te'âlâ Hazretine iktisâddır. Ya'nî maksûd ve matlûbu rızâu'llâh olmaktır. و الثقة بوعده. Onuncu Allâh Te'âlânın va'dine i'timâd edüb tasdîk eylemektir. [48b] و

⁵²⁵ Ar. 1. Uçurum, kuyu gibi derin yer, çukur. 2.Sıkıntılı ve tehlikeli bir duruma düşmek. bk. Ebü'l-Feyz Muhammed b. Muhammed b. Abdirezzâk el-Hüseynî ez-Zebîdî, "verta", *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*, thk. Heyet (Kuveyt: Dâru'l-Hidâye, 2008), 20/165.

⁵²⁶ Ar. Cömertlikle vermek, nefsin hoşuna giden şeyden vermek demektir. bk. ez-Zebîdî, "bezl" 28/71.

On ikinci On birinci umûrda Allâh Te'âlâya tevekkül etmektedir. ⁵²⁷ {و ترك الميل إلى ما سواه}. On ikinci Allâh Te'âlâdan gayriye meyl ve mehabbet ve iltifâtı terk eylemektedir. Kemâl-i ictihâd ile cihâd eylemek murâd eden kişi bu zikr olunan evsâf ile muttasıf olmak gerekir. "cihâdun fi'llâhi hakka cihâdihî" budur. ومعنى المجاهدة في سبيل الله بالمال و النفس أن يبذ لهما لله من حيث الله لتكون كلمة الله هي العليا. Mâl ile ve nefis ile fî sebîlillâh mücâhedenin ma'nâsı mâlını ve nefsinin Allâh Te'âlânın rızâsı olduğu yerde bezl eylemektedir. Kelimetü'llâhi 'ulyâ olsun için. فلا يبخل بأمواله قلت أو كثرت و لا بنفسه تعاضمت . Eğer mâli kalîl olsun eğer kesîr olsun. Ve nefsinin daği buğl eylemeye gerek 'azîm gerek hakîr olsun. قال الله تعالى مثل الذين ينفقون أموالهم في سبيل الله كمثل حبة . Allâh Te'âlâ Kitâb-ı Kerîminde Allâh Te'âlâ Kitâb-ı Kerîminde Anıttı سبع سنابل في كل سنبله مائة حبة و الله يضاعف لمن يشاء و الله واسع عليم ⁵²⁸. Şunlar ki mâllarını fî sebîlillâh infâk etdiler. Onların meseli ekilen habbe misli gibidir ki her bir habbeden yedi sünbüle biter ve her bir sünbülede yüz habbe biter. Ve diledüğünü Allâh Te'âlâ iz'âf-ı muzâ'af eder. Ol Kâdir için Kerîm-i Mûte'âl Zü'l-'Azameti ve'l-Celâl Allâhın hâzîne-i kereminin vüs'atine nihâyet yokdur. Her eşyâya 'ilmi muhîtdir. {قال ابن عمر لما نزلت مثل الذين ينفقون قال رسول الله صلى الله عليه و سلم رب زد أمتي . قال رسول الله صلى الله عليه و سلم رب زد أمتي. قال رسول الله صلى الله عليه و سلم رب زد أمتي..} Peygamber sallallâhu 'aleyhi ve sellem فنزلت من ذا الذي يقرض الله قرضا حسنا فيضاعفه له أضعافا كثيرة ⁵²⁹. yâ Rabbî ümmetime daği ziyâde eyle diye du'â eyledi. "men ze'llezî yukridullâhe ilâ âhîrihî" nâzil oldu. Pes Peygamber 'aleyhi's-selâm yâ Rabbî ümmetime daği ziyâde eyle dedi. [49a] Ya'nî bir mü'min hâlisani li-vechillâh sadaka eylese ol kişi Allâha karz-ı hasen vermiş olur. Pes Hakk Celle ve 'Alâ ol karz-ı hasen mukâbelesinde ez'âf-ı kesîra ile ecri cezîl ve sevâb-ı cemîl verir. ⁵³⁰. Pes bu âyet-i şerîfe nâzil oldu. Ya'nî Allâh Te'âlânın rızâsı talebinde meşakkate sâbir olanlara Hakk Sübhânehü Te'âlâ hesâbsız ecr u vefâ eder. ⁵³¹. Bu hadîsi İbnü'l-Münzir ve İbn-i Hibbân sahîhaynda ve Beyhakî ⁵³² "Şu'ab" nâm-ı kitâbında ve gayriyeri daği rivâyet etdiler. Ve daği Hazreti peygamber buyurdi. Bir kimsene fî sebîlillâh bir nafaka infâk ede yâhûd bir sadaka vere yedi yüz

⁵²⁷ Muhammed b. İsa Aksarâî, *Kitâbu nihâyeti's-su'ali ve'l-emniyeti fi te'allümi a'mâli'l-furûsiyye fi umûri's-saltanati* (Suriye: Dâru Kinân, 2009),42-43.

⁵²⁸ el-Bakara 2/261.

⁵²⁹ el-Bakara 2/245.

⁵³⁰ ez-Zümer 39/10.

⁵³¹ Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Beyhakî, *el-Câmi'u li-şu'abi'l-îmân*, thk. Abdülalî Abdülhamîd Hâmid (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1423/2003), 5/25 (No. 3047).

⁵³² Ahmed b. Hüseyn el-Beyhakî'nin (ö. 458/1066) kâmil imanının oluşmasını sağlayan dinî davranışlar hakkındaki eseridir. Beyhakî diğer bazı eserlerinde bu kitabı için "el-Câmi'", "el-Câmi'u'l-musannef fî şu'abi'l-îmân" gibi isimlendirmeler de yapmıştır. Detaylı bilgi için bk. Bekir Topaloğlu, "Şuabü'l-îmân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/219-221.

⁵³³ Beyhakî, *el-Câmi'u li- şu'abi'l-îmân*, 6/128.

فمن كان من أهل الصلاة دعي من باب الصلاة و من كان من أهل الجهاد دعي من باب gel beri diye nidâ oluna. Ya'nî her kişiye من كان من أهل الصدقة دعي من باب الصدقة و من كان من أهل الصيام دعي من باب الريان. قال أبو بكر Ebû Bekr radiyallâhu 'anhü رضي الله عنه بأبي أنت و أمي فما على من يدعى من تلك الأبواب كلها من ضرورة. Peygambere eyitdi. Peder ve mâdırım sana fedâ olsun. Ol kapuların cümlesinden nidâ olunan kimseneye bir zarar var mıdır. Ya'nî ne zarar vardır. İstifhâm-ı inkâriyedir zarar yokdur ma'nâsınadır. Hazreti Ebû Bekr böyle diyecek. فقال رسول الله صلى الله عليه و سلم نعم و أرجوا أن تكون. Hazreti Peygamber Ebû Bekre eyitdi. Ne'am zarar yokdur. Ve umarım sen onlardan olasın. {و في رواية لأحمد صحبة من أنفق زوجا في سبيل الله أو قال زوجين من ماله دعتة خزنة الجنة يا مسلم هذا خير. Ahmedin rivâyet-i sahîhasında mezkûrdur. Şol kimsene fi sebîlillâh mâlından bir dürlü yâhûd iki dürlü şey-i infâk eylese cennet hâzinleri ana (ona) nidâ edüb ey Müslim bu hayr 'azîm hayrdır. Buna gel diye çağırılar. Hadîs-i şerîfde zikr olunan zevc yâhûd zevceyn 'ibâreti mâlından bir dürlü ya iki dürlü şey' demektir. Meselâ at bir dürlü ve yarâk bir dürlü ve nakid mâl ve zehîra ve bunun emsâli mühimmât-ı gazâdan bir dürlü ya iki dürlü nesne infâk eylese demektir. فقال أبو بكر رضي الله عنه هذا رجل لا عليه. Pes Hazreti Ebû Bekr Peygambere eyitdi. Bu bir kimsenedir ki bunun üzerine bir zarar yokdur. "lâ 'aleyhi" ma'nâsı "lâ be'se 'aleyhi" ve "lâ zarara 'aleyhi" demektir. Pes Hazreti Rasûlullâh eyitdi. Asla bana bir mâlın nef'i olmadı illâ Ebû Bekrin mâlı. Ânun (onun) malı bana nef' verdi diye buyurdi. قال فيكا Rivâyet olundu ki Hazreti Ebû Bekr ol mehalde ağladı ve eyitdi. Yâ Rasûlallâh bana daği Allâh Te'âlâ Hazretinin lütfu ve 'inâyeti senin vücûd-u şerîfin sebebi ile değil midir dedi. [50b] و في رواية لإبن عساكر من أنفق زوجين في سبيل الله دعتة خزنة كل باب من [50b] Ve daği İbn-i 'Asâkirden mervîdir. Bir kimsene fi sebîlillâh mâlından iki dürlü infâk eylese cennetin kapularından her bir kapunun hâzinleri ve deryânları ana (ona) nidâ edüb beri gel diye çağırılar. و أما فضل الجهاد قال الله تعالى و العاديات ضبحا فالموريات قدحا⁵⁴³ إلى آخر القسم. Emmâ cihâdın fazîletini Allâh Te'âlâ Kitâb-ı Kerîminde ve'l-'âdiyât" sûresinde kasemin âhîrine varınca beyân buyurdi. {روي عن علي رضي الله عنه و عن ابن مسعود أنها الإبل. Hazreti 'Aliden ve İbn-i Mes'ûddan radiyallâhu 'anhümâ rivâyet olundu. 'Adiyâtta murâd ibildir. Ya'nî develerdir dediler. و في رواية. Ve bir rivâyetde daği fi sebîlillâh sefere giden develerin

⁵⁴⁰ Müslim, "Zekât", 85.

⁵⁴¹ İbnü'n-Nehhâs, *Meşârî'u'l-eşvâk*, 134 (No. 352).

⁵⁴² Ebü'l-Kâsım İbn Asâkir Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh b. Abdillâh b. Hüseyin ed-Dımaşkî, *Târîhu Dımaşk*, thk. Amr b. Ğurame el-Umerî (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1415/1995), 30/100.

⁵⁴³ el-Âdiyât 100/1-2.

⁵⁴⁴ Ebü'l-Fidâ' İsmâîl b. Ömer b. Kesîr, *Tefsîrül-Kur'ânî'l-'azîm*, thk. Muhammed Hüseyin Şemseddîn (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419), 8/446.

و أعدوا لهم ما استطعتم من قوة و من رباط الخيل ترهبون به عدو الله و عدوكم⁵⁵⁴.
 Tengri Te'âlâ düşmanına ve sizin düşmanınıza kuvvetiniz yetduğı kadar ribât-ı haylden ve ta'vîf edecek yarâk ve silâh ve sâiri'l-âlât-i harbden hâzır ve müheyyâ edin. {وقد أقسم الله تعالى بخيل المجاهدين و ما بال المجاهدين و هم أهل الخطاب و أصحاب القسي و الخراب⁵⁵⁵}.
 Hâlbuki Allâh Te'âlâ mücâhid fi sebîlillâh olanların bindikleri atlarına kasem etmişdir. و Ulemâ قال أهل العلم أقسم الله بخيل المجاهدين. فما بال المجاهدين و هم أهل الخطاب و أصحاب القسي و الخراب⁵⁵⁵.
 dediler ki Allâh Te'âlâ mücâhidlerin atlarına kasem edicek mücâhidlerin ta'zîm olunmakda makâm ve mertebeleri nice olmak gerekdir. Hâlbuki onlar ehl-i hitâb ve ashâb-ı yetr u kemân ve hirâbdır. Onlara ta'zîm evlâ bi't-tarîkdir. {و روی البخاري بإسناده عن أبي هريرة رضي الله عنه قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم. Hazreti Rasûlullâh buyurdi ki Şol kişi ki Allâha ve Rasûlüne îmân getüre ve vakt-i nemâzi edâ eyleye ve Ramazân ayına sâim ola. أن يدخله الجنة.}. Tefazzül ve tekerrüm tarîki eyleme Allâh Te'âlânın üzerine vâcib olur. Ol kimseneyi cennete idhâl eylemek.
 Gerek ol kimsene fi sebîlillâh hicret edüb cihâda gitsün gerek doğduğı mekânda otursun Allâh Te'âlâ ânı (onu) cennete idhâl edüb ehl-i cennet eyler. قال يا رسول الله أفلا نبش الناس بذلك.
 Ebû Hureyre eyitdi. Yâ Rasûlullâh buyurdiğın hadîs-i şerîfi halka tebşîr etmeyelummi...الأرض و السماء و السماء و الأرض. كما بين السماء و الأرض. **[52a]** Hazreti Peygamber sallallâhu 'aleyhi ve sellem eyitdi. Hakk Sübhânehu ve Te'âlâ mücâhid fi sebîlillâh olan gâzîler için yüz derece hâzırlamışdır. Her iki derecenin mâ beyni arz ve ile semâ arasındadır. إmdi suâl edüb taleb ederseniz cennet-i Firdevsi taleb edin. فإذا سألتم فاسئلوا الله الفردوس. Firdevs cennetlerin ortası Zîrâ فإنه وسط الجنة و أعلا الجنة و فوق عرش الرحمن و منه تتفجر أنهار الجنة⁵⁵⁶.
 ve a'lâsı ya'nî yücesidir. Ve 'arş-i Rahmânın fevkîdir. Ve cennetin enhârı Firdevsden mütefeccir و عن أبي هريرة رضي الله عنه أن النبي صلى الله عليه وسلم قال مثل المجاهد في سبيل الله كمثال القانت الصائم الذي لا يفتّر من صلاة و لا صيام حتى يرجعه الله إلى أهله بما يرجعه من غنيمة و أجر أو يتوفاه الله فيدخله الجنة⁵⁵⁷.
 Ve dağı Ebû Hureyreden mervîdir radiyallâhu 'anhü. Hazreti Peygamber sallallâhu 'aleyhi ve sellem buyurdi ki mücâhid fi sebîlillâh olan mü'minin misâli ve vasfı şol kimseneye benzer ki salâtında ve sıyâmında kâim olup 'ibâdetinde hulûs üzere ola hattâ Hakk Te'âlâ onu seferinden ğanâim ile ve ecr-i cezîl ile ehline ve evlâdına irca' eyleye. Yâhûd Allâ Te'âlâ rûhunu kabz edüb {و الذي نفس محمد بيده لو لا أن أشق على أمتي ما قعدت خلف سرية تغزوا في سبيل الله أبدا.}. Şol Allâh hakkıçün ki nefsi Muhammed ânun (onun) yed-i kudretindedir. Eğer ümmetime meşakkat olmasından havf etmeyeydim fi sebîlillâh gazâyâ gidenlerin ardında oturub kalmaz

⁵⁵⁴ el-Enfâl 8/60.

⁵⁵⁵ Aksarâî, *Kitâbu nihâyeti's-suâli ve'l-emniyeti*, 36.

⁵⁵⁶ Buhârî, "Tevhîd", 97 (No. 7423).

⁵⁵⁷ Aksarâî, *Kitâbu nihâyeti's-suâli ve'l-emniyeti*, 17.

و لكن لا أجد سعة فأحملهم و لا يجدون سعة فيتبعوني و . idim. Ya'nî herkez gazâya gidenlerden ayrılmazdım. Ve lâkin onları tahmil edecek hayvâna kudret ve vüs'at bulmazım ve teklîf edemem. Ve onlar dağı buna tâbi` olmağa kâdir olamazlar. [52b] Ve nefsleri dağı râzı olub ihtiyâr eylemez ki benden sonra mekânlarında oturub kalalar. ثم أقتل في سبيل الله ثم أحييا ثم و لوددت أن أقتل في سبيل الله ثم أحييا ثم . Dilerim ki fî sebîlillâh katl olunub geru ihyâ oluna idim. Yine katl oluna idim diyüb Allâh yolunda kirâren katl olunmağı temennâ eyledi. هذا حديث متفق على صحته أخرجه الشيخان من أوجه عن أبي . هرة {558} . Ve bu hadîs-i şerîfin sıhhati müttefekun 'aleyhdir. Ebû Hureyreden Buğârî ve Müslim bunca vechden ihrâc edüb zıkr etdiler. أما قوله كمثل القانت الصائم. و Emmâ Hazreti Peygamberin bu kavli şerîfi عن صلاته لا يفتر عن صلته şerîfi kavli ile "kânit" 'ibâretinden murâdı "musalli" ola "lâ yeftiru 'an salâtihi" kavli delîli ile. Ve dağı bu âyet-i şerîfe delîli ile "kânit" "musalli" demek ola. Ey yüsallî ya'nî "kânitün yüsallî" ile tefsîr olundu. و عن أبي هرة رضي الله عنه أنه صلى الله عليه وسلم قال مثل المجاهد في سبيل الله كمثل القائم الصائم الذي لا يفتر من صيام و لا هرة رضي الله عنه أنه صلى الله عليه وسلم قال مثل المجاهد في سبيل الله كمثل القائم الصائم الذي لا يفتر من صيام و لا . Ebû Hureyreden mervîdir. Hazreti Peygamber buyurmuş ki mücâhid fî sebîlillâh şol kişiye benzer ki salât ve sıyâmında kâim ve dâim olub tekâsül ve setlik eylemeye. Ya'nî mücâhid fî sebîlillâh olan mü'min tâğrâsından rüçû` edince sıyâm ve salâtında kâim ve dâim olan kimsene gibidir. تكفل الله للمجاهد في سبيل الله أن لا يخرج من بيته إلى الجهاد في سبيله و تصديق كلمته أن يدخله الله . Mücâhid fî sebîlillâh olan mü'mine Hakk Sübhânehu ve Te'âlâ lutf u kereminden mütekeffil olur ki ol mücâhidi beytinden kendi yolunda cihâd eylemeğe ve kelimesini tasdîka çıkarmış ola. Ol kimseneyi cennete idhâl eder. [53a] Yâğûd çıkduğı meskenine gazâda nâyil olduğı ecr-i cezîl ve ğanâim ile 'avdet etdürür. و قال Ve dağı Hazreti Peygamber buyurdi ki şol Allâh hakkıçün ki benim nefsim ânun (onun) yed-i kudretindedir. Temennâ ederim ki ne öleydim fî sebîlillâh mukâtele edüb katl oluna idim. Ondan sonra hayât bulub yine katl oluna idim. Yine zinde olub katl oluna idim buyurdi. و الذي نفسي بيده لا يكلم الله أحدا في سبيله و الله أعلم . بمن يكلم في سبيله إلا جاء يوم القيامة و جرحه يشخب دما اللون لون الدم و الريح ريح المسك هذا حديث صحيح متفق عليه . Hazreti Rasûlullâh buyurdi ki şol Allâh hakkıçün ki benim nefsim ânun (onun) yed-i kudretindedir. Allâh Te'âlâ bir kimseneyi kendi yolunda mecrûh eylesün ve kendi yolunda kimi mecrûh edeceğine ol a'lemdir. Şol kimsene ki fî sebîlillâh mecrûh ola kıyâmet gününde ol kimsenenin

⁵⁵⁸ Buhârî, "el-Cihâd ve's-siyer", 56 (No. 2975).; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsne'd*, 14/536 (No. 8982).

⁵⁵⁹ ez-Zümer 39/9.

⁵⁶⁰ Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes el-Asbahî İmam Mâlik, *el-Muvađđa'*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1406/1985), "Cihâd", 1.

⁵⁶¹ İbn Hibbân, *Sahîhu İbni Hibbân*, 10/470 (No. 4610).

⁵⁶² Beyhakî, *es-Sünenü'l-kebîr*, 18/514-515 (No. 18528).

⁵⁶³ Müslim, "İmâre", 105.

yarasından kan akararak gele. Rengi kan rengi ve râyihâsı misk râyihâsı ola buyurdi. Bu hadîs sahîh ve عن سهل بن سعد الساعدي قال سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول روضة في سبيل الله أو غدوة خير من الدنيا وما فيها و موضع سوط في الجنة خير من الدنيا وما فيها هذا حديث متفق على صحته أخرجه مسلم⁵⁶⁴. Dedi ki Rasûlullâhdan işitdim. Buyurdi ki gecede yâhûd gündüzde fî sebîlillâh gazâyâ gitmek dünyâdan ve dünyâda olan cümle eşyâdan hayrludur. Ve cennetde gazâ âletinden bir kamçı yeri kadar olsa bu daği dünyâ ve mâ fihâdan hayrludur. Bu hadîsin sıhhati müttefekun 'aleyhdir. Müslim ihrâc eyledi. و عن معاذ بن جبل أنه سمع النبي صلى الله عليه وسلم يقول من قاتل في سبيل الله فواق ناقة فقد وجبت له الجنة و الفواق ما بين الحلبتين. قال الترمذي هذا حديث صحيح⁵⁶⁵. **[53b]** Ve Mu'âz İbn-i Cebelden mervîdir. Eyitdi Hazreti Rasûlullâhdan işitdim. Buyurdi ki şol kimsene fî sebîlillâh fevâk-ı nâka mikdârı zamân mukâtele eylese tahkîk ol kimsene için cennet vâcib olur. Ve fevâk-ı halbeteyn mâ beynine derler. Ya'nî nâkanın memesini iki kerre sıkmaq mâ beyni kadar zamân kitâl eylese demektir. Zamân-ı kalîlden 'ibâret ola. Tirmizî bu hadîs sahîhdir dedi. عن أبي هريرة رضي الله عنه أنه سمع رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول لا يجتمع غبار في سبيل الله و دخان من أبي هريرة رضي الله عنه أنه سمع رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول لا يجتمع الشح و الإيمان في قلب عبد أبدا⁵⁶⁶. İşitmiş. Buyurmuş ki fî sebîlillâh hâsıl olan ğubâr ile cenennem ateşinin duĥânı 'abd-i mü'minin cevfinden cem' olmaz. Ya'nî bir mü'min fî sebîlillâh gazâ ve cihâd eylese eğer yolda ve eğer ma'rakede kendüye hâsıl olan ğubâr ile cehennem duĥânı cem' olmaz. Ya'nî ol kimsene cehenneme asla girmez demektir. Ve daği şuhh ile îmân daği bir 'abdin kalbinde asla cem' olmaz. Şuhhdan murâd buĥl ve ĥisset ola. عن أبي هريرة رضي الله عنه أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال و الذي Ve daği Ebû Hureyreden mervîdir. Hazreti Faĥru 'Âlem Rasûl-i Ekrem sallallâhu 'aleyhi ve sellem buyurmuş ki ol Allâh hakkıçün benim nefsim ânun (onun) yed-i kudretindedir. Bana sevgilüdür ve temennâ ederin fî sebîlillâh mukâtele edüb katl olunam. Ondan sonra ihyâ olunub yine katl olunam. Ebû Hureyre bu kelimâtı üç kerre der idi. Eşhedü billâh bu hadîs -i şerîfin nazîri geçmiştir. Lâkin geçen hadîsde katl oluna idim üç kerre denmiştir ve bu hadîsde iki kerredir. **[54a]** و عن عمران بن حصين أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال مقام الرجل في الصف في سبيل الله أفضل من عبادة الرجل ستين سنة هذا حديث حسن Ve daği 'İmrân b. Husayndan rivâyet olunmuşdur. Hazreti Rasûlullâh buyurdi ki bir kimsene fî sebîlillâh safda sâbit kadem olub 'aduvviye karşı durmak gayri kimsenenin altmış yıllık 'ibâdetinden efdaldır. Bu hadîs hasendir ğarîbdir. و عن أنس بن مالك رضي الله عنه قال قال رسول الله صلى

⁵⁶⁴ Buhârî, "el-Cihâd ve's-siyer", 56 (No. 2796).; Müslim, "İmâre", 144.

⁵⁶⁵ Tirmizî, "Fezâilü'l-cihâd", 20 (No. 1650).

⁵⁶⁶ Nesâî, "Cihâd", 25 (No. 3110)

⁵⁶⁷ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kebîr*, 18/515 (No. 18528).

⁵⁶⁸ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kebîr*, 18/526 (No. 18544).

الله عليه و سلم من شاب شبية في سبيل الله كانت له نورا يوم القيامة و من صام يوما في سبيل الله تباعدت منه جهنم خمسمائة و عن معاذ بن جبل قال قال رسول الله صلى الله عليه و سلم الغزو غزوان غزو بيتغي به وجه الله ينفق فيه الكريمة يحتسب فيه العمل و يبائر فيه الشريك و يطاع فيه ذو الأمر و يجتنب فيه الفساد. فهذا الذي له نومة و نبهة. و الغزو الآخر غزو رياء و معصية و شقاق فهو الذي و من حديث حسن غريب⁵⁶⁹. Ve daḥi Enes b. Mâlikden radiyallâhu 'anhümâdan mervîdir. Hazreti Peygamber 'aleyhi's-salâtü ve's-selâm buyurdi ki şol kimsenenin Allâh Te'âlâ yolunda sakalı ağarsa kıyâmet gününde ol beyâz kendüye nûr olur. Ve şol kişi ki Allâh yolunda bir gün sâim olsa cehennem ol kişiden beş yüz yıllık yol ba'îd olur. Bu hadîs hasen ğarîbdir. و عن معاذ بن جبل قال قال رسول الله صلى الله عليه و سلم الغزو غزوان غزو بيتغي به وجه الله ينفق فيه الكريمة يحتسب فيه العمل و يبائر فيه الشريك و يطاع فيه ذو الأمر و يجتنب فيه الفساد. فهذا الذي له نومة و نبهة. و الغزو الآخر غزو رياء و معصية و شقاق فهو الذي لا يؤوب بالكفاف⁵⁷⁰. Mu'âz b. Cebelden mervîdir. Hazreti Peygamber buyurdi ki gazâ ikidir. Birisi Allâh Te'âlânın rızâsın dileyüb gazâ eylemekdir. Ol gazâda 'ayn ve yed-i kerîmesin infâk eder ya'nî mâlını ve nefsini. Ve ol gazâda 'ameli mahsûb olub ecirler verilür. Ve şeriki mübâşeret eder ve ulü'l-emre itâ'at olunur. Ve fesâddan ictinâb olunur. Pes imdi bu şol gazâdır ki uyunub uyanmasının bile ecr ve sevâbı vardır. [54b] Ve gazvü âḥar gazâ-i riyâ ve ma'siyet ve şikâkdir. Bu hâl ile gazâ eden kifâf ve bereket ile rucû' eylemez. Belki vebâl ve ḥatâ ile rucû' eyler. و عن عبد الله بن مسعود قال قلت يا رسول الله أي الأعمال أحب إلى الله قال أن تصلي الصلوات لوقتها قلت ثم أي قال ير الوالدين قلت ثم أي قال الجهاد في سبيل الله و لو إستزددته لزداني أخرجه البخاري و مسلم في صحيحيهما⁵⁷¹. Abdullâh b. Mes'ûddan mervîdir. Eyitdi Hazreti Peygambere dedim ki yâ Rasûlallâh Hakk Celle ve 'Alâya kangı 'amel sevgilüdür. Buyurdi ki beş vakit nemâzı vakti ile edâ eylemek. Ondan sonra kangı 'amel sevgilüdür dedim. Buyurdi ki peder ve mâdırına iyilik edüb rızâlarında olmak. Ondan sonra kangı 'amel dedim. Eyitdi fî sebîlillâh gazâ ve cihâd eylemek. Eĝer Hazreti Peygamberden daḥi ziyâde taleb edeydim bana ziyâde edü eydi dedi. İmâm Buḥârî ve Müslim bu hadîsi şerîfi sahihlerinde iḥrâc edüb zikr etdiler. و عن أبي هريرة رضي الله عنه أن رسول الله صلى الله عليه و سلم قال مثل المجاهد في سبيل الله. Ebû Hureyreden mervîdir ki Rasûlullâh sallallâhu 'aleyhi ve sellem buyurmuş ki fî sebîlillâh mücâhid ve meĝâzînin meseli şol sâim ve kâim ve dâim olan mü'min misli gibidir ki salâtında ve sıyâmında tekâsül eylemeye. Ya'nî gündüz sâim ve gece kâim olan kimsene gibidir tâ gazâ ve cihâddan rucû' edince. و عن أنس قال قال رسول الله [55a] Ve daḥi Enes radiyallâhu 'anhü Muvattâda rivâyet eyledi. Bu hadîs-i şerîfi İmâm Mâlik radiyallâhu 'anhü Mervîdir. Hazreti Peygamber sallallâhu 'aleyhi ve sellem buyurdi ki her ümmetin rahbâniyyeti vardır. Bu ümmetin rahbâniyyeti fî sebîlillâh gazâ ve cihâd eylemekdir. و من حديث

⁵⁶⁹ Tirmizî, "Fezâilü'l-cihâd", 20 (No. 1635).; Aksarâî, *Kitâbu nihâyeti's-su'âli ve'l-emniyyeti*, 38.

⁵⁷⁰ Ebû Dâvud, "Cihâd", 24 (No. 2514).; Nesâî, "Cihâd", 25 (No. 3188)

⁵⁷¹ Müslim, "İmân", 139.

⁵⁷² İmâm Mâlik, "Cihâd", 1.

⁵⁷³ Ebû Ya'lâ, *Müsnedü Ebî Ya'lâ*, 7/210 (No. 4204).

أبي سعيد الخدري قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم من رضي بالله ربا و بالإسلام ديناً و بمحمد نبياً و جبت له الجنة⁵⁷⁴.
 Ve daḥi Ebû Sa'îd el-Ḥudrîden rivâyet olunan hadîsdendir. Hazreti Rasûlullâh sallallâhu 'aleyhi ve sellem buyurmuş ki şol kimsene Allâh Te'âlâ kendünün rabbisi olduğuna râzı olub kabûl eyleye ve dîn-i İslâma râzı ola ve Muhammedin nübevvetine tasdîk edüb râzı ola ol kimseneye cennet vâcibe olur. Ya'nî ehl-i cennet olur dedi. }و عن سالم بن أبي جعد عن سبرة بن أبي فاكهة قال سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول أن الشيطان يقعد لابن آدم في طريقه فقعد له في طريق الإسلام فقال سلم و تذر دينك و دين أبائك Ve daḥi Sâlim b. Ebî Cu'd mervîdir. Sebura b. Ebî Fâkiheden rivâyet eyledi eder. Rasûlullâhdan işitdim. Buyurdi ki şeytân iğvâ eylemek için ibn-i Âdemin yolunda oturur. Pes tarik-i İslâmda oturub ey âdem oğlu kendi dînini ve âbâ ve ecdâdın dînini terk edüb İslâm dînine girer misim der. Ol kişi şeytâna 'âsî olub muḥâlefet eder İslâmında sâbit olur. Ondan sonra hicreti yolunda oturub der ki yerin yurdun zemîn ve âsumânın terk eder misin deyüb iğvâ eder. Pes yine şeytâna muḥâlefet edüb hicret eder. }ثم قعد له في طريق الجهاد فقال هو جهد النفس و المال فتقاتل فتقتل فتتكح المرأة و يقيم المال فعصاه فجاهد. Ondan sonra cihâd yolunda oturub der ki bu etdiğin nefis ve mâl cihâdıdır. [55b] Mukâtele muhârabe edersin katl olunursun. Ḥâtûnun bir âḥar kimsene alur. Ve mâlın kısmet olunur diye iğvâ eder. Ol kişi muḥâlefet edüb cihâd eyleye. }قال صلى الله عليه وسلم من فعل ذلك فمات كان حقا على الله أن يدخله الجنة. Hazreti Peygamber buyurdi ki her kim zikr olunan yollarda şeytâna muḥâlefet eyleyüb vefât eylese Hakk Celle ve 'Alânın üzerine fazlen ve keramen muhakkak olur ol kimseneyi cennete idḥâl eylemek. Ve eğer ânun dâbbesi daḥi ânı helâk eylese de Allâhın üzerine fazlen ve keramen hakk olur ânı cennete idḥâl eylemek dedi. }و عن أنس بن مالك قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم الشهداء ثلاثة رجال رجل خرج بنفسه و ماله محتسبا في سبيل الله لا يريد أن يقتل و لا يقتل Ve Enes b. Mâlikden radiyallâhu 'anhûden mervîdir. Hazreti Rasûlullâh sallallâhu 'aleyhi ve sellem buyurmuş ki şühedâ üç kimsenedir. Birisi nefsiyle ve mâlıyla fî sebîlillâh gazâ niyyetine çıka ecr ve sevâb taleb eylemiş ola. Katl eylemek ve katl olunmak murâd eylemeye sevâd-ı müslimîn kesîr olduğundan ötürü. }فإن مات أو قتل غفرت ذنوبه كلها و أجبر من عذاب Ol kimsene ol esnâda eceli ile vefât eylese yâḥûd katl olunsa da küllî günâhları yarlığanur. Ve 'azâb-ı kabirden ḥalâs olur. Ve fez'i ekberden emîn olur. Ve hûr-u 'înden tezevvec olunur. Ve başına vakâr ve 'izzet tâcı vaz' و الرجل الثاني جاهد بماله و نفسه يريد أن يقتل و لا يقتل فإن مات أو قتل كانت ركبته مع ركبته إبراهيم خليل. }الرحمن بين يدي الله عز و جل في مقعد صدق عند مليك مقتدر. [56a] İkinci kimsene oldur ki mâlî ve nefsiyle gazâ ve cihâd eyleye. Ve murâdı katl edüb ve kendüsi katl olunmamak ola. Pes imdi bu mekûle

⁵⁷⁴ Müslim, "İmâre", 116.

⁵⁷⁵ Müttekî el-Hindî, *Kenzü'l-'ummâl*, 4/296 (No. 10569).

niyyet ile gazâya giden kimsene eceli ile vefât eylese yâhûd katl olursa Hakk Celle ve 'Alâ huzurunda mak'ad-i sıdkda Hazreti İbrâhîm Halîlü'r-Rahmân 'aleyhi's-salâtü ve's-selâm ile dîz bedîz hemnişîn⁵⁷⁶ ola makâm-ı kerâmetde. و الرجل الثالث خرج بنفسه و ماله محتسبا يريد أن يقتل و يقتل فإن مات أو قتل جاء يوم القيامة شاهرا سيفه واضعه على عنقه و الناس جاؤون على الركب يقول ألا فافتحوا لنا فقد بذلنا دماننا و أموالنا لئلا نؤذيهم Ve şühedânın üçüncüsü nefsiyle ve mâlıyla hasbeten lillâhi gazâ niyyetine çıksa murâdı katl eylemek ve katl olunmak olsa. Pes bu niyyet ile gazâya çıkan kimsene eceli ile cefât eylese yâhûd katl olursa ol kimsene kıyâmet gününde yalın kılıcın omzuna vaz' edüb gele. Cümle halk kıyâmet hevlerinden dizlerin çökeler. Ol şehîd omzunda kılıcı ile gelüb halk-ı 'âleme edeler bize yol verin biz kanımızı ve mâlımızı Hakk Celle ve 'Alâ yolunda bezl etmişizdir diyeler. قال رسول Hazreti الله صلى الله عليه و سلم و الذي نفسي بيده لو قال ذلك لإبراهيم خليل الرحمن أو لنبى من الأنبياء لتحى عن الطريق. Peygamber buyurdi ki şol Allâh hakkıçün ki nefsim ânun yed-i kudretindedir. Ol şehîd Hazreti İbrâhîm Halîlü'r-Rahmâna yâhûd enbiyâdan birisine bize yol verin geçelüm dese bilâ tevakkufin yolundan savula idi. حتى يأتيو. Haklarında vâcib olan ikrâmı buldukları için. فيجلسون ينظرون. Hattâ 'arşın sağında nûrdan minberler koyalar onlar için. لا يجدون غم الموت و لا يغمون في البرزخ و لا تفزعهم الصيحة و لا يهيمهم الحساب و لا Azamet ile cülûs edüb halk beyninde ne keyfiyyet ile kazâ olunur nazar edüb temâşâ edeler. Ve ol şühedâ mevt elemin çekmezler. Ve berzah kayğusun görmezler. Ve kıyâmet sayhasından havf eylemezler. Ve hisâb ve suâl ve cevâb ve mîzân ve sırât hemûmun ve teşvîşin⁵⁷⁷ çekmezler. ينظرون كيف يقضى بين الناس. Ancak nâss beyninde nice kazâ olunur ana (ona) nâzırlardır. و لا يسئلون الله شيئا إلا أعطوه و لا يشفعون في أحد إلا شفَعوا فيه و يعطى من الجنة ما أحب و ينزل من الجنة حيث أحب⁵⁷⁸. Ve her kime şefâ'at etseler şefâ'atleri kabûl olur. Ve cennetde diledikleri eşyâ verilür. Ve istedikleri makâma nüzûl ve hulûl ederler. و عن أنس بن مالك قال قال رسول الله صلى الله عليه و سلم جاهدوا المشركين بأموالكم و أيديكم و أسنتكم أخرجه Enes b. Mâlik radiyallâhu 'anhü mervîdir. Rasûlullâh sallallâhu 'aleyhi ve sellem buyurmuş ki kavm-i müşrikîn ile mücâhede ve mukâtele ediniz mâllarınız ve elleriniz ile ya'nî âlât-i harb ile ve dilleriniz ile buyurdi. Bu hadîs-i şerîfi Nesâî iħrâc edüb zıkr eyledi. و عن أبي هريرة رضي الله تعالى عنه عن رسول الله صلى الله عليه و سلم قال خير معاش الناس رجل ممسك بعنان فرسه في سبيل الله يطير على متنه كلما سمع هيعة أو فزعة طار عليه يبتغي الموت أو القتل مظانه. Ve daħi Ebû Hureyreden mervîdir. Hazreti Peygamberden rivâyet eder. Buyurmuş ki nâsın me'âşinin ħayrlusu şol kimsene ki fi

⁵⁷⁶ Hem-nişîn (همنشين) birl. i. ve sıf. (Fars. nişîn "oturan" ile) Berâber oturup kalkan, teklifsiz arkadaşı. Detaylı bilgi için bk. *Kubbealtı Lügati*, "Hem-" (Erişim 7 Temmuz 2021).

⁵⁷⁷ Ar. ihtilaf, karışıklık gibi anlamlara gelir. Detaylı bilgi için bk. Zebîdî, "teşvîş", 17/239-240.

⁵⁷⁸ Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Süleymân el-Heysemî, *Mecma'u'z-zevâ'id ve menba'u'l-fevâ'id*, thk. Husâmeddîn el-Kudsî (Kahire: Mektebetü'l-Kudsî, 1414/1994), 5/291-292 (No. 9512).

⁵⁷⁹ Nesâî, "Cihâd", 25 (No. 3096).

sebilillâh gazâ ve cihâd için atına süvâr olub 'inânın⁵⁸⁰ tuta. Her bâr-ı küffâr ile harb ve kitâl için sayha ve feryât işitdikde cân atub tayrân eder gibi sür'at eyleye. İbtiğâisi mevt yâhûd katl ola ol mehallerde. [57a] Dünyâ zindeliğinin hayrlusi budur dedi. و رجل في غنيمة في رأس سعة من السعف أو بطن واد من الأودية يقيم الصلاة و ينتي الزكاة و يعبد الله حتى يأتيه اليقين ليس من الناس إلا في خير أخرجه مسلم بمعناه⁵⁸¹. Ve daği Peygamber buyurdi ki nâsa hayrlu me'âş oldur ki bir kimsene birkac koyuncuk ile bir dağın başında yâhûd bir vâdi dibinde penâh edinüb me'mûr olduğı nemâzı kılub ve zekâtını verüb tâ kendüye mevt erişince Allâh Te'âlâyâ 'ibâdet eylese halkın hayrlusi olur dedi. Müslim bu hadîsi ma'nâsıyla ihrâc edüb zikr eyledi. {عن جابر قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم من دعي إلى الإسلام فأسلم ثم دعي إلى الإيمان فأمن ثم دعي إلى الهجرة فهاجر ثم دعي إلى الجهاد فجاهد فلم يترك من الخير مطلباً. و لم يترك من الشر مهرباً فله أيا ما فعل ذلك أن يجيره الله عز و جل و أن لا يجعل للشيطان عليه سبيلاً. mervîdir. Hazreti Peygamber 'aleyhi's-salâtü ve's-selâm buyurmuş ki şol kimsene ki İslâma da'vet olunub İslâma gelse ondan sonra îmâna da'vet olunub îmâna gelse ondan sonra hivrete da'vet olunub hicret eylese ondan sonra cihâda da'vet olunub cihâd eylese. Pes ol kimsene hayrdan bir matlab terk eylemeyüb ve şerden bir mehreb terk etmemiş olur. Ya'nî her hayrlu olan 'ameli işleyüb ve her şerden kaçmış olur. Her kim bu 'amellerden kangısını işlerse Hakk Sübhânehû ve Te'âlâ ânı her korkulardan emîn edüb hıfz eyler. Ve daği şeytân vesvesesinden emîn kılar. Ânı azdırmağa yol bulmaz. Hâlbuki و أن الشيطان يقعد بتلك المرصد ليصد عن سبيل الله و هذا حديث حسن غريب⁵⁸². Şeytân 'aleyhi'l-la'ne zikr olunan merâsid-i erba'ada oturub ya'nî İslâm ve îmân ve hicret ve cihâd yolların bekleyüb tarik-i hakdan ânı men' eylemek diler. Bu hadîs hasendir ğarîbdir. [57b] و أما كيفية الجهاد و حكمة قال الشبلي حقيقة الجهاد تصفية السر عن ما دون الله عز و جل. Ve emmâ keyfiyyet-i cihâd ve hükmi budur ki Şeyh Şiblî⁵⁸³ rahimehullâh eyitdi. Hakikat-i cihâd oldur ki kişi sırrını ve kalbini Allâh Te'âlânın gayrinden tasfiye ede. Cemî'i 'alâyıkdan kalbi sâfi olmaktadır. و قال غيره الجهاد في الله مجاهدة لأنك متى عادت نفسك لم تكن معادة. Cihâdün fi'llâhi mücâhede-i nefsdir. Ve Şiblînin gayri eyitdi. Cihâdün fi'llâhi mücâhede-i nefsdir. Ve Şiblînin gayri eyitdi. Cihâdün fi'llâhi mücâhede-i nefsdir. Ol ecelden ve rabbisi ecliçün olur. و لهذا قال عليه الصلاة و السلام رجعنا من الجهاد الأصغر إلى جهاد الأكبر⁵⁸⁴.

⁵⁸⁰ i. (عنان) 1. Dizgin 2. Zapt, kontrol, idâre. Detaylı bilgi için bk. *Kubbealtı Lügati*, "İnan" (Erişim 7 Temmuz 2021).

⁵⁸¹ Müslim, "İmâre", 125.

⁵⁸² Müttekî el-Hindî, *Kenzü'l-'ummâl*, 1/77 (No. 309).; Aksarâî, *Kitâbu nihâyeti's-su'ûli ve'l-emniyeti*, 41.

⁵⁸³ Tam adı Ebû Bekr Dülef b. Cahder (Ca'fer b. Yûnus) eş-Şiblî'dir (ö. 334/946). İlk sûfilere dendir. 247'de (861) Sâmerrâ'nın Şibliye köyünde doğdu. Türk asıllı bir ailenin çocuğu olduğu, babasının Abbâsî sarayında hâcibü'l-hüccâblık, dayısının İskenderiye'de emîrülümerâlık görevinde bulunduğu kaydedilir. Abbâsîler'den Muvaffak'ın arkadaşlarından ve onun hâcibliğini yapmıştır. Şiblî, tasavvuf eğitimini Cüneyd-i Bağdâdî'den almıştır. Genç yaşta seyrüsülükünün başında çokça seyahat eden Şiblî 334 yılı Zilhicce ayında (Temmuz 946) Bağdat'ta vefat etmiştir. Detaylı bilgi için bk. Dilaver Gürer, "Şiblî, Ebû Bekir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/125-126.

⁵⁸⁴ Müttekî el-Hindî, *Kenzü'l-'ummâl*, 4/430 (No. 11260).

Hazreti Peygamber cihâd-ı aşğardan cihâd-ı ekbere rucû' eyledik buyurdi. Küffâr gazâsı cihâd-ı aşğar ve nefsin gazâsı cihâd-ı ekberdir. Ya'nî nefsin cihâdına rucû' eyledik demektir. وقال السري Serî Sakatî⁵⁸⁵ rahimehullâh eyitdi. فقال فارق نفسك و تعال. Rabbü'l-İzzet Celle şânuhû Hazretini düşümde gördüm. Yâ Rabbi sana tarik ne keyfiyyet iledir. Ya'nî vusul bulmak tarîki nicedir dedim. Nefsinden müfâratat eyle ve gel diye cevâb geldi. وقال أبو زيد رأيت في منامي حوراء فقلت زوجيني نفسك فقالت أخطبني من سيدي فقلت ما مهرك فقالت حبس النفس عن مألوفاتها. Ve daği Ebû Zeyd eyitdi. Düşümde cennet hûrilerinden bir hûri gördüm. Eyitdim nefsini bana tezvîc eyle. Ol hûri beni efendimden iste dedi. Mehrin nedir ya'nî sadâkın nedir dedim. Benim mehrim ve sadâkım nefsini ülfet etduğı eşyâdan ve meyl etduğı nesnelere kısmaktır dedi. وقال بعض المشايخ إن في الجهاد من الحكم. إمتحان أهل الإيمان. و اختبار الشجعان. و مصاحبة الأخلاء و الإخوان [58a] و نصح الأصحاب و تمييز الأزاب و فضيحة الكذاب. Cümleden birisi ehl-i îmânı tecrübedir. Ve bahâdır ve şeci'leri imtihândır. Ve yârân ve ihvân ile musâhabet ve muvâfakat ve murâfakatdır. Ve ashâbın ya'nî dostların nushi ve iyiliğidir. Ve cemâ'ati temyîzdir. Ya'nî sâdik olan ile münafık olan temyîz olunur. Ve kezzâba fezâhat hâsıl olur. و لما غلبت محبة الله عز و جل على قلوب من أحبوا. Zikr olunan altı hikmet cihâdda zâhir ve mukarrardır. Vaktâki Allâh Te'âlânın mehabbeti kendi likâsına mehabbetleri olanların kulûbüne galebe etdi ise Hakk Celle ve 'Alâ onları cümle kalbler beyninde kendüye intiḥâb ve istifâ eyledi. Pes Hakk Celle ve 'Alâ onları hakkında "hüve'ctebâküm ve mâ ce'ale 'aleyküm fi'd-dîn min harac" buyurdi. Ya'nî Allâh Te'âlâ sizi ictibâ ve intiḥâb eyledi. Umûr-u dîninde sizin üzerinize haraç ya'nî güc kılmadı. وقال تعالى يحبهم و يحبونه⁵⁸⁷ فاشتدت قلوبهم على من كفر بالله و عظم غضبهم على من أشرك بالله و ضاقت صدورهم على من فعل لهم السبيل إلى شفاء صدورهم و تسكين غضبهم بالجهاد في أعدائه و الفتك في. Hakk Celle ve 'Alâ "yühubbuhum ve yühubbûnehû" buyurdi. Ya'nî Allâh Te'âlâ onları sever onlar daği Allâhı severler. Bu sebep ile ol tâyife-i sa'îdenin kulûbi kefer-i müşrikîn üzerine müştedd oldu. Ve müşrik billâh olanlara gadabları 'azîm oldu. ve Hakk Te'âlânın mağdûbi olanlara sîneleri teng oldu. Pes imdi ol tâyife-i

⁵⁸⁵ Tam adı Ebû'l-Hasen Serî b. el-Mugallis es-Sakatî'dir (ö. 251/865). Bağdatlı ilk sûffilerdendir. 155'te (772) Bağdat'ın Kerh semtinde doğdu. Babasının hurdacılık (sakatî) mesleğini devam ettirerek geçimini sağladı. Ma'rûf-i Kerhî ve Hâris el-Muhâsibî ile Bısr el-Hâfî gibi dönemin ünlü sûffilerinin sohbetinde bulunan Serî es-Sakatî, Cüneyd-i Bağdâdî'nin dayısı ve üstadıdır. Bir süre Dimaşk, Remle, Kudüs ve Tarsus'ta ikamet etti. Altmış yaşlarında iken o bölgede Bizanslılar'a karşı cihada katıldıktan sonra 218 (833) yılında Bağdat'a yerleşti ve hayatının sonuna kadar burada yaşadı. Detaylı bilgi için bk. Süleyman Uludağ, "Serî es-Sakatî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/564-565.

⁵⁸⁶ el-Hacc 22/78.

⁵⁸⁷ el-Mâide 5/54.

⁵⁸⁸ et-Tevbe 9/14-15.

mahbûbanın kulûbi kâfir billâh olanlara şiddet üzere olub ve müşrik billâh olanlara gadabları 'azîm. Ve Hakk Te'âlânın gadab eylediği kavm-i bâğiyeye sîneleri tenk olacak Hakk Celle ve 'Alâ onların şifâ-i sudûrlarına ve teskîn-i gadablarına kendi a'dâsına cihâd eylemek ile yol kıldı. Nite ki Allâh Te'âlâ “ve yeşfi sudûra kavmin mü'minîn ve yüzhib ğayza kulûbihim” buyurdi. و الدليل على Ya'nî mü'minlere cihâd şifâ-i sudûrları olduğuna mehabbetlerinin 'akabinde “ezilletin 'ale'l-mü'minîne ve e'izzetin 'ale'l-kâfirîn” buyurduğu kavli delîldir. و خاطبهم بقوله تعالى يا أيها الذين آمنوا اصبروا و صابروا و رابطوا و اتقوا الله. Ve daği mü'minlere bu âyet-i şerîfe ile hitâb buyurduğu şifâ-i sudûrlarına delîl-i sâni'dir. و عن أبي هريرة رضي الله عنه قال سمعت رسول الله صلى الله عليه و سلم يقول موقف ساعة في سبيل الله خير. Ebû Hureyreden mervîdir. Hazreti Rasûlullâhdan işitdim. Buyurdi ki fî sebîlillâh safda bir sâ'at durmak leyle-i Kadirde Haceru'l-esved katında kâim olmakdan hayrludur. و عن سلمان الفارسي رضي الله عنه عن رسول الله صلى الله عليه و سلم أنه قال رباط يوم و ليلة خير من Selmân-ı Fârisîden mervîdir. Hazreti Peygamberden rivâyet eyledi. Buyurmuş ki bir gün ve bir gece fî sebîlillâh küffâr gelecek mehalde gazâ niyyeti ile beklemek Ramazân ayında gündüz sâim ve gece kâim olmakdan hayrludur. Eğer vefât ederse edeceği 'amel üzerine icrâ olunur. [59a] Ve rızkı daği icrâ olunur. Ve fittândan emîn olur. Ya'nî mevt fitnesinden ve kabr fitnesinden emîn olur. و عن سهل الساعدي Sehl رضي الله عنه قال قال رسول الله صلى الله عليه و سلم رباط في سبيل الله خير من الدنيا و ما عليها أخرجه البخاري⁵⁹⁴. Sâ'idîden mervîdir. Rasûlullâh buyurmuş ki fî sebîlillâh gazâ niyyeti ile serhadd-i küffârda beklemek dünyâdan ve dünyâ yüzünde olan dükülî eşyâdan hayrludur. İmâm Buĥârî bu hadîsi iĥrâc edüb zikr eyledi. و عن فضالة بن عبيد قال قال رسول الله صلى الله عليه و سلم ما من ميت يموت إلا ختم على عمله إلا من مات مرابطا في سبيل الله فإنه يموت عملته إلى يوم القيامة و أمن من فتنة القبر أخرجه أبو داود و الترمذي⁵⁹⁵. Ve daği Fudâle b. 'Ubeydden mervîdir. Hazreti Peygamber buyurmuş ki bir meyyit yokdur ki vefât etdikden sonra ânun 'ameli ĥatm olub mehirlenmeye illâ fî sebîlillâh murâbit iken vefât eden kimsenenin 'ameli ĥatm olunmaz. Belki kıyâmete dek neşvünemâ⁵⁹⁶ bulub ziyâde olur. Ve fitne-i kabrden emîn olur. Ebû Dâvud ve Tirmizî bu hadîsi iĥrâc etdiler. و عن عثمان بن عفان رضي الله عنه

⁵⁸⁹ el-Mâide 5/54.

⁵⁹⁰ Âl-i İmrân 3/200.

⁵⁹¹ Aksarâî, *Kitâbu nihâyeti's-suâli ve'l-emniyeti*, 41.

⁵⁹² Beyhakî, *el-Câmi'u li-şu'abi'l-îmân*, 6/140 (No. 3981).

⁵⁹³ Muhammed b. Ali b. Cemîl el-Metarî, *Mietü ve erba'üne hadîsen li'l-hıfzi min Sahîhu'l-câmi'u's-sağîr li'l-îmâm el-Elbânî rahimehullâh* (San'a: y.y., 1428/2007), 13.

⁵⁹⁴ Buĥârî, “el-Cihâd ve's-siyer”, 56 (No. 2892).

⁵⁹⁵ Ebû Dâvud, “Cihâd”, 16 (No. 2500).; Tirmizî, “Fezâilü'l-cihâd”, 20 (No. 1621).

⁵⁹⁶ (نشوونما) i. (Ar. neşv, Fars. ü “ve”, Ar. nemâ ile neşv ü nemâ) Büyüme, gelişim. bk. Mu'în “Neşvünemâ”, 2/1944.

قال سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول من رباط ليلة في سبيل الله عز وجل كانت له كألف ليلة صليماً و قيامها⁵⁹⁷. Hazreti 'Osmân b. 'Affân radiyallâhu 'anhüden mervîdir. Eyitdi Hazreti Rasûlullâdan işitdim. Buyurdi ki her kim fî sebîlillâh bir gece murâbît olsa bin gece sâim ve kâim olmuş gibi olur. Ya'nî bin gece sâim ve kâim olanın sevâbın bulur. } و قال بعض العلماء الرباط لزوم الثغر بنية الحراسة والحفظ و .

Ve ba'zî 'ulemâ eyitdi. Ribât demek oldur ki küffâr gelecek şehirlerde ve dağî serhaddelerde [59b] meselâ İskenderiyye ve Dimyât ve Reşîd ve Beyrut ve bunun emsâli suğûrda hıfz ve hirâset eylemek niyyeti ile mülâzım olub beklemektir. Ve ekall-i ribât bir sâ'atdir ve ekmeli kırk gündür. و لو ان رجلاً مؤمناً رباط ليلة القدر أو دخلت في رباطه كانت محسوبة له عند الله بعبادة إثني عشر ألف شهر لأن ايلة القدر خير من ألف شهر و هي إثني عشر ألف ساعة تعدل ألف شهر⁵⁹⁸. Ya'nî bir mü'min Kadir Gecesi murâbît olsa yâhûd murâbît olduğı eyyâmda Kadir Gecesi dâhîl olsa ol gecenin 'ibâdeti 'indallâhi Te'âlâ on iki bin ay 'ibâdete mahsûbe olur. Zîrâ leyle-i Kadr Kur'ân-ı 'Azîmde bin aydan hayrludur denildi. Gece ise on iki sâ'atdir. Her sâ'at bin ay 'ibâdete mu'âdil olur. } و عن أنس بن مالك رضي الله عنهما عن النبي صلى الله عليه وسلم أنه قال من رباط يوماً في شهر Enes b. رمضان في سبيل الله كان أفضل من عبادة ستمائة سنة لا يدرك أحد فضله إلا من كان في مثل حاله أو زاد عليه. Mâlikden mervîdir. Hazreti Peygamberden rivâyet edüb eyitdi. Bir kimsene Ramazân ayında fî sebîlillâh bir gün murâbît olmak altı yüz yıl 'ibâdet eylemekden efdaldir. Bir kimsene ânun fazlına erişmez illâ meğer ânun 'ameli gibi 'amel ede yâhûd ondan ziyâde 'amel ede. و عن رسول الله صلى الله عليه وسلم أنه قال رباط ثلاثة أيام في سبيل الله تعدل عبادة ألف رجل كل قد عبد الله ألف سنة كل سنة ثلاثمائة وستون و روي في الحديث عن النبي صلى الله عليه وسلم أنه قال ألا إن المقيم Rasûlullâh sallallâhu 'aleyhi ve sellemeden rivâyet olunmuşdur. Buyurmuşlar ki fî sebîlillâh üç gün ribât eylemek bin kimsenenin 'ibâdetine mu'âdil olur. Her biri Allâha bin yıl 'ibâdet etmiş ola. Ve her yıl üç yüz altmış gün ve her gün yedi kerre dünyâ kadar ola buyurdi. [60a] Leys b. Sa'd ribât hadîslerinde bu hadîsden ahsen hadîs işitilmedi dedi. و روي في الحديث عن النبي صلى الله عليه وسلم أنه قال ألا إن المقيم Hazreti Peygamberden bir hadîsde rivâyet olundu. Buyurmuş ki âgâh olun İskenderiyyede üç gün riyâsız ikâmet eylemek Rûm ile Fâris beyninde üç yüz yıl 'ibâdet eden kişî menzilesindedir. و روي محمد بن عثمان الطبري في كتاب المسترشد أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال من خرج من بيته مرابطاً كان له من الأجر قيراطاً برا كان أو فاجراً.

⁵⁹⁷ İbn Mâce, "Cihâd", 7 (No. 2766).

⁵⁹⁸ Aksarâî, *Kitâbu nihâyeti's-suâli ve'l-emniyeti*, 46.

⁵⁹⁹ Aksarâî, *Kitâbu nihâyeti's-suâli ve'l-emniyeti*, 47.

⁶⁰⁰ Ebü'l-Fazl Ahmed b. Alî b. Muhammed b. Ahmed b. Hacer el-Askalânî, *Lisânü'l-Mîzân*, thk. Abdülfettâh Ebû Gudde (Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2002), 8/378 (No. 8342).

Muhammed b. 'Osmân et-Taberî⁶⁰¹ "Müsterşid"⁶⁰² nâm-ı kitâbında rivâyet eyledi. Rasûlullâh sallallâhu 'aleyhi ve sellem buyurmuş ki bir kimsene ribât niyyetiyle menzilinden çıka onunçün bir kîrât ecr vardır. Gerek ol kimsene sâlih olsun gerek fâsık fâcir olsun. و القيراط مثل جبل أحد. Zikr olunan "kîrât" Uhud Dağı gibidir 'indallâhi Te'âlâ. منهم. وقد مات بالثغور جماعة من الأعيان مرابطان. منهم الأوزاعي رضي الله عنه سكن بيروت إلى أن مات بها و منهم إبراهيم بن أدهم رضي الله عنه سكن جبله حتى مات بها و منهم ابن المبارك مرابطا بطرسوس و ما جرا له مع الفضيل بن عياض. Ve a'yân-ı 'ulemâdan bunca kimsene suğûrda ribât niyyetiyle sâkin olub vefât etdiler. Onlardan birisi Evzâ'idir rahimehullâh. Beyrûtda sâkin olub onda vefât eyledi. Biri daği İbrâhîm b. Edhemdir. Cebelede sâkin olub onda vefât eyledi. Biri daği 'Abdullâh b. el-Mübârekdir radiyallâhu 'anhü. Tarsûsda murâbit olub onda vefât eyledi. Fudayl b. 'iyâd rahimehullâh ile mâcerâsı vardır zikr olunur. [60b] حدث عبد الله بن المبارك قال كنت أغزو سنة و أحج سنة فغزوت في بعض السنين فبرز لي عالج فحاربته فأدركني وقت الصلاة فقلت له قد جاء وقت الصلاة أذنني ففعلت ما فعلت فقلت أنت آمن فنزل يصلي فاستمكنت منه فرفعت السيف و قلت في نفسي أقتله. 'Abdullâh b. el-Mübârek radiyallâhu 'anhü haber verüb eyitdi 'âdet edinmiş idim bir sene gazâ ederdim bir sene hacc ederdim. Ba'zı sinînde gazâ eyledim. Muhârabeye meydâna çıkdım. Küffârdan bir 'ilc⁶⁰³ benimle mukâtele eylemeğe çıkub bana yakîn geldi. Ânun ile muhârobe eyledim. Cenk ederken nemâz vakti erişdi. 'İlce eyitdim benimle 'ahd eyle nemâzım temâm edince bana emân veresin hîyânet etmeyesin dedim. قال أنت آمن ثم أمسك فنزلت فصليت فلما فرغت من صلاتي عدت إلى القتال فجاء وقت صلاته فقال يا مسلم عاهدني حتى أفعل مثل ما فعلت فقلت أنت آمن فنزل يصلي فاستمكنت منه فرفعت السيف و قلت في نفسي أقتله. benden emânda ol dedi. Bir cânibde durdu. Pes atdan inüb nemâzımı edâ eyledim. Geri süvâr olub muhârabeye ve cenke mübâşeret eyledik. Ânun daği nemâzı vakti geldi. Dönüb bana eyitdi ey müslim ben sana nice emân verdim ise sendaği⁶⁰⁴ bana emân ver ğadr eylememeğe 'ahd eyle bendaği⁶⁰⁵ nemâzımı edâ edeyin dedi. Eyitdim emânda ol 'ilc. Hemân atından inüb nemâz kılmağa meşğûl oldu. Kendüme eyitdim fırsat vaktidir hemân bu kâfiri katl edeyin diye kılıc kaldurdum. O فسمعت فائلا يقول في الهوى و أوفوا بالعهد إن العهد كان مسئولاً⁶⁰⁶ فوقع السيف من يدي و غشي علي.

⁶⁰¹ Tam adı Muhammed b. Muhammed b. Osman b. Ebî Bekr et-Taberî'dir. Dedesi Osman'dan ve Dimeşk ve Mekke'deki bir topluluktan haber (hadis) almıştır. es-Sirâc ed-Demnehûrî ve başkaları da ondan haber almışlardır. Birçok eser yazmıştır. 58 yılında Hind diyarına yönelmiş ve vefat edene kadar orada yaşamıştır. bk. Ebû'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed İbnü'l-İmâd el-Akrî el-Hanbelî, *Şezerâtü'z-zeheb fî aḥbâri men zeheb*, thk. Mahmûd el-Arnâût (Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1406/1986), 8/463.

⁶⁰² Muhammed b. Osman b. Ebî Bekr et-Taberî'nin kaynaklarada birçok eser yazdığına dair bilgi olsa da bu eserlerinin isimleri ya da içeriği hakkında bir bilgiye ulaşılamamıştır. Ahmed b. Zeynelâbidîn'in eserinde ondan ve "el-Müsterşid" adlı kitabından bahsetmesi bu anlamda önem arz etmektedir.

⁶⁰³ Ar. Arap olmayan kafirlerden iri cüsseli, kaba ve kuvvetli adam. bk. Zebîdî, "İlc", 6/108.

⁶⁰⁴ Burada yazım yanlış vardır. "sendaği" ifadesi bitişik olarak yazılmış. Metne müdahale etmemek için transkripsiyonda düzeltme yapılmadan dipnotta belirtmek uygun görüldü.

⁶⁰⁵ Burada da "bendaği" ifadesi bitişik olarak yazılmış.

⁶⁰⁶ el-İsrâ 17/34.

hâlde hevâdan “ve evfü’l-’ahd” âyet-i kerîmesin işitdim. Kılıc elimden düşdi. ‘Aklım başımdan gidüb ğaşye hâsıl oldu. فما أفقت إلا و الرومي يمسح وجهي و قال يا مسلم رأيتك قد هممت أن تضربني بالسيف فما منعك قلت سمعت كذا و كذا قال نعم الرب رب يعاتب وليه في عدوه أمدد يدك أنا أشهد أن لا إله إلا الله و أشهد أن محمدا عبده 607 buldum. Gördüm ol ‘ilc yüzümin ğubârın siler. Eyitdi ey müslim seni gördüm kılıc kaldurub beni vurmağa kasd eyledin idi. Terk eylemeğe mâni` ne oldu dedi. Ben eyitdim hevâdan şöyle bir âvâz ve hitâb işitdim diyecek eyitdi ne göğcük Tanrıdır ol Rabb-i Kerîm ki dostuna düşmanı hakkında ‘itâb ve levm eder. Elüni bana uzat ki kelime-i şehâdet getürüb müslümân olam dedi. Fi’l-mehâll îmâna gelüb ehl-i sa’âdet oldu. Ve ‘Abdullâh b. el-Mübârek rahimehullâh bu hadîsi böyle haber verdi. ‘Abdullâh b. el-Mübârek eyitdi gazâyâ gitmek nöbetim geldi. Cihâda ‘azm ve himmetim kavî oldu. Ol esnâda hâtifden bir âvâz işitdim. Bir seneye dek gazâ eylemeyesin diye sayha eyledi. قال فقلت و كيف يكون هذا و قد عاهدت ربي قال فجاءني ‘Abdullâh b. el-Mübârek eyitdi kendi kendime bu ne hâldir. Nice olur. Hâlbuki Rabbim ile mu’âhede eyledim diye tefekkürde idim. Tekrâr ol savt düşümde gelüb eğer gazâ edecek olursan esîr olursun. Eğer esîr olursan mansûr olursun diye hitâb eder dedi. [قال أبو الفضل محمد بن عبد الله بن عبد المطلب الشيباني أملا علينا أبو محمد عبد الله بن سعيد بن يحيى الحريري القاضي بنصيبين حفظا في سنة سبع عشر و ثلثمائة قال أملا علينا محمد بن إبراهيم ابن أبي سكينه البهراني هذه الأبيات بطرسوس و وادعته للخروج إلى الحج و أنفدها معي إلى فضيل بن عياض و ذلك في سنة سبع و سبعين و مائة. 608] Ebu’l-Fazl Muhammed eş-Şeybânî eyitdi. Ebû Muhammed ‘Abdullâh b. Sa’îd İbn-i Yahyâ el-Harîrî Nusaybîn hıfzından bize imlâ eyledi üç yüz on yedi senesinde. Dedi ki Muhammed b. İbrâhîm Halebde kitabından bize imlâ eyledi iki yüz otuz altı senesinde. Ve dedi ki ‘Abdullâh b. el-Mübârek bu zikr olunan hakk ebyâtı Tarsûsda bize imlâ eyledi. Ve hacca gitmek için onunla veda’laşdım. Ve ol ebyâtı benim ile Fudayl b. ‘İyâda gönderdi yüz yetmiş yedi senede idi. Ol irsâl olunan ebyât bunladır. شعر

يا عابِدَ الحَرَمينِ لَوْ أبصرتنا لَعلمتَ أنَّكَ في العبادَةِ تَلْعَبُ

مَنْ كانَ يُخْصِبُ حَدَّهُ بدموعِهِ فَخُورُنا بِدِمَائِنَا تَتَخَصَّبُ

أَوْ كانَ يُنْعَبُ خَيْلَهُ في باطلٍ فخيولُنا يومَ الصَّبِيحَةِ تَتْعَبُ

⁶⁰⁷ Ar. Sağlığına kavuşma, iyileşme, sıhhatin geri gelmesi. Detaylı bilgi için bk. Zebîdî, “fevķ”, 26/328.

⁶⁰⁸ Aksarâî, *Kitâbu nihâyeti’s-suâli ve’l-emniyeti*, 48.

'anhüye dedim ki yâ Ebâ 'Abdillâh üzerime nezr etdim ki bender-i⁶¹¹ Ciddeye nüzûl edem. [62b] Her sene onda murâbit olub her ayda 'umre getürem ve her sene hac eyleyem. Ve ehl-i 'iyâlemeye karîb olam. Böyle mi edeyin yâhûd Şâm diyârına mı varayın deyüb istişâre eyledi. فقال يا أبا أهل اليمن عليك بسواحل الشام عليك بسواحل الشام فإن هذا البيت يحجه في كل علم مائة ألف و مائتا ألف و ثلاثمائة ألف و مساكنتهم⁶¹². Pes Süfyân-ı Sevrî ona eyitdi ey birâder-i ehl-i Yemen Şâm sevâhiline Şâm sevâhiline. Ya'nî Şâm diyârının suğûruna varub ribât eylemek hayrludur. Zîrâ bu Beyt-i şerîfe her sene yüz bin ve iki yüz bin ve üç yüz bin ve Hakk Celle ve 'Alâ diledüğü kadar ed'âf-i muda'âf halk gelüb hacc ederler. Ol hacc edenlerin hacları ve 'umreleri ve meskenleri sevâbı gibi sana sevâb verilür dedi. والمراد من الرباط الحبس و هو أن يحبس الإنسان نفسه في و أما رباط الباطن فحبس الإنسان نفسه عن الشهوات المحرمة و فإذا حفظ ذلك المكان كان رباط ذلك المكان رباط الظاهر. و أما رباط الباطن فحبس الإنسان نفسه عن الشهوات المحرمة و Pes imdi kaçan ol mekânı hıfz ederse ol mekânın ribâtı ribât-ı zâhirdir. Ve emmâ ribât-ı bâtın kişi nefsinin şehvât-ı muharrameden ya'nî dîninini helâkden hıfz eylemek olur. [63a] Bu âyet-i şerîfe delîldir. Bir kişi Hakk Celle ve 'Alâdan havf edüb nefsi hevâsını terk eylese ol kişinin makâmı cennet olur. و قوله تؤمنون يجوز أن يكون في موضع جر على البدل من التجارة و أن يكون في موضع رفع على تقدير هي و أن محذوفة و لما حذف بطل عملها⁶¹⁴ و قوله ذلكم خير لكم إن كنتم تعلمون⁶¹⁵ أي تعملون خير لكم إذا علمتم و عملتم و اعتقدتم ذلك أحييتم الإيمان و الجهاد فوق ما تحبون أنفسكم و أموالكم⁶¹⁶. "tü'minûn" kavli haber mevdi'inde olmak câyizdir. "ticâret"den bedel olmak üzere ve daği mehall-i raf'da olmak câyizdir. "hiye" takdîri ile ve "en" mahzûfedir. Çünkü "en" mahzûfe oldu ise 'ameli bâtıl olur. Ve "zâliküm hayrun leküm in küntüm ta'lemûne" kavli ya'nî zikr olunan 'amel size hayrludur eğer bilürseniz. Ya'nî size hayrlu olduğun bilürseniz 'amel edersiniz. Kaçan bilüb 'amel etseniz ve i'tikâd etseniz îmân ve cihâd size sevgilü olub nefsinizi ve emvâlinizi sevdiğinizden ziyâde mehabbet etmiş olurdunuz. {قوله تعالى يغفر لكم ذنوبكم و يدخلكم جنات تجري من تحتها الأنهار و مساكن طيبة في جنات عدن ذلك الفوز العظيم⁶¹⁷. قال الزجاج قوله يغفر لكم ذنوبكم جواب تؤمنون و تجاهدون

⁶¹¹ i. (بندر) (Fars. bender) İşlek ticâret iskelesi, ticâret limanı. bk. *Kubbealtı Lügati*, "Bender" (Erişim 9 Temmuz 2021).

⁶¹² İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşq*, thk. Amr b. Ğurame el-Umerî, 1/284.

⁶¹³ en-Naziât 79/40-41.

⁶¹⁴ Halil İbrahim Hamûdî es-Samerrâî, *Kirâetü Zeyd b. Ali* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2006), 5.

⁶¹⁵ es-Saff 61/11.

⁶¹⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/527.

⁶¹⁷ es-Saff 61/12.

.⁶¹⁸ Zeccâc dedi ki “yağfir leküm zünûbeküm” kavli “tü'minûne ve tucâhidûne” kavlinin cevâbidir. Zîrâ ma'nâsı emrdir. Nite ki beyân eyledik. و جواب الأمر مجزوم. Hâlbuki cevâb-ı emr meczûmdur. Keenne şart-ı mahzûfun cevâbidir. Kelâm ânun üzerine delâlet eyledi. Takdîr-i kelâm “en tü'minû yağfir leküm” demek olur. ثم من المعلوم البين أن مثل هذه التجارة الرابعة المتضمنة للأغراض المذكورة في هذه الآية. [63b] Ondan sonra zâhîren beyânen ma'lûmdur. Bu âyet-i şerîfede iğrâd-ı mezkûreyi mütezammîne olan ticâret-i râbihânın misli. Fevz-i 'azîm ya'nî ni'met-i 'azîme ve deracât-i 'ulyâya vâsıl olmak ve 'azâb-ı elîmden necât ve hâlâs olmaktır. قوله Ve dağhi bu ticâret-i râbiha mütezammîne olduğı iğrâd-ı nusret minellâh ve fethun garîbdır. Bu kavide iki mesele vardır. Mesele-i ûlâ “uğrâ” kelimesinin i'râbında hilâf olduğudur. قيل هو نصب على Denildi ki lafz-ı “uğrâ” mansûbdur mehallen mef'ûlün bih olmağla. Takdîri “ve ye'izuküm uğrâ”dır. Ve dağhi “tühibbûne” ile mansûbdur. Kelime-i “tühibbûnehâ” ona delâlet eder denildi. Ya'nî “tühibbûne uğrâ” “tühibbûnehâ” takdirinde olmuş olur. Ve dağhi kelime-i “uğrâ” mevdî'i raf'da olmak denildi. ومعناه و لكم مع هذه النعم المذكورة من Ya'nî ondan sonra bir husla-i uğrâ dağhi vardır. Ve ma'nâsı âhîretde sizin için mağfiretten ve sevâbdan ni'am-ı mevfûra hâsıl olduğunda mâ 'adâ dünyâda dağhi size sevgilü olan ni'met-i uğrâya nâyil olursuz. ⁶²⁰ Ondan sonra ol ni'met-i uğrâyı “nasrun minellâhi ve fethun garîb” kavli ile tefsîr eyledi. ⁶²¹ Ve dağhi “tühibbûnehâ” kavlinde tevbîhden ba'zı şey' vardır mehabbet-i 'âcil üzerine. Ya'nî dünyâda hâsıl olan ni'mete mehabbet eylemekde nev'i tevbîh vardır. {ثم قيل النصر على قريش [64a] Ba'dehû denildi ki “nasr”dan murâd Kureyş üzerine nusretidir. Dağhi “feth”den murâd feth-i Mekkedir denildi. Ve dağhi 'Atâ “feth”den murâd feth-i Fâris ve feth-i Rûmdur dedi. Ve ikinci mesele “ve beşşir” kavli لأنه في معنى الأمر كأنه قال آمنوا وجاهدوا يثبتكم الله و ينصركم و بشر يا محمد “tü'minûne” kavline ma'tûfdur. Zîrâ “tü'minûne” emr ma'nâsınadır. Ya'nî îmân getürün ve cihâd ve gazâ edin ki Allâh Te'âlâ size sevâb verüb mansûr kıla. Ve dağhi yâ Muhammed mü'minlere beşâret ver. Ya'nî îmân getürüb cihâd edene Allâh Te'âlâ sevâb verüb ve dünyâda nusret

⁶¹⁸ Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl ez-Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbüh*, thk. Abdülcelîl Abduh Şelebî (Beyrut: Âlimü'l-Kütüb, 1408/1988), 5/166.

⁶¹⁹ es-Saff 61/13.

⁶²⁰ es-Saff 61/13.

⁶²¹ Zemahşerî, el-Keşşâf, 4/527.

İbn-i İzzet'in bu kavli-i şerîfi tefsîr olundu. hazretinin bu kavli-i şerîfi tefsîr olundu. . عليه الصلاة و السلام. Bunun beyânı oldur ki vaktâki Hazreti 'Abbâs radiyallâhu 'anhü dedi ki ol îmâna gelen ve inkâr edüb küfürde kalan iki bölük tâyife Hazreti 'Îsâ zamânında idi. و ذلك أنه لما رفع تفرق قومه ثلاث فرق. Bir fırka 'Îsâ Allâh idi semâya 'Îsâ semâya raf' olundu. Kavmi üç fırka oldular. و ارتفع. Bir fırka 'Îsâ Allâh idi semâya 'Îsâ semâya raf' olundu. Bir fırka da'î Allâhın oğlu idi kendüye raf' eyledi dediler. و فرقة قالوا كان ابن الله فرعه إليه. Bir fırka da'î Allâhın 'abdi ve rasûlü idi kendüye raf' eyledi dediler. و فرقة قالوا كان عبد الله و رسوله فرعه إليه و هم مؤمنون. Pes فاتبع كل فرقة منهم طائفة من الناس فاقتتلوا. Mü'min olan tâyife bunlardır. ol firkalardan her fırkaya bunca halk tâbi' olup birbiriyle harb ve kitâl eylediler. فظهرت الفرقتان حتى بعث الله. Hattâ Hakk Sübhânehû ve Te'âlâ hatmü'l-enbiyâ Muhammed bâ-safâyı sallallâhu 'aleyhi ve sellem ba's edüb cem'i halka peygamber gönderdi. [65b] Ol seyyidi'l-enbiyânın vücûd-i per⁶²⁷ cûdi ile fırka-i mü'mine tâyife-i kâfira üzerine galebe etdi. و ذلك قوله تعالى فأيدنا الذين آمنوا على عدوهم فأصبحوا ظاهرين⁶²⁸. Pes imdi mü'minlerin keferi üzerine gâlib olmalarının tahkîki bu âyet-i şerîfeden zâhir oldu. Ya'nî mü'min olanlara nusret verüb düşmanlarının üzerine gâlib kıldık. و قيل فأصبحت حجة من آمن بعبسى عليه الصلاة و السلام. Da'î denildi ki Hazreti 'Îsâya îmân getürenin huceti zâhira oldu. Hazreti Muhammed sallallâhu 'aleyhi ve sellem tahkîk 'Îsâ 'aleyhi's-salâtü ve's-selâm kelimetullâhdır ve rûhullâhdır diye tasdik eylemekle.

[Hâtîme]

خاتمة. أذكر فيهل إن شاء الله تعالى فضل الشهيد. و خفة الموت على الشهيد. و في عيادة الشهيد. و فيمن طلب الشهادة و نالها Hâtîme-i kitâbdır. Bu hâtîmede altı fâide zikr ederüz. Biri fazîlet-i şühedâdır. İkinci şühedâyı mevt hafîf olmak. Üçüncü şühedâyı 'iyâdet ya'nî hâlin ve hâtırın sormak. Dördüncü şehâdet taleb edüb nâzil olmak. Beşinci gazâ ve cihâda gidenlerin levâzım ve mühimmâtın görüb techîz eylemek. Altıncı şühedâ beyninde câri olan letâif ve nevâdirten ba'zını zikr eylemekdir. و أحتم ذلك بمقاتلة أهل الرفض و البغاة ما ورد في شأنهم. Ve da'î bu hâtîmeyi Rafizîlerin ve bâğîlerin mukâtelesi ve onların haklarında vârid olan eşyânın zikri ile hatm ederüz. {فأقول روى الإمام أحمد في مسنده عن نعيم بن حماد الغطفاني. Pes deriz ki İmâm Ahmed "Müsned"inde Nu'aym b. Hammâd el-Ğatafânîden rivâyet eyledi. [66a] إن رجلا سأل النبي صلى الله

⁶²⁷ (پر) i. (Fars. per) Kanat, el, kol, parmak uçları. bk. Dihhodâ "per", 2/27.

⁶²⁸ es-Saff 61/14.

⁶²⁹ Ebü'l-Hasen Alâüddîn Alî b. Muhammed b. İbrâhîm el-Hâzin, *Tefsîrü'l-Ğâzin Lübbü't-te'vîl fi me'âni't-tenzîl* (Beirut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1415), 4/288.

Bir kimsene Hazreti Peygambere suâl edüb şühedâdan kangısı efdaldır dedi. Peygamber buyurdi ki şühedânın efdali قال الذين يقتلون في الصف يعني لا يلتفتون بوجوههم حتى يقتلون. şol kimsenelerdir ki saf yüzünde katl olunurlar. Ya'nî yemîn ve şimâle yüzlerin döndürüb iltifât eylemezler. Belki a'dâ-yı dîn ve tâyife-i müşrikîne karşı sînelerin siper edüb tâ câm-ı şehâdeti nûş edince kitâl ederler. أولئك ينطلقون إلى الغرف العلى من الجنة و يضحك إليهم ربك عز وجل وإذا ضحك ربك Onlar hemân şehîd oldukları hîn cennet ğurfelerinden 'âlî çardaklara giderler. Ve Cenâb-u Rabbi'l-'izzet onlara dahk eder ya'nî rahmet nazarıyla nazar eder. Kaçan ki Hakk Celle ve 'Alâ dünyâda bir kuluna dahk eder ya'nî rahmet ile nazar eylese onun üzerine hisâb olmaz dedi. و عن عمرو بن عبسة قال أتيت النبي صلى الله عليه وسلم و قلت يا رسول الله أي الجهاد أفضل من أهریق. Ve daĥi 'Amr b. 'Abseden mervîdir. Eyitdi Hazreti Peygambere vardım. Yâ Rasûlallâh kangı cihâd efdaldır. Dedim. Buyurdi ki fî sebîlillâh kanı dökülen kimsenedir. İmâm Ahmed {و قال فضالة بن عبيد سمعت عمر بن الخطاب رضي الله عنه "Müsned"inde rivâyet eyledüĝi nihâyet buldu. سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول الشهداء أربعة و عد منهم رجل مؤمن جيد الإيمان لقي العدو و صدق الله حتى Fudâle b. 'Ubeydden radiyallâhu 'anhü eyitdi 'Ömer b. el-Hattâbdan işitdim eder Rasûlullâhdan işitdim. [66b] Buyurdi ki şühedâ dört derecedir deyüb 'add eyledi. Ol dört tabakadan birisi şol mü'mindir ki ceyyidi'l-îmân ola ya'nî îmânında ihlâs üzere ola 'adûye mülâkî oldukda Allâhı tasdîk eylemek ile kitâl edüb hattâ katl oluna. Bu şol şühedâdandır ki kıyâmet gününde ĥalk boyunların uzadub onlara nazar edüb ziyet ve 'azametlerin temâşâ edeler. Pes ol فرجع رسول الله صلى الله عليه وسلم رأسه حتى وقعت قلنسوته أو قلنسوتاه. Şöyle kaldırdı ki tâkiye yâĥûd iki tâkiyesi düşdü. الشك من الراوي. و رجل مؤمن جيد الإيمان لقي العدو فكأنما يضرب جلده بشوك الطلح أتاه سهم غرب فقتل فهو. Biri daĥi şol kâmilü'l-îmân racül-i mü'mindir ki düşmana mülâkî oldukda keenne teni dikenler ile darb olunur ola. Ol hîn kendüye bir sehm erişüb şehîd ola. Bu meküle şehîd şühedânın ikinci mertebesindedir. و رجل مؤمن جيد الإيمان خلط عملا صالحا و آخر سينا لقي العدو و تصدق. Birisi daĥi şol mü'mindir ki kâmilü'l-îmân ola 'amel-i sâlihi yaramaz 'amel ile ĥalt eyleye. Ya'nî hem 'amel-i sâlihi ola hem seyyiâtı ola. Düşmana mülâkî oldukda Allâhı tasdîk edüb katl oluna. Pes bu şehâdet şühedânın mertebe-i sâlisindedir. و عن ابن عمر رضي الله Ve daĥi İbn-i 'Ömerden

⁶³⁰ Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, 37/144 (No. 22476).

⁶³¹ Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, 22/120 (No. 14210). 'Amr b. 'Abse'den rivayet edilen hadis bulunamadığından dolayı Câbir b. Abdullah'dan gelen rivayet verildi.

⁶³² Beyhakî, el-Câmi'u li-şu'abî'l-îmân, 6/122 (No. 3957). Ahmed b. Zeynelâbidîn hadisin son kısmını yani şühedânın dördüncüsünü eserine eklemeyi unutmuş olmalıdır. Hadisin son kısmı وَرَجُلٌ اسْرَفَ عَلَى نَفْسِهِ وَرَجُلٌ اسْرَفَ عَلَى نَفْسِهِ وَرَجُلٌ اسْرَفَ عَلَى نَفْسِهِ وَرَجُلٌ اسْرَفَ عَلَى نَفْسِهِ فَهَذَا فِي الدَّرَجَةِ الرَّابِعَةِ şeklinde dir.

⁶³³ Aksarâî, Kitâbu nihâyeti's-suâli ve'l-emniyeti, 53.

mervîdir. Eytidi şehîd silâh acısı duymaz illâ meğer ıssı günde kendüye soğuk su saçılmış gibi lezzet bula ya'nî tîğ elemin çekmeye. و عن ابن عباس رضي الله عنهما عن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال عضه نملة أشد على الشهيد من مس السلاح بلل أشهى عنده من شراب بارد في يوم صائف رواه البخاري في الصحيح⁶³⁴.

[67a] İbn-i Abbâs'dan mervîdir. Hazreti Peygamberden rivâyet edüb eyitdi. Rasûlullâh sallallâhu 'aleyhi ve sellem buyurdi ki bi karınca ısırmak şehîde eşeddir silâh dokunmaktan. Belki silâh dokunmak kendü katında ıssı günde sovuk su içmekden eşhâ ve elezzdir dedi. İmâm Buḥârî "Sahîh"inde bu hadîsi rivâyet eyledi. و عن علي رضي الله عنه قال و الذي نفسي بيده ألف ضربة بالسيف أهون . Ve daḥi İmâm 'Aliden radiyallâhu 'anhü mervîdir. Dedi ki Allâh hakkıçün ki nefsim ânun yed-i kudretindedir tîğle bin kerre vurulmak âsândır Allâh Te'âlâ Hazretine tâ'at eylemeyüb firâşda ölmekten. {و حكمة خفة الموت على الشهيد} Şehîd üzerine mevt-i ḥaffif olmasının hikmeti. Şehîd üzerine mevtin ḥiffetine hikmet budur ki mevkıf-i kitâle meşğûl olduḡuçün ola vaktâki kendüye katl hâsıl ola. Ol hâl ile rûhunun ḥurûci hâsıl olur. و كان مقامه في الصف قائما مقام النزع من هلع القلب و تزلزل الأقدام . Ve kitâl içün saf yüzünde ikâmet edüb vâkıf olması kalbinin ḥavfinden ve ayaklarının tezelzül edüb ditremesinden bu mekûle hâsıl olan ahvâl-i hâle-i nez' makâmına kâim olur. Ol hâlde kendüye katl hâsıl olması rûhunun ḥurûci ile me'an olub mevti ḥaffif olur. Firâşında vefât eden bunun ḥilâfıdır. و يؤيد هذا قوله عليه الصلاة و السلام كفى ببارقة .⁶³⁷ hâle-i nez' mesâbesinde olduḡi Hazreti Peygamber 'aleyhi's-salâtü ve's-selâmın "kefâ bi-bârikati's-süyûfi fitnetün" buyurduḡi müeyyidedir. Ya'nî mehall-i kitâlde süyûfun yaldıraması⁶³⁸ fitne yeter buyurdi. أو لأن الشهيد عند خروج روحه يشاهد زوجتين من الحور العين و مقامه الكريم فيشغله حسن ما رآه و بهجة ذلك .⁶³⁹ kerimin müşâhadee eyleye. Ol gördüḡi hüsn ve cemâle meşğûl ola. Onların behcet ve kemâline meşğul olmaḡla cerh elemi ni ya'nî silâh acısını ve mevt merâretini ihsâs edüb duymaz. و مما يستدل به على ذلك ما حكاه الله تعالى لنبيه صلى الله عليه وسلم في قصة يوسف الصديق عليه الصلاة و السلام فلما رأيته أكبرنه و قطعن أيديهن و قلن حاشا لله ما هذا بشرا إن هذا إلا ملك كريم⁶⁴⁰.

⁶³⁴ Müttekî el-Hindî, *Kenzü'l-'ummâl*, 4/405 (No. 11131). Sahîhu'l-Buhârî'de veya diğeri Buhârî şerhlerinde bu hadis bulunamamıştır. Bu nedenle *Kenzü'l-'ummâl*'de geçen rivayet verilmiştir.

⁶³⁵ Abdülhamîd b. Hibetillâh b. Muhammed b. Hüseyin b. Ebi'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-belâğa*, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim (Kahire: Dâru'l-İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, 1378/1959), 7/300.

⁶³⁶ Nesâî, "Cenâiz", 21 (No. 2053).

⁶³⁷ (لرزان) sif. (Fars. lerzân) Titreyen, titrek, tereddütlü. Detaylı bilgi için bk. Dihhodâ, "lerzân", 12/16.

⁶³⁸ sif. (Eski Türk. yal-mak "yanmak, alevlenmek"ten yal-dır-ak) Parlamak, ışıldamak. bk. *Kubbealtı Lugati*, "Yaldırak" (Erişim 10 Temmuz 2021).

⁶³⁹ Aksarâî, *Kitâbu nihâyeti's-suâli ve'l-emniyeti*, 54.

⁶⁴⁰ Yûsuf 12/31.

i ahvâlidendir. Hakk Celle ve 'Alâ rasûlüne sallallâhu 'aleyhi ve sellem Yusûf es-Siddîk 'aleyhi's-selâm kıssasında hikâyet eylediği hâldir ki "felemmâ raeynehû" buyurdi âhirine varınca. Ya'nî kıssa-i meşhuradır bir bunca hâtûn 'azîz-i Mısırın hâtûnunun hânesinde cem` olub Hazreti Yûsufun cemâl-i bâ-kemâlin müşâhade edecek kendülere dehşet hâsıl olub ellerin kesdiler. "hâşâ lillâh" bu beşer değıldir. Belki melek-i kerimdir dediler. Dağı ol و لم يحسسن بألم عند مشاهدة جماله. Bunlar bir beşeri müşâhade etmekte bu hâle vardılar. Allâh Te'âlâ Hazretinin mezîd-i kubûl ve akbâlini müşâhade edüb mezâyâ-yı rûhâniyyeyi müşâhade eden şehîd-i sa'îdin hâli nice olmak gerekir mulâhaza oluna. [68a] و مثال ذلك أن الشجاع في حالة الحرب لا يحس بالجراحة لحدة نفسه. Ve dağı şehîde mevt hafif oldğunun misâli şücâ' ya'nî bahâdır gâzî harb ve kitâl eylediği hâlde nefsinin hiddetinden mecrûh olduğun duymaz. و إنما يحس بذلك عند رجوعه من القتال يظهر له ألم الجراح لأنه كان مشغولا بنفسه و هو في حالة الغضب في. Belki curh elemi ni kitâlden rucû' eylediği vakitte duyar. Ol vakitte yaranın acısı zâhir olur. Zîrâ kitâlde iken kendi nefesine meşğûl olub hâlbuki Tanrı düşmanlarına gadabı hâlinde ola. و عن أبي هريرة رضي الله عنه قال قال رسول الله صلى الله عليه و سلم الشهيد لا يجد ألم القتال إلا كما يجد أحدكم ألم القرصة. Ebû Hureyreden mervîdir. Hazreti Peygamber sallallâhu 'aleyhi ve sellem buyurmuş ki şehîd katl elemi ni duymaz illâ nite ki sizden biriniz karınca ısırmasının elemi ni nice duyar ise şehîd dağı katl elemi ni ol kadar duyar dedi. Bu hadîs hasendir ğarîbdir. و عن جابر بن عتيك أن رسول الله صلى الله عليه و سلم جاء يعود عبد الله بن ثابت فوجده و قد غلب فصاح به رسول الله صلى الله عليه و سلم فلم يجبه فاسترجع رسول الله صلى الله عليه و سلم و قال غلبنا عليك يا أبا الربيع. Câbir b. 'Atîk radiyallâhu 'anhüden mervîdir. Hazreti Peygamber 'Abdullâh b. Sâbitin 'iyâdetine ya'nî hastalığın sormağa geldi. Şol hâlde buldu ki meraz-ı mevt galebe etmiş idi. Hazreti Peygamber çağırđı. 'Abdullâh cevâb vermedi. Rasûlullâh ol hâlde istircâ' eyledi. Ya'nî "innâ lillâhi ve innâ ileyhi râci'ün" dedi. Ve buyurdi ki ey Ebu'r-Rebî' eser-i mevt üzerimize galebe eyledi. [68b] فصاح النسوة و بكين فجعل ابن عتيك يسكتهن فقال رسول الله صلى الله عليه و سلم دعهن فإذا وجبت فلا تبكين باكية. Pes ol hâlde hâtûnlar feryât edüb ağılamağa başladılar. İbn-i 'Atîk onları iskât ederdı. Feryât eylemeniz diye men' ederdı. Pes Hazreti Peygamber yâ İbn-i 'Atîk hâtûnları hâllerinde terk eyle. Zîrâ mevt vâcib oldukda bir hâtûn ağılamasun dedi. Ol mehalde vücûb nedir yâ Rasûlallâh dediler. قال رسول الله صلى الله عليه و سلم أن الله قد أوقع أجره على نيته و ما تعلمون الشهادة. Buyurdi ki vücûbdan murâd mevtdir. قالت ابنته والله إنني كنت لأرجو أن تكون شهيدا فإنك قد كنت قضيت جهازك. İbn-i 'Atîkin kızı pederine hitâb edüb eyitdi. Vallâhi ben umardım ki sen şehîd olasın zîrâ şehâadete hâzırlanmış idin.

⁶⁴¹ Nesâî, "Cihâd", 25 (No. 3161).

⁶⁴² Aksarâî, *Kitâbu nihâyeti's-suâli ve'l-emniyeti*, 54.

Hazreti Peygamber sallallâhu 'aleyhi ve sellem buyurdi ki niyyeti üzere Allâh Te'âlâ ona şehâdet ecridi verdi. Ve şehâdeti siz nice bilürsüz dedi. Eyitdiler fî sebîlillâh katl olunmaktır dediler. قال رسول الله صلى الله عليه وسلم الشهادة سبع سوى القتل في سبيل الله. المطعون شهيد. والغرق شهيد. وصاحب ذات الجنب شهيد. والميطون شهيد. وصاحب الحريق شهيد. والذي يموت تحت الهدم شهيد. والمرأة جميع شهيد. و صاحب ذات الجنب شهيد. والميطون شهيد. وصاحب الحريق شهيد. والذي يموت تحت الهدم شهيد. والمرأة جميع شهيد. Hazreti Peygamber sallallâhu 'aleyhi ve sellem buyurdi ki şehâdet yedir fî sebîlillâh katl olunmaktan gayri. Birisi tâ'ûndan vefât eden. İkinci deryaya ğarak olan. Üçüncü sancıdan vefât eden. Dördüncü eyc ağrısından vefât eden. Beşinci ateşe yanan. Altıncı duvar altında kalan. Yedinci şol 'avratdır ki vilâdet esnâsında vefât ede. [69a] Yâhûd vilâdet ederken ya'nî doğururken vefât ede. Yâhûd bint-i bîkr olub ricâl ile görüşmüş olmaya. Bu mekûle nisvân şühedadır. Zikr olunan üç vechle tefsîr olunsa gerekidir. Ve ba'zı turukda nüfesâ و عن سعيد بن زيد قال سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول من قتل دون دينه فهو شهيد. و من قتل دون ماله فهو شهيد. و من قتل دون أهله فهو شهيد. أخرجه الترمذي Sa'îd b. Zeydden mervîdir. Eyitdi Hazreti Peygamberden işitdim. Buyurdi ki şol kimsene ki dîni içün katl olunsa şehîddir. Ve şol kimsene ki kendi canı ve nefsi içün katl olunsa şehîddir. Ve şol kimsene mâlî içün katl olunsa şehîddir. Ve ehli ve haramı siyâneti içün katl olunsa şehîddir. Bu hadîs-i şerîfi Tirmizî ihrâc edüb zikr eyledi. قوله و المطعون الذي أصابه الطاعون و مات به و المرأة بجمع بضم الجيم و سكن الميم و عين المهملة و هي أن تموت و في بطنها ولد قاله الكسائي و يقال بجمع بكسر الجيم المراد به بضم الجيم و سكن الميم و عين المهملة و هي أن تموت و في بطنها ولد قاله الكسائي و يقال بجمع بكسر الجيم المراد به بضم الجيم و سكن الميم و عين المهملة و هي أن تموت بکرا و لم يمسه أحد و الباقي معلوم. Mat'ûn şol kimsenedir ki ona tâ'ûn isâbet edüb vefât eyleye. Ve bi-cum' cîmin dammetiyle ve mîmin sükûnuyla ve 'ayn-i mühmele ile şol hâtûndur ki karnında oĝlan var iken vefât ede. Kisâninin kavli budur. Ve daĝi denildi bi-cum' cîmin kesriyle murâd bint-i bîkrdir ki ricâlden bir ferd ona dukunmamış ola vefât eylese şehîddir. Ve bâkî şühedâ Ebû Hureyreden mervîdir. [69b] Hazreti Peygamber sallallâhu 'aleyhi ve sellem ashâb- güzîne hitâb buyurub aranızda kimi şehîd 'add edersiz buyurdi. Eyitdiler قالوا يا رسول الله من قتل في سبيل الله فهو شهيد. فقال إن شهداء أمتي إذا لقليل. قالوا فمن هم يا رسول الله. قال من قتل في سبيل الله فهو شهيد و من مات في البطن فهو شهيد و الغريق شهيد. Hazreti Rasûlallâh şol kişi fî sebîlillâh gazâda katl oluna ol şehîddir. Ve tâ'ûndan vefât eden şehîddir. Ve yürek ağrısından

⁶⁴³ Nesâî, "Cenâiz", 21 (No. 1846).

⁶⁴⁴ Nesâî, "Cenâiz", 21 (No. 2054).

⁶⁴⁵ Tirmizî, "Diyât", 14 (No. 1421).

⁶⁴⁶ Aksarâî, *Kitâbu nihâyeti's-suâli ve'l-emniyeti*, 56.

⁶⁴⁷ Müslim, "İmâre", 165.

vefât eden şehîddir. Ve suya gark olan şehîddir buyurdi. ⁶⁴⁸. Ve bir }و عن ابن عباس رضي الله عنه أن النبي صلى الله عليه وسلم قال ذات يوم لأصحابه ما تعدون الشهيد منكم قالوا من مات في سبيل الله صابرا محتسبا مقبلا غير مدبر فهو شهيد. İbn-i 'Abbâsdan mervîdir. Hazreti Peygamber sallallâhu 'aleyhi ve sellem bir gün ashâb-ı kirâma eyitdi aranızda kimi şehîd 'add edersiz. Ashâb dediler ki şol kimsene ki fî sebîlillâh gazâ eyleye sâbır olub cezâsını Allâhdan taleb ede. 'Adüvden yüz döndürmeyüb ikbâl edici olduğı hâlde vefât ede ol kimsene şehîddir. فقال إن شهداء أمتي إذا لقليل. Pes Hazreti Rasûlallâh bu takdîrce ümmetimin القتيل في سبيل الله شهيد و المرابط يموت على فراشه في سبيل الله شهيد و المبطون شهيد و اللذيع شهيد و الحريق شهيد و الغريق شهيد و الشريق شهيد و الذي يفتسه الأسد شهيد و الخار عن دابته و صاحب الهدم و اللذيع شهيد و صاحب ذات الجنب و النفسا بجمع يقتلها ولدها يجرها بسرره الجنة هذا حديث حسن رواه القيرواني⁶⁴⁹. Hazreti [70a] Peygamber sallallâhu 'aleyhi ve sellem şühedâyı tafsîl edüb buyurdi ki fî sebîlillâh katl olunan şehîddir. Ve serhadd-i küffârda fî sebîlillâh murâbıt olub firâşında vefât eden şehîddir. Ve yürek ağrısından vefât eden şehîddir. Ve yılan ve çıyan ve akreb sokub vefât eden şehîddir. Ve ateşe yanan şehîddir. Ve suya gark olan şehîddir. Ve boğazına su ya ta'âm ya gayri şey' durmak vefât eden şehîddir. Ve arslan vesâyir yırtıcı canavar kapub helâk olan şehîddir. Ve binduğı dâbbesinden düşüb helâk olan şehîddir. Ve yapu altında kalan ve sancıdan vefât eden. Ve 'avrat doğururken doğan oğlan ânı katl eylese ya'nî doğurmak ıstırâbından vefât eden 'avrat şehîdedir. Doğan oğlan bağırsakları ile ânı cennete çeke. Bu meküle hâl ile vefât edenler şehîddir. Bu hadîs hasendir. Kayravânî rivâyet eyledi. Ma'ûm {تنبيه. أعلم أن الشهيد له أحكام تخصه إذا كان قد قتل في سبيل الله. منها أنه لا يغسل و يصلي عليه عند الإمام. Bu mehalde şehîde maḥsûs ahkâm ücdür. Birisi ğusl olunmamak. İkinci İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe katında nemâzı kılınmak. Üçüncü kanı ile defn olunmak. و له أحكام. Ve dağı şehîdin nice ahkâm-ı kesîrası vardır. Ğasl-i melâike Hanzala b. er-Râhibin hadisinde mehallerinde zikr ederuz و لا يطعن أحد أن ما عدا المقتول في سبيل الله يكون. Ve bu Hanzalanın ḥaberi meşhûrdur. Fî sebîlillâh maktûl olandan mâ 'adâ bir ehad ta'n olunmaya. Ol hemân fî sebîlillâh katl olunan menzilesinde olur. و إنما ذكر النبي صلى الله عليه وسلم هذا القول تطييبا لقلوبهم لأن. Hazreti Peygamber sallallâhu 'aleyhi ve sellem bu kavli ashâb-ı kirâmın kulûbini tatyîb için zikr eyledi. Zîrâ onların fazîleti gayrilerinden ziyadedir. Ve dağı sevâblarını ta'zîm için zikr eyledi. Fî sebîlillâh maktûl و هذا كقولها المرء في صلاة ما دام ينتظر الصلاة⁶⁵⁰.

⁶⁴⁸ Buhârî, "el-Cihâd ve's-siyer", 56 (No. 2829).

⁶⁴⁹ Aksarâî, *Kitâbu nihâyeti's-su'ali ve'l-emniyeti*, 56-57.

⁶⁵⁰ Müttekî el-Hindî, *Kenzü'l-'ummâl*, 7/291 (No. 18933).

olanın mâ 'adâsı daği şehîd hakîki menzilesinde olmak kavli Hazreti Peygamberin mâ dâme bir kişi salâta müntazirdir. Ol kişi salâtdadır buyurduğu gibidir. Ya'nî bir kimsene bir vakit nemâzı edâ edüb vakt-i âhara müntazir olduğu ol kimsene vakt-i âhireden nemâzda olur hükmündedir. و إنما لا أنه في صلاة. Hazreti Peygamber bu kavli ile salâta intizârın ta'zîmin diledi. Ol değıldir ki hakîkaten salâtda olduğun dilemiş ola. Tâkim şürût-u salâta muhtâc ola. İstikbâl-i kıbleden ve setr-i 'avretten ve tahâret-i suğrâdan ve tahâret-i kübrâdan ve bunlardan gayri şürûta muhtâc ola. و ذكر القيرواني في كتاب البستان عن عبد الله بن الجويرية قال أخبرتني أمي أن أباه مات من بطن فرأته أمه في منامها فقالت له كيف أنت يا أبتني قال بخير. [71a] Kayravânî⁶⁵¹ "Bustân"⁶⁵² nâm-ı kitâbda 'Abdü'l-Melik İbn-i el-Cüveyriyeden rivâyet edüb zikr eyledi ki 'Abdü'l-Melik eyitdi. Anam bana şöyle haber verdi ki babası yürek ağrısından vefât edicek vâkı'asında görüb ey pederim hâlin nicedir dedim dedi. Babası cevâb verüb hayrdayımdır. قد جاء رجل أعجمي قد رأته يزف العروس كلما سلك به إتبعته حتى إنتها بي إلى ستور مرخات فلما دنا رفعت تلك الستور فدخل وأرخيت الستور بيني وبينه فقلت لم لا تخلوني ألسنت من الشهداء قالوا بلى ولكن هذا قتل في سبيل الله و دخل بابası hayrdayım diye cevâb verdikde ânı gördüm bir 'Acemî şahs gelür. Envâ'î hîl'atler ve esnâf-ı ziynetler ile müzeyyen 'arûs gibi geldi. Her kangı mehalle sâlik oldu ise ardına düşdüm gitdüm. Hattâ bir bunca serrâ perdeye erdi. Yakîn gelecek ol serrâ perdeler raf' olunub ol kimsene dâhîl oldu. Hemân ol perdeleri salıverdiler. Ben taşrada kaldım eyitdim niçün beni komazsız ki dâhîl olam. Ben şühedadan değıl miyim dedim. Eyitdiler belâ şühedâdansın lâkin bu kişi fî sebîlillâh katl olunmuşdur kendi ezvâcına dâhîl oldu. bu kimsenin mertebesine kimse vâsıl olmaz meğer bunun 'ameli gibi 'amel eyleye. و أما من طلب قال الله تعالى هل تربصون إلا إحدى الحسنين⁶⁵⁴. قال بعض المشايخ إن قتلنا نروح إلى الجنة و إن قتلنا حصل لنا الأجر و المغنم يعني "hel terabbesüne illâ ihde'l-husneyyn" Allâh Te'âlânın الظفر و الشهادة و ثناهما بأنه أراد الخصلتين. kavlinin ma'nâsında ba'zı meşâyiğ dedi ki [71b] Eğer katl olunursak cennete gideruz. Eğer katl edersek bize ecr ve sevâb ve ganîmet hâsıl olur. Ya'nî zafer ve şehâdet "husneyyn" kelimesi müsenâ zikr olunması ile iki haslet murâd olundu. و قال الله تعالى و لا تحسبن الذين قتلوا في سبيل الله

⁶⁵¹ Kayravânî hakkında çok fazla bir bilgiye ulaşamadık. Yalnızca tam adının Ali b. Ebî Tâlib el-Kayravânî el-'Âbid olduğu, müellifin zikretmiş olduğu "Kitâbü'l-Büstân" adında bir eserin olduğu ve birçok âlimin bu eserden rivâyetlerde bulunduğu bilgisine ulaşabildik. bk. Ebü'l-Kâsım Abdurrahmân b. Abdillâh b. Ahmed es-Süheylî, *er-Ravzü'l-ünûf fî şerhi's-Sîreti'n-nebeviyye li'bni Hişâm*, thk. 'Amr Abdüsselâm es-Selâmî (Beyrut: Dâru'l-İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, 1421/2000), 3/90.

⁶⁵² Kayravânî'nin "Bustân" adlı eserinin varlığını kaynaklardan öğrenebildiysek de eserin kendisine ulaşamadık.

⁶⁵³ Aksarâî, *Kitâbu nihâyeti's-suâli ve'l-emniyeti*, 57.

⁶⁵⁴ et-Tevbe 9/52.

.⁶⁵⁵ Hakk Celle ve 'Alâ Sübhânehû ve Te'âlâ şühedâ hakkında buyurdi ki fi seb'illâh katl olunan kimseneleri emvât zann eylemeniz. Belki onlar rabbileri katında hayylerdir rızıkları verilür. و إنما سميت الشهداء شهداء لأنهم أحصرت أرواحهم و شاهدت دار السلام و أرواح غيرهم .
 Ve daħi şühedâya şühedâ tesmiye olundu. Onunçün ki ruhları hâzır olub dârî's-selâmı müşâhade kıldılar. Gayrilerin ervâhı dârî's-selâmı müşâhade edemezler tâ kıyâmet günü olunca. و قيل لأن الله تعالى و ملائكته شهدوا لهم بالجنة .
 Ve daħi denildi ki şühedâya şühedâ tesmiye olundu. Zîrâ Allâh Te'âlâ ve melâikesi onlar için cennet ile şehâdet etdiler. و قيل لأنهم ممن يشهدون .
 Ve daħi denildi ki şühedâya sebab-i tesmiye budur ki zîrâ onlar ya'nî şühedâ peygamberler ümem-i sâlifeye tebliğ-i risâlet etdiklerine şehâdet edenlerdendir. Allâh Te'âlâ Kur'ân-ı 'Azîmde zikr edüb "litekûnû şühedâe 'ale'n-nâs" buyurdi. Ya'nî nâsın üzerine şehâdet edersiz. Muhassilî şühedâ tesmiye olunmağa üç vech vardır ki zikr olundu. Evvelki ruhları dârî's-selâmı müşâhade etdüğiçün bu takdîrce şehîd bi-ma'nâ şâhid olur. İkinci fa'îl bi-ma'nâ mef'ûl olub şehîd meşhûdün leh olur. Üçüncü şühedâ şâhidin cem'îdir ümmet-i sâlife üzerine şâhidler olmak üzere. و عن أنس رضي الله عنه قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم .
 Enes radiyallâhu 'anhüden mervîdir. Eyitdi Hazreti Peygamber sallallâhu 'aleyhi ve sellem buyurdi ki bir kişi sıdkla şehâdet taleb eylese verilür eğer şehâdete erişmez ise de. Ya'nî Allâh Te'âlâdan ihlâs ile şehâdet taleb eylese şehîd sevâbı hâsıl olur şehîd olmaz ise de. و في رواية عن سهل بن أحمد عن النبي صلى الله عليه وسلم قال من سأل الله الشهادة بصدق .
 Bir rivâyetde daħi Sehl b. Ahnef Hazreti Peygamber sallallâhu 'aleyhi ve sellemden rivâyet eyledi. Buyurmuş ki bir kimsene Allâh Te'âlâdan sıdk ile şehâdet dilese Allâh Te'âlâ ânı şühedâ mertebesine erişdürür eğer firâşında vefât ederse de. Bu hadîsi Müslim rivâyet eyledi. و عن معاذ بن جبل أنه سمع النبي صلى الله عليه وسلم يقول من سأل القتل من عند .
 Ve daħi Mu'âz b. Cebelden mervîdir. Hazreti Peygamberden istimâ' eylemiş. Buyurmuş ki bir kişi sıdkla kendi nefsinden katl olunmak suâl eylese ba'dehû eceli ile vefât eylese yâhûd katl olursa ona sehîd sevâbı verilür buyurmuş. Nesâî ve Tirmizî bu hadîsi rivâyet eylediler. Hadîs hasendir sahîhdür dediler. و عن أنس بن مالك رضي الله عنهما أن النبي صلى الله عليه وسلم قال ما من أهل الجنة أحد يسره أن يرجع إلى الدنيا و له عشر أمثالها إلا الشهيد فإنه و لو أنه رجع إلى الدنيا و استشهد لما رأى من الفضل هذا الحديث متفق على صحته.⁶⁶¹

⁶⁵⁵ Âli İmrân 3/169.

⁶⁵⁶ el-Bakara 2/143.

⁶⁵⁷ İbn Manzûr, "şehîd", 3/242.

⁶⁵⁸ Müslim, "İmâre", 156.

⁶⁵⁹ Müslim, "İmâre", 157.

⁶⁶⁰ Nesâî, "Cihâd", 25 (No. 3141); Tirmizî, "Fezâilü'l-cihâd", 20 (No. 1654).

⁶⁶¹ Tirmizî, "Fezâilü'l-cihâd", 20 (No. 1661); İbn Hibbân, *Sahîhu İbni Hibbân*, 16/489 (No. 7452).

Ve daği Enes b. Mâlikden mervîdir. Hazreti Peygamber buyurmuş ki ehl-i cennetden bir kimsene yokdur ki geru dünyâyâ rucû` eylemekle ona `aşr emsâli sevâb hâsıl olduğuna mesrûr ola meğer şehîd ola. [72b] Zîrâ şehîd nevlîdi geru dünyâyâ rucû` edüb şehîd olaydım diye temennâ eder. Şehâdet fezâilin gördüğü için. Bu hadîsin sıhhatinde ittifâk olunmuşdur. عن أنس بن مالك رضي الله عنهما قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم ما من عبد يموت له عند الله خير يحب أن يرجع إلى الدنيا و أن له الدنيا و ما فيها إلا الشهيد لما يرى من فضل الشهادة و أنه يحب أن يرجع إلى الدنيا فيقتل مرة أخرى هذا حديث صحيح أخرجه مسلم⁶⁶². Enes b. Mâlikden mervîdir. Hazreti Rasûlullâh sallallâhu `aleyhi ve sellem buyurmuş ki `ibâdullahdan bir `abd yokdur ki vefât edüb Allâh katında onunçün hayr var iken geru dünyâyâ rucû` edüb ve dünyâ ve mâ fihâ kendüye olduğun sever ola. Bir mü`min bu hâlde râzı olmaz illâ meğer şehîd olan kimsene ola. Zîrâ şehîd şehâdetin fazîletin görüb müşâhade kılımışdır. Dünyâyâ rucû eylemeği sever ki tekrâr bir kerre daği katl olunmak için. Bu hadîs sahîhdır. Müslim ihrâc eylemişdir. و عن أبي هريرة رضي الله عنه عن النبي صلى الله عليه وسلم قال ذكر الشهيد عند رسول الله صلى الله عليه وسلم فقال لا تجف الأرض من دم الشهيد حتى تبتدره زوجته كأنهما طيرتان أطلقتا فصليهما في مراخ من الأرض و في يد و سلم فقال لا تجف الأرض من دم الشهيد حتى تبتدره زوجته كأنهما طيرتان أطلقتا فصليهما في مراخ من الأرض و ما فيها⁶⁶³. Ve daği Ebû Hureyreden mervîdir. Hazreti Peygamberden rivâyet edüb eyitdi bir gün Rasûlullah katında şehîd zikr olundukda Hazreti Rasûlullâh buyurdi ki şehîdin kanı yerde kurumaz hattâ ol şehîdin hûrilerinden iki zevcesi sebz-i zâd-ı zemîne yöreleri saliverilmiş iki merğ gibi tayrân ederek ol şehîde erişeler. Her birinin elinde cennet hullelerinden bir hulle ola ki ol hulle dünyâ ve mâ fihâdan hayrdır. [73a] {قال و لما كان يوم اليمامة كان أول من خرج أبو Ebû Hureyre eyitdi. Vaktâki Yemâme oldu ya`nî Yemâme gazâsında evvel meydâna hûrûc eden Ebû `Akîl idi. Düşman tarafından bir ok atılıb Ebû `Akîlin iki omzi arasına rast gelüb tâ ciğesine erişdi. Ol hâlde oku çeküb çıkardılar. فوهن له شقة الأيسر و جرى للرحل. Pes vaktâki nâr-ı harb işti`âl edüb ateş kitâl-i kerum oldu. Ğuzât-ı mü`minîne inhizâm geldi. İşidildi ki Me`an b. `Adiy yâ ensârallâh ya`nî ey Allâhın dostları düşmanlarınız üzerine hamle ediniz diye sayha ederdi. قال عبد الله بن عمر فنهض أبو عقيل فقلت ما تريد فقال قد نوه المنادي بإسمي فقلت ما يعني الجريح. radiyallâhu `anhümâ eyitdi. Ol hâlde Ebû `Akîl hemân yerden sıçrayub kalkdı. `Abdullâh ona ne dilersin dedi. Ebû `Akîl eyitdi münâdî benim ismim ile tasrîh edüb nidâ eyledi. `Abdullâh eyitdi فقال أنا من الأنصار و أنا أجيبة و لو حبوا فانهزم و أخذ. Ebû `Akîl ben ensârdanım eğer yürümele kâbil olmaz ise

⁶⁶² Tirmizî, "Fezâilü'l-cihâd", 20 (No. 1643).; Müslim, "İmâre", 109. Müellif muhtemelen Tirmizî yerine Müslim demiştir. Nitekim hadisin tam metni Tirmizî'de geçmektedir. Müslim'de ise benzer ifadelerle geçmekte.

⁶⁶³ İbn Mâce, "Cihâd", 16 (No. 2798).

sürtünmekle de olursa icâbet ederim deyüb hemân kılıcın eline alub yâ ensâr imdâda geliniz yevm-i Hâyperde etdiğiniz gibi hamle ediniz diye nidâ ederdi. قال ابن عمر فاختلف السيوف بينهم فقطعت. Ebû 'Akîlin mecrûc olan dest-i mübâreki omzundan kesildi. [73b] ابن-i 'Ömer eyitdi iki tâyife beyninde tîğler karışub Ebû 'Akîle hâsıl ola[n] hâli görüb Ebû 'Akîle diye nidâ eyledi lisân-ı hâzîn ile lebbeyk hezîmet kimün içündür dedi. ابن-i 'Ömer sana beşâret olsun. Tanrı düşmanı katl olundu dedi. قال ابن عمر فأخبرت عمر بذلك فقال يرحمه الله ما Pes mübârek parmağın semâ tarafına kaldurub Allâh Te'âlâya hamd eyledi. Ol hîn vefât eyledi. Rahmetüllâhi 'aleyh. و أما تجهيز الغازي. ورد عن زيد بن خالد. Dedi ki Allâh Te'âlâ rahmet eyleye dâimâ şehâdet taleb ederdi nâyil oldu. الجهنى قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم من جهز غزياً في سبيل الله فقد غزا⁶⁶⁵ فكيف بمن جهز هذه العساكر الإسلامية. و الجيوش المحمدية الأحمدية على فرقتي أهل الكفر و العناد و الرفض و الإلحاد. و هو سلطان السنة و الجماعة خلد الله تعالى ملكه إلى قيام الساعة و جعل مراده في مراده. و أمن به كافة بلاده و عبادته. Ve emmâ gazâya giden gâzînin eğer silâh ve eğer sâyir mühimmâtını görüb techîz edenin fazîleti oldur ki Zeyd b. Hâlid el-Cühnîden vârid oldu. Eyitdi Hazreti Peygamber sallallâhu 'aleyhi ve sellem buyurdi ki bir kişi bir gâzînin mühimmâtını görüb gazâya gitmeğe müsâ'ade eylese tahkîk gazâ etmiş olur. Ve bir kişi fi sebîlillâh gazâ edene bedel olsa tahkîk gazâ etmiş olur. Hadîs-i şerîfde zikr olunduğı üzere bir gâzî-yi techîz edüb yâhûd bedel olan kimsenenin hâli ve mertebesi böyle oluncak. Bu denlû 'asâkir-i islâmîyye ve cuyûş-i Muhammediyye-i Ahmediyyeyi firkateyn-i dâlleteyn ki ehl-i küfr ve 'inâd ve rafz ve ilhâddır üzerlerine techîz ve ihtimâm edenin 'indallâhi Te'âlâ mertebesi ve fazîleti nice olmak gerekdir tefekkür oluna. [74a] Ya'nî bu mertebesi 'uzamâya nâyil olan bi-hamdillâhi Te'âlâ zamânımızın sultân-ı 'âlîşânı sünnet ve cemâ'at sultânı ki murâdullâhdır. Ya'nî Sultân Murâd Hazretleridir. Hakk Sübhânehû ve Te'âlâ cemî'i murâdâtını kendi murâdına ve rızâsına muvâfık kıla. Ve kâffe-i bilâd ve 'âmme-i 'ibâdî ol şâh-ı dîn penâhın vucûd-i şerîfi sebebiyle emn ve emânda kala. Âmîn yâ Rabbe'l-âlemîn. و عن أبي أمامة رضي الله عنه عن رسول الله صلى الله عليه وسلم أنه قال من لم يغز أو يجهز غزياً أو يخلف في أهله بخير أصابه الله بقارعة يوم القيامة⁶⁶⁶. Ve dahî Ebû Ümâmeden mervîdir. Hazreti Peygamberden rivâyet eyledi. Buyurmuş ki şol kişi gazâ eylemeye yâhûd bir gâzîye mu'âvenet edüb techîz eylemeye yâhûd ehlinde hayr-ı halef olmaya ona kıyâmet mesâyibinden bir musîbet ya'nî Allâh Te'âlâ ânı bir

⁶⁶⁴ Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Cevzî, *el-Muntazam fî târîhi'l-mülûk ve'l-ümem*, thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ-Mustafa Abdülkâdir Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1412/1992), 4/94-95.

⁶⁶⁵ Müslim, "İmâre", 135.

⁶⁶⁶ Ebû Dâvud, "Cihâd", 17 (No. 2503).

عن سهل بن حنيف عن أبيه قال قال رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم من أعان مجاهدا في سبيل الله أو مكاتبا في رقبته أظله الله تعالى يوم لا ظل إلا ظله⁶⁶⁷. belâya giriftâr ede. Bu iki hadîs-i şerîf sihâhdandır. Hazreti Peygamber sallallâhu 'aleyhi ve sellem buyurmuş ki şol kişi ki fî sebîlillâh cihâd eden kimseneye mu'âvenet eylese yâhûd behâya kesilan memlûke bedel kitâbetinde mu'âvenet eylese Allâh Te'âlâ kendi gölgesinden gayri gölge olmadığı günde }و عن أبي الدرداء و ابن عمر و أبي أمامة و أبي هريرة رضي الله عنهم كلهم عن النبي صلى الله عليه وآله وسلم أنه قال من أرسل غازيا بنفقة في سبيل الله و قام في بيته فله بكل درهم سبعمائة درهم ثم تلا والله يضاعف لمن يشاء⁶⁶⁸ الآية. رواه ابن ماجه عن هؤلاء الصحابة رضي الله عنهم⁶⁶⁹. [74b] Ebu'd-Derdâ ve İbn-i 'Ömer ve Ebû Ümâme ve Ebû Hureyre bu dört nefer sahâbe-i kirâmdan mervîdir. Hazreti Peygamber sallallâhu 'aleyhi ve sellem buyurmuş ki bir mü'min fi sebîlillâh cihâda giden gâziye nafaka gönderüb ve kendi hânesinde kâim olsa her bir dirhemine yedi yüz dirhem cezâsı ve ecri verilür buyurdi. Ondan sonra “vallâhu yüdâ'ifü limen yeşâü” âyet-i kerîmesin tilâvet eyledi. İbn-i Mâce bu hadîs-i şerîfi zikir olunan dört nefer sahâbe-i kirâmdan rivâyet eyledi rıdvânullâhi 'aleyhim ecma'în. }و عن أبي أمامة رضي الله عنه قال قال رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم أفضل الصدقات على فسطاط في سبيل الله أو نتيجة خادم في سبيل الله أو طروقة فحل في سبيل الله رواه Ve dağhi Ebû Ümâmeden radiyallâhu 'anhü mervîdir. Hazreti Rasûlullâh sallallâhu 'aleyhi ve sellem buyurmuş ki sadakaların efdali oldur ki fî sebîlillâh çadır ve otak üzerine ola. Ya'nî bir mücâhidi gölgelendirmek için çadır sadaka eylemek yâhûd çadır halkına sadaka eylemek ola. Veyâhûd fi sebîlillâh hizmetkâr ta'yîn eylemektir. Yâhûd fi sebîlillâh gazâ niyyetine erkek deveyi dişiye çekmektir. Zikir olunan üç sadaka efdal-i sadakâtdır buyurdi. Bu hadîsi Tirmizî rivâyet edüb hadîs hasen sahih ğarîbdır dedi. }و عن جابر عن أبيه رضي الله عنهما Ve dağhi قال خرجنا مع رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم في غزاة ذات الرقاع فأصاب رجل منا امرأة رجل من المشركين. Câbirden mervîdir. Vâlidinden rivâyet eyledi. Vâli demiş ki Rasûlullâh ile Zâtü'r-Rikâ' gazâsına böyle gitmiş idik. Bizden bir kişi müşrikîn nisvânından bir 'avrata isâbet etdi. Ya'nî Allâhu a'lem cimâ' etdi. [75a] فلما إنصرف رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم أتى زوجها و كان غايبا فلما أخبر الخبر حلف لا يرجع [75a]. أصحاب محمد دما فخرج يتبع القوم. ol 'avratın zevci geldi. Zîrâ gâyib idi çünkü mâcerâ kendüye haber verildi. Tâ ashâb-ı Muhammeden kan dökünce ya'nî onlardan adam katl etmeyince geru dönmemeğe yemîn eyledi. Hemân kavm-i Muhammedin ardlarına düşüb izlerin revâne oldu. فلما نزل رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم منزلا قال من يكأنا الليلة فابتدر رجلان رجل من الأنصار و رجل من المهاجرين فقال كونا بفناء الشعب. Pes

⁶⁶⁷ Hâkim, *el-Müstedrek*, 2/99 (No. 2448).

⁶⁶⁸ el-Bakara 2/261.

⁶⁶⁹ İbn Mâce, “Cihâd”, 4 (No. 2761).

⁶⁷⁰ Tirmizî, “Fezâilü'l-cihâd”, 20 (No. 1627).

Rasûlullâh bir menzile erüb kondu. Ashâba hitâb buyurub bu gece bizi kim hirâset eder dedi. Hemân iki dilâver Hazreti Peygamberin huzuruna geldiler. Birisi Ensârdan ve birisi Muhâcirînden idi. Hazreti Peygamber onlara eyitdi işbu şa'b önünde olun ve hirâset edin diye buyurdi. فقال
 Pes ol iki gâzî Peygamberin للأَنْصَارِيِّ لِلْمُهَاجِرِيِّ نَمَ أَوَّلَ اللَّيْلِ وَ أَنَا أَحْرَسُ فَنَامَ الْمُهَاجِرِيُّ وَ قَامَ الْأَنْصَارِيُّ يَصْلِي. işâret eyledüğü mehalle vardılar. Ol Ensârî Muhâcirîye eyitdi gece evvelinde sen yat ben hirâset edeyin dedi. Pes Muhâcirî yatub uykuya vardı ve Ensârî nemâz kılmağa başladı. فَأَتَى الرَّجُلَ الْحَالْفَ
 فَأَرَمَى الْأَنْصَارِيُّ بِسَهْمٍ فَنَزَعَهُ وَ ثَبِتَ قَائِمًا فَرَمَاهُ بِأَخْرَ فَفَعَلَ كَفَعَلَهُ الْأَوَّلُ فَرَمَاهُ بِثَالِثٍ فَفَعَلَ كَفَعَلَهُ الْأَوَّلُ وَ هُوَ يَرْكَعُ وَ يَسْجُدُ
 Pes ol yemîn eden ħabîs geldi. Ensârîye bir ok atub mecrûh eyledi. Ensârî oku çeküb çıkardı ve nemâzın bozmadı. Bir ok daĥi atub vurdu. [75b] Ensârî onu daĥi çeküb bıraktı ve nemâzın terk eylemedi. Üçüncü kerre atub Ensârî-yi vurdu. Ensârî geru oku çeküb rükû' ve sucûdin terk eylemedi. Ondan sonra sâhibine kalk otur dedi. Muhâcirî kalkub Ensârînin üzerinde olan kanı ve mâcerâyı görüb فقال سبحان الله فهلا نبهتني أول
 Muhâcirî te 'accüb edüb sübhânallâh evvel oku atduğunda niçün beni uyandırmadın dedi. قال كنت في سورة أقرأها فوقع في روضات شغلتي عن الدنيا و ما فيها و أيم الله لو لا خفت أن أضيع ثغرا أمرني رسول
 Ensârî eyitdi nemâzda bir sûre-i şerîfe okur idim. Nice ravzalara ve bağçelere vâki' oldum. Beni dünyâ ve mâ fihâdan meşğûl eyledi. Allâh bilür Hazreti Peygamber sallallâhu 'aleyhi ve sellem hıfz eylemek ile emr eyledüğü mehalla zâyî' olmak ħavfim olmasa idi nefsimi pâre pâre etseler de seni uyandırmaz idim dedi. Âĥiret ni'metlerine sevginden üç def'a ok yarasına sabr edüb nemâzını terk eylemeyen ile bir pire ısıрмаğla nemâzda hareket eden mü'min mâ beyninde fark çokdur. {من حديث
 خنظلة ابن الراهب غسيل الملائكة و هو أنه لما نادى منادي رسول الله صلى الله عليه و سلم بالخروج إلى العدو يوم أحد و كان خنظلة جامع أهله و عجل عن الغسل إجابة للداعي فخرج جنباً فاستشهد فغسلته الملائكة و رأته الصحابة رضي الله تعالى
 Ve emmâ Ĥanzala b. er-Râhibin ħaberini zikr etmeğe va'de etmiş idik. Beyânı oldur ki Hazreti Rasûlullâh sallallâhu 'aleyhi ve sellem Uhud vak'ası gününde nidâ etdürüb Tanrı düşmanları ile harb ve kitâle ĥurûc edin diye emr eyledi. Meğer ol vakit Ĥanzala ĥâtûnuna cimâ' eylemiş idi. [76a] Nidâyı işitecek icâbet etmek 'acelesinden ġusl etmeğe kâdir olmayub cünüb çıkdı. İrâdet-i ilâhiyye ile şehîd oldu. Melâike-i kirâm ânı ġasl etdler. Ashâb-ı güzîn rıdvânullâhi Te'âlâ 'aleyhim ecma'în onun meyyitin gördiler. Saçından ve sakalından su damlar idi. Mesele-i şer'iyyedir şehîd ġasl olunmayub kanı ile defn olunur meğer cünüb şehîd olmuş ola. Onunçün melâike ġasl etdiler. فسئلوا رسول الله صلى الله عليه و سلم عنه فقال غسلته الملائكة فانظروا ما شأنه
 Pes ol vakit Rasûl-i Ekremden Ĥanzalada gördükleri {غسل الملائكة}.

⁶⁷¹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 23/51 (No. 14704).; Ebû Dâvud, "Tahâre", 76 (No. 198).; İbn Hibbân, *Sahîhu İbni Hibbân*, 3/375 (No. 1096).

⁶⁷² İbn Hibbân, *Sahîhu İbni Hibbân*, 15/495 (No. 7025).

hâlden suâl etdiler. Buyurdi ki ânı melekler ğasl etdiler sebebi nedir görün dedi. Hâtûnundan hakikat hâlin sordiler. Mücâme'at edüb münâdâ olundukda 'acele eylemekle ğusl etmeden cünüb çıkuğuğun ğaber verdi. Ol ecelden ğasîlî'l-melâike diye tesmiye olundu. **و أما نواذر الشهدا .** Ve emmâ {فمن ذلك ما روى عن علي بن أبي طالب القيرواني في كتاب البستان بإسناده عن أبي إدريس المدني.} **شُهدان**ın nevâdir ve hikâyâtı çokdur. Cümleden biri 'Ali b. Ebî Tâlib Kayravânîden kitâb-ı "Bustân"da Ebî İdrîs Medenîden isnâdıyla rivâyet olunan ğaberdir ki **قال غزونا صقلية من أرض الروم** قال غزونا صقلية من أرض الروم Üc kişi birbirimize muvâfık idik. Üc kişi birbirimize muvâfık idik. **و كنا ثلاثة متواقفين.** Üc kişi birbirimize muvâfık idik. Üc kişi birbirimize muvâfık idik. **منا رجل من أهل المدينة يسمى زياد فوق حجر منجنيق قريبا منه فطارت منه شطية فأصابته ركبته فأغمي عليه فحملناه إلى** Ehl-i Medîneden Ziyâd nâm-ı bizden bir kimsene karîb yere bir mancınık taşı düşdi. Bir pâresi kopub Ziyâd nâm-ı rafikimizin dizine dokundu. Eleminen bayıldı. **فمكث طول نهاره لا يتحرك منه شيء ثم أفتت [76b]** فمكث طول نهاره لا يتحرك منه شيء ثم أفتت [76b] ضاحكا ثم حمد ثم بكا حتى سألت دموعه ثم حمد ثم ضحك مرة أخرى ثم بكا مرة أخرى ثم أفاق فاستوى جالسا فقال ما لي **بما فعلنا** Pes ol yerde bütun gün yatub asla bir yere hareket eylemezdi. **Ba'de dahk ederek hareket eyledi.** Ondan sonra Allâha hamd edüb sonra ağladı. Gözlerinden yaş akıtdı. Sonra hamd edüb tekrâr güldü. **Ba'de tekrâr ağladı.** Ondan sonra ifâkat bulub kalkub oturdu ve eyitdi ne oldu ki bundayım dedi. Pes sana ne olduğun bilmez misin dedik. Bilmezim dedi. **فقلنا أما تذكر حجر المنجنيق الذي وقع إلى جنبك قال بلى قلنا فإنه أصابك منه شيء فأغمي عليك فرأينا صنعت كذا و** **كذا.** Biz eyitdik yanına düşen mancınık taşını bilmez misin dedik. Bilürüm dedi. Ol taştan bir pâre kopub dizine dokundu. Eleminen bayıldın idi. Ol hâlde seni götürüb bu yere getürdük. Şimdi görüdük seni şöyle şöyle etdin. Ya'nî kâh hamd etdin ve kâh ağladın ve geru güldün. Tekrâr öyle etdin dedik. **قال أخبركم إنه أحضر بي إلى غرفة أو زبرجدة فأفضي بي إلى سرر موضونة بين يدي ذلك سمان من** Eyitdi size ğaber vereyin. Beni yâkûtdan yâĥûd zebercedden bir ğurfeye iletdiler. Ve ondan envâ'i cevâhir ve günâgün harirler ile ârasta olmuş serîrlere eyer kurdular. Önünde nemârikden iki simât⁶⁷³ konmuş. Vaktâki ol müzeyyen firaş üzerine oturdum. Bir salsala işitdim ya'nî dâmen-i⁶⁷⁴ ğil'at ve sadâ ve savtı ya'nî şâhlar ve nâzenînler⁶⁷⁵ reftâr⁶⁷⁶ eyledikde giydikleri ğil'atin ğışıldısı. Pes nazar etdim ânı görüdüm ki bir bedî'u'l-cemâl zen⁶⁷⁷-ĥurşîd⁶⁷⁸ misâl 'azv ü nâz ile reftâr edüb

⁶⁷³ Ar. Yiyeceklerin üzerine konulduğu şey, sofrâ, sofrâ örtüsü. bk. İbn Manzûr, "simât", 19/386.

⁶⁷⁴ (داملان—داملان) i. (Fars. dâman > dâmen) Etek, uç, kenar. bk. Mu'ın, "Dâmen-Dâman", 1/656.

⁶⁷⁵ (نازين) sif. (Fars. nâzenin) 1. İşveli, cilveli, nazlı. 2. İnce yapılı, narin. 3. Nazlı, cilveli, genç ve güzel kadın. Detaylı bilgi için bk. *Kubbealtı Lügati*, "Nâzenin" (Erişim 12 Temmuz 2021).

⁶⁷⁶ (رفتار) i. (Fars. reften "gitmek"ten reftâr) Gidiş, yürüyüş, güzel davranış. Detaylı bilgi için bk. *Dihhodâ*, "Reftar", 2/26.

⁶⁷⁷ (زن) i. (Fars. zen) Kadın, zevce. bk. Kesrâi, "zen", 270.

⁶⁷⁸ (خرشيد) i. (Fars. ĥurşîd) Güneş, ay, dolunay. bk. *Dihhodâ* "ĥurşîd", 2/30.

gelür. Bilmezim ol bekâr bî-bedel mi güzel ya hîyâmî ya ziyet ve ârâyişi⁶⁷⁹. [77a] فلما استقبلتني قالت مرحبا بالذي لم يكن يسألنا الله عز و جل عنه و لسنا كفلانة إمرأته فلما ذكرتها بما ذكرتها ضحكت و أقبلت حتى جلست عن Vaktâki ol nâzenîn koşuma gelüb merhabâ şol kimsene ki Allâh Te'âlâ ânun husûsundan bize suâl eylemez ve biz ânun fülâna hâtûni gibi değiliz dedi. Çünkü zikr etduğı fülâna hâtûnumi zikr edüb dahk eyledi ve ikbâl edüb sağ yanıma oturdu. فقلت من أنت فقالت أنا زوجتك الحورية فلما مددت Ona sen kimsin dedim. Senin hûrî hâtûnunuz dedi. Ona elimi uzatdım. Bana teennî ile uyuma zuhr vaktinde bize gelürsün dedi. Pes ağladım hattâ kelâmını temâm eyledi. ثم سمعت صلصلة عن يساري فإذا أنا بإمرأة مثلها بوصف نحو ذلك و صنعت كما صنعت صاحبته ضحكت لما ذكرت المرأة و مددت إليها يدي قالت على رسلك ستأتينا الظهر فبكيت قال و كان Ondan sonra sol tarafımdan bir salsala dağı işitdim. قاعدا معنا يحدثنا فلما أذن الظهر وقع ميتا رحمه الله⁶⁸⁰. Ânı gördüm ki evvel gelen pençe-i âfitâb gibi bir zen bedî'u'l-cemâl zuhûr edüb gldi. Husn ü cemâl ve ziyet ü kemâlde evvel gelen hûrînin 'aynıdır. Ol her ne vaz` etdi ise bu dağı öyle etdi. Hâtûnumi zikr edicek geldi. Ve elimi uzatdım. Bu dağı sabr eyle `acele eyleme zuhr vaktinde bize gelürsün dedi. İdrîs Medenî eyitdi bizüm ile musâhabet edüb oturur iken öyle ezânı okundu. {و ذكر الحافظ ابن عساكر في تاريخ دمشق و الشيخ Hemân düşüb can teslîm eyledi rahmetullâhi `aleyhi. [77b] Ve dağı Hâfız b. 'Asâkir "Dimeşk Târîhinde"⁶⁸¹ ve Şeyh Ebu'l-Ferec İbnu'l-Cevzî ve bunların gayri Kâsım Cev'î den isnâd ile zikr etdiler. قال رأيت رجلا في الطواف لا يزيد على قوله قضيت حوائج لكل و لم تقض حاجتي فقلت ما لك لا تزيد على هذا. قال رأيت رجلا في الطواف لا يزيد على قوله قضيت حوائج لكل و لم تقض حاجتي فقلت ما لك لا تزيد على هذا. Cev'î eyitdi Beytullâhı tavâf ederdim gördüm bir kişi tavâfda yâ Rabbî cümlelerin hâcetlerin bitürdün benim hâcetimi bitürmedün deyüb bu kelâmından gayri du`â eylemez idi. Ol kişiye eyitdim ne oldu sana ki bu kelâmından ziyâde du`â ve racâ eylemezsin. Pes ol kimsene bunun sebebini sana haber vereyinmi⁶⁸² dedi. Bendağı⁶⁸³ ne'am haber ver dedi. قال إعلم أنا كنا سبعة أنفس من بلدان شتى فخرجنا إلى الغزاة فأسرتنا الروم و مضوا بنا ليقتلونا فرأيت سبعة أبواب قد فتحت من السماء على كل باب جارية حسنى من الحور العين فقدم واحد منا فضرب عنقه فرأيت جارية منهن سقطت إلى الأرض بيدها منديل فقبضت روحه و صعدت بها. Ol kişi eyitdi ma'lûm olsun ki biz yedi nefer kimsene idik.

⁶⁷⁹ (أريش) i. (Fars. ārâsten "süslemek"ten ārây > ārâyiş) Sûs, zînet, bezek. bk. *Kubbealtı Lügati*, "Ârâyiş" (Erişim 12 Temmuz 2021).

⁶⁸⁰ Aksarâî, *Kitâbu nihâyeti's-su'li ve'l-emniyeti*, 65.

⁶⁸¹ Kitabın tam adı Târîhu medîneti Dımaşk ve zikru fażlihâ ve tesmiyetü men hâllehâ mine'l-emâşil ev ictâze bi-nevâhihâ min varidîhâ ve ehlihâ'dır. Ebû'l-Kâsım İbn Asâkir'in (ö. 571/1176) Dımaşk'a ve Suriye'deki diğeri bazı şehirlere dair yazmış olduğu seksen ciltlik eseridir. Müellif eserinde şifahî ve yazılı kaynaklardan faydalanmış, Dımaşk, Bağdat ve Horasan'daki 150 hocasından hadis ve haber nakletmiştir. Târîhu medîneti Dımaşk'ın başta İstanbul, Dımaşk, Kahire ve Merakeş olmak üzere birçok kütüphanede yazma nüshaları mevcuttur. Detaylı bilgi için bk. Abdülkerim Özeydin, "Târîhu Medîneti Dımaşk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/90-92.

⁶⁸² Metinde "mi" soru edatı ayrı yazılması gerekirken bitişik yazılmıştır.

⁶⁸³ "dağı" ifadesi ayrı yazılması gerekirken yanlışlıkla bitişik yazılmıştır.

Her birimiz bir şehirden idi. Gazâya çıktık. Takdîr-i İlâhi ile küffâr-ı Rûm yedimizi bile aHz edüb esîr etdiler. Ve bizi katl etmek için bir yere alub götürdüler. Ol hâlde gördüm ki semâdan yedi kapu açıldı. Her bir kapuda hûr-u ĩnden bir hûsnâ hûrî var. Hemân bizden birini ileru çeküb boynun urdular⁶⁸⁴. Ânı gördüm. Ol hûrîlerden birisi süzülüb rûy-i zemîne⁶⁸⁵ indi. Elinde bir mendil var idi. Ol şehîd olan rafîkimizin rûhuni kabz edüb geru semâya su'ûd eyledi. ثم قدم آخر فضرب عنقه. Ondan sonra birimizi daği ilerü götürüb boynun urdular. Ol hûrîlerden birisi **[78a]** daği semâdan nüzûl edüb evvel nüzûl eden hûrî etduğu gibi etdi. Tâkim altı nefer rafîkimizin boyunları urulub her birine semâdan bir hûrî nüzûl edüb mendil ile rûhuni kabz edüb geru semâya su'ûd eyledi. Hemân ben kaldım. فاستوهبني بعض رجالهم. فقالت الحورية التي كانت تنتظرنني أي شيء فأفكك يا محروم فأغلقت الباب و أنا متحسر على ما فاتني. Pes kefereden ba'zı kimsene beni katlden bağışlatdı. Pes ol vakitte bana şehâdet müyesser olmayacak bana müntazir olan hûrîye eyitdi yâ mahrûm nelerden mahrûm oldun deyüb hemân kapuyu kapadı. Ben hasret ve hayretde kaldım dedi. قال قاسم الجوعي أراه أفضلهم لأنه رأى ما لم يروا و عمل على الشوق. Zîrâ refîkleri görmedikleri ahvâli bu gördü. Onlardan sonra şevk üzere 'amel etdi. {و ذكر الشيخ أبو الفرج Ve ابن الجوزي في كتاب الحكايات أن عتبة بن فرقد كان أميراً على ناحية خراسان من جهة عثمان بن عفان رضي الله عنه. Şeyh Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzî "Kitâb-ı Hikâyât"⁶⁸⁷da zikr eyledi. 'Utbe b. Ferkad Hazreti 'Osmân b. 'Affân cânibinden Ĥorâsân nâhiyesi üzerine emîr idi. و كان له ولد اسمه عمر في جماعة من الزهاد فمر بمرج فاستحسنه و قال كنت أريد الساعة مناديا ينادي يا خيل الله اركبي فخرج رجل فقاتل فوقه فيه حجر فسال الدم على هذه Ve 'Utbe b. Ferkadin 'Ömer nâm-ı bir oğlu var idi. Zâhidlerden idi. Bir gün zühhâdden bir cemâ't ile bir çemenzâra⁶⁸⁸ uğradı. Ol mehalli istihsân edüb eyitdi. Şimdi bu sâ'atde dilerim ki bir münâdî nidâ edüb cenk ve kitâl için sevâd olun ey Tanrı Fârisleri dese ve bir kişi çıkub kitâl eylese ve kendüye **[78b]** bir taş dokunub kanı bu sakalın üzerine aka idi. Şu yere ve bu yere deyüb parmağıyla kendi cebhesin çizüb işâret eyledi. فما أتم الكلام حتى صاح صائح يا خيل الله اركبي و خرج القوم فتقدم عمر و قاتل فضرب فسال الدم على جبهته في الأماكن التي خططها ثم مات فدفن مكانه. 'Utbenin oğlu 'Ömer kelâmını tamâm etmeden birisi feryâd edüb yâ

⁶⁸⁴ Eski Türkçe ve halk ağzında "vurmak". bk. *Kubbealtı Lügati*, "Urmak" (Erişim 12 Temmuz 2021).

⁶⁸⁵ (Fars. rûy "yüz" ve zemin "yer" ile rûy-i zemin) Yeryüzü. bk. *Kubbealtı Lügati*, "Rûyizemin" (Erişim 12 Temmuz 2021).

⁶⁸⁶ İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşq*, thk. Amr b. Ėurame el-Umerî, 37/208-209.

⁶⁸⁷ Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'ye ait "Kitâb-ı Hikâyât" adında bir eser bulunamadı. Müellifin bahsettiği bu eser İbnü'l-Cevzî'nin "Uyûnü'l-Ĥikâyât" adlı eseri olabilir. Ancak bu eserde zikredilen rivayet aranmasına rağmen bulunamadı. Bu rivayet İbnü'l-Cevzî'nin "Şifatü's-şafve" adlı eserinde farklı ifadelerle bulunduğundan dolayı müellifin zikrettiği eserin "Şifatü's-şafve" de alabileceği düşünölmektedir.

⁶⁸⁸ (چمنزار) i. (Fars. çemen ve yer bildiren -zâr ekiyle çemen-zâr > çimen-zâr) Çimenle örtölü yer, yeşilliklerle kaplı alan, çimenlik. bk. *Kubbealtı Lügati*, "Çemenzar-Çimenzar" (Erişim 13 Temmuz 2021).

haylallâh irkebî diyu sayha etdi. Hemân-dem kavm meydâna çıkdılar. 'Ömer ileruye varub kitâle başladı. Cenk ederken başına taş ile urdular. Yüzü üzere kan revân olub parmağıyla işâret etduğı yerlere kan akub ol hâlde vefât eyledi. Ve ol mekânda defn olundu. و كان هذا عمر بن عتبة بن فرقذ إذا . Ve bu zikr oluna 'Ömer b. 'Utbe kaçan nemâza dursa kuşlar kanatlarıyla ve bulud başı üzere gölge olurdu. Ve yırtıcı canavarlar etrafında } و روى القيرواني في كتاب البستان عن الليث بن سعد قال استشهد رجل من أهل الشام. Kayravânî Kitâb-ı Bustânda Leys b. Sa'dden rivâyet edüb eyitdi. Şâm ehlinden bir kimsene şehîd oldu. Ve ol kimsene her Cum'a gecesini babasının vaki'asında Allâh Te'âlâ Hazretinden bir kerâmet ile gelüb babasıyla musâhabet ve muvâneset ederdi. Pes bir Cum'a gelmedi. Ba'de Cum'a-yı uhrâda geldikde baba eyitdi. Ey oğul geçen Cum'a gelmeduğün bana hüzn verdi dedi. فقال يا أبتى إنما أشغلني عنك لأنه جاءنا أمر أن أرواح الشهداء تتلقى عمر بن عبد العزيز و كنت . Oğul eyitdi. Ey benim pederim geçen Cum'a sana gelmediğime sebep bu oldu ki 'Ömer b. 'Abdi'l-'Azîzi istikbâl eylemek için ervâh-ı şühedâyâ emr geldi. Ve bendaği onlar ile bile idim dedi. Rivâyet-i Kayravânî temâm oldu. } و ذكر في تاريخ بغداد في أخبار حاتم الأصم قال حاتم لقينا الترك و كانت بيننا و بينهم جولة فرماني تركي بوهق فقلبني عن فرسي و نزل عن فرسه و قعد على صدري. و أخذ بلحيتي هذه الوافرة و أخذ من جانبه سكيناً ليذبحني بها فوحق سيدي ما كان قلبي عنده و لا سكينه و إنما كان قلبي عند سيدي أنظر . Hâtim eyitdi Türk küffâra mülâkî olduk. Mâ beynimizde cenk vâki' oldu. Bir Türkî kâfir kemend⁶⁹² atub beni atdan yıkdı ve kendüsi daği atından inüb sîneme oturdu ve bu kaba sakalımdan tutub yanından bir bıçak çıkardı. Beni boğazlamağa kasd eyledi. Efendim Allâh hakkıçün ol kâfirden ve bıçağından kalbimde havf yoğidi illâ kalbim ve hâtırım Efendim tarafında idi. Cânib-i 'âlisinde ne kazâ sâdir olur diyu nâzır idim. Pes dedim ki îlâhî ve seyyidî eğer bu şahıs beni boğazlamak takdîr etdin ise başım ve gözüm üstüne ben senin kulunum ve memlûkünüm. و هو على صدري إذ رماه بعض المسلمين بسهم .

⁶⁸⁹ İbnü'l-Cevzî, *Şıfatü's-şafve*, thk. Ahmed b. Ali, 2/39-41.

⁶⁹⁰ Aksarâî, *Kitâbu nihâyeti's-su'ali ve'l-emniyeti*, 66.

⁶⁹¹ Eserin tam adı Târîhu Bağdâd ev Medîneti's-selâm'dır. Hatîb el-Bağdâdî'nin (ö. 463/1071) Bağdat tarihine ve Bağdatlı meşhur şahıslara dair yazmış olduğu eseridir. Târîhu Bağdâd iki bölümden oluşur. Geniş bir mukaddime mahiyetindeki ilk bölüm Irak'ın fethi, Bağdat'ın kuruluşu ve tarihiyle ilgili konuları içerir. Eserin ikinci bölümü Bağdat'ta yaşayan veya buraya gelen 7831 kişinin biyografisine ayrılmıştır. Bu bölümde Medâin, Nehrevan, Ukberâ, Sâmerâ ve Enbâr gibi Bağdat'a yakın yerleşim birimlerine mensup kişilere de yer verilmiştir. Detaylı bilgi için bk. Casim Avcı, "Târîhu Bağdâd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/88-89.

⁶⁹² 1. Uzaktaki bir kimseyi veya şeyi çekip yakına getirmek için atılan ucu ilmiği ip [Eskiden savaş âleti olarak kullanıldı]. 2. Eskiden îdamlarda kullanılan ilmiği yağlı kayış. 3. Yay kurmakta kullanılan deri veya örgü kuşak.

Pes ol hâlde kendi nefsimde hîtab ederken ehl-i İslâm'dan birisi bir ok atub ol şahsın boğazına rast gelüb üstümden düştü. Hemân fi'l-hâl kalkub elinden ol bıçağı aldım. Ânun ile boğazladım. [79b] {و روى القيرواني في البستان أن رجلا [79b] Ve daği Kayravânî “Büstân”da rivâyet eyledi. Bir kimsene Sıla b. Eşyem nâm-ı kimseneye eyitdi. Yâ Eba's-Sahbâ ben gördüm ki sana bir şehde⁶⁹⁴ verildi ve bana iki şehde verildi. Düşümde öyle gördüm dedi. فقال له صلة خيرا فقال له صلة خيرا. Pes Sıla ona eyitdi gördüğün hayr ola. Sen şehîd olursun ve ben oğlum ile ikimiz şehîd oluruz dedi. Vaktâki Yezîd İbn-i Ebî Ziyâdın Sicistânda cenk eyleduği gün oldu. 'Asker-i Müslimîn münhezim oldu. فقال فقال يا أبتى تريد أن تحيره لنفسك و الله لا كنت خيرا. 'Asker-i Müslimîn inhizâmın görücek Sıla oğluna eyitdi. Ey oğul yürü vâlidene git dedi. Orada katl oluna diyu havf ederci. فقال يا أبتى تريد أن تحيره لنفسك و الله لا كنت خيرا. Pes oğlu babasına eyitdi. Ey benim pederim sen kendi nefsinde hayr etmek mi dilersin. Vallâhi bu hâlde sen benden hayrlu olmazsın dedi. Ya'nî sen şehâdet se'âdetine nâyil olub beni mahrûm eylemek mi dilersin. Babası eyitdi çünkü şehâdete harîssin niçün 'amel etmezsin diyecek hemân ileru gelüb kitâl eyledi hattâ birkaç kâfir katl eyledi. Kendüyi ortaya aldılar. Hemân eline ok ve yay alub cenk eyledi. Etrâfında olan küffârı dağıtdı. Ondand sonra gelüb babasının huzûrunda durdu. Babası [80a] ona hayr du'â eyledi. Ondand sonra geru cenke meşğûl oldu. Hattâ câm-ı şehâdeti nûş etdi rahmetullâhi 'aleyhi. و كانت معاذة زوجة صلة لما جاءها عزاء ابنها و سمعت مقالتهم جاءها النسوان فقالت من جاءت لهننا فلتدخل و من جاءت للعزاء فلتذهب. [696] zevcesi Me'âze hâtûna oğlunun ve zevcinin şehîd oldukları haberi geldi. Ve oğlu ile babasının mekâlesini işitdi. 'Azâya⁶⁹⁷ gelen hâtûnlara eyitdi. Tehniye⁶⁹⁸ için gelen içeru girsün. Ta'ziye için gelen gelen girmesün dönsün gitsün dedi. Ol hâtûnun sabrı ve Hakk Celle ve 'Alânın rızâsın gözlemekte ihtimâmı mülâhaza olunsun rahmetullâhi 'aleyhim ecma'in.

[Ebû Kudâme Kısası]

⁶⁹³ Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit b. Ali b. Mehdî el-Ḥatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Dâru'l-Arabî'l-İslâmî, 1422/2002), 9/149 (No. 4298).

⁶⁹⁴ Ar. “şehde” veya “şühde”. “Bal” demektir. bk. Zebîdî, “şehd”, 8/258.

⁶⁹⁵ İbnü'l-Mübârek, *el-Cihâd li-İbni'l-Mübârek*, thk. Nezîh Hammâd, 1/126.

⁶⁹⁶ Aksarâî, *Kitâbu nihâyeti's-suâli ve'l-emniyeti*, 67.

⁶⁹⁷ (عزاء) i. (Ar. 'azâ') Ar. 1. Yas, mâtem. 2. Baş sağlığı dileme, tâziye. bk. *Kubbealtı Lügati*, “Azâ” (Erişim 14 Temmuz 2021).

⁶⁹⁸ (تهنيت—تهنيه) i. (Ar. hene' “sevinmek”ten tehni'e > tehniye – tehniyet) Kutlama, tebrik etme. bk. *Kubbealtı Lügati*, “Tehniye-Tehniyet” (Erişim 14 Temmuz 2021).

{و حكى أنه كان بمدينة رسول الله صلى الله عليه وسلم رجل يقال له أبو قدامة الشاشي وكان يحب الجهاد والغزو و إلى Hikâyet olundu ki Medîne-i Bilâd-ı küffâra gazâ ve Münevverede bir kimsene var idi. Adına Ebû Kudâme eş-Şâşî derler idi. Bir gün Mescid-i Rasulillâhda oturub dostlarıyla musâhabet ederdi. فقالوا له يا أبا قدامة حدثنا بأعجب ما رأيت في الجهاد قال نعم أحدثكم أني دخلت في بعض غزواتي إلى الرقة لأشتري جملا Ona eyitdiler yâ Ebâ Kudâme cihâdda a'ceb-i 'acâyib ve aġrab-i ġarâyibden ne gördün ise bize ħaber ver dediler. Ne'am size ħaber vereyin diyüb eyitdi. Ba'zı gazâlarımدا Rakka⁶⁹⁹ şehrine girdim. Bir deve satun alub silâhımı ve âlât-ı harbimi tahmil edem diyu kask eyledim. Ol esnâda oturub ħalkı cihâda da'vet edüb terġîb ederken إذ دخلت علي امرأة فقالت يا أبا قدامة سمعتك و أنت تحدث في الجهاد و تحت عليه و قد رزقني الله تعالى من [80b] الشعر ما لم يرزقه لأحد من الناس و قد قصصته و أصلحت منه شكالا للفرس لئلا ينظر إليه احد و قد أحببت أن تأخذه. nâġâh⁷⁰⁰ bir ħâtûn yanıma gelüb eyitdi. Yâ Ebâ Kudâme seni işitdim ki cihâda müte'allık kelâm söyleyüb ħalkı gazâ eylemeġe tahrîk edüb terġîb edersin. İmdi Allâh Te'âlâ bana bir sac-ı rûzî⁷⁰¹ kıldı ki ħâtûnlardan birisi ânun gibi bir saça mâlik olmadı. Şimdi ol saçımı kesdim at kösteġi düzdüm tâkim kimseneye ânı görmeye. Ve isterim ki ânı alasin. فإذا سرت إلى بلاد الكفار و جالت الرجال و البطل و رميت نبال و جردت السيوف و أشرعت الأسنان و زحفت الرجال إلى الرجال فالقه في التراب ليعفر في سبيل الله و Vaktâki küffâr diyârına varasin. Bahâdırılar ve şecî' gâzîler meydânda cevelân edüb tîrler mürġân-ı şikâr⁷⁰² gibi her cânibden perrân⁷⁰³ ola. Ve tîġler

⁶⁹⁹ Rakka, Kuzey Suriye'de bulunan tarihî bir şehirdir. Fırat nehrinin Belih suyu ile birleştiği noktaya 10 km. uzaklıkta bulunan stratejik bir noktada yer alır. Suriye Kralı Seleukos I. Nikator (m.ö. 305-280) tarafından Nikephorion adıyla kurulmuştur. Şehir daha sonra Seleukos II. Kallinikos'un (m.ö. 246-226) genişletmesi dolayısıyla Kallinikon, Bizans İmparatoru I. Leon'un yeniden inşa ettirmesi sebebiyle Leontopolis adını almıştır. Arapça'da "su baskınlarına uğrayan yer" anlamındaki Rakka ismi, sık sık Fırat'ın yükselen suları altında kaldığı için İslâm fethinden sonra Araplar tarafından verilmiştir. Rakka 18 (639) yılında İyâz b. Ganm kumandasındaki İslâm ordusu tarafından barış yoluyla fethedilmiştir. Abbasi halifesi Harun Reşid, 796-809 yılları arasındaki hükümdarlığı sırasında Rakka'yı başkent olarak kullanmıştır. Rakka, Abbasîlerin zayıflamasından sonra Tolunoğulları, Hamdânîler, Zengîler, Eyyûbîler, Anadolu Selçukluları ve Memlûkler olmak üzere birçok kez el değiştirmiştir. Rakka 923'te (1517) Osmanlı topraklarına katılarak Diyarbekir eyaletine bağlı bir sancak merkezi haline getirildi. 1832'de İbrâhim Paşa'nın Suriye'yi işgal ettiği yıllarda Mısır'ın idaresine geçen Rakka, Mısır ordusunun Suriye'yi tahliyesinin ardından tekrar Osmanlı hâkimiyetine girdi. 1917'de İngilizler tarafından işgal edilen şehir 1920 Ankara İtilâfnâmesi'yle Fransa mandasına verildi. II. Dünya Savaşı'nda müttefiklerin işgali altında kaldı. 1946'da Fransızlar'ın Suriye'den çekilmesiyle bağımsızlığını kazanan Suriye Arap Cumhuriyeti'nde bir muhafaza merkezi haline getirildi. Detaylı bilgi için bk. Gülay Öġün Bezer, "Rakka", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/432-433.

⁷⁰⁰ (نآġاه) (Fars. olumsuzluk bildiren nâ- ve gâh > geh "zaman" ile nâ-gâh) Ölüm ve kaza yapmak gibi zamansız, vakitsiz, ansızın balmesi. Bk. Mu'ın, "nâġâh", 2/1903.

⁷⁰¹ (روزى) i. (Fars. rûzi, rûz "gün"den rûz-i "günlük dağıtılan rızık") 1. Rızık, azık. 2. Nasip, kader, kısmet. bk. *Kubbealtı Lügati*, "Rûzî" (Erişim 14 Temmuz 2021).

⁷⁰² (مرغان شكار) (Fars. Mürġân-i şikâr) Avcı kuş, gagası ve pençesi keskin kuş. bk. Dihhodâ, "mürġân-i şikâr", 35/75.

⁷⁰³ (پران) (Fars. perrân) Uçmak, sıçramak. Detaylı bilgi için bk. Dihhodâ, "Perrân", 2/27.

berk-i hâtif gibi meydânda şu'ledâr ola. Ve neyzeler ef'â⁷⁰⁴ misâli 'adûye dillerin uzada. Ve iki 'asker birbirine hamle ede. Ol hâlde benim saçımı zemîne bırak. Tâkim fî sebîlillâh hâk-âlûd olsun. Sakınub saçım turâb-âlûd olduğuna nazar eylemeyesin. Eğer nazar edecek olursan rikat-i kalb hâsıl olub bana merhamet edesin. و أنا امرأة أرملة كان لي زوج و عصبه قتلوا كلهم في سبيل الله و لو كان . Ve ben bir arsız hâtûnum. Zevcim var idi ve nice hısmım ve akrabam var idi. Cümlesi fî sebîlillâh katl olundular. Eğer üzerime cihâd farz olaydı ben daği cihâd ederdim diyüb saçından peydâ eyledüğü kösteği bana sundu. وقالت يا أبا قدامة إعلم أن زوجي لما قتل خلف لي غلاما . من أحسن الشباب و قد تعلم القرآن و الفروسية بأنواع الأسلحة و هو قوام بالليل صوام بالنهار و له من العمر خمسة عشر سنة ه هو غائب في ضيعة خلفها له أبوه فلعله يقدم علي قبل مسيرك فأوجهه معك هدية إلى الله عز و جل فأستلك بحرمة الإسلام . Ve daği ol hâtûn eyitdi. Yâ Ebâ Kudâme ma'lûm olsun ki zevcim katl olundukda bir ferzend ercümendi⁷⁰⁵ kaldı. Şöyle ki şebâbın ecmel ve ekmeli bir nevcivândır⁷⁰⁶. Kur'ân-ı 'Azîmi hıfz edüb ve envâ'i silâh ve âlât-ı harb ile furusiyeti daği ta'lîm ve tahsil eylemişdir. Ve gece kâim ve gündüz sâim 'ibâdetinde dâimdir. Ve 'ömri on beş senedir. Şimdi bunda hâzır değildir. Babası kendüye bir zay'a⁷⁰⁷ komuş idi onda gitdi. Ricâm budur ki sen gitmezden evvel gele idi. Ânı senin ile Hakk Celle ve 'Alâ Hazretine hediye gönderem. İmdi senden dilerim ki İslâm hürmetine olsun taleb eylediğim sevâbdan beni mahrum etmeyesin. قال Ebû فأخذت الشكال منها فإذا هو مقتول من شعرها فقالت الفه في رحلك و أنا أنظر إليه ليطمئن قلبي فطرحته في رحلي. Kudâme eyitdi. Pes ol hâtûndan şikâli⁷⁰⁸ aldım. Gördüm ki saçından bükülmüş köstek. Bana dedi ki ben görür iken bunu yükün içine bırak tâki kalbim mutmain olsun. Bendaği yükümün içine bıraktım. و خرجت من الرقة مع أصحابي فلما صرنا إلى حصن مسلمة بن عبد الملك إذا نحن بفارس يهتف بي من . و رأي يا أبا قدامة فف علي قليلا رحمك الله فرققت و قلت لأصحابي تقموا حتى أنظر من هو. ile çıkub revâne olduk. Çünkü Müslime İbn-i 'Abdi'l-Melik hısnına erişdik. Ardımdan bir Fâris yâ Ebâ Kudâme bir mikdâr sabr ve tevakkuf eyle rahimekallâhi diyüb çağırır. Hemân tevakkuf edüb ashâbıma siz ileru gidin ben göreyin bu gelen kimdir dedim. و اعتقتني. . Ânı فإذا أنا بفارس قد دنى مني و اعتقتني. و قال الحمد لله الذي لم [81b] Bana yakîn gelüb beni kucaklayub sarıldı. Ve ol yekt hamd ve şükr ol Allâha ki beni senin sohbetinden mahrum eylemedi ve nâmurâd döndürmedi dedi. قلت حبيبي من أنت أسفر عن وجهك فأسفر عن وجهه كأنه دارة البدر . و عليه آثار النعمة. Habibim sen kimsin yüzünden nikâbı keşf eyle yüzünü göreyin dedim. Pes

⁷⁰⁴ (افعى) i. (Ar. ef'â) Engerek yılı. bk. *Kubbealtı Lügati*, "Ef'â-Ef'â" (Erişim 15 Temmuz 2021).

⁷⁰⁵ (ارجمند) (Fars. ercümend) Yüce, cesur, akıllı, şerefli. bk. Kesrâî, "Ercümend", 36.

⁷⁰⁶ (نوجوان) (Fars. nevcivân) Yeni buluğa ermiş delikanlı, genç. bk. Dihhodâ, "nevcivan", 2/31.

⁷⁰⁷ (ضيعة) i. (Ar. zay'a) 1. Üzerinde binâ bulunmayan boş arâzi. bk. *Kubbealtı Lügati*, "Zay'a" (Erişim 15 Temmuz 2021).

⁷⁰⁸ Ar. El ve ayak arasına konulan sağlam bağ, köstek. Esirlerin ellerini bağlamada kullanılan ip, halat. bk. Zebîdî, "şikâl", 29/274.

yüzünden nikâbını keşf eyledi. Gördüm bedr⁷⁰⁹ olmuş mâhitâb⁷¹⁰ devrine benzer. Ve âsâr-ı ni'met üzerinde nemâyân ve 'ayân. قلت حبيبي لك أب قال لا بل أنا خارج معك أطلب ثأر أبي فإنه أستشهد فلعن. Habîbim pederin var mıdır dedim. Hıyır pederim yokdur. Belki seninle pederimin intikâmı talebine çıkmışım. Pederim şehîd olmuştur. Ricâm budur ki Allâh Te'âlâ pederime müyesser eylediği şehâdet bana daği müyesser olaydı dedi. قلت فهل لك أم قال نعم. قلت فاذهب إليها فاستأذنها فإن أذنت لك فالحقني و إن لم تأذن لك فارجع فإن طاعتها فريضة و أفضل لك من الجهاد لأن الجنة Mâdırın var mıdır dedim. Ne'am vardır dedi. İmdi var mâdırından izin taleb eyle. Eğer izin ve icâzet verir ise ardımızdan bize eriş. Eğer izin vermez ise geru mâdırına rucû' eyle. Zîrâ oğul vâlidesine itâ'at eylemek ferîzadır. Ve mâdırına itâ'at eylemek sana gazâ ve cihâd eylemekden efdaldır. Zîrâ cennet tîğler sâyesi altındadır. Ve daği anaların ayakları altındadır dedim. قال يا أبا قدامة أما تعرفني قلت لا قال أنا ابن صاحبة الشكال ما أسرع ما نسيت وصية أُمي. Ol ğulâm se'îd etdi. Yâ Ebâ Kudâme beni bilmez misin. Hıyır bilmezim dedim. Ben şikâl sâhibesi hâtûnun oğluyum dedi. [82a] Ne 'aceb serî'an mâdırımın vasiyyetin ferâmûş⁷¹³ etdin. Ve ben şehîd b. şehîdim. Yâ 'ammî Allâh Te'âlâ ile sana kasem verurum ki seninle gazâ eylemekden beni mahrûm eyleme dedi. فإني حافظ لكتاب الله عالم بالفروسية و العمل بجميع الأسلحة فلا تحقرني لصغر سني فإن الله تعالى أتى يحيى عليه السلام الحكم صبيا و أن والدتي قد أقسمت علي أن لا أرجع و ودعتني و قالت يا بني إذا لقيت الكفار فلا تولهم الأديار. و هب نفسك لله و أطلب مجاورة أبيك. Ve ben Allâh Te'âlânın Kitâb-ı Kerîmin ya'nî Kur'ân-ı 'Azîmi hıfz edüb ve furûsiyyet ta'lîm eyledim. Ve cemî'i silâhî isti'mâl ederim. Sağîru's-sinn olduğum içün beni tahkîr eyleme. Allâh Te'âlâ Hazreti Yahyâ 'aleyhi's-selâma sabî iken hüküm verdi. Ve daği mâdırım bana yemîn verdi ki seferimden dönmeyem. Ve bana vedâ' edüb dedi ki ey ciğerkuşum küffâra mülâkî olduğunda yüz döndürmeyesin ve nefsinı lillâhi Te'âlâ hibe edüb fedâ eyle. Ve cennetde pederin ve sâlihînden ihvânın olan ahyârın mücâveretlerin taleb eyle diye vasiyyet edüb ısmarladı. فإذا Ey ciğerkuşum رزقك الله الشهادة فاشفع في فإنه بلغني أن الشهيد يشفع في سبعين من أقاربه و سبعين من جيرانه⁷¹⁴. vaktâki sana Hakk Celle ve 'Alâ şehâdet rûzî kıla beni şefâ'at edesin. Zîrâ ben işitdim ki şehîd olan kimsene akrabasından yetmiş nefer kişiye ve konşularından daği yetmiş kimseneye şefâ'at edermiş dedi. ثم إنها ضممتني إلى صدورها و رفعت يديها إلى السماء و قالت إلهي هذا ولدي و ريحانة قلبي قد سلمته. Ondan sonra beni sînesine çekdi ve iki elini semâya kaldurub eyitdi. İlâhî

⁷⁰⁹ Ar. Ayın on dördüncü gecesı şekli, dolunay. bk. İbn Manzûr, "bedr", 4/49.

⁷¹⁰ i. (Mahtab) (Fars. mâhitâb) Mehtap, dolunay, nur, parlaklık. bk. Dihhodâ, "Mâhitab-Mahtab", 35/75.

⁷¹¹ Tirmizî, "Fezâilü'l-cihâd", 20 (No.1659).

⁷¹² Abdurrahman b. Ebî Bekr Celâleddin es- Suyûtî, *el-Fethu'l-kebîr fî dammi'z-ziyâdeti ilâ Câmî'i's-şagîr*, thk. Yûsuf en-Nebhânî (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1423/2003), 2/62 (No. 5759).

⁷¹³ (Fars. ferâmûş) Unutma, hatırdan çıkarma. bk. Mu'în, "Ferâmûş", 2/1163.

⁷¹⁴ Ebû Dâvûd, "Cihâd", 27 (No. 2522).; Müttekî el-Hindî, *Kenzü'l-'ummâl*, 4/404 (No. 11130).

ve seyyidî bu benim oğlumdur ve kalbimin reyhânesidir sana teslîm eyledim. Cennetde pederine karîb eyle diyüb niyâz eyledi. [82b] ودعتها. ⁷¹⁵ Ondan sonra vedâ'laşdık. Ya'nî ol bana vedâ' eyledi ve benda'hi ona vedâ' eyledim dedi. قال فلما سمعت كلام الغلام بكيت بكاء شديدا أسفا على شبابه. Ebû Kudâme eyitdi. Ol ğulâmın bu mekûle ciğer-sûz⁷¹⁶ kelâmını işidicek tazeliğine ve husn ü cemâline teessüf eyleyüb ve vâlidesinin kalbine merhamet edüb ve sabrına te'accüb eylemekle bükâ-i şedîd hâsıl oldu. Ziyâde göz yaşı döküb ağladım. فقال يا عم مم بيكائك إن كان صغر سني فإن الله تعالى يعذب من هو أصغر مني إذا عصاه قلت أبكي لصغر سنك. Bana eyitdi ey 'ammî niçün ağlarsın. Sağîru's-sinn olduğum için mi ağlarsın. Eğer ağladığın sağîr olduğum için ise Alâh Te'âlâ benden asğara 'azâb eder eğer 'isyân ederse dedi. Ben eyitdim sağîru's-sinn olduğuna mâdırın seni yavukladuğuna ve senden sonra mâdırının hâli nice olur diyu bu ahvâle ağlarım dedim. قال أبو قدامة فنزلنا وبتنا تلك الليلة في الطريق فلما Ebû Kudâme eyitdi. أصبحنا إرتحلنا و الغلام معنا لا يفتر عن ذكر الله و كان و الله أفرسنا إذا ركبنا و خادمنا إذا نزلنا. Ol hîn yolda bir yere konub ol gece onda yatdık. Sabâh oldukda göçüb revâne olduk. Ve ol ğulâm bizümle bile herkez zikrullâhdan bi an ğaflet etmezdi. Vallâhi kaçan süvâr olsak bizi bindirir ve nüzûl eylesek bize hizmet ederdi. حتى إذا أشرفنا على ديار المشركين نزلنا عند غراب الشمس فجلس الغلام يطبخ. Ol hâl üzere gidüb hattâ küffâr diyârına erdük. Gün dolunurken bir yere konduk. Ol ğulâm iftârımız için ta'âm pişürüb oturur idi. Cümlemiz sâim idik. فيبينما هو يوقد النار غلب. Pes ol ğulâm ta'âm pişürmek için ateş yakar idi. Kendüye uyku galebe edüb zemân-ı tavîl uykuya varub uyudu ve uykuda iken tebessüm edüb güldü. Pes ashâbım eyitdi. Yâ şeyh ğulâmın dahkini görmez misin. Ben eyitdim. Hâline kon hattâ uykudan uyansun sonra suâl edelüm dedim. Çünkü uykudan uyandı. Habîbim seni gördük uykuda iken gülersin dedim. قال يا عم رأيت ما أعجبنى فضحكت بينما أنا نائم إذ رأيت كأنني في روضة خضرا و أنا أجول فيها ميمنة و ميسرة و إذا فيها قصر من الفضة البيضاء و شرفاته من الدر و الجوهر و أبوابه مصفحة بالذهب الأحمر و ستوره مرخسة و إذا فيه جوارى يرفعن تلك الستور وجوهن كالأقمار. Ey 'ammim bana hoş gelüb makbûl olan nesneleri gördüm onunçün güldüm. Uykuda iken kendümi çemenzâr bir ravzada ve bağ ve bostanda gördüm. Yemîn ve yesâr cevelân ve ol bağı seyerân ederken beyâz sîm-i⁷¹⁷ hâlîsden bir kasr gördüm. Şerefeleri dürr ile cevherden ve kapuları kızıl altun ile musaffah ve perdeleri asılmış. Ve ol kasrda câriyeler gördüm. Ol perdeleri kaldururlar idi. فلما نظرنتي قلن يا ولي الله مرحبا بك فأردت أن أمد يدي إلى إحداهن قالت يا ولي الله لا

⁷¹⁵ harfi eksik yazılmış.

⁷¹⁶ Ciğer-suz (جگرسوز) birl. sıf. (Fars. sūz "yakan" ile) İnsanın ciğerini yakacak kadar etkili, çok acıklı. bk. *Kubbealtı Lügati*, "Ciğer" (Erişim 15 Temmuz 2021).

⁷¹⁷ i. (Fars. sim) Gümüş, gümüşten yapılmış. bk. Kesrâî, "sîm", 308.

Pes ol câriyeler beni görecek merhaben bike ya'nî hoş geldin yâ veliyyallâh dediler. Onlardan birisine elimi uzatmak diledim. Yâ veliyyallâh 'acele [83b] etme dedi. Sonra işitdim ki birbirine bu cüvân fülâna mardiyenin zevcidir der. تقدم أرشدك الله فتقدمت أمامي فإذا أنا في أعلى القصر بغرفة من الذهب الأحمر عليها سرير من الزبرجد الأخضر قوامه من الفضة عليه Allâh جارية كأن وجهها تطلع الشمس من خلاله لو لا أن الله ثبت على بصري لذهب عقلي من حسن الجارية و الغرفة. Te'âlâ irşâd eyleye ileru gel diyüb önüme düşdü. Bir 'âlî kasrda kızıl altundan bir ğurfede ya'nî bir hânede bulundum. Ol hânede bir serîr konmuş yaşil zebercedden ve pâyeleri sîm-i hâlîsden ve üzerinde bir câriye var. Güya ol câriyenin yüzü hürşîd misâl şu'â' ve ziyâ verirdi. Eğer Allâh Te'âlâ besarıma sebât vermese idi ol câriyenin husn ü cemâlinden ve ğurfenin tezyîninden 'aklım zâyil olurdu. فلما رأنتي قالت أهلا و سهلا يا ولي الله أنت لي و أنا لك فأردت أن أضمها إلى صدري فقالت مهلا يا ولي الله لا Pes ol câriye beni görecek ehlen ve sehlen yâ veliyyallâh sen benim ben seninim diyüb 'arz-ı iştiyâk eyledi. Bendaĥi sîneme çekmek diledim. Eyitdi yâ veliyyallâh 'acele eyleme sabr eyle. Seninle mî'âdımız yarın ba'de'z-zuhrdur ya'nî yarın öyleden sonra mülâkî oluruz dedi. قال أبو قدامة خيرا رأيت و خيرا يكون و بتنا تلك الليلة متعجبين من رؤياه فلما أصبحنا Ebû Kudâme eyitdi. Gördüğün ĥayrdır ĥayr ola dedi. Ğulâmın gördüğü rü'yâdan müte'accib olub ol gece geçdi ertesi oldu. Her birimiz yerinden kalkub atına tımar edüb levâzimin islâh edüb müheyyâ oldu. و إذا مناديا ينادي يا خيل الله إركبي و بالجنة أبشري فلما كان إلا ساعة و Nâgâh münâadî nidâ edüb ey melek-i Müte'âl [84a] ve Kâdir-i Zü'l-Celâl fursâna süvâr olun diyu çağırdı. Ve size cennet ile beşâret olsun dedi. Bir sâ'at geçmeden ânı gördük müşrikîn 'askeri deryâ gibi cûş u ĥurûş⁷¹⁸ edüb ikbâl eyledi. فلما التقى الجمعان فكان أول من حمل على المشركين الغلام و جال بينهم فبدد شملهم و فرق جمعهم و غاص في وسطهم و قتل منهم أبطالا و جندل منهم Pes iki 'asker birbirine mülâkî olcak müşrikîn 'askerine evvel hamle eden ol ğulâm idi. Küffâr kavminin arasına girüb cevelân eyledi. Yemîn ve şimâle hamle edüb cem'îlerini perişân kıldı. 'Asker-i küffârın ortasına düşüb nice nice kâfir bahâdırların helâk edüb fursân-ı müşrikînden hayli düşmanı tuzaĥa düşürüb ecsâm-ı kabâhat endâmalarını ĥâk-âlûd kıldı. قال أبو قدامة فلما رأيته Ebû Kudâme كذلك لحقته خوفا عليه فأخذت بعنان فرسه و قلت له يا حبيبي إرجع فإنك صبي لا تعرف خدع الفرسان. eyitdi. Ol ğulâmın kuvvet-i kalbini ve harb ve kitâlde şecâ'atini müşâhade edecek kendüye düşmandan zaĥm⁷¹⁹ erişe diyu ĥavfindan atının dizginin tutub habîbim geru dön. Zîrâ sen daĥi tazesin merdân⁷²⁰ ve fursânın hilelerinden ĥaberdâr deĝilsin dedi. فقال يا عم أما سمعت قول الله عز و

⁷¹⁸ (جوش و خروش) (Cûş u huruş) etmek: Bir iş için çok çabalamak, fokurdamak. bk. Dihhodâ "cûş u ĥurûş", 6/44.

⁷¹⁹ (زخم) i. (Fars. zaĥm) Yaralayıcı aletlerle yapılan yara, hakaret gibi dil ile olursa dil yarası denir. Detaylı bilgi için bk. Mu'în "zaĥm", 1/778.

⁷²⁰ (مردان) i. (Fars. merd ve çoĝul eki -ân ile merdân) Mert insanlar, mertler, yiĝitler. Detaylı bilgi için bk. Kubbealtı Lügati, "Merdan" (Erişim 15 Temmuz 2021).

Ondan sonra yâ 'amm kanımı senin sevbin ile silme benim sevbim ya'nî gömleğim senin sevbinden ehakk ve evlâdır. Ve kanı sakın silme tâkim kıyâmet gününde ol kan ile Allâh Te'âlânın huzûruna varam dedi. ثم قال يا عم هذه الحورية. Ondan sonra yâ 'amm şol hûrî ki sana vasf etmiş idim başım üzere durub rûhumun kudûmuna müntaziredir. Sana müştâkım gelmeğe 'acele eyle der dedi. يا عم إن ردك الله سالما فتحمل ثيابي هذه المتضمخة بالدم إلى والدتي. الحزينة المسكينة الثكلا و تسلمها إليها لتعلم أنني لم أضيع وصيتها و لم أجبن عند لقاء المشركين. و أقرها مني السلام و قل لها قد قبلت الهدية التي أهديتها. [85b] Yâ 'amm eğer Allâh Te'lâ sani selâmetle 'avdet etdürür ise bu hûn-âlûd⁷²⁵ esbâbımı hazîne ve miskîne ve oğlun yitürmüş valideme alub gidüb teslîm eyle. Tâ ki vasiyyetini zâyî' etmediğim bilsün. Ve küffâr ile cenkde mülâkî olduğumda da'ifu'l-kalb olub korkaklık etmediğim bilsün. Ve daği benden selâm edüb ihdâ etdiğin hediye kabûl kılındı و لي أخت صغيرة و لها من العمر عشر سنين كنت إذا دخلت المنزل أول من يستقبلني هي و إذا خرجت آخر من diyessin. Ve daği benim bir sağıra hemşîrem⁷²⁶ vardır. On yaşındadır. Menzile girdikde bana evvel karşı gelen ve dışarı çıkduğumda cümleden sonra bana vedâ eden ol idi. Bana vedâ eylediği vakit dedi ki ey benim birâderim Allâh için çok eğlenmeyesin⁷²⁷ diyu yalvardı. فإذا لقيتها فأقرها مني السلام و قل لها إن أخاك يقول لك الله خليفتي عليك إلى يوم القيامة ثم تبسم الغلام و قال لا إله إلا الله محمد رسول الله صدق الله و رسوله ثم خرجت روحه فزملناه في ثيابه بدماءه و دفناه. Ey 'amm vaktâki ol hemşîreme mülâkî olasin. Benden selâm eyle ve birâderin dedi ki ben ânı kıyâmete dek Allâha ismarladım dedi diyessin. Ondan sonra ol ğulâm kelime-i şehâdet getürüb teslîm-i rûh oldu. Pes kanlı esbâbına sardık ve nemâzını kılub defn eyledik. و Ol ğulâmı defn edüb dönüb gitmek dilediğimizde hemân arz ânı dışarı atdı. Pes ashâbım [86a] eyitti belki vâlidesinin izni olmadan çıkmışdır. Ben dedim ki zemîn bundan ziyâde günahı olanı kabûl eder. Pes kalkub iki rek'at nemâz kıldım. Du'â edüb Allâh Te'âlâ Hazretine niyâz eyledim. فسعت هاتفا يقول يا أبا قدامة أترك ولي الله فما برحت حتى نزلت عليه طيور خضر. Pes ol hâlde iken Ebâ Kudâme Allâh dostunu terk eyle diyu hâtifden bir sadâ işitdim. Ol esnâda semâdan yâşil kuşlar inüb ol ğulâmın cesedini ekl etdiler hemân kemikleri kaldı. Pes ol 'izâmı defn eyledim. قال أبو قدامة فلما رجعنا من غزاتنا و دخلت الرقة لم يكن لي همة إلا دار والدته. Ebû Kudâme eyitdi. Çünkü gazâdan dönüb Rakka şehrine dâhîl oldum. Ğulâmın vâlidesinin

⁷²⁵ (خون الودم- خون الود) birl. sıf. (Fars. âlûd ve alûde "bulaşmış" ile) Kan bulaşmış, kanlı. Detaylı bilgi için bk. *Kubbealtı Lügati*, "Hun" (Erişim 16 Temmuz 2021).

⁷²⁶ (همشيره) i. (Fars. hemşîre) Kız kardeş, süt kardeş. Detaylı bilgi için bk. *Dihhodâ*, "hemşîre", 5/13.

⁷²⁷ Oyalanmak, durmak, kalmak, beklemek. bk. *Güncel Türkçe Sözlük*, "Eğlenmek" (Erişim 16 Temmuz 2021).

flma vslt ilâ bap dar fâza bjvriye svgrt tşbhe glâm fi hsne v . hânesinden gayri yere kasdım olmadı. w hî علی الباب كل من مر بها تقول يا عم من أين جئت يقول من الغزاة فتقول أين أخي الغازي ما ol ğulâma benzer. Ol kızçağız kapuda durub her kim geçerse 'ammi ne yerden gelürsün der. Ol kişi gazâdan gelürüm der. Ya benim gâzî karındaşım sizinle bile dönmedi mi gelenleri görürüm ve karındaşımı görmezim der. فغلبتني العبرة فبكيت ثم خفت على الجارية فتجلدت. Cârîyenin hâlini görecek bana galebe edüb ağladım. Sonra kızçağıza ziyâde ğamm ve ğussa hâsil ola diyu havfimden sabr ve tehammül edüb izhâr etmedim. و قلت يا حبيبتني قولي لصاحبة البيت أبو قدامة . Kıza sevdiğim hâne sâhibesine Ebû Kudâme kapudadır seni ister diyessin dedim. فسعت المرأة كلامي فخرجت إلي و قالت متغيرة الوجه أبا قدامة أمبشر أم معز. hânedan çıkdı. Levni müteğayyir olmuş. Ebû Kudâme mütebeşşir misin yoħsa mu'azzî misin dedi. قالت إن كان قد قتل ولدي في Ona mübeşşiri ve mu'azzî-yi beyân eyle dedim. Eyitdi eğer oğlum fi sebîlillâh ya'nî Allâh yolunda katl olundu ise mübeşşirsın. Eğer eceli ile vefât eyledi ise mu'azzîsin. Allâh Te'âlâ hediyyeni kabûl eyledi dedim. Kabûl etduğine 'alâmet nedir dedi. Ânı zemîn kabûl etmeyüb yâşil kuşlar inüb etini yediler kemiklerin terk etdiler dedim. Hâtûn benden bu 'alâmeti işidecek Allâha hamd-i firâvân⁷²⁸ olsun ey oğlum ki seni kıyâmet gününde benim için zeħîra⁷²⁹ kıldı dedi. فقالت هي التي Ondan sonra hemşiresi kızçağız ne işler dedim. فقالت يا جارية أخوك يقرأ عليك السلام و يقول لك الله خليفتي عليك إلى يوم القيامة. Sana söyleyen odur dedi. Ey duħter⁷³⁰ karındaşın sana selâm eder ve sana der ki Allâh Te'âlâ senin üzerine ħalîfemdir. Ya'nî seni Allâha ismarladım der dedim. فصرخت الجارية و وقعت على وجهها حركناها فإذا هي قد ماتت رحمها الله . Pes ol kız bir kerre âh diyu haykurub yüzinin üzerine düşdü. Tahrîk eyledik. Gördük teslîm-i rûh eylemiş. Pes ğulâmın vâlidesine emânet olan siyâbı teslîm eyledim. Ol hîn açdı. Gördüm içinde şa'rdan bir bir cübbe ve bir zincir var idi. [87a] قالت إذا جنه الليل لبس هذا المسح و غل نفسه بهذا الغل و ناجى ربه و قال . Hâtûna suâl edüb bu nedir dedim. Vaktâki gece في مناجاته أحشرنى في حواصل الطيور الخضر فقد استجاب الله تعالى دعاه ثم ودعتها و مضيت⁷³¹. kırağuluğı ola oğlum bu cevli giyüb ve boğazına bu zinciri takardı. Ve rabbisine münâcât ederdı. Ve münâcâtında îlâhî beni yâşil kuşların kursağında mahşer eyle der idi. Allâh Te'âlâ du'âsını

⁷²⁸ (فراوان) (Fars. firâvân) Çok, aşırı, bol. bk. Mu'în, "firâvân", 2/1164.

⁷²⁹ Ar. Onur, şeref, gurur, övünç, övünülecek şey. Detaylı bilgi için bk. Zebîdî, "zeħera", 11/416.

⁷³⁰ i. (دختر) (Fars. duħter) Kız çocuk, kız, bakire, üzüm çekirdeği. bk. Mu'în, "duħter", 1/663.

⁷³¹ Ebû Zekerıyyâ Muħyiddîn Ahmed b. İbrâhîm b. Muhammed İbnü'n-Nehhâs ed-Dımaşķi ed-Dımyâtî, *Meşâri'u'l-eşvâķ ilâ meşâri'î'l-uşşâķ ve müşîrû'l-ġarâm ilâ dâri's-selâm*, thk. İdrîs Muhammed Ali-Muhammed Hâlid el-İstanbûlî (Beyrut: y.y., 1410/1990).

'Âişenin ol töhmetden berî olduğuna inkâr eylese ol kâfirdir. Ve meâl-i masîri sekarrdır. Nite ki Allâh Te'âlâ sekarr hakkında "lâ tübkî ve lâ tezarü levvâhatün li'l-beşar" buyurdi. فإن حملهم بغضهم Pes imdi onlar ashâb-ı kirâma buğz ve sebb eylemeleri ra'y-i fâsidleriyle Hazreti 'Aliye münâsarat ve muzâheretdir za'm ederler ise.. Ne'üzü billâhi hâşâ sümme hâşâ [88a] نعوذ بالله و حاشا ثم حاشا أن عليا رضي الله عنه بمثل ذلك منهم.. بل لو كانوا في زمانه لقاتلهم و قتلهم و بسيف الله و رسوله قهرهم و Hazreti 'Ali onlardan bu fi'l-i şeni'a râzi ola. Belki eğer ol tâyife-i dâlle Hazreti 'Alinin zemânında mevcûd olsalar idi onlar ile mukâtele edüb katl eder idi. Ve onları Allâhın ve Rasûlünün kılıcı ile hûr ve makhûr eder idi. فهم الكفرة الفجرة. } و اعلم أن الذي أجمع عليهم أهل السنة و الجماعة أنه Ya'nî kefera ve fecera onlardır. الذين ترهقهم ذلة و غيرة. يجب على كل أحد تزكية جميع الصحابة رضي الله تعالى عنهم بإثبات العدالة لهم و الثناء عليهم. فقد أتى الله تعالى عليهم في Ve daği ma'lûm ola ki ehl-i sünnet ve'l-cemâ'atin ittifaqları bunun üzerinedir ki ashâb-ı kirâmın cemî'sini 'adâlet isbâtıyla tezkiye etmek her mü'mine vâcibdir. Ve daği ashâb-ı güzîne senâ eylemek vâcibdir. Allâh Te'âlâ Kitâb-ı Kerîminde onların üzerine senâ eylemiştir. فأتيت Allâh Te'âlânın senâlarından birisi bu kavli-i şerîfidir. من ذلك قوله تعالى كنتم خير أمة أخرجت للناس⁷³⁷. Pes imdi ashâb-ı kirâmın sâir-i ümmetlerin üzerine hayrlu oldukların Allâh Te'âlâ Kitâb-ı Kerîminde isbât eyledi. و لا شيء يعادل شهادة الله لهم بذلك. لأنه تعالى عليم بعباده و ما انظروا. Allâh Te'âlâ onlar için hayriyyet ile şehâdet eyledüğüne bir şey' mu'âdil olmaz. Zîrâ Hakk Celle ve 'Alâ 'ibâdinin hâllerin bilür. Ve daği hayrâtdan ve sıdk-i niyyetlerinden ve hulûs-i müberrâtlarından müstemil olduklarına 'alîmdir. و حيث شهد الله تعالى لهم بأنهم خير الأمم و جب على كل أحد إعتقاد ذلك و الأيمان. [88b] Çünkü Hakk Sübhânehû ve Te'âlâ ashâb-ı kirâmın hayru'l-ümem olduklarına şedâdet edicek her mü'mine vâcib oldu ki و إلا كان مكذبا بالله تعالى في أخباره و لا شك أن من ارتاب في حقيقة شيء. Ve eğer zikr olunduğı üzere i'tikâd edüb îmân getirmez ise ne'üzü billâhi Hakk Celle ve 'Alâyı iğbâr eyledüğü umûrda mükezzib olmuş olur. Şekk bu kadar ki bir kimsene Allâh Te'âlânın ve Rasûlünün haber verduğı eşyânın hakikatinde şekk eylese ittifâk-ı Müslimîn ile ol kimsene kâfirdir bilâ şekin. و منها قوله تعالى و كذلك جعلناكم أمة وسطا. Ve daği Allâh Te'âlâ sahâbe-i kirâm hakkında senâ eyledüğünün birisi daği و الصحابة في هذه الآية و التي قبلها هم المشافهون بهذه الخطاب على عهد رسول الله صلى الله عليه و سلم. Bu âyet-i şerîfede ve bundan evvel zikr olunan âyet-i şerîfede bu hitâb ile muhâtab olanlar Hazreti Rasûlullâhın zemân-ı şerîfide sahâbe-i güzîn olanlardır. فانظر إلى كونه تعالى جعلهم عدولا و Pes imdi nazar eyle Allâh Te'âlâ ashâb-ı kirâmı 'udûl ve ahyâr kıldı

⁷³⁷ Âl-i İmrân 3/110.

⁷³⁸ el-Bakara 2/143.

و منها قوله تعالى يوم لا يخزي الله النبي و الذين آمنوا . و منها قوله تعالى يوم لا يخزي الله النبي و الذين آمنوا . و منها قوله تعالى يوم لا يخزي الله النبي و الذين آمنوا . و منها قوله تعالى يوم لا يخزي الله النبي و الذين آمنوا .

739 et-Tahrîm 66/ 8.

740 Fetih 48/18.

741 Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ali b. Hacer el-Heytemî es-Sa'dî, *eş-Şavâ'iku'l-muhrika 'alâ ehli'r-rafz ve'd-dalâl ve'z-zendeqa*, thk. Abdurrahman b. Abdullah et-Türki-Kâmil Muhammed el-Harrât (Lübnan: Müessesetü'r-Risâle, 1417/1997), 2/603-605.

742 Ar. Mürtet, dinden çıkan, inkâr eden, doğru yoldan sapan. bk. *Arabic Ontology*, "مارقا".

.⁷⁴³ Hâlbuki Allâh Te'âlâ onların ba'zısını ba'zısı üzerine tafdîl kıldı. Zîrâ "inne ekrameküm 'indallâhi etkâküm" buyurdi. Ya'nî sizden Allâh Te'âlâ katında ekrem olan sizin etkânızdır. Ya'nî Allâhdan ziyâde hâvâf edendir. قال المفسرون نزلت في حق جدنا أبي بكر الصديق. Müfessirûn bu âyet-i şerîfe cedd-i berzgvârımız Hazreti Ebû Bekr es-Siddîk hakkında nâzil oldu dediler. دليل قوله تعالى في حقه و سيجنبها الأتقى الذي يوتي ماله يتزكى و ما لأحد عنده من نعمة تجزى. Ceddimiz hakkında nâzil olan "ve seyücennebuhe'l etkâ ellezî" âyet-i kerimesi delîli ile. Zîrâ Hakk Celle ve 'Alâ ceddimiz hakkında "etkâ" buyurduğuna ecelden "inne ekrameküm 'indallâhi etkâküm" kavlinde daği "etkâ"dan murâd ceddimiz Ebû Bekr es-Siddîk ola. و كم من آية نزلت في بيان علو مقامه و شأنه و فضله و إكرامه. Uluw-i mekâmı ve şe'ni ve fazlı ve ikrâmı beyânında nice nice âyât-ı beyyînât nâzil oldu. و تقديمه في الصحابة في أمور الدين. بتعيين رسول الله صلى الله عليه و سلم له في الصلاة في حال حياته و الحج و الزكاة على النهج المبين. Ve sahbâe beyninde umûr-i dînde takdîm bulunduğî Hazreti Peygamberin hâl-i hayâtında nemâzda ânı ta'yîn buyurub ve hacda ve zekâtda tarîk-i mübîn üzere ânı ta'yîn buyurduğî sebebiyledir. و إختيار. Ve daği sahbâe-i kirâm beyninde Hazreti Peygamber gârda sohbetine ânı ihtiyâr eyledüğî sebebi ile takdîm olundu. Tâkim gârda Allâh Te'âlâ sâlisleri ola. Nite ki sahbâ-i âsârda vârid oldu. Üzerine senâ eylemekde nice nice hadîs vârid olmuştur. من ذلك قوله صلى الله عليه و سلم لا يحبك إلا كل مؤمن تقى و لا. Hazreti Ebû Bekr es-Siddîkin senâsında vârid olan hadîslerden birisi budur ya'nî Hazreti Peygamber seni sevmez illâ her mü'min takî olan kimsene. Ve sana buğz ve 'adâvet eylemez illâ her kâfir şakî buyurdi. Hakk Celle ve 'Alâ ânı sevenlerden eyleye bi-mennihi ve keramihi. و لأنه رضي الله عنه أول من أسلم و صدقه من الرجال و جاهد معه مشاهد القتال و ناصر في دين الله و قاتل. Mehabbeti her mü'min takînin üzerine onunçün vâcibdir ki ricâlden evvel İslâma gelüb Peygamberi tasdîk eden oldur. Ve meşâhid-i kitâlde Peygamber ile bile cihâd eyledi. Ve dînullâhda münâsarât edüb mürted olan tâyife ile Allâh Te'âlânın emriyle mukâtele eyledi. و فالذي. Ve daği tahkîk Allâh Te'âlâ bu kavli-i şerîfi buyurdi. قد قال الله تعالى و الذي جاء بالصدق و صدق به.⁷⁴⁷ Pes imdi şol ki sıdk ile geldi Rasûlullâhdır. Ve şol ki ânı tasdîk eyledi Ebû Bekr 'abdullâhdır. من أحبه. فما حال باغضه إلا حال من يبغض من يحبه الله و من أبغض. Hazreti Ebû Bekre buğz eden kimsenenin hâli Allâh Te'âlânın mehabbet etduğî kimseneye buğz edenin hâlidir. Şol kimsene ki Allâh Te'âlânın mehabbet etduğine buğz

⁷⁴³ el-Hucurât 49/13.

⁷⁴⁴ el-Leyl 92/17-21.

⁷⁴⁵ Buhârî, "Tefsîru'l-Kur'ân", 65 (No. 4663).

⁷⁴⁶ Mütttekî el-Hindî, Kenzü'l-'ummâl, 13/234 (No. 36703).

⁷⁴⁷ ez-Zümer 39/33.

⁷⁴⁸ Hâzin, Tefsîrû'l-Hâzin, 4/58.

و الغرابية الذين زعموا أن جبريل عليه السلام غلط في النزول على النبي عليه الصلاة و etduğüçün tekfir etmişdir. و إنما كان مبعوثا إلى علي كرم الله وجهه. Ol tâyifenin dördüncüsü Ğurâbiyyedir ki onlar Hazreti Cebâil 'aleyhi's-selâm Peygambere nüzûlünde ğalat etdi za'm etdiler. Belki Hazreti 'Aliye meb'ûs idi ğalat edüb Hazreti Muhammede nüzûl etdi dediler. و الذمية الذين نمو محمدا صلى الله عليه و سلم و Beşinci tâyife-i Zimmiyyedir. Onlar Hazreti Rasûli zemm etdiler. Za'm etdiler ki Hazreti 'Ali Rasûlullâh sallallâhu 'aleyhi ve sellemi nübüvveti kendü içün bildürüb halkı da'vet eylemek içün irsâl eyledi. Hazreti Rasûlullâh varub halkı 'Ali içün da'vet etmeyüb kendüye da'vet etdi diyu za'm edüb zemm etdiler. Ebû Bekr Bâilillânînin kitâb-ı Milel ve Nihalde zikr etduğı temâm oldu. و لئرجع إلى ذكر أبي بكر و عمر و بعض فضلهم أرغاما للطائفة. Hazreti Ebû Bekr ve Hazreti 'Ömerin radiyallâhü 'anhümâ ve ba'zı fazîletlerinin zikrine rucû' edelim tâyife-i Ravâfize rağmen. Ve sahâbe-i kirâmın sebbinden nehy etmeğre rucû' edelim.

[Hazreti Ebû Bekir ve Hazreti Ömer'in Faziletleri]

[Ahmed b. Zeynelâbidîn buradan itibaren başlayarak daha sonra belirteceğimiz yere kadar olan uzunca bir bölümü Abdurrahman b. Ebî Bekr Celâleddin es-Suyûtî'nin *İlkâmü'l-haceri li-men zekâ sâbbe Ebî Bekr ve 'Ömer* adlı eserine ayırmıştır (4-5 hadis eksik olmak suretiyle).]

فتقول نقل الجلال السيوطي روى عن أنس بن مالك رضي الله عنه قال قال رسول الله صلى الله عليه و سلم لأبي بكر و عمر و هذا من سيد كهول أهل الجنة من الأولين و الآخرين إلا النبيين و المرسلين رواه الترمذي و حسنه⁷⁵⁴. Pes imdi Allâh Te'âlânın bu fevkiyle zikr ederiz. Celâleddîn Suyûtî nakl eyledi. Enes b. Mâlikden mervîdir. Hazreti Rasûlullâh sallallâhu 'aleyhi ve sellem Ebû Bekre ve 'Ömere işâret buyurub bu ikisi ehl-i cennetin evvelîn ve âhîrînden peyzelerinin seyyidleri ve ulularıdır enbiyâ ve mürselînden mâ 'adâ buyurdi. و عن أبي سعيد الخدري رضي الله عنه قال قال رسول الله صلى الله عليه و سلم ما من نبي إلا و له وزيران من أهل السماء و وزيران من أهل الأرض فأما وزيراي من أهل السماء و مكايل و فجريل و Ebû Sa'îd el-Ĥudrîden rivâyet olundu. Hazreti Peygamber buyurdi ki bir nebî yokdur ki onun ehl-i semâdan iki veziri ve ehl-i arzdan iki veziri olmaya. Feemmâ ehl-i semâdan benim iki vezirim Cebrâil ve Mîkâîldir. Ve ehl-i arzdan iki vezirim Ebû Bekr ve 'Ömerdir. و عن سعيد بن زيد رضي الله عنه قال سمعت رسول الله صلى الله عليه و سلم يقول

⁷⁵³ Yûsuf b. İbrâhîm el-Erdebîlî, *el-Envâr li-a'mâli'l-ibrâr*, thk. Muhammed es-Seyyid Osmân (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1971), 2/39-40.

⁷⁵⁴ Tirmizî, "Menâkıb", 46 (No. 3664).

⁷⁵⁵ Tirmizî, "Menâkıb", 46 (No. 3680).

Ve Sa'îd b. Zeydden rivâyet olundu. Eyitdi Hazreti Rasûlullâhdan işitdim Ebû Bekr cennetde ve 'Ömer cennetdedir buyurdi. Bu hadîs-i şerîfi sünen-i erba'a sâhibleri rivâyet edüb ve Tirmizî hasendir sahîhdir dedi. و عن أبي سعيد رضي الله عنه قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم إن أهل الدرجات العلى ليراهم .⁷⁵⁶ Ebû [92a] من تحتهم كما يرون النجم الطالع في أفق السماء و إن أبا بكر و عمر منهم و أنعمأ رواه الترمذي و حسنه⁷⁵⁷. Sa'îdden radiyallâhu 'anhü mervîdir. Hazreti Peygamber sallallâhu 'aleyhi ve sellem buyurmuş ki deracât-i 'ulâ sâhiblerini halk-ı 'âlem ufuk-i semâda necm-i tâli'i nice görürler ise onları daği öyle göreler. Ya'nî mekâmları 'âlî ve nûrları bir ziyâ olmağla. Ebû Bekr ve 'Ömer ol deracât-i 'âliye sâhibleri olanlardandır. Ve tena'umde daği ziyadedirler. Tirmizî bu hadîsi rivâyet edüb tahsîn eyledi. عن أنس رضي الله عنه أن رسول الله صلى الله عليه وسلم كان يخرج على أصحابه من المهاجرين و الأنصار و هم جلوس فيهم أبو بكر و عمر و لا يرفع إليه أحد منهم بصره إلا أبو بكر و عمر فإنيهما كانا ينظران إليه و ينظر إليهما و Enes radiyallâhu 'anhüden mervîdir. Hazreti Rasûlullâh mühâcirîn ve ensârdan ashâb-ı kirâm otururlar iken üzerlerine çıkardı. Hazreti Peygamberin mehâbбетinden kimse başın kaldurub mübârek yüzüne bakamaz idi illâ Hazreti Ebû Bekr ve 'Ömer onlar Hazrete nazar ederler idi. Ve Hazret daği lütuflla onlara nazar ederdi. Ve Hazrete nazar etdiklerinde tebessüm ederler idi. Ve Hazret daği onlara tebessüm ederdi. Bu hadîsi Tirmizî rivâyet eyledi. و عن ابن عمر رضي الله عنه أن رسول الله صلى الله عليه وسلم خرج ذات يوم فدخل المسجد و أبو بكر .⁷⁵⁸ İbn-i و عمر أحدهما عن يمينه و الآخر عن شماله و هو أخذ بأيديهما و قال هكذا نبعث يوم القيامة رواه الترمذي⁷⁵⁹. 'Ömerden radiyallâhu 'anhü rivâyet olundu. Hazreti Rasûlullâh sallallâhu 'aleyhi ve sellem bir gün hâne-i mübârekelerinden çıkub sa'âdet ile mescide dâhil oldu. Ebû Bekr sağ yanında ve 'Ömer sol yanında idi. Sağ eliyle Ebû Bekrin elini ve sol eliyle 'Ömerin elini tutub buyurdi ki kıyâmet gününde böyle meb'ûs oluruz dedi. Bu hadîsi Tirmizî rivâyet eyledi. [92b] {و عن جابر بن عبد الله رضي الله عنه قال قال عمر لأبي بكر يا خير الناس بعد رسول الله صلى الله عليه وسلم. 'anhüden mervîdir. Eyitdi Hazreti 'Ömer Ebû Bekr Hazretlerine yâ hâyra'n-nâs ba'de Rasûlillâhi sallallâhu 'aleyhi ve sellem dedi. Ya'nî Rasûlullâhdan sonra nâsın hayrlusisin dedi. فقال أبو بكر أما Hazreti Ebû Bekr eyitdi. إنك إن قلت ذلك فلقد سمعته يقول ما طلعت الشمس على رجل خير من عمر رواه الترمذي⁷⁶⁰. İmdi âgâh ol. Sen böyle dedin ben daği Hazreti Peygamberden işitdim. Buyurdi ki 'Ömerden hayrlu bir kimsenenin üzerine güneş doğmadı buyurdiğün işitdim dedi. Tirmizî bu hadîsi rivâyet eyledi. و عن ابن عمر رضي الله عنه قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم أنا أول من تنشق الأرض عنه ثم أبو بكر ثم

⁷⁵⁶ Tirmizî, "Menâkıb", 46 (No. 3747).; Ebû Dâvûd, "Sünne", 9 (No. 4649).; İbn Mâce, "Sünne", 11 (No. 133).

⁷⁵⁷ Tirmizî, "Menâkıb", 46 (No. 3658).

⁷⁵⁸ Tirmizî, "Menâkıb", 46 (No. 3668).

⁷⁵⁹ Tirmizî, "Menâkıb", 46 (No. 3669).

⁷⁶⁰ Tirmizî, "Menâkıb", 46 (No. 3684).

.⁷⁶¹ Hazreti Peygamber sallallâhu 'anhü mervîdir. Hazreti Ebû Bekr ba'dehû 'aleyhi ve sellem buyurmuş ki kıyâmet gününde evvel kabri şakk olub çıkan benim ba'dehû Ebû Bekr ba'dehû 'Ömerdir buyurdi. Bu hadîsi Tirmizî rivâyet edüb tahsîn etdi. و عن عبد الله بن حنطب رضي الله عنه أن النبي صلى الله عليه وسلم رأى أبا بكر و عمر فقال هذان السمع و البصر رواه الترمذي و قال مرسل⁷⁶². 'Abdillâh b. Hantab radiyallâhu 'anhüden mervîdir. Peygamber sallallâhu 'aleyhi ve sellem Ebû Bekr ve 'Ömeri gördükde bu ikisi semî'dir ve besardir buyurdi. Bu hadîsi Tirmizî rivâyet edüb mürseldir dedi. و عن أبي الدرداء الدوسي رضي الله عنه قال كنت عند النبي صلى الله عليه وسلم فأقبل أبو بكر و عمر . Eytidi Rasûlullâh katında idim. Hazreti Ebû Bekr ve 'Ömer ikbâl edüb geldiler. [93a] Hazreti Rasûlullâh onları gördükde Hudâ-yı Mûte'âle hamd olsun ki beni sizin vücûdiniz ile müeyyed ve mansûr kıldı buyurdi. Bezzâr bu hadîsi "Müsned"inde rivâyet eyledi. و عن عمار بن ياسر رضي الله عنه قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم أتاني جبريل أنفا فقلت يا جبريل حدثني بفضائل عمر بن الخطاب فقال يا محمد لو حدثتك بفضائل عمر منذ ما لبث نوح في قومه ألف سنة إلا خمسين عاما ما نفذت فضائل عمر و أن عمر حسنة من حسنات أبي بكر . Eytidi Hazreti Rasûlullâh buyurdi ki yakîn bana Cebrâîl geldi. Dedim ki yâ Cebrâîl 'Ömer b. el-Hattâbın fezâilinden bana haber ver. Eytidi yâ Muhammed 'Ömer b. el-Hattâbın fezâil ve hasenâtı Hazreti Nûh kavminde eğlendiği zemân kadar sana haber versem ki bin yıldan elli yıl eksikdir 'Ömerin fezâili tükenmez. Şonun biriyle ki Hazreti 'Ömer Ebû Bekrin hasenatından bir hasenedir dedi. Ebû Ya'lâ bu hadîsi "Müsned"inde rivâyet eyledi. و عن أبي سعيد الخدري رضي الله عنه قال خطب رسول الله صلى الله عليه وسلم و سلم الناس فقال إن الله خير عبدا بين الدنيا و بين ما عنده فاختر العبد ما عند الله فبكي أبو بكر فعجبنا لبيكاته أن يخبر رسول الله صلى الله عليه وسلم عن عبد خير فكان رسول الله صلى الله عليه وسلم المخير و كان أبو بكر أعلمنا به أخرج الشيخان⁷⁶⁴. Ebû Sa'îd Hûdrîden radiyallâhu 'anhü mervîdir. Eytidi Rasûlullâh halka hutbe okuyub dedi ki Allâh Te'âlâ bir kuluni dünyâ ile kendi katında olan sevâb-ı cezîl ve in'âm-ı cemîl beyninde muhayyer kıldı. Ni'am-i dünyâyı istersin ni'am-i ukbâyı istersin dedi. Ol kul [93b] Allâh Te'âlâ katında olan ni'am-i uhreviyyeyi ihtiyâr eyledi. Hazreti Peygamber hutbede bu mekûle kelâm buyurdıkda Hazreti Ebû Bekr ağladı. Cümlemiz Hazreti Ebû Bekrin ağladuğuna te'accüb eyledik. Meğher muhayyer olan Hazreti Rasûlullâh idi ve Hazreti Ebû Bekrin bu hâlde 'ilmi bizden ziyâde idi dedi. Bu hadîsi Şeyhân ihrâc etdiler. و عن ابن عباس رضي الله عنه قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم أن من آمن الناس علي في صحبته و ماله أبا بكر و لو كنت متخذًا خليلاً غير ربي لاتخذت أبا بكر و لكن أخوة الإسلام و مودته لا يبين

⁷⁶¹ Tirmizî, "Menâkıb", 46 (No. 3692).

⁷⁶² Tirmizî, "Menâkıb", 46 (No. 3671).

⁷⁶³ Ebû Ya'lâ, *Müsnedü Ebî Ya'lâ*, 3/179 (No. 1603).

⁷⁶⁴ Buhârî, "Ashâbü'n-Nebiyi sallallâhu 'aleyhi ve sellem", 62 (No. 3654).; Müslim, "Fezâilü's-sahâbe radiyallâhu Te'âlâ 'anhüm", 2.

.⁷⁶⁵ İbn-i 'Abbâs radiyallâhu 'anhüden mervîdir. Dedi ki Rasûlullâh sallallâhu 'aleyhi ve sellem buyurdi ki üzerime sohbetinde ve mâlında minneti olanlardan cümleden Ebû Bekrin minneti ziyadedir. Ya'nî sohbetinde ve mâlında üzerime Ebû Bekrin minneti çokdur. Eğer Rabbimden gayri hâlîl ittihâz ede idim Ebû Bekri ederdim. Lâkin Ebû Bekrin uşve-i İslâmî ve meveddet-i İslâmî bana kâfidir. İmdi mescidde bir açık kapu kalmasın cümlesi sedd olsun Ebû Bekrin kapusundan gayri buyurdi. Bu hadîsi İmâm Buḥârî ihrâc eyledi. و عن جبير بن مطعم رضي الله عنه قال أتت امرأة إلى النبي صلى الله عليه وسلم فأمرها أن ترجع إليه فقالت رأيت إن جئت قال إني كان بيني وبين عمر بن الخطاب شيء فأسرعت إليه ثم ندمت فسألته أن يغفر لي فأبى علي فأقبلت إليك فقال يغفر الله قال إني كان بيني وبين عمر بن الخطاب شيء فأسرعت إليه ثم ندمت فسألته أن يغفر لي فأبى علي فأقبلت إليك فقال يغفر الله. ⁷⁶⁶ Cübeyr b. Mut'imden mervîdir. Dedi ki Hazreti Pergambere sallallâhu 'aleyhi ve sellem bir ḥâtûn geldi. Bir maslahat için Hazreti Peygamber ona yine gelesin diyu emr etdi. Ḥâtûn eyitdi gelüb seni bulmaz isem ya'nî mevt demek ola. Hazret eyitdi beni bulmaz isen Ebû Bekre var diyu buyurdi. Bu hadîsi iki şeyḫ ihrâc etdiler. {و عن أبي الدرداء رضي الله عنه قال كنت جالسا عند النبي صلى الله عليه وسلم إذ أقبل أبو بكر فسلم و [94a] قال إني كان بيني وبين عمر بن الخطاب شيء فأسرعت إليه ثم ندمت فسألته أن يغفر لي فأبى علي فأقبلت إليك فقال يغفر الله قال إني كان بيني وبين عمر بن الخطاب شيء فأسرعت إليه ثم ندمت فسألته أن يغفر لي فأبى علي فأقبلت إليك فقال يغفر الله. Eyitdi Rasûlullâh sallallâhu 'aleyhi ve sellem huzurunda oturur idim. Ol hîn Hazreti Ebû Bekr gelüb selâm verüb eyitdi yâ Rasûlullâh 'Ömer b. el-Ḥattâb ile beynimizde bir cüzî muḥâlefet ve bî-huzûrluk vâki' oldu. 'Acele etdim benden oldu. Sonra pişmân olub 'afv eyle dedim. İbâ edüb nedâmetimi kabûl etmedi. Sana geldim yâ Rasûlullâh dedi. Hazreti Peygamber Allâh Te'âlâ sana mağfîret etsün yâ Ebâ Bekr diyüb üç kerre yağfirullâhu leke yâ Ebâ Bekr buyurdi. ثم إن عمر ندم فأتى منزل أبي بكر فسأل أثم أبو بكر فقالوا لا فأتى إلى النبي صلى الله عليه وسلم فجعل وجه النبي صلى الله عليه وسلم يتمغر حتى أشفق أبو بكر فجنى على ركبتيه و Ebû Bekr bunda mıdır diyu suâl eyledi. Murâdî i'tizâr idi. Ehl-i menzil Ebû Bekr bunda değıldir diyu cevâb verdiler. Dönüb Peygambere gelüb selâm verdi. Hazreti Peygamberin mübârek yüzi müteğayyir olmağa başladı. Ebû Bekr Peygamberin hâlini görüb ḥavfinden iki dizi üzerine oturub yâ Rasûl azlam ben idim dedi iki kerre. فقال النبي صلى الله عليه وسلم إن الله بعثني إليكم فقلتم كذبت و قال أبو بكر صدق و واساني بنفسه و ماله فهل أنتم تاركوا (ا) لي صاحبي مرتين فما أؤذي بعدها رواه البخاري} ⁷⁶⁷. sallallâhu 'aleyhi ve sellem [94b] buyurdi ki Allâh Te'âlâ beni size Peygamber gönderdi. Siz bana kizb etdin dediniz ve Ebû Bekr gerçekdir sâdıkdır dedi. Ve nefsiyle ve mâlıyla bana dostluk edüb ḥayr-ḥâh ve mu'âvin oldu. Sâhibimi ve yârimi bana terk eylemez misiz diyüb bu kelâmı iki kerre buyurdi. Bundan sonra Hazreti Ebû Bekr rencîde olunmadı. Bu hadîsi İmâm Buḥârî rivâyet eyledi.

⁷⁶⁵ Buhârî, "Salâh", 8 (No. 466).

⁷⁶⁶ Buhârî, "Ashâbü'n-Nebiyi sallallâhu 'aleyhi ve sellem", 62 (No. 3659).; Müslim, "Fezâilü's-sahâbe radiyallâhu Te'âlâ 'anhüm", 10.

⁷⁶⁷ Buhârî, "Ashâbü'n-Nebiyi sallallâhu 'aleyhi ve sellem", 62 (No. 3661).

{و عن ابن عمر رضي الله عنه قال قال رسول الله صلى الله عليه و سلم من جر ثوبه خيلاء لم ينظر الله إليه يوم القيامة. i Ömerden mervîdir. Hazreti Rasûlullâh buyurmuş ki şol kimsene ki tekebbür ve faħrlenmek ile sevbini ya'nî giyduğı libâsını cerr eylese ya'nî yürürken sürise Allâh Te'âlâ kıyâmet gününde ona nazar etmez. Pes Ebû Bekr eyitdi. Benim sevbimin bir cânibi sarkar meğer ona mukayyed olam. فقال رسول الله صلى الله عليه و سلم إنك لن تصنع. Hazreti Rasûl buyurdi ki yâ Ebâ Bekr sen ânı tekebbür ve faħrlenmek için etmezsin. Bu hadîsi Buħârî rivâyet eyledi. {و عن علي رضي الله عنه أنه قال أيها الناس أخبروني من أشجع. Hazreti 'Aliden radiyallâhu 'anhü mervîdir. Dedi ki ey nâs eşce'i nâs kimdir bana ħaber verin. Cevâb verüb dediler ki sensin dedik. Hazreti 'Ali eyitdi âgâh olun herkez bir kimsene ile meydâna çıkub cenk etmedim illâ ona galebe etmişimdir. Bilmeziz diyu قالوا لا نعلم. Ve lâkin eşce'i nâs kimdir bana ħaber verin dedi. {و عن علي رضي الله عنه أنه قال أيها الناس أخبروني بأشجع الناس. فمنهم من قال أبو بكر أنه لما كان يوم بدر جعلنا لرسول الله صلى الله عليه و سلم عريشا فقلنا من يكون عند رسول الله صلى الله عليه و سلم لئلا يهوي إليه أحد من المشركين فوالله ما دنى منا أحد إلا أبو بكر شاهرا سيفه على رأس [95a] Ol cemâ'atden birisi رسول الله صلى الله عليه و سلم لئلا يهوي إليه أحد إلا أهوى إليه أبو بكر فهذا أشجع الناس. eşce'i nâs Hazreti Ebû Bekrdir dedi. Zîrâ vaktâki Bedr Gazâsı gününde Hazreti Rasûlullâh için bir 'arîş⁷⁶⁹ kıldık. Bir mehâlde gölgelik edüb Hazreti Peygamber ol mekânda durur idi. Rasûlullâhın katında kim durub hirâset ve sıyânet eder tâkim müşrikînden birisi Peygambere havâle olub kasd eylemeye dedik. Vallâhi bizden bir kimsene gelüb Peygamberin yanında durmadı illâ Hazreti Ebû Bekr ileru gelüb yalın kılıc ile Rasûlullâhın başı üzere durdu. Müşriklerden her kim Peygambere hücûm edüb kasd etdi ise Ebû Bekr karşı varub men` ve def` eyledi. İmdi eşce'i nâs Ebû Bekrdir dedi. قال علي رضي الله عنه و لقد رأيت رسول الله صلى الله عليه و سلم و أخذته قریش فهذا يجاءه و هذا يتلته و هم dedi. Hazreti 'Ali radiyallâhu 'anhü eyitdi. Gördüm Kureyş kavmi Hazreti Ebû Bekr'i ortaya alub kimi yumruğuyla dürtüb kimisi kakub ve şaşırub ilâhlarımızı ya'nî ma'bûdlarımızı ilâh vâhid kılan sen değil misin diyüb rencîde ederler idi. قال فوالله ما دنى منا أحد إلا Hazreti 'Ali eyitdi. Vallâhi Ebû Bekr يضرب هذا و يجاء هذا يتلته هذا و هو يقول ويلكم أتقتلون رجلا أن يقول ربي الله. ol zemânda Peygambere bizden bir kimsene yakîn olmadı illâ Ebû Bekr ileru gelüb kimini yumruğuyla urub ve kimini kakub şaşırub vay size kim Allâhu rabbî diyen kimseneyi katl mi edersiz diyu müşrikîni Peygamberin üzerinden dağıtdı. ثم ترفع علي بردة كانت عليه فبكا حتى اخضلت لحيته. [95b] Ol mehâlde Hazreti 'Ali üzerindeki bürdesini kaldurub ol denlü ağladı ki mübârek sakalı gözi yaşından ıslandı. Ondan sonra eyitdi ey kavm size kasem verurum ki âl-i Fir'avnın mü'mini mi ħayrludur yoħsa Ebû Bekr mi ħayrludur

⁷⁶⁸ Buhârî, "Libâs", 77 (No. 5784).

⁷⁶⁹ Ar. Çatı, çardak, gölgelik yapan şey. bk. *Arabic Ontology*, "عريش".

dedikde cümlesi sükût edüb cevâb vermediler. فقال ألا تجيبوني فوالله لساعة من أبي بكر خير من مؤمن آل .
 Pes Hazreti 'Ali niçün bana cevâb vermezsiniz
 fevallâhi Ebû Bekrin bir sâ'ati mü'min-i âl-i Fir'avndan hayrludur. Zîrâ ol îmânını ketm edüb saklar
 idi. Ve Ebû Bekr îmânını izhâr edüb âşikâre etdi dedi. Bu hadîsi Bezzâr rivâyet eyledi. وعن عائشة
 رضي الله عنها قالت قال رسول الله صلى الله عليه وسلم في مرضه أدعي لي أبا بكر وأخاك حتى أكتب كتابا فإني أخاف أن
 Hazreti 'Âiše radiyallâhu 'anhâdan
 يتمنى متمن ويقول قائل أنا أولى وبأبي الله والمؤمنون إلا أبا بكر رواه مسلم⁷⁷¹.
 mervîdir. Eyitdi Rasûlullâh sallallâhu 'aleyhi ve sellem maraz-ı mevtinde buyurdu ki yâ 'Âiše
 pederin Ebû Bekri ve biraderini da'vet eyle ikisi gelsünler. Bir nâme yazayın. Zîrâ havf ederin bir
 kimsene temennî edüb hilâfete ben evlâyım diye. Buna Allâh Te'âlâ ve mü'minler râzı olmayub
 ebâ ederler meğer Ebû Bekr ola muhtâr odur dedi. Bu hadîsi Müslim rivâyet eyledi. {و عن أبي
 Ebû موسى الأشعاري رضي الله عنه قال قال مرض النبي صلى الله عليه وسلم فاشتد مرضه فقال مروا أبا بكر فإليصل بالناس.
 Mûsâ el-Eş'ârîden radiyallâhu 'anhüden mervîdir. Eyitdi Hazreti Peygamber sallallâhu 'aleyhi ve
 sellem hasta olub marazı müştedd oluncak Ebû Bekre emr edin halk ile nemâz kılson. Ya'nî halka
 imâm olsun. Nemâzı kılıversin diyu buyurdi. [96a] قالت عائشة يا رسول الله إن أبا بكر رجل رقيق القلب إذا
 قام مقامك لم يستطع أن يصلي بالناس فقال مري أبا بكر فإليصل بالناس فإني فإني صواب
 Hazreti 'Âiše yâ
 يوسف فأتاه الرسول فصلى بالناس في حياة رسول الله صلى الله عليه وسلم أخرجه الشيخان⁷⁷².
 Rasûlullâh Ebû Bekr yüreği yufka kişidir. Mekâmınıza durdukda halka nemâz kılıvermeğe iktidâr
 ve istitâ'atı olmaz. Kendüye buna galebe eder dedi. Yine Hazreti Rasûlullâh yâ 'Âiše var Ebû Bekre
 emr eyle halka nemâz kılıversün buyurdi. 'Âiše tekrâz 'özü eyledi yine Hazret var Ebû Bekre emr
 eyle halka nemâzı kılıversün dedi. Bu üç kerre hitâb ve cevâbdan sonra 'itâb yüzünden siz
 Yûsufun savâhibisiz buyurdi. Pes Ebû Bekre Hazreti Peygamberden adam varub hâli i'lâm
 eyledükde gelüb Rasûlullâh daği hayâtda iken imâm olub halka nemâzı kılıverdi. Bu hadîsi iki
 şeyh ihrâc etdiler. وعن أبي هريرة رضي الله عنه قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم أما إنك يا أبا بكر أول من
 Ebû Hureyre radiyallâhu 'anhüden rivâyet olundu. Eyitdi Hazreti
 Rasûlullâh Ebû Bekre hitâb edüb âgâh ol yâ Ebû Bekr ümmetimden evvel cennete dâhil olan
 sensin buyurdi. Bu hadîsi Ebû Dâvud rivâyet eyledi. وعن عمر بن الخطاب رضي الله عنه أنه قال أبو بكر
 Hazreti 'Ömer b. el-
 سيدنا وخيرنا وأحبنا إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم رواه الترمذي وقال صحيح⁷⁷⁴.
 Hattâbdan radiyallâhu 'anhü mervîdir. Dedi ki Ebû Bekr bizüm seyyidimiz ve hayrlumuz ve
 Rasûlullâha bizden sevgilüdür. Tirmizî bu hadîsi rivâyet edüb sahîh dedi. وعن أبي هريرة رضي الله

⁷⁷⁰ Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdilhâlik el-Bezzâr, *el-Baḥrû'z-zehḥâr*, thk. Mahfûzu'r-Rahmân vd. (Medine: Mektebetü'l-'Ulûm ve'l-Hikem, 2009), 3/14 (No. 761).

⁷⁷¹ Müslim, "Fezâilü's-sahâbe radiyallâhu Te'âlâ 'anhüm", 101.

⁷⁷² Müslim, "Salâh", 11.; Buhârî, "Ezân", 10 (No. 678).

⁷⁷³ Ebû Dâvûd, "Sünne", 9 (No. 4652).

⁷⁷⁴ Tirmizî, "Menâkıb", 46 (No. 3656).

عنه قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم ما لأحد عندنا يد إلا قد كافيناه إلا أبو بكر فإنه له عندنا يد يكافيه الله بها يوم القيامة. [96b] Ebû Hureyre radiyallâhu 'anhüden mervîdir. Eyitdi Hazreti faḥr-i 'âlem sallallâhu 'aleyhi ve sellem buyurdi ki bir kimsenenin bizde minneti yokdur ki illâ ona elbette mükâfât etmişizdir meğerkim Ebû Bekrin üzerimizde minneti ve iyiliği çokdur. Allâh Te'âlâ ona kıyâmet gününde mükâfât edüb ḥayrlar cezâ eyleye. Ve bir kimsenenin mâlı bana nef' ve fâide eylemedi Ebû Bekrin mâlı nef' eyleduği gibi buyurdi. Bu hadîsi Tirmizî rivâyet edün tahsîn eyledi. و عن ابن عمر رضي الله عنهما أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال لأبي. [96b] Ebû Hureyre radiyallâhu 'anhüden mervîdir. Hazreti Rasûlullâh Ebû Bekre ḥitâb buyurub sen benim havz-ı kevserde karîn ve sâhibim ve gârda yârim ve eḥîmsin dedi. Bu hadîsi Tirmizî rivâyet edüb tahsîn eyledi. و عن عمر بن الخطاب رضي الله عنه قال أمرنا رسول الله صلى الله عليه وسلم أن نتصدق فوافق ذلك مالا عندي قلت اليوم أسبق Ömer b. el-Ḥattâb radiyallâhu 'anhüden mervîdir. Eyitdi Hazreti Rasûlullâh bize emr eyledi ki tasadduk ede(r)üz. İttifâkî bende bir mikdâr mâl var idi. Kendüme dedim ki bugün Ebû Bekre sebkât edüb galebe edersem bugün ederim. Hemân varub nisf-i mâlımı getürdüm. Pes Hazreti Rasûlullâh ehlün için ne mikdâr alıkodun buyurdi. Bu getürdiğim mikdârı alıkodum dedim. و أتى أبو بكر بكل ما عنده فقال يا أبا بكر ما أبقيت لأهلك قال أبقيت لهم الله و رسوله. [97a] Ve Ebû Bekr cemî'i mâlı ile çıkageldi. Hazreti Rasûlullâh Ebû Bekre ehlün için ne alıkodun dedi. Ebû Bekr eyitdi Allâhı ve Rasûlünü alıkodum dedi. Bu hâlde Ömer b. el-Ḥattâb eyitdi Hazreti Ebû Bekre asla bir şeyde sebkât edüb gâlib olamadım. Ebû Dâvud ve Tirmizî bu hadîsi rivâyet edüb hasendir sahîhdir dedi. و عن عائشة رضي الله عنها أن أبا بكر دخل على رسول الله صلى الله عليه وسلم فقال أنت عتيق الله من النار فيومئذ سمي عتيقا رواه الترمذي و أخرجه البزار بمثله من حديث Ebû Bekr radiyallâhu 'anhâ rivâyet edüb eyitdi. Hazreti Ebû Bekr Rasûlullâh sallallâhu 'aleyhi ve sellem huzûruna dâḥil oldu. Hazreti Peygamber ona ḥitâb buyurub sen ateşden Allâh Te'âlânın 'atîkisin dedi. Ya'nî Hakk Celle ve 'Alâ seni cehennem ateşinden âzâd etmişdir. Ol gündün beri 'atîk tesmiye olundu. bu hadîsi Tirmizî rivâyet edüb ve Bezzâr 'Abdullâh b. ez-Zübeyr hadîsinden daḥi bu hadîsin mislini iḥrâc etmişdir. و عنها قالت قال رسول الله صلى الله عليه وسلم لا ينبغي Ve daḥi Hazreti 'Âişeden mervîdir. Eyitdi Hazreti Rasûlullâh buyurdi ki bir kavmin içinde Ebû Bekr es-Siddîk ola ol kavme lâyıq değıldir ki Ebû

⁷⁷⁵ Tirmizî, "Menâkıb", 46 (No. 3661).

⁷⁷⁶ Tirmizî, "Menâkıb", 46 (No. 3670).

⁷⁷⁷ Ebû Dâvûd, "Zekât", 40 (No. 1678).; Tirmizî, "Menâkıb", 46 (No. 3675).

⁷⁷⁸ Tirmizî, "Menâkıb", 46 (No. 3679).; Bezzâr, *el-Baḥrû'z-zehḥâr*, 6/170 (No. 2213).

⁷⁷⁹ Tirmizî, "Menâkıb", 46 (No. 3673).

Bekrden gayri kimseneyi imâm edeler. Bu hadîsi Tirmizî rivâyet eyledi. و عن ابن عمر رضي الله عنهما قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم لما عرج بي إلى السماء فما مررت بسماء إلا وجدت إسمي مكتوبا فيها محمد رسول الله صلى الله عليه وسلم. Eytidi Hazreti Rasûlullâh sallallâhu `aleyhi ve sellem buyurdi ki vaktâki âsumâna `urûc olundum. [97b] Her bir semâya uğraduğumda ismim ile Ebû Bekrin ismi bir yerde yazılmış buldum. Ya'nî Muhammed Rasûlullâh Ebû Bekr es-Sıddîk yazılmış idi. Bu hadîsi Bezzâr rivâyet eyledi. }و عن أسيد بن صفوان قال لما توفي أبو بكر رضي الله عنه سجي بثوب فارتجت المدينة بالبكاء و دهش الناس كيوم قبض رسول الله صلى الله عليه و سلم. Üseyd b. Safvândan mervîdir. Eytidi vaktâki Hazreti Ebû Bekr vefât eyledi. Medîne-i Münevvere girye ve zâr⁷⁸¹ ve feryâd u figân çalkalandı. Hazreti Rasûlullâh sallallâhu `aleyhi ve sellem kabz olunduğı gün gibi halk-ı `âlem medhûş ve bîhûş oldular. و جاء علي بن أبي طالب مسرعا و قال رضي الله عنه سجي بثوب فارتجت المدينة بالبكاء و دهش الناس كيوم قبض رسول الله صلى الله عليه و سلم. Hazreti `Ali kerremallâhu vecchê sūr`at ile gelüb innâ lillâhi ve innâ ileyhi râci`ün hilâfet-i nübüvvet münkati`a oldu diyerek Ebû Bekrin olduğı hânenin kapusuna geldi. و قال رحمك الله أبا بكر كنت أول القوم إسلاما و أخلصهم إيمانا و أشهدهم يقينا و أخوفهم لله و أعظمهم غناء و أحفظهم على رسول الله صلى الله عليه و سلم و أحسنهم صحبة و أفضلهم مناقبا و أكثرهم سوابق و أرفعهم درجة و أقربهم من رسول الله صلى الله عليه و سلم و أشبههم به هديا و خلقا و أوثقهم عنده و أشرفهم منزلة و أكرمهم عليه. Ve imâm-ı `Ali kerremallâhu vecchê Ebû Bekrin vefâtında teessüf edüb dedi ki yâ Ebâ Bekr Allâh Te`âlâ sana rahmet kılsun. Cümle kavmin İslâmında evveli idin ve îmânda ahlâsı ve yakînde ziyâdesi ve Allâh Te`âlânın havfinde cümleden ziyâde idin. Ve ğinâ cihetinde a`zam ve Rasûlullâhı hıfz ve hirâsetde ziyâde idin. Ve sohbetde ahseni ve menâbikde efdali ve sevâbik-ı ni`amda ekseri ve mertebe yönünden yücesi idin. Ve Rasûlullâha cümleden akrab idin. Ve hidâyet ve ahlâk-ı hasene [98a] cihetinden Hazreti Rasûlullâha meşâbehetin ziyâde idi. Ve Peygamber katında i`tikâd ve visâkda ziyâde idin. Ve menzile ve mertebe cihetinde kavmin eşrefi ve Rasûlullâh katında cümlelerin ekremi idin diyüb zikr olunan evsâf-ı haseneden on yedi sıfat ile Ebû Bekri tavsîf eyledi. }فجزاك الله عن الإسلام و عن رسول الله صلى الله عليه وسلم و عن المسلمين خيرا رواه البزار⁷⁸². Pes imdi yâ Ebâ Bekr Allâh Te`âlâ İslâm için ve Rasûlullâh için ve müslimîn için sana hayrlar cezâ eylesün dedi. Hazreti `Ali Ebû Bekrin ol gün kapusunda durub Hazreti Ebû Bekri bu denlü menâkib-i celîle ile zikr edüb hayr du`â eyledi. Bu hadîsi Bezzâr rivâyet etmişdir. و عن معاذ بن جبل رضي الله عنه قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم إن الله يكره في السماء أن يخطأ أبو بكر في الأرض رواه الحارث ابن

⁷⁸⁰ Ebû Ya`lâ, *Müsnedü Ebî Ya`lâ*, 11/488 (No. 6607). Yapmış olduğumuz araştırmalarda Bezzâr'ın rivâyetine ulaşamadık.

⁷⁸¹ (زار) sıf. (Fars. zâr) Ağlamak, inlemek, umutsuz olmak, çok üzölmek. Detaylı bilgi için bk. Dihhodâ, "zâr", 2/20.

⁷⁸² Bezzâr, *el-Baħrû'z-zehĥâr*, 3/138 (No. 928).

.⁷⁸³ Mu'âz b. Cebel radiyallâhu 'anhüden mervîdir. Eyitdi Hazreti Rasûl-i Ekrem sallallâhu 'aleyhi ve sellem buyurdi ki Hakk Te'âlâ semâda ikrâh eder halk-ı 'âlem rûy-i zemînde Ebû Bekri tahtie etmelerini. Allâhu a'lem semâdan murâd 'uluuvv ola. Zîrâ Allâh Te'âlâ mekândan ve zemândan münezzehdir. Bu hadîs-i şerîfi Hâris b. Ebî Üsâme "Müsned"inde rivâyet eyledi. Bu mehalle gelince Hazreti Ebû Bekrin radiyallâhu 'anhü menâkib-i celîlesinden bir mikdâr zikir olundu. Bundan sonra 'Ömer b. el-Hattâbın radiyallâhu 'anhü menâkibine şürû' olunur. عن أبي هريرة رضي الله عنه قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم بينا أنا نائم إذ رأيتني في الجنة فإذا امرأة تتوضأ إلى جانب قصر فقلت لمن هذا القصر قالوا لعمر فتذكرت غيرته فوليت مدبراً فبكاً وقال عليك اغار يا رسول الله رواه البخاري⁷⁸⁴. Ebû Hureyreden mervîdir. [98b] Eyitdi Rasûlullâh sallallâhu 'aleyhi ve sellem buyurdi ki bir vakitde uykuda idim. Kendümi cennetde gördüm. Bir kasrın cânibinde bir hâtûn gördüm âbdest alur. Bu kasr kimindir dedim. 'Ömerindir dediler. Hemân 'Ömerin ğayûrluğuna tezekkür edüb geruye döndüm. 'Ömer ağlayub yâ Rasûlallâh sanada mı ğayûrum dedi. Ya'nî senden de mi kiskanurum. Bu hadîsi Buhârî rivâyet eyledi. و عن ابن عمر رضي الله عنهما أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال بينا أنا نائم شربت يعني اللبن حتى أنظر إلى الري يجري في أظفري ثم ناولته عمر قالوا فما أولته يا رسول الله قال سلم قال بينا أنا نائم شربت يعني اللبن حتى أنظر إلى الري يجري في أظفري ثم ناولته عمر قالوا فما أولته يا رسول الله قال .⁷⁸⁵ Ebû Sa'îd Hudrîden mervîdir. Eyitdi Hazreti Rasûlullâh sallallâhu 'aleyhi ve sellem buyurdi ki bir vakitde uyur idim. İcdim ya'nî leben icdim. Şol kadar icdim ki hattâ nazar ederim tırnaklarıma cârî oldu. Ya'nî tırnaklarımdan çıkdı. Ondan 'Ömere sundum dedi. Yâ Rasûlallâh ne nesne ile te'vîl etdiniz dediler. 'İlm ile te'vîl etdim buyurdi. Şeyhân rivâyet etdiler. و عن أبي سعيد الخدري رضي الله عنه قال سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول بينا أنا نائم رأيت الناس عرضوا علي وعليهم قمص منها ما يبلغ الثدي ومنها ما يبلغ دون ذلك و عرض علي عمر و عليه قميص يجره .⁷⁸⁶ Ebû Sa'îd Hudrîden mervîdir. Eyitdi Hazreti Rasûlullâhdan işitdim. Buyurdi ki bir vakitde nâim idim. Gördüm halk bana 'arz olundular. Her birinin üzerinde gömleği var. Ba'zısının gömleği göğsüne ermiş ve ba'zısının dağı aşığa idi. Ve 'Ömer 'arz olundu. Üzerindeki gömlek yerde sürünüyor idi. Yâ Rasûlallâh ne ile te'vîl eyledin dediler. Dîn ile te'vîl etdim buyurdi. Ya'nî gömleği [99a] kâmil olanın dîni kâmil ola. Ve gömleği kasîr olanın dîni ona göre ola. Bu hadîsi Buhârî ve Müslim rivâyet etmişlerdir. و عن سعد بن أبي وقاص رضي الله عنه قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم يا ابن الخطاب و الذي نفسي بيده ما لقيك الشيطان سالكا فجا إلا

⁷⁸³ Ebû Muhammed el-Hâris b. Muhammed b. Dâhir (Ebî Üsâme) et-Temîmî, *Buğyetü'l-bâhiş 'an zevâ'idî Müsnedi'l-Hâriş*, thk. Hüseyin Ahmed Sâlih el-Bâkerî (Medine: Merkezü Hıdmeti's-sünneti ve's-sîreti'n-Nebeviyye, 1413/1992), 2/886 (No. 956).

⁷⁸⁴ Buhârî, "Bedü'l-ĥalk", 59 (No. 3242).

⁷⁸⁵ Buhârî, "Ashâbü'n-Nebiyi sallallâhu 'aleyhi ve sellem", 62 (No. 3681).; Müslim, "Fezâilü's-sahâbe radiyallâhu Te'âlâ 'anhüm", 16.

⁷⁸⁶ Buhârî, "Ashâbü'n-Nebiyi sallallâhu 'aleyhi ve sellem", 62 (No. 3691).; Müslim, "Fezâilü's-sahâbe radiyallâhu Te'âlâ 'anhüm", 15.

و هو يشتكى في مرضه فقال له أستخلف علينا عمر و قد عتى علينا و لا سلطان له فكيف لو ملكنا كان أعتى و أعتى فكيف فقال أبو بكر أجلسوني فأجلسوه فقال إنا لله تعرفوني فإني أقول إذا لقبته أستخلفت عليهم خير أهلك رواه .
 Esmâ binti 'Umeys radiyallâhu 'anhâdan mervîdir. Eyitdi Hazreti Ebû Bekr hasta olub merazından ıztırâb ve elemde iken muhâcîrînden bir kimsene gelüb içeru girdi. Hazreti Ebû Bekre hitâb edüb eyitdi. 'Ömeri üzerimize hâlîfe nasb eder misin. Ol bize hâkim değil iken üzerimize şiddet ve 'utuvvet eder. Ya üzerimize hâkim ve mâlik ola hâl nice olur. Şiddet ve 'utuvveti ve üzerimize kahrı hadden ziyâde olur. Allâh Te'âlâya mülâkî olduğunda nice cevâb verirsin dedi. فقال أبو بكر أجلسوني فأجلسوه فقال إنا لله تعرفوني فإني أقول إذا لقبته أستخلفت عليهم خير أهلك رواه .
 Ol hâlde Ebû Bekr beni iclâs edin dedi. Pes kaldurub iclâs etdiler. Ondan eyitdi Allâh Te'âlâ katına varduğumda cevâb verüb ilâhî onların üzerine senin ehlinden hayırlusun hâlîfe nasb eyledim diyerin dedi. Bu hadîsi İshâk b. Râheveyh "Müsned" inde rivâyet eyledi. Hazreti Ebû Bekrin ve Hazreti 'Ömerin fazîletlerinde و هذه نبذة منها. و قد روى الترمذي عن محمد بن سيرين رضي الله عنه قال ما أظن رجلا ينتقص أبا بكر و عمر يحبه النبي صلى الله عليه و سلم لا و قد روى Tahkîk Tirmizî Muhammed b. Sîrînden rivâyet eyledi. Eyitdi bir kimseneyi zann etmez ki Hazreti Ebû Bekri ve 'Ömeri intikâs eyleye de Rasûlullâh ânı seve [101a] ya'nî Hazreti Ebû Bekr ve Hazreti 'Ömer haklarında zebân-dirâzlık⁸⁰³ edüb nâ-şâyeste kelâm edenleri Hazreti Peygamber sevmez. Bu husûsda selef ve halef beyninde hilâf yokdur.

[Ashâb-ı Kirâmın Fazîleti]

Tenkîs u sahâbede bunca akvâl nakl olundu. و نقل أقوال من عد ذلك في الكباير تطويل بما هو مشهور. و عن أبي سعيد الخدري رضي الله عنه قال قال رسول الله صلى الله عليه و سلم لا تسبوا أحدا من أصحابي فوالذي نفسي بيده لو أن أحدا أنفق مثل أحد ذهبا ما عذبته ولا يؤسفني ولا يؤخري ولا بد لي من دابة يركبها وآتيت من الجنة ما أتيت منها بالأسنان. Eyitdi Hazreti Rasûlullâh sallallâhu 'aleyhi ve sellem buyurdi ki benim ashâbımdan birisine sebb edüb nâ-sezâ kelâm etmeniz ol Allâh hakkıçün ki nefsim ânun yed-i kudretindedir eğer bir kimsene cebel-i Uhud kadar altun infâk edüb sadaka eylese ashâbımdan birisinin bir keylesine ve lâ nisf-i keylesine erişmez dedi. "müdd" Medîne-i Münevverenin bir keyle-i ma'rûfesidir. Bu hadîsi şerîfi Müslim rivâyet eyledi. و عن عمر بن الخطاب رضي الله عنه أن رسول الله صلى الله عليه و سلم قال

⁸⁰¹ Bazı kaynaklarda bu rivayetin İshâk b. Râheveyh'in "Müsned" inde zikrediliyor olduğu ifade edilmekle birlikte [Ebû'l-Me'âlî Mahmûd Şükrî el-Âlûsî el-Bağdadî, *Sabbü'l-'azâbi 'alâ men sebbe'l-eshâb*, thk. Ahmed Ferîd el- Mezdî (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1971), 193.] biz yapmış olduğumuz araştırmalarda bu rivayeti İshâk b. Râheveyh'in "Müsned" inde tespit edemedik.

⁸⁰² Tirmizî, "Menâkıb", 46 (No. 3685).

⁸⁰³ (Zîban dirâz) birl. sıf. ve i. (Fars. derâz > dirâz "uzun" ile) Dili uzun, haddini aşan, atıp tutan kimse. Detaylı bilgi için bk. *Kubbealtı Lügati*, "Zeban" (Erişim 1 Ağustos 2021).

⁸⁰⁴ Müslim, "Fezâilü's-sahâbe radiyallâhu Te'âlâ 'anhüm", 221.

.⁸⁰⁵ Ömer b. el-Ḥattâb radiyallâhu 'anhüden mervîdir. Eytidi Hazreti Rasûlullâh benim ashâbıma ikrâm edin. Tahkîk onlar sizin ḥiyârınızdır ya'nî sizden ḥayrlulardır buyurdi. Bu hadîsi Nesâî rivâyet eyledi. {و عن عبد الرحمن بن سالم بن عبد الرحمن بن عويم بن ساعدة عن أبيه عن جده قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم إن الله أختارني وأختار لي أصحابا وجعل لي منهم وزراء ساعدة عن أبيه عن جده قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم إن الله أختارني وأختار لي أصحابا وجعل لي منهم وزراء}. Ve ol vâlidinde[n] ol daḥi ceddinden rivâyet edüb eyitdi Hazreti Peygamber sallallâhu 'aleyhi ve sellem buyurdu ki Hakk Sübhânehû ve Te'âlâ beni istifâ edüb nübüvvete [101b] ve risâlete ihtiyâr eyledi. Ve benim içün ashâb ihtiyâre edüb ve onlardan bana vüzerâ ve ensâr ya'nî yârân ve mu'în ve ashâr ya'nî dâmâd kıldı. {فمن سبهم فعليه لعنة الله والملائكة والناس أجمعين لا يقبل الله منهم صرفا ولا عدلا رواه}.⁸⁰⁶ Pes imdi her kim onlara sebb edüb düşnâm⁸⁰⁷ eylese Allâh Te'âlânın ve melâikehû ve cem'î'nâsın la'neti ol sebb edenin üzerine olsun. Cümle-i ihbâriyye ve du'âiyye olmak câyizdir. Ve Hakk Celle ve 'Alâ onların nevâfil ve ferâyizini kabûl etmez. "sarf" "nevâfil" demektir. Ve "adl" ferâyiz demektir. Bu hadîsi şerîfi Taberânî "Mu'cem" nâm-ı kitâbında rivâyet edüb ve Humeydî⁸⁰⁸ "Müsned"inde⁸⁰⁹ isnâd-ı hasen ile rivâyet eyledi. {و عن ابن عمر رضي الله عنه قال لا تسبوا أصحاب محمد فلمقام أحدهم ساعة خير من عمل أحدكم عمره رواه ابن ماجه}.⁸¹⁰ İbn-i 'Ömerden radiyallâhu 'anhümâ mervîdir. Ashâb-ı Muhammede sebb edüb düşnâm etmeniz. Onların birisinin bir sâ'at ikâmet eylemesi sizden birinizin 'ömrünce 'amelinden ḥayrludur dedi. Bu hadîsi İbn-i Mâce rivâyet eyledi. {و عن عبد الله بن مغفل رضي الله عنه قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم الله في أصحابي لا تتخذوهم غرضا بعدي فمن حبهم فحبي أحبهم ومن أبغضهم فببغضي أبغضهم و Abdullâh b. Muğaffelden من أذاهم فقد أذاني و من أذاني فقد أذى الله و من أذى الله يوشك أن يأخذه رواه الترمذي}.⁸¹¹

⁸⁰⁵ Tebrîzî, *Mişkâtü'l-Meşâbih*, 3/1695 (No. 6012). Yapmış olduğumuz araştırmalarda Nesâî'nin rivayetini bulamadık.

⁸⁰⁶ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, 17/140 (No. 349).

⁸⁰⁷ (دشنام) (Fars. dušnâm) Sövme, kötü söz söyleme, sövüp sayma, kulağa hoş olmayan isim. bk. Mu'în, "düşnâm", 1/683.

⁸⁰⁸ Tam adı Ebû Bekr Abdullah b. ez-Zübeyr b. İsâ el-Kureşî el-Humeydî'dir (ö. 219/834). Hadis hâfızı ve fakihdir. Soyu Kusay'da Hz. Peygamber'in soyu ile birleşen Humeydî Mekki nisbesiyle de anılır. Fudayl b. İyâz, Derâverdi, Velîd b. Müslim, Vekî' b. Cerrâh, Süfyân b. Uyeyne gibi âlimlerden hadis, İmam Şâfiî'den fıkıh tahsil etti. Kendisinden Buhârî, Zühli, Ebû Zür'a er-Râzî, Hanbel b. İshak, Fesevî, Ebû Hâtim Muhammed b. İdrîs er-Râzî gibi âlimler rivayette bulunmuşlardır. Mekke ve Mısır'da İmam Şâfiî ile uzun süre birlikte olan Humeydî Şâfiî'nin ölümünden sonra Mısır'dan Mekke'ye döndü ve burada on beş yıl fetva verip hadis okuttu. Humeydî Rebülevvel 219'da (Mart 834) Mekke'de vefat etmiştir. Detaylı bilgi için bk. Ahmet Yücel, "Humeydî, Abdullah b. Zübeyr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/357.

⁸⁰⁹ Sahâbenin faziletine ve Müslüman oluş sırasına göre düzenlenen bir eserdir. Müellif eserine Ebû Bekir'in müsneidiyle başlamıştır. 1327 hadis ihtiva eden "Müsned", Mekke'de kaleme alınmış ilk müsnedler arasında yer alır. Eserde Hz. Peygamber'in hadisleri yanında az miktarda sahâbe ve tâbiine ait haberlere de yer verilmiştir. Detaylı bilgi için bk. Yücel, "Humeydî, Abdullah b. Zübeyr", 18/357.

⁸¹⁰ İbn Mâce, "Fezâilü ashâbi Rasûlillâhi sallallâhu 'aleyhi ve sellem", 11 (No. 162).

⁸¹¹ Tirmizî, "Menâkıb", 46 (No. 3862).

mervîdir. Eyitdi Hazreti Rasûlullâh sallallâhu 'aleyhi ve sellem ashâb hakkında tekrâr-be-tekrâr te'kîd ile ismarlayub buyurdi ki hazer edin benden sonra ashâbımı târ-i sebb için hedef edinmeniz. Ve onlara garaz ittiḥâz eylemeniz. Her kim onları sevse benim mehabbetim ile sevmiştir. Ve her kim onlara buğz eylese bana buğz edüb benim buğzum ile onlara buğz etmiş olur. Ve şol kimsene ki onları rencîde edüb ezâ ederse bana ezâ etmiş olur. **[102a]** Ve bana îzâ eden hemân Allâh Te'âlâya îzâ etmiştir. Ve şol kişi ki Allâh Te'âlâya îzâ ede şekk yokdur Allâh Te'âlâ ânı aḥz edüb helâk eder. Bu hadîsi şerîfi Tirmizî rivâyet eyledi. و عن جابر سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول أن الناس يكثرون و أصحابي يقلون فلا تسبوهم لعن الله من سبهم رواه أبو يعلى في مسنده⁸¹². Câbir Allah عليه و سلم يقول أن الناس يكثرون و أصحابي يقلون فلا تسبوهم لعن الله من سبهم رواه أبو يعلى في مسنده⁸¹². Eyitdi Hazreti Rasûlullâh sallallâhu 'aleyhi ve sellemden işitdim. Buyurdi ki nâs kesîr olur ve benim ashâbım kalîl olurlar. Pes imdi ashâbıma her kim sebb ve düşnâm eylese Allâh Te'âlâ sebb edenlere la'net etmiştir ve etsün. Cümle-i iḥbâriyye ve du'âiyye olmak câyizdir. İki vech daḥi sâdık olur. Bu hadîsi Ebû Ya'lâ "Müsned"inde rivâyet eyledi. و عن أنس رضي الله عنه قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم دعوا أصحابي و أصحابي فإنه من حفظني فيهم كان معه من الله حافظ و من لم يحفظني فيهم تخل الله منه و من تخل الله منه يوشك أن يأخذه رواه ابن منيع في مسنده⁸¹³. Enes radiyallâhu 'anhüden mervîdir. Eyitdi Hazreti Rasûlullâh sallallâhu 'aleyhi ve sellem buyurdi ki benim ashârımı ve ashâbımı terk edin zebân-dırâzlık etmeniz. Ya'nî dâmâdılarımı ve yârlerimi demektir. Zîrâ her kim onlar hakkında beni hıfz edüb ri'âyet eylese ol kişiye Allâh Te'âlâdan bir hâfız ve mu'în bulunur. Her kim benim ashâr ve ashâbım hakkında beni hıfz edüb ri'âyet eylemedi Allâh Te'âlâ ondan teḥallî eder ba'îd olur. Ve şol kişi ki Allâh Te'âlâ ondan teḥallî edüb ba'îd olur şekk olunmaz Allâh Te'âlâ ânı aḥz edüb helâk eder. Bu hadîsi İbn-i Menî' "Müsned"inde rivâyet eyledi. و عن ابن عباس رضي الله عنهما عن النبي صلى الله عليه وسلم أنه قال يكون في آخر الزمان قوم يسمون الرافضة يرفضون أصحابي و يلفظونه فاقتلوهم رواه البزار⁸¹⁴. İbn-i Abbâsdan radiyallâhu 'anhümâ mervîdir. Hazreti Peygamberden **[102b]** rivâyet edüb eyitdi Rasûlullâh buyurdi ki âḥir-i zemânda bir kavm ola. Onlara Râfıza derler. İslâmı rafz ve lafz ederler ya'nî terk ederler. Onları katl ediniz buyurdi. Bu hadîsi Bezzâr rivâyet eyledi. و أخرج أبو نعيم في الحلية عن ابن عباس رضي الله عنهما قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم إن أشد الناس عذابا يوم القيامة من شتم الأنبياء ثم أصحابي ثم المسلمين⁸¹⁵. Ebû Nu'aym "Hilye"⁸¹⁶ nâm-ı

⁸¹² Ebû Ya'lâ, *Müsnedü Ebî Ya'lâ*, 4/133 (No. 2184).

⁸¹³ Ebü'l-Fazl Ahmed b. Alî b. Muhammed b. Ahmed b. Hacer el- Askalânî, *el-Meṭâlibü'l-âliyyetü bi-zevâidi'l-mesânîdi's-semâniyye*, thk. Heyet (Riyad: Dâru'l-Âsime, 1419/1998), 17/96 (No. 4173). İbn-i Menî' nin "Müsned"inin günümüze ulaşmış ulaşmadığının bilinmediğini daha önceki dipnotlarda ifade etmiştik. Bundan dolayı zikredilen rivâyet için başka bir kaynak verilmiştir.

⁸¹⁴ Bezzâr, *el-Baḥrû'z-zehḥâr*, 2/138 (No. 499).

⁸¹⁵ Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ' ve ṭabaḳâtü'l-aşfiyâ* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1409/1988), 4/96.

⁸¹⁶ Eserin tam adı *Hilyetü'l-evliyâ' ve ṭabaḳâtü'l-aşfiyâ*'dir. Ebû Nuaym el-İsfahânî'nin (ö. 430/1038) zâhid, âbid ve sûfîlerin hayat hikâyelerini anlatan ve dinî hayatla ilgili vecizelerini aktaran eseridir. Ebû Nuaym bu eserini zâhid, âbid ve sûfîleri savunmak ve haklarında ileri sürülen suçlamalarla ilişkileri

[توانم آنکه نیازم اندرون کسی
 حسود را چه کنم کو ز خود برنج درست
 بمیر ای حسود کین رنجیست
 که از مشقت آن جز به مرگ نتوان رست
 شوربختان به آرزو خواهند
 مقبلان را زوال نعمت و جاه
 گر نبیند به روز شپره چشم
 چشمه آفتاب را چه گناه
 راست خواهی هزار چشم چنان
 کور بهتر که آفتاب سیاه]⁸²¹ 822.

Ya'nî ol ḥabîs le'anehullâh zann eder mi ki saḥâbe-i kirâm gibi nâ-şâyeste umûrdan biri ebrâr. Ve her biri takî ve nakî medh ve senâya ehl ü müstehakk olan aḥyâr sebb ve düşnâma müstehakk olalar. Haşâ ve kellâ böyle değildir. Onlara sebb eden evbâş⁸²³ bed-me'âşın ağzına taş. **[103b]** Belki çünkü saḥâbe-i kirâm sebb ve düşnâma müstehakkdır zann etdi ise biz ânı i'tikâd ederüz ol ḥabîs nâr-ı dûzuḥda⁸²⁴ sûzân⁸²⁵ olub daḥi ziyâde 'azâba müstehakk ola. و إذا عرفت أن سب الشيخين كبيرة بلا خلاف عرفت أن الساب لهما لا تقبل شهادته إذ لا تقبل إلا عدل و هو من لم يرتكب كبيرة و سنزید هذا وضوحاً⁸²⁶. Çünkü Şeyḥâna sebb ve düşnâm eylemek bi-lâ ḥilâfin kebîra eddüğün belledin ise sebb edenin şehâdeti makbûle olmaduğün bilmiş olursun. Zîrâ 'adl olmayan kimsenenin şehâdeti makbûle olmaz. Ve 'adl şol kimsenedir ki kebîra irtikâb eylemeye. Ve daḥi bu ma'nâya daḥi ziyâde âşikâre edüb vadîh beyân ederüz inşâallâhu Te'âlâ.

⁸²¹ Ebû Muhammed Müşerrifüddîn (Şerefüddîn) Muslih b. Abdillâh b. Müşerrif Sa'dî Şîrâzî, *Gülistân-i Sa'dî*, nşr. Halîl Hatîb-i Rehber (Tahran: İntişârât-i Safî Alîşâh, 1376), 67-68.

⁸²² Bu şiirin okunuşu ve tercümesi şu şekildedir:

Tevânem ânki neyâzâram Enderun kesî	Hasud râ çi konem ku zi ḥod berenc dÛrÛst
Bimir ey hasud kin rencist	Ki ez müşakkat-i ân cÛz bemerg netevân rast
Şûr baḥtân be ârzû ḥavâhend	Mûkbilân ra zevâl-i ni'met ve câh
Ger nebîned berûz şîre-i çeşm	Çeşme-i âftâb ra çi günâh
Rast ḥâhî hezâr çeşm çünân	Kör bihter ki âftâb siyâh

Kimsenin gönlünü incitmek istemem.

Fakat içi içini yiyen kıskanca ne yapabilirim?

Ey kıskanç sana diyorum, öl de kurtul.

Çünkü sen ölmedikçe kıskançlığın da ölmeyecek.

Talihsizler, talihlilerin mutluluğu ve makamı yok olsun isterler.

Yarasaların gözü gündüz görmezse güneşin ne günahı var?

Doğrusunu istersen, güneşin kararmasındansa, bırak bin göz böyle kalsın.

⁸²³ Ayak takımı, serseriler, insanların aşağı tabakası hergele gibi manalara gelir. bk. İbn Manzûr, "vebeş", 6/367.

⁸²⁴ Ar. Baş dönmesi.

⁸²⁵ (سوزان) (Fars. sûzân) Yakıcı, yakan, yanıcı. bk. Mu'în, "sûzân", 1/895.

⁸²⁶ Suyûtî, *İlkâmü'l-hacer*, thk. Mustafâ 'Âşûr, 60.

[Şeyhâna (Hazreti Ebû Bekir ve Hazreti Ömer'e) ve Ashâb-ı Kirâma Sebb Etmenin Hükmü]

و أحدهما أنه كافر و. و أحدهما أنه كافر و. و أحدهما أنه كافر و. و أحدهما أنه كافر و. Ma'lûm ola ki Şeyhânın sebbinde ashâbımız için iki vech vardır. Kâdî Huseyn ve gayrisi ol iki vechi hikâyet eyledi. و أحدهما أنه كافر و. و أحدهما أنه كافر و. و أحدهما أنه كافر و. و أحدهما أنه كافر و. Ol iki vechin birisi oldur ki Şeyhâna sebb eden kâfirdir. Mehâmilî⁸²⁷ "Lübâb"⁸²⁸ nâm-ı kitâbda bu vechi cezm etmişdir. و عليه فتوى الأصحاب. و من لا يكفر ببدعة فحينئذ لا يتخلص حاله. و من لا يكفر ببدعة فحينئذ لا يتخلص حاله. و من لا يكفر ببدعة فحينئذ لا يتخلص حاله. و من لا يكفر ببدعة فحينئذ لا يتخلص حاله. Şol kimsene ki bid'at sebebiyle tekfir olunmaya onun hâli bu iki emrin birisinden hâlâs olmaz. Ya kâfir olur el-'iyâzü billâh yâhûd fâsık olur. و لا يقبل منتصف بواحد. و لا يقبل منتصف بواحد. و لا يقبل منتصف بواحد. و لا يقبل منتصف بواحد. Bu iki emrden birisiyle muttasif olan kimsenenin şehâdeti kat'an makbûle olmaz. و قد. و أن فتواهم مردودة و أقوالهم. و أن فتواهم مردودة و أقوالهم. و أن فتواهم مردودة و أقوالهم. و أن فتواهم مردودة و أقوالهم. Şehâdetleri makbûle olmaduğuna tahkik-i cezm olunmuşdur. و أن فتواهم مردودة و أقوالهم. و أن فتواهm مردودة و أقوالهم. و أن فتواهm مردودة و أقوالهم. و أن فتواهm مردودة و أقوالهم. Daği ma'lûm ola ki bu tarîka sâlik olan ehl-i Rafzın fetvâları merdûdedir. Ve akvâleri sâkitadır. Bu ma'nâyı Şeyh Nevevî rahimehullâh "Şerh-i Mühezzeb"⁸²⁹ evvelinde hikâyet eylemişdir. و حكاة في الروضة في باب القضا عن الخطيب و أقره و قال به. و حكاة في الروضة في باب القضا عن الخطيب و أقره و قال به. و حكاة في الروضة في باب القضا عن الخطيب و أقره و قال به. و حكاة في الروضة في باب القضا عن الخطيب و أقره و قال به. Daği Şeyh Nevevî "Ravda"⁸³⁰ nâm-ı kitâbda "kazâ" bâbında bu ma'nâyı Hatîbden hikâyet edüb kabûl eyleyüb ve ikrâr kılmışdır. Ve İmâm-ı Gazâlî ve Beğavî ve Râfi'î daği bâb-ı şehâdetde aHz edüb bu ma'nâ ile amel etdiler. و إن كان وقع في هذا الباب من زيادات. و إن كان وقع في هذا الباب من زيادات. و إن كان وقع في هذا الباب من زيادات. و إن كان وقع في هذا الباب من زيادات. Eğerçi ziyâdât-ı Ravdadan bu bâbda mübtedi'anın şehâdetlerinin

⁸²⁷ Tam adı Ebü'l-Hasen Ahmed b. Muhammed b. Ahmed el-Mehâmilî ed-Dabbî'dir (ö. 415/1024). Şâfiî fakihidir. 368 (978-79) yılında Bağdat'ta doğdu. Aslen Basralı olan Benî Dabbe kabilesinden olup Bağdat'a yerleşen Mehâmilî ailesinin yetiştirdiği âlimlerin en seçkinlerindendir. İbnü'l-Mehâmilî, babasından ve Şâfiî âlimi Ebû Hâmid el-İsferâyînî'den fıkıh, İbnü'l-Muzaffer'den hadis dersleri aldı. Kûfe'de Ebü'l-Hasan Ali b. Ebü's-Serî Abdurrahman el-Bekkâî ve akranlarından hadis dinledi. İbnü'l-Mehâmilî hocası daha hayatta iken ders vermeye başladı ve onun vefatından (406/1015) sonra da yerini aldı. Şâfiî müctehidleriyle ilgili tasnifte "ashâbü'l-vücûh" tabakasından sayılmaktadır. Talebeleri arasında Hatîb el-Bağdâdî, Ali b. Muhassin et-Tenûhî ve Ebû Hâtim Mahmûd b. Hasan el-Kazvînî gibi âlimler bulunmaktadır. İbnü'l-Mehâmilî 20 Rebü'lâhîr 415 (1 Temmuz 1024) tarihinde vefat etti. bk. Şükrü Özen, "İbnü'l-Mehâmilî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/124-125.

⁸²⁸ Eserin tam adı "el-Lübâb fi'l-fıkh"tır. Şâfiî fıkhına dair kaleme alınan ilk muhtasar metinlerden biridir. Bu eser üzerine pek çok çalışma yapılmıştır. bk. Özen, "İbnü'l-Mehâmilî", 21/124-125.

⁸²⁹ Eserin tam adı "el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzeb"tir. Ebû İshak eş-Şîrâzî'nin Şâfiî fıkhını delilleriyle ortaya koyduğu el-Mühezzeb adlı eserini hadislerini tahkik etmek, her meselede diğer mezheplerin görüşlerini ortaya koymak suretiyle Nevevî'nin şerhetmeye başladığı, ancak "Kitâbü'l-Bey"i yazmakta iken vefat etmesi yüzünden yarım kalan bir çalışmadır. Takıyyüddin es-Sübki bu çalışmayı tamamlamak istemiş ancak o da eseri tamamlayamadan vefat etmiştir. Bunun üzerine eser diğer Şâfiî âlimlerince ikmal edilmiştir. bk. M. Yaşar Kandemir, "Nevevî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/45-49.

⁸³⁰ Eserin tam adı "Ravzatü't-ţâlibîn ve 'umdetü'l-müttaqîn"dir. Abdülkerîm b. Muhammed er-Râfiî'nin Gazzâlî'nin el-Vecîz'i için yazdığı eş-Şerhu'l-kebîr'in (Fethu'l-'azîz) muhtasarıdır. Şâfiî fıkhını en güzel şekilde derlemesiyle meşhur olan kitap üzerinde kırk kadar âlimin şerh, hâşiye, muhtasar, ta'lik ve tashih türünden çalışması vardır. bk. Kandemir, "Nevevî", 33/45-49.

kabûlüne ta'mîm vâki' olduysa da kabûl olunmaz. حتى إستشكل صاحب المهمات الجمع بينه و بين كلامه في . Hattâ sâhibü "Mühimmât"⁸³¹ bâb-ı kazâda ve "Şerhi Mühezzeb"de iki kelâmın beynini cem' ve tevfiik etmede istişkâl etmişdir. و هي الشبهة التي تمسك بها من قال القبول. Mübtedi'anın şehâdetleri kabûl diye temessük eyledüğü bu şübhedir. Ya'nî ziyâdât-ı Ravdada bâb-ı şehâdetde mübtedi'anın şehâdetlerinin kabûlüne ta'mîm vâki' olduğuna zâhib olanlara şübhe budur. فلا يشك أن المبتدعة التي قال النووي بقبولهم هم من لا يفسق ببدعة إذ الكلام فيهم كالشيعي القائل بتفضيل . Şol mübtedi'a ki Şeyh Nevevî şehâdetlerinin kabûlüne zâhib oldu. Şol mübtedi'adır ki bid'ati sebebiyle fâsık olmaya demektir. Zîrâ kelâm bid'ati sebebiyle fâsık olmayanlardadır. Meselâ İmâm-'Alînin radiyallâhu 'anhü tafdîline zâhib olan gibi ve leyle-i Kadri ve ru'yet-i Bârî Te'âlâyı inkâr edenler gibi ve bunların gibi و يشهد لذلك أمور الأول أنهم علوه بأن العداوة في الإعتقاد لا تقدر في العدالة و قد عرفت [104b]. te'vîl edenlerden. Ya'nî te'vîli olan mübtedi'anın şehâdeti kabûl olunmasına umûr u selâse şehâdet eder. Umûrun birisi budur ki dînde 'adâvet 'adâletde kadh olmaz diyu ta'lîl etmişlerdir. Ve hâlbuki sebbü'ş-Şeyhâyın kebîra olub şehâdeti kâdih ve mâni' olduğu ma'lûm oldu. Onun ikincisi bâb-ı kazâda ve Şerhi Mühezzebde Şeyh Nevevînin mukaddemen zikr etduğidir. الثالث أنه قال في الموضوعين المذكورين قبل ذكر عدم قبولهم أن المبتدع Umûrun üçüncüsü Şeyh Nevevî rahimehullâh iki mevdi'da 'adem-i kabûllerinin zikrinden evvel şol mübtedi' ki biz ânı küfre ve fıska nisbet etmeziz ya'nî küfrdür ve fıskdır demeziz. Ânun şehâdeti 'ale's-sahîh kabûl olunur dedi. ثم عقبه بساب الصحابة و أنه ورد. Nevevî rahimehullâh zikr olunduğı üzere olan mübtedi'in şehâdeti kabûl olunur dedüğünden sonra Sahâbe-i Kirâma ve selef sebb eden ile ve şehâdeti merdûdedir demekle ta'kîb eyledi. إنما أطلق هنا حملا عليه و لما فعلم أن ما ذكره في باب الشهادات محمول على ما ذكره هناك و فإذ علم من قاعدة الباب أن الفاسق لا يقبل. Pes imdi Şeyh Nevevî rahimehullâh bâb-ı şehâdetde zikr eyledüğü kelâmdan ma'lûm oldu ki bu mehalde zikr olunan ol mehalde zikr etduğıne mahmûldür. Ya'nî mutlak mukayyed olana mahmûldür. Ya'nî mukaddemen "ve lâ yükbelü muttasifün bi-vâhidin minhâ" kavline mahmûl demektir. Bu mehalde ise itlâk eyledi mukayyede haml etmekle. كآ'ide-i usûliyyedir ki mutlak mukayyede mahmûl olur. Bir hâdisede olsalar demektir. فالسبب . Fıskın vasfı mevcûd olduğundan ötürüdür. Yoħsa ħusûs ibtidâ' için değıldir. و من خيل له الشيطان أن لسان الشيخين Sâbikda fehmi olunmuş idi ki mübtedi' merdûdü'ş-şehâdetin te'vîl-i şer'isi

⁸³¹ Burada zikredilen "Mühimmât" adlı eserin sahibi Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdürrahîm b. el-Hasen b. Alî el-Ümevî el-İsnevî'dir (ö. 772/1370). Râfîi ve Nevevî'yi tenkit maksadıyla kaleme alına eserin tam adı ise "el-Mühimmât fî şerhi'r-Râfî'î ve'r-Ravza"dır. bk. Köse, "İsnevî", 23/160-161.

olmamak gerektir. Böyle oluncak Şol kimsene sebb-i Őeyĥaynn te'vli vardır. Ān fsk vasfndan iĥrceder diyu Őeytn ona teĥayyl verse. فلا أدري ما أقول له كيف و قد قال صلى الله عليه و سلم سباب المسلم .⁸³² Pes imdi böyle Őeytn teĥayylne maĥrr olan kişiye ne keyfiyyet ile cevb vereceĥim bilmez. Tahkk Raslullh sallallhu `aleyhi ve sellem Müslime sebb ve dŐnm etmek fskdur buyurmuş iken ol Őaĥsa ben ne dereyin bilmez. فإذا كان هذا في آحاد المسلمين فما ظنك بأفضل الأمة و أكرم . Pes Hazreti faĥr u `lem ve Rasl-i Ekrem sallallhu `aleyhi ve sellem hd-i Mslimn hakkında böyle buyurmuş ola. Ne zann edersin efdal-i mmet ve ekrem-i ĥalkat hakkında eŐedd olmaz mı. Radiyallhu Te`l `anhm ve `an külli's-sahbeti ecma`n. {و في الكفاية لإبن الرفعة قال .⁸³³ Efdal-i mteaĥĥirnden İbnü'r-Rif'a⁸³³ "Kifye"⁸³⁴ nm- kitbnda immu'l-muhakkikn Őeyĥ Mverdden nakl edüb eyitdi. Ehl-i ehvnn Őehdetlerinin kabl olması iĥn İslmdan m `ad alt Şart buluna. أحدها كون التأويل سايغا كتأويل . Alt Őartn birisi te'vl-i syiĥ ola ya'n cyiz ola bĥlerin te'vlleri gibi. Eĥer te'vl cyiz olmaz ise onlar fsklardır. Alt Őartn birisi te'vl-i syiĥ ola ya'n cyiz ola bĥlerin te'vlleri gibi. Eĥer te'vl cyiz olmaz ise onlar fsklardır. Şurtun ikincisi ol te'vli icm` def` etmeye. الثالث أن لا يعصى به كالقدح في بعض الصحابة و هم الذين كانوا معه صلى الله عليه و سلم حضرا و سفرا و بايعوه [105b] Şurt u sittenin ncsi ol ehl-i hev ve mübtedi` ki hevs ve bid`ati sebebiyle `s olmaya. Mesel ba`z Sahbe-i Kirm kadh etmek gibi ki onlar radiyallhu Te`l `anhm dört blkdr. Bir blĥi Hazreti Rislet Penh ile hazarda ve seferde bile olmuŐlardır. İkincisi dnde ve dnyda Hazret ile bey`at etmiŐleridir. ncsi onlardır ki Hazreti Raslullhn srdŐları olub esrrlarna vsk ve i`timd olmuş ola. Drdncsi onlardır ki Hazreti Peygamberin evmir ve nevhsi onlara vsl ve muttasıl olmuş ola. Emm Şol tyife deĥildir ki onlar Hazreti Peygamberin zemnnda a`rbdabdan gelüb Hazreti Peygamber ile bile gaz edüb muktele etdiler. Onlar deĥildir. ثم القدح إن كان سبا ففاسق يعزر أو ينسبه لفسق و ضلال. و هو من العشرة أو من أهل بيعة الرضوان أو من لم Ondan sonra kadh eĥer sebb يدخل في قتال صفين و الجمل فكذلك قطعاً أو من دخل فيهما فكذلك أيضا على الأصح.

⁸³² Müslim, "mn", 116.

⁸³³ Tam adı Eb'l-Abbs Necmddn Ahmed b. Muhammed b. Al el-Ensr'dir (. 710/1310). 645 (1247) yılında Fustat'ta doĥdu. Dedelerinden Rif'a adlı birine nisbetle İbnü'r-Rif'a künyesiyle tannd. İbnü'r-Rif'a, Eb'l-Hasan İbnü's-Savvf ve Muhyiddin İbnü'd-Demr'den hadis dinledi. Takyyddin İbn Dakkul`d, Ziyeddin Ca`fer b. Abdrrahm el-Kant, İbn Bintü'l-Eaz ve Takyyddin İbn Rezn el-Hamev gibi limlerden fkh okudu. Talebeleri arasında Takyyddin es-Sbk, Zeheb, İbnü'l-Lebbn, Ziyeddin Muhammed b. İbrhim el-Mnv ve İmdddin Muhammed b. İŐhak el-Bilbs gibi limler sayılmaktadır. 707 (1308) yılında hac ziyareti iĥn Hicaz'a gitti. 18 Receb 710 (11 Aralık 1310) tarihinde Kahire'de vefat etti. Detaylı bilgi iĥn bk. Cengiz Kallek, "İbnü'r-Rif'a", *Türkiye Diyanet Vakfı İslm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/184-186.

⁸³⁴ Eserin tam adı "el-Kifye f Őerĥ't-Tenbh (Kifyet'n-nebh)" tir. Eb İŐhak eş-Őirz'nin Őfi fkhna dair et-Tenbh'inin on beş veya yirmi ciltlik bir Őerhidir. İsnv, eser üzerinde el-Hidye il evhm'l-Kifye adıyla iki ciltlik bir ĥalıŐma hazırlamıŐ, İbnü'n-Nakb el-Msr de kitab Teshl'l-Hidye f taĥŐil'l-Kifye ismiyle alt cilt halinde ihtisar etmiştir. bk. Kallek, "İbnü'r-Rif'a", 21/184-186.

ve düşnâm olursa sâhibi fâsıkdır ta'zîr olunur. Yâhûd fıska ve dalâle nisbet olunur. Hâlbuki sebb olunan 'aşere-i mübeşşereden ola. Yâhûd bey'at-i Rıdvân ehlinden ola. Yâhûd Sıffîn ve Cemel kitâllerinde dâhil olmayanlardan ola. Bu zıkr olunan Sahâbe-i Kirâmdan birisine sebb eden fâsıkdır kat'an. Fıskdan yâhûd nisbet-i fısk ve dalâlden hâlâs bulmaz. Ve Sıffîn ve Cemel kitâline dâhil olan daği böyledir 'ale'l-esahh. لا يقاتل عليه و لا يباذ فيه أهل العدل. [106a] Şurûtu-sittinin dördüncüsü te'vîli olan mübtedi' kendi hevâsı üzere mukâtele eylemeye ve daği ehl-i 'adle münâbeze ya'nî mücâdele ve husûmet eylemeye. Beşinci Beşinci şart oldur ki ol mübtedi' kendüye muvâfakat eyleyenleri muhâlefet edenlerin üzerine tasdîklerine i'tikâd etmeye. ⁸³⁵. أهل الحق إنتها. Altıncı şart oldur ki zâhiru't-tehaffuz ola ehl-i hakdan olan gayrisi gibi. Ya'nî ehl-i hakk zâhiru't-tehaffuz oldukları gibi ol daği zâhiru't-tehaffuz ola. İbnü'r-Rif'anın "Kifâye"de Mâverdîden nakl etdüğü bu mehalde nihâyet buldu. و ليس في الرافضة شرط من هذه الستة فضلا عن إجتماعها فيهم. Hâlbuki Râfizîlerde zıkr olunan şurûtu-sitteden bir şart yokdur. Kanda⁸³⁶ kaldı ki onlarda cümlesi buluna. {وقال أئمة الحديث و آخرهم. الذهبي في ميزانه البدعة على ضربين صغرى كالتشيع و هذا كثير في التابعين و تابعيهم مع الدين و الورع و الصدق فلا يرد Ve daği eimme-i hadîs rahimehümüllâh buyurmuşlardır ki ve âhirleri Zehebî "Mîzân"ında zıkr edüb eyitdi. Bid'at iki nev' üzeredir. Birisi suğrâdır teşeyyü' gibi. Bu ise Tâbi'inde ve Tebe'i Tâbi'inde kesîrdir diyenleri ve vera'ları ve sıdkları ile bile böyle oldukları ecelden hadîsleri redd olunmaz. و كبرى كالرفض و الحط على أبي بكر و عمر فهذا النوع لا يحتج بهم و لا كرامة. kübrâdır. Rafz gibi ve Hazreti Ebû Bekre ve Hazreti 'Ömere itâle-i lisân etmek gibi. Bu nev'in kelâmlarıyla ihticâc olunmaz ve kerâmetleri daği yokdur. قال و أيضا فلا استحضر في هذا النوع رجلا. Daği Zehebî dedi ki [106b] bid'at-i kübrâ nev'inde bir sâdik ve me'mûn kimsene olduğun istihdâr edemezsin. Ya'nî onlarda sadâkat ve emânet olduğun bilmezsin. Belki şî'ârları ya'nî zâhirleri kizb ve disârları ya'nî şânları takiyyedir. Bâtınlarının hilâfin izhâr ederler bâtınlarının fesâdın zâhirleri ile setr ederler dedi. Zehebînin kelâmı nihâyet buldu. و لهذا اشترط في الشهادة الحرية و العدد. Pes imdi bâb-ı rivâyetde hâl böyle olcak şununla ki rivâyet şehâdetden evsa'dır bi-lâ hilâf. Ol ecelden şehâdetde hürriyet ve 'aded ve ba'zı mevâdi'de zükûriyyet şart olub rivâyetde şart olunmaya. Bu takdîrce hâlde a'zam ve mehâlde adîk olan husûsda zannın ne olur. Ya'nî bid'at-i kübrâ ehlinin rivâyetleri kabûl

⁸³⁵ Ebü'l-Abbâs Necmüddîn Ahmed b. Muhammed b. Alî b. Rif'a el-Ensârî, *Kifâyetü'n-nebîh fi şerhi't-Tenbîh*, thk. Mecdî Muhammed Serûr (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2009), 19/138-139.

⁸³⁶ Eski Türkçede nerede, nereye gibi manalara gelir. bk. *Kubbealtı Lügati*, "Kanda" (Erişim 3 Ağustos 2021).

⁸³⁷ Ebü Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *Mîzânü'l-i'tidâl fi nakdi'r-ricâl*, thk. Ali Muhammed el-Bicâvî (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1382/1963), 1/5-6.

Bu zikr olunan akvâlden ve الغرض بهذا كله تقرير أنه فاسق مرتكب لعظيم من الكبائر لا مخلص له إلى العدالة بسبيل. garaz oldur ki Sahâbe-i Kirâma sebb eden fâsik olub a'zam-ı kebâire mürtekib olduğun takrîrdir. Ve her kim bu و من كان بهذه الصفة لا تقبل شهادته قطعاً. Bir tarîk ile 'adâlete maḥlası olduğı mukarrerdir. Ondan sonra ثم من تخيل أن لقبول ساب الصحابة وجهاً. sîfat ile mevsûf ola kat'an şehâdeti kabûl olunmaz. şol kimsene ki Sahâbe-i Kirâma sebb ve düşnâm eden kimsenenin şehâdeti kabûl olunmak için Pes imdi فاليعلم أن هذا و إن كان فاسدا فالشيخان خارجان من ذلك. bir tarîk ve te'vîl olduğına teḥayyül etse. ol kimsene bilsun ki teḥayyül eyleduğı veche ve te'vîl eğerçe fâsid ise de Şeyḥân ol te'vîl-i fâsidden ḥâriclerdir. İZîrâ onların te'vîlleri şol kimsenededir ki fitnelere karışub ve Hazreti 'Osmân b. 'Affânın katline yâḥûd Hazreti 'Ali kerremallâhu vechehû ile mukâtele eylemiş ola. Şeyḥân ki Hazreti Ebû Bekrdir ve Hazreti 'Ömerdir radiyallâhu 'anhümâ. Onlar nâ-şâyeste ahvâlden berîlerdir ve münezzehterlerdir pâklardır. و لهذا أجزى الخلاف في تكفير سابيها و ساب عثمان و علي دون غيرهم من الصحابة. [108a] Ve bu ecelden Şeyḥânı sebb edenin ve Hazreti 'Osmânı ve Hazreti 'Ali-yi sebb edenin tekfîrinde ḥilâf icrâ olundu. Sahâbeden bunların gayriye olmadı. و إن كان تأويلهم بذلك باطلا مردودا. و لسنا يصدد إقامة الحجة على ذلك بل القصد ما بيناه و فيه كفاية لمن رزق بصيرة و أدنى دينا و توفيقا يحجزه عن الوقوع في المهاوي نسأل الله التوفيق. Onların akvâl ve ef'âllerine ikâmet-i huccet sadedinde değıliz. Belki maksûd beyân etdiğimiz umurdur. Ve beyân etdiğimiz ahvâl-i basîreti olan kimseneye ve mehâlike düşmekden ḥalâs eder. Tevfîk sâhibi olana kifâyet eder. Hakk Sübhânehû ve Te'âlâdan recâmız budur ki tevfîkin rafîk edüb tarîk-i müstekîme hâdî ola. ثم رأيت الشيخ تقي الدين السبكي صنف كتابا سماه غيرة الإيمان الجلي لأبي بكر. Ba'de zâlike Şeyḥ Takıyyüddîn Subkî⁸⁴² rahimehullâh gördüm bir kitâb tasnîf edüb "Ġîratü'l-îmânî'l-celî li-Ebî Bekr ve 'Ömer ve 'Osmân ve 'Ali" diyu tesmiye etmiş. بسبب رافضي. Müşârun ileyh وقف في الملا و سب الشيخين و عثمان و جماعة من الصحابة فاستتيب فلم يتب فحكم المالكي بقتله و قتل. Şeyḥ Takıyyüddîn ol kitâbı bir Râfizî sebebiyle tasnîf etduğı ol ḥabîs le'anehullâh 'alâ melâi'n-nâs

⁸⁴² Tam adı Ebü'l-Hasen Takıyyüddîn Alî b. Abdilkâfî b. Alî b. Temmâm es-Sübki'dir (ö. 756/1355). 3 Safer 683 (21 Nisan 1284) tarihinde Nil deltasının güneybatısında yer alan Menûfiye köylerinden Sübkülabîd'de doğdu. İlk eğitimini babasından ve diğer bazı âlimlerden aldıktan sonra babasıyla birlikte Kahire'ye gitti. İbn Bintü Eaz, İbn Dakîkûl'îd, Ca'berî, Necmeddin İbnü'r-Rif'a, Alemüddin el-İrâkî, Takıyyüddin İbnü's-Sâiğ, Abdülmü'min b. Halef ed-Dimyâtî, Yûsuf b. Abdurrahman el-Mizzî, Ebû Hayyân el-Endelüsî ve İbn Atâullah el-İskenderî gibi âlimlerden fıkıh, usûl, kelâm, mantık, nahiv, lugat, tefsir, kıraat, hadis ve tasavvuf dersleri alarak kendini yetiştirdi. Yetiştirdiği öğrenciler arasında Şehâbeddin Ahmed b. Aybek ed-Dimyâtî, Cemâleddin el-İsnevî, Alâeddin es-Safedî, Halîl b. Keykeldî el-Alâî, Zeynüddin el-İrâkî, Ebü'l-Mehâsin el-Hüseynî, Fîrûzâbâdî gibi âlimler vardır. 3 Cemâziyelâhir 756 (15 Haziran 1355) tarihinde Kahire'de vefat etti. Sübkî'nin kendi döneminde fûrû-i fıkıh alanında Şâfiî mezhebinin en önde gelen temsilcisi olduğu tartışmasız kabul edilmektedir. Eş'arî mezhebini benimseyen Sübkî, İbn Teymiyye'nin görüşlerini reddetmiş ve Ehl-i sünnet'i savunmuştur. Detaylı bilgi için bk. Bilal Aybakan, "Subkî, Takıyyüddin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/14-15.

durub Şeyhayna ve Hazreti 'Osmâna ve Sahâbe-i Kirâm'dan bir cemâ'ate sebb eyledi. Tевbe ve istiğfâr eyle dediler. Kimsene sözün kabûl edüb tevbe etmeyecek Kādî Mâlikî katline hükm edüb katl olundu. وضمنه نفايس بديعات و مأخذ جليلة و استنباطات و Şeyh Subkî Mâlikînin bu etduği hukmi savâb görüb tasvîbinde kitâb-ı mezbûri te'lîf eyledi. [108b] Şeyh Subkî rahimehullâh kitâb-ı mezbûra nefâyis-i bedî'alar ve meâhiz-i celîle ve istinbâtât derc ve tazmîn eyledi. Ve daği kitâb-ı mezbûrda bu meselemize müte'allık nice eşyâ zikr etdi. فقال ما ملخصه ذكر القاضي حسين من أصحابنا وجهين فيمن سب و ذكر فيه أشياء تتعلق لمسألتنا هذه. Şeyh Subkî dedi ki mülahhas-ı kelâm budur ki ashâbımızdan Kādî Huseyn Şeyhayna yâhûd ĥateneyne sebb eden hakkında iki vech zikr etmişdir. Ĥateneynenden murâd dâmâdlardır ki Hazreti Peygamberin iki köküsi Hazreti 'Osmân ve Hazreti 'Alidir radiyallâhu 'anhüm ecma'în. İki vechin birisi budur ki Şeyhayna ve Hazretin dâmâdlarına sebb eden kâfir olur. Zîrâ ümmet-i hakk ol dört sürûrun imâmetlerine ictimâ' ve ittifâk etdiler. İkinci vech fâsik olur kâfir olmaz. ثم نقل عن الحنفية نقولا و الثاني يفسق و لا يكفر. Zîrâ ümmet-i hakk ol dört sürûrun imâmetlerine ictimâ' ve ittifâk etdiler. İkinci vech fâsik olur kâfir olmaz. ثم نقل عن المالكية و الحنابلة. Ba'dehû eimme-i Hanefiyyeden nükûl-i kesîra nakl olundu. Ondan sonra Subkî tekfîrin tashîhine mâyil oldu. Zikr eyleduği defillerden ötürü. Ba'zısı tekfîr ile ve ba'zısı tadrîl ile. ثم قال و سئل محمد بن يوسف الفريابي عن Ba'zısı tekfîr ile ve ba'zısı tadrîl ile. ثم قال و سئل محمد بن يوسف الفريابي عن Ondan sonra Subkî rahimehullâh eyitdi. Muhammed b. Yûsuf Firyâbîden⁸⁴³ suâl olunub Hazreti Ebû Bekre sebb ve şetm eden nice olur denildi. Kâfirdir diyu cevâb verdi. Nemâzı kılınur mi denildi. Kılınmaz diyu cevâb verdi. و ممن كفر الرافضة أحمد بن يونس و قالوا لا تأكل ذبائحهم لأنهم مرتدون. [109a] و كذا قال عبد الله و كذا قال عبد الله Ve daği zikr olunan Ahmed ve Ebû Bekr Râfizîlerin zebeh eyledikleri hayevânın eti yenmez zîrâ onlar mürtedlerdir dediler. Ve daği bunçalayın 'Abdullâh b. İdrîs Kûfî ki eimme-i Kûfenin birisidir. Eyitdi Râfizîlerin şüf'ası yokdur zîrâ şüf'a olmaz illâ Müslim

⁸⁴³ Tam adı Ebû Abdillâh Muhammed b. Yûsuf b. Vâkıd el-Firyâbî'dir (ö. 212/827). Hadis hafızıdır. 120 (738) veya 126'da (743-44) Belh yakınındaki Fâryâb'da doğdu. Buraya nisbetle Firyâbî olarak tanındığı gibi Türk asıllı olduğu için Türkî nisbesiyle de anıldı. Mekke'de karşılaştığı Süfyân es-Sevrî'den hadis rivayet etmek amacıyla onunla birlikte Kûfe'ye gitti ve kendisinden çok faydalandı. Ayrıca Evzâî, Zâide b. Kudâme, Nâfî' b. Ömer, Cerîr b. Hâzim gibi âlimlerden hadis öğrendi. Daha sonra Filistin'de bir sahil kasabası olan Kaysâriye'ye yerleşti. Kendisinden Ahmed b. Hanbel, İbn Zencûye, Abdullah b. Abdurrahman ed-Dârimî, Zühîlî, Buhârî ve İbn Vâre gibi muhaddisler rivayette bulundular. Sika bir râvî olarak kabul edilen Firyâbî aynı zamanda fakihliği ve müfessirliği ile de bilinir. Kaynaklarda *Kitâbü't-Tefsîr*, *Kitâbü't-Ṭahâre*, *Kitâbü's-Şalât*, *Kitâbü's-Şiyâm*, *Kitâbü'z-Zekât*, *Kitâbü'l-Menâsik* gibi eserleri zikrediler Firyâbî, Rebûlevvel 212'de (Haziran 827) Filistin'de vefat etmiştir. bk. Ali Osman Koçkuzu, "Firyâbî, Muhammed b. Yûsuf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/146.

içün olur dedi. Ve daği Ahmed b. Hanbel rahimehullâh و قال أحمد شتم عثمان بن عفان رضي الله عنه زندقة. ثم قال و أجمع القائلون بعدم تكفير من سب الصحابة 'Osmân b. 'Affâna sebb ve şetm etmek zındıkadır dedi. Ondan sonra İmâm-ı Ahmed rahimehullâh eyitdi Sahâbe-i Kirâma sebb edenin 'adem-i tekfîrine zâhib olanlar füssâk olduklarına ittifâk etdiler. و ممن قال بوجود القتل على من سب أبا بكر و من نقل الإتفاق على من استحل 'Abdurrahmân b. Ebzî Sahâbîdir. Ve daği Hazreti Ebû Bekre ve Hazreti 'Ömere sebb edene katli عمر عبد الرحمن بن أبي الصحابي⁸⁴⁴. ثم نقل الإتفاق على من استحل 'Abdurrahmân b. Ebzî Sahâbîdir. Ba'dehû Sahâbe-i Kirâmin sebbini ve şetmini istihlâl eden kâfir olduğuna 'ulemânın ittifâkı nakl olundu. Ba'de Subkî rahimehullâh eyitdi eğer suâl edüb harâmın istihlâli ol vakitde küfr olur ki قلت و تحريم سب الصحابة معلوم من ثم أطلال Cevâb verüb sebb-i Sahâbenin tahrîmi dîn tarafından ma'lûmdur deriz. ثم أورد على نفسه حيث أختار تكفير سب الشيخين و الخنتين. Sonra bu suâlin takrîrinde tatvîl eyledi. و إن لم يستحل. [109b] Ba'de Şeyhâyna ve Hateneyne sebb edenin tekfîrini ihtiyâr etduği mehalde kendi nefesine iştikâl îrâd eyledi. Eğerçe sebb eden istihlâl etmedi ise de. حسين في كتاب الشهادات بفسق ساب الصحابة و لم يحك فيه خلافا و كذا إبن الصباغ في الشامل و غيره و حكوه عن الشافعي Pes Şeyh Subkî eyitdi. Eğer suâl edüb Kādî Huseyn "Kitâb-ı Şehâdet" de Sahâbe-i Kirâma sebb edenin tahkîk fiskına cezm etdi bunda hilâf zikr etmedi. Ve kezâlîke İbnü's-Sabbâğ "Kitâb-ı Şâmil" de ve gayride fiskına cezm etdi ve Hazreti Şâfi'den böyle hikâyet etdiler. Bu takdîrce 'adem-i küfrüne tercih olur dersen. قلت لا و هما مستلطان الأولى المذكورة في الشهادات في السب لمطلق الصحابة و الثانية المذكورة في باب الإمامة في سب الشيخين أو الخنتين و هي محل الوجهين في الكفر و الفسق. Cevâb verüb ol hâl iki meseledir derüz. Mesele-i ûlâ bâb-ı şehâdâtta mutlak sahâbenin sebbinde mezkûraolandır. Ve mesele-i sâniye bâb-ı imâmetde Şeyhâyna ve Hateneyn sebbinde mezkûradır. قال و لا مانع من أن يكون سب مطلق الصحابة موجبا Küfürde ve fiskda mehall-i vecheyn bu meseledir. Şeyh Subkî eyitdi. Mutlak-ı sebb-i Sahâbe fisk-ı mûcib olduğuna mâni' yokdur. Ve maşûs cihâr-yâren⁸⁴⁷ sebbi muhtelifun fih olub küfr-i ya fisk-ı mûcib olduğuna mâni' yokdur. ثم قال في آخر كلامه فتلخص أن ساب أبي بكر على مذهب Ondan sonra Subkî rahimehullâh âhîr-i kelâmında [110a] Ebû Hanîfe mezhebi üzere ve Şâfi'yye katında ehad-i

⁸⁴⁴ Ebû'l-Hasen Takıyyüddîn Alî b. Abdilkâfi b. Alî b. Temmâm es-Sübkî, *Fetâva's-Sübkî*, (Beirut: Dâru'l-Me'ârif, t.y.), 2/580.

⁸⁴⁵ Takıyyüddîn es-Sübkî, *Fetâva's-Sübkî*, 2/587.

⁸⁴⁶ Takıyyüddîn es-Sübkî, *Fetâva's-Sübkî*, 2/588-589.

⁸⁴⁷ (Fars. çehâr > cihâr, çâr "dört" ve yâr "dost" ile çehâr-yâr > cihâr-yâr ve çâr-yâr) Hz. Muhammed'den sonra halîfe olan Hz. Ebûbekir, Ömer, Osman ve Ali'ye verilen ortak isim, dört halîfe, hulefâ-i râşidin. bk. *Kubbealtı Lügati*, "Çaryâr-Ciharyâr-Çeharyâr" (Erişim 5 Ağustos 2021).

و قال أسبكي في الكتاب المذكور أن الخطاب فيه } menzilesine tenzîl edüb Sahâbeye hitâbıyla hitâb etdi. قوله أصحابي المراد بهم من أسلم قبل الفتح. و قوله أصحابي المراد بهم من أسلم قبل الفتح. قال و يرشد إليهم قوله لو أنفق إلى آخره مع قوله تعالى لا يقول إن للنبي صلى الله عليه وسلم له تجليات يرى فيها من Meclis-i va'azında bir te'vîl-i âhâr zikr eder idi. Der idi ki Hazreti Rasûlullâhın tecelliyâtı vardır. Kendüye mahsûsadır. Ol tecelliyâtta kendüden sonra gelenleri görür idi. **[111a]** حق الصحابة الذين قبل الفتح و بعده. قال السبكي و هذه طريقة صوفية و قال فإن ثبت ما قال فالحديث شامل Eğer Şeyh Tâcu'd-dînin dedüğü sâbit olursa bu hadîs-i şerîf cemî'i Sahâbeye şâmil olur kable'l-feth olsun ba'de'l-feth olsun. Ve onlardan sonra olan onların ya'nî mütেকaddimînin hükmünde dâhil olur. Zîrâ ba'de'l-feth olanlar kendülerden sonra gelenlere nisbet ile ya'nî Hazretin zamân-ı şerîflerinden

⁸⁵² el-Hadîd 57/10.

⁸⁵³ Tam adı Ebü'l-Abbâs (Ebü'l-Fazl) Tâcüddîn Ahmed b. Muhammed b. Abdilkerîm b. Atâillâh eş-Şâzelî el-İskenderî'dir (ö. 709/1309). İskenderiye'de doğdu. Mısır'ın fethinden sonra buraya yerleşen Benî Cüzâm kabilesine mensuptur. İbn Atâullah el-İskenderî, Şâzeliyye tarikatının Ebü'l-Hasan eş-Şâzelî ve halifesi Ebü'l-Abbas el-Mürsî'den sonra üçüncü büyük şahsiyetidir. el-Hikemü'l-Atâ'iyye adlı eseriyle tanınan İbn Atâullah 13 Cemâziyevvel 709'da (19 Ekim 1309) Kahire'de Medrese-i Mansûriyye'de vefat etti ve Karâfe Mezarlığı'na defnedildi. Detaylı bilgi için bk. Mustafa Kara, "İbn Atâullah el-İskenderî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/337-338.

⁸⁵⁴ Takıyyüddîn es-Sübkî, *Fetâva's-Sübkî*, 2/574-575.

ve nusret ve feth-i mübîn lisânı “ve kâne ‘aleynâ nasru’l-mü‘minîn” âyet-i şerîfesini tilâvet eyledi. Hakk Celle ve ‘Alâ ol Sultân-ı zemânı İslâm ve Müslimîne ğavs ve ‘avn ya’nî meded ve yardım ve melâz ve mu‘în kılsun. و أدخله في حصن قوله تعالى. İna fethna laka fetha miyina⁸⁵⁹. Ve daħi Allâh Te‘âlânın “innâ fetahnâ leke fethan mübînâ” kavlı-i şerîfinin hisn-u hasînine eyleye. Pes imdi ol Allâh hakkıçün ki ratkı fatk etdi ve hakkı izhâr etdi. Ya’nî semâ kit‘a-yı vâhide olub Allâh Te‘âlâ ayurub yedi kat etdi. [112b] إن الله Kasemin cevâbıdır. Ya’nî Allâh Te‘âlâ tahkîk onunçün zemîn ile âsumân mâ beyni dolusu sevâb müheyyâ edüb hazırlamışdır. Ya’nî Allâh ona sevâb dü-cihânı erzânî kılsun demek ola. Zîrâ fi‘il-i mâzi mevki‘i du‘âda vâki‘ olsa emr ma’nâsı verilür. و انعقد إجماع الأمة أنه مراد الله و انطبق عليه قوله تعالى و إن يريدوا أن يخدعوك فإن حسبك الله⁸⁶⁰. Daħi Sultân-ı zemânımız zıll-ü İlâh murâdullâh olduğuna icmâ‘i ümmet mün‘akid oldu. Ve daħi Allâh Te‘âlânın “ve in yurîdû” kavlı-i şerîfi âħirine varınca bu ma’nâya muntabik olmuşdur. Hazreti Rabbü’l-İzzet celle şânuhû Hazreti Peygambere ħitâb buyurub habîbim eğer münâfiklar hîle ve ħud‘a edüb seni alda[t]mak dilerler ise Allâh Te‘âlâ sana kâfîdir mu‘îndir. Seni hıfz eder onları helâk eder. Ol Şâh-ı a‘zam ve Sultân-ı mu‘azzam nice murâdullâh olmaya ki Hakk Celle ve ‘Alâ âbâ-i kirâmına ve ecdâd-ı ‘izâmına müyesser kılmadığı nice umûr-u ‘azîmeyi ol Sultân-ı ‘âlîşâna müyesser ve erzânî kıldı. Ve kibletü’l-İslâm Beytullâh-ı Harâmın tecdîd ve teşyîdi zemân-ı se‘âdetlerinde vâki‘ olmak ni‘met-i ‘azîmi ve minnet-i kebîri eyduğı bî-iştibâhdır. و اتضحت به حكمت خدمة الحرمين الشريفين. Ve ħıdmet-i Haremeyn-i Şerîfeynin hıkmeti ânunla vâzih ve âşikâre oldu. و تمهدت بسطوته سلوك مسالك سيف. Ve satve-i kâhiresiyle mevtıneyn-i münîfeynin mesâlikinin sulûki âsân oldu. [113a] Zikr olunan altı tâyife-i eşrârın bîħ-i⁸⁶¹ ħabîslerin kal‘ ve kat‘ için seyfullâh kâti‘dir. و خيرته المعدودة ليوم السياق و الرهان. ve rihân için Allâh Te‘âlâ Hazretinin zeħîre-i ma‘dûdesidir. Ehl-i sünnet ve’l-cemâ‘at sultânıdır. من فرض الله على عباده له السمع و الطاعة. Şâh-ı dîn-i penâhın fermân-ı ‘âlîşânına itâ‘at ve inkiyâd eylemek. Ve herkes üzerine vâcibdir ol Şehinşâh-ı zemâna şeb ü rûz⁸⁶² ħayr du‘â edüb devâm-ı ‘ömr ve devleti için Cenâb-ı Bârî Te‘âlâyâ ħulûs-u billâh tazarru‘ ve ibtihâl eylemek. و زلزل أرض و müdemmer ve makhûr olmaları için du‘â eylemek vâcib olmağın şurû‘ olundu. و زلزل أرض

⁸⁵⁹ el-Fetih 48/1.

⁸⁶⁰ el-Enfâl 8/62.

⁸⁶¹ i. (بيخ) (Fars. biħ) Asıl, esas, kural, kök, direk, kaynak. bk. Dihhodâ, “bîħ”, 38/53.

⁸⁶² (شب) (Fars. şeb ü rûz) Gece gündüz, her zaman, dâima. bk. Dihhodâ, “şeb ü rûz”, 23/28.

Bu mısra'ada tersi⁸⁶⁹ ve tecnîs vardır. و أعلى بني عثمان فخرا و سوددا. Benî 'Osmânın ifti'hâr ve ululuk cihetinden a'lâsıdır. Bu sıfât-ı celîle ile mevsûf olan a'zam-ı mâlik Murâdullâh oldur. و من أليس العلياء درعا مسددا. Ve daği şol pâdişâh-ı 'âlîcâhdır ki meretebe-i 'ulyâya zırh-ı müsedded giydirdi. و أظهر دين الحق للخلق معلنا. Daği ol Şâh-ı zıllullâh dîn-i hakkı hâlka izhâr ve i'lân eyledi. و أوقع أهل الشرك و الرفض في الردا. Ve ehl-i şirki ve Rafz ehlini belâya giriftâr edüb helâke düşürmüşdür. و غذا بطون المرهفات لحومهم. Ehl-i şirk ve Râfizîlerin luhûmunu ğizâ-i mürhefât ve tu'me-i şemşîr eylemişdir. و أن ظمئت ألفت دم القوم موردا. Ve ol mürhefât ve şemşîrler teşne⁸⁷⁰ oldukda kavm-i a'dânın kanın içüb hûn-i⁸⁷¹ düşmandan sîrâb⁸⁷² olurlar. و Ol Sultân-ı Ol مشيد بيت الله جل جلاله. 'âlîşân kible-i ehl-i İslâm Beytullâh-ı Harâmın müşeyyididir. Zemân-ı ma'delet 'ünvânlarında Beyt-i Şerîfi ta'mîr ve tecdîd etdürüb mu'ammer-i ve müşeyyed-i Beytullâh oldular. Ecdâd-ı 'izâmından mülûk-i mâziyenin birisine böyle 'inâyet-i 'azîme müyesser olmamışdır. و حامي ذمام المجد و الدين و بعزته تمنوا المفارق و العلا. [114b] Daği mecd ve dîn ve hidâyet zimâmının hâmîsi ve hâfızıdır. 'İzzet-i mehâbetine mekâm-ı 'âlî sâhibleri tevâzu' edüb 'atabe-i 'aliyye-i murâdiyye-yi maksad iksâ ediniyorlar. و تخضع هامات الملوك مدا المدا. Mülûk-i zemân 'ömürleri oldukca ol Şâh-ı cihânın 'azamat ve heybetine serfürû eylemekdedir. Bu beytde san'at-ı tıbâk⁸⁷³ vardır. و يشب لدى الهيجاء في. و يشب لدى الهيجاء في. Meydân-ı cenkde harb ve kitâl tozları kopacak tîğinin yelmânından ateşler saçılır. و إذا ما سطى تبدو بوارق عزمه. Kaçan hamle eylese tîğ 'azminin berkleri peydâ olur. و إن جال في الميدان أردا و أرحدا. Meydân-ı rezmd⁸⁷⁴ cevelân eylese düşmanın hâli müteğayyir olub endâmına lertzeler⁸⁷⁵ düşer. و تناصره الأملاك من كل. و تحرسه بالله من أعين. Çarh-ı berîn⁸⁷⁶ melekleri her cânibden ona nusret verüb yardım ederler. Ve daği ol Şâh-ı cihânı Allâh Te'âlânın emr-i şerîfi ile melekler düşmanların yerâmaz nazarından hıfz ve hirâset ederler. Ya'nî Pâdişâh-ı dîn-i penâhımız için melekler iki hîdmet ile me'mûrlardır. Birisi nusret ve mu'âvenet etmeler. İkinci düşmanların yerâmaz nazarından hıfz ve hirâset etmeleridir. و لسطوته الأسد الضرعم ترعوي. Satvet ve heybetinden şîrân-ı ğâbât hâvf ederler.

⁸⁶⁹ i. (Ar. raşî'a "süs"ten tarşî') Bir beytin mısra'ları ile bir yazının cümlelerindeki sözleri vezin ve kâfiye bakımından denk getirme. Detaylı bilgi için bk. *Kubbealtı Lügati*, "Tarsî-Tersî" (Erişim 5 Ağustos 2021).

⁸⁷⁰ (تشنه) (Fars. teşne) Susamış, susuzluk. bk. Kesrâî, "teşne", 146.

⁸⁷¹ (خون) (Fars. hûn) Kan, vücuttan çıkan kırmızı sıvılar. bk. Kesrâî, "hûn", 217.

⁸⁷² (سيراب) (Fars. sirâb) Suyu doymuş, suya kanmış, suyu çok olan her şeye denir. bk. Dihhodâ, "sîrâb", 9/25.

⁸⁷³ i. (طباق) (Ar. tıbâk) Aralarında tezat veya uygunluk bulunan kelimeleri bir arada kullanma sanatı. bk. *Kubbealtı Lügati*, "Tıbak" (Erişim 5 Ağustos 2021).

⁸⁷⁴ (رزم) (Fars. rezm) Savaş, cenk, kavga. bk. Kesrâî, "rezm", 253.

⁸⁷⁵ (لرزه) (Fars. lerze) Titreme, titreyiş, sallanma, dalgalanma. bk. Dihhodâ, "lerze", 12/16.

⁸⁷⁶ i. (چرخ) (Fars. çarh > çerh) 1. Çark, dönen tekerlek, tekerlek gibi dönen şey. 2. Gökyüzü, kâinat, felek, âlem, dünya. Çarh-ı berin: Arş-ı âlâ. Detaylı bilgi için bk. *Kubbealtı Lügati*, "Çarh-Çerh" (Erişim 5 Ağustos 2021).

.ederler. 'azameti heybetinden insân ve sibâ'i cibâl secde-i ħudû' Ve و من هيبته الأجلال تخضع سجدا. Pâdişâh-ı cihân-mutâ'mızın evsâf-ı celîlesine nihâyet yokdur. İmdi ey Ahmed evveli ve âĥiri olan budur ki Cenâb-ı Rabbi'l-İzzet cellet 'azametuhû Hazretine teveccüh edüb bekâ-yı 'ömr ve devletini niyâz eyle. سألت إله العرش بيقية دائما. و ينصره نصرًا عظيمًا مؤيدًا. [115a] Ey İlâh-i 'arş lütuf ve ihsânından suâl ve niyâzım budur ki dâima ol Şâh-ı cihâni ibkâ eyle ve nusret-i 'azîm ile müeyyed ve mensûr eyle. و يحفظه بالمصطفى أشرف الورى. و خير البرايا من تسمى محمدى. Ve daĥi İlâh-i 'arş âni ĥıfz ve emânette kıl sun eşref-i maĥlûkât olan Mustafâ hakkıçün ki cemî'i maĥlûkâtın ĥayrlusidir ki Muhammed ile tesmiye olundu. Muhassılı dokuz celîli'l-kadr server ile kase edüb tevessül ve suâl ve tezarru' ve ibtihâl ederim ki evveli Seyyidi'l-kevneyn Mustafâ ve âĥiri Sahâbe-i Kirâm küllühüm. و جدي ثاني اثنين صديقه الذي بتصديقه في العالمين تأيدا. "Sâniye's-neyni iz ĥümâ fi'l-ġâr"⁸⁷⁷ sadîki olan ceddım Ebû Bekr radiyallâhu 'anhü hakkıçün İlâh-i 'arş âni ibkâ eyleye ki ânun tasdîki ile cemî'i 'âlemde müeyyed oldu. Zîrâ evvel mürted olan tâyife ile kitâl ve mâni'i zekât olanlar ile kitâl eden oldur. Dîn-i İslâmın te'yîdi ve kuvveti onunla olmuştur. و بالسيد الفاروق من جل قدره و كان. Daĥi seyyid-i fârûk Hazreti 'Ömer radiyallâhu 'anhü hakkıçün İlâh-i 'arş âni ibkâ ve mensûr eyleye. Ya'nî Hazreti 'Ömer celîli'l-kadr olub nusret-i dîn hakkı için seyf-i mücerred idi. و عثمان ذي النورين من زاد رفعة. بتجهيز جيش الله في العسرة اهتدى. Şol 'Osmândır ki rif'ati ziyâde oldur. و حيدرة جدي العلي مقامه. بنسبته المصطفى. Techîz-i ceys ile 'usretde mühtedî olub hidâyet buldu. Daĥi 'âlî makam olan ceddım Hazreti Haydara radiyallâhu 'anhü hakkıçün İlâh-i 'arş âni

(Bu fakîrin Ebû Bekr es-Sıddîk radiyallâhu 'anhü hazretlerine nisbetidir. El-Fakîr Ahmed Zeyne'l-'âbidîn b. Muhammed Zeyne'l-'âbidîn b. Muhammed Zeyne'l-'âbidîn b. Muhammed Ebi'l-Hasen b. Muhammed Celâlu'd-dîn b. 'Abdi'r-Rahmân b. Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. 'İvad b. 'Abdi'l-Ĥâlik b. 'Abdi'l-Mün'im b. Yahyâ b. Mûsâ b. Yahyâ b. Ya'kûb b. Necm b. 'İsâ b. Şa'bân b. 'İsâ b. Dâvud b. Muhammed b. Nûh b. Talha b. 'Abdillâh et-Tâbi'î İbn-i 'Abdi'r-Rahmân es-Sahâbî İbn-i ĥalîfeti Rasûlillâh Ebû Bekr es-Sıddîk radiyallâhu 'anhüm ecma'în.)

(Bu fakîrin Hazreti Rasûli Ekrem sallâllâhu 'aleyhi ve selleme nisbetidir. El-Fakîr Ahmed Zeyne'l-'âbidîn b. Muhammed Zeyne'l-'âbidîn b. Muhammed Zeyne'l-'âbidîn b. Muhammed Ebi'l-Hasen b. Muhammed Celâlu'd-dîn b. 'Abdi'r-Rahmân b. Ahmed b. es-Seyyide el-Celîle Şerîfetü't-tarafeyn Fâtıme bintü's-Seyyid Tâci'd-dîn b. es-Seyyid Muhammed b. es-Seyyid 'Abdi'l-Melik b. es-Seyyid Yerham b. es-Seyyid Süleymân b. es-Seyyid Muhammed b. es-Seyyid 'Ali b. es-Seyyid Muhammed b. es-Seyyid 'Abdi'l-Melik b. es-Seyyid Hasen el-Mekfûf b. es-Seyyid 'Ali b. es-Seyyid

⁸⁷⁷ et-Tevbe 9/ 40.

el-Hasen el-Müselles b. es-Seyyid Hasen el-Müsennâ b. Emîri'l-Mü'minîn el-Hasen İbn-i Emîri'l-Mü'minîn İmâmu'l-meşârik ve'l-meğârib 'Ali b. Ebî Tâlib b. Fâtîmetü'z-Zehrâ binti sey-yid-i ehli'd-dünyâ ve'l-uḥrâ.)⁸⁷⁸ [115b] ibkâ ve mensûr eyleye. Ve bu ceddîm Haydaranın Hazreti Mustafâya nisbeti sebebiyle celîlü'l-meşhed ve 'âlî olmuştur. Haydara aslânın bir ismidir. Ol ecelden Hazreti 'Ali radiyallâhu 'anhü için "Esedullâh" dediler. و سبطيه و الزهرى و الصحب كلهم يبلغه الرحمن سؤلا و .
 . مقصدا Daḡi Hazreti Mustafânın iki sıbtı ya'nî kızının iki evlâdı hakkıçün ki Hazreti Hasan ve Hazreti Hüseyindir. Ve vâlideleri Fâtîme-i Zehrâ hakkıçün ve düküllî Ashâb-ı Kirâm hakkıçün İlâh-i 'arş ânı ibkâ eyleye. Ve Hazreti Rahmân 'azze şânuhû ânı matlûbuna ve maksadına erişdüre. و أحمد زين
 . Dokuz celîlü'l-kadr server ile kase edüb ol Pâdişâh-ı 'âlicâhın bekâsı ve nusreti için tevessül ve suâl ve tezarru' ve ibtihâl olunduktan sonra Ahmed Zeyne'l-'âbidîn kadîmi ḡidmet du'âda olduğunu 'arz eder. و في ساعة . وفي مجلس الأذكار و العلم و التقى.
 . Du'âsı meclis-i ezkârda ve meclis-i 'ilmde ve va'azda ve tükâda ve teheccüd zemânında ve sehar vakitlerindedir ki icâbet-i du'â olacak evkât-ı mübâreke ol zemânlardır. هو
 . من العلم مرجاة بها الدر نضدا. Ol Ahmed Zeyne'l-'âbidîn bendeleri ve bendezâdeleridir. Metâ'ı 'ilminden işbu bidâ'a-yı cüziyye-yi ihdâ eyledi. Bir bidâ'adır ki dürr ile ve cevher-i nefis ile müzeyyen ve âraste olmuştur. . فجد بقبول منك يا ملك الورى بقيت مليكا في الدوام ممجدا.
 İmdi ey Şehinşâh-ı 'âlem bu hediye-yi latîfenin hüsn-i kabûli recâ olunur 'ale'd-devâm Sultân-ı 'âlîşânı bâkî kalalar. و ما لاح . و صلى إله العالمين مسلما. على خير مختار به الله أرشدا. و آل و صحب ما تألق بارق. و ما لاح .
 . فجر النصر من طالع الهدا. [116a] Bu kaside-i latîfenin idtidâsı Hakk Celle ve 'Alâya hamd ü senâ ile bed' olunub intihâsı Hazreti Rasûlullâha ve âline ve ashâbına salât ü selâm ile ḡatm olundu.

Pes imdi Sultân-ı zemân ve Şehinşâh-ı deverân, sâhib-i Kur'ân, Skender-i karîn, ḡâdimu'l-Harameyni's-Şerîfeyn, mâlikü mülûki'l-ḡâfikîn, ḡalîfe-i rûy-i zemîn, iftiḡâr-i âl-i 'Osmân, Pâdişâh-ı felek-i bârikâhımız Hazreti Sultân Murâd ḡân eyyedehu'llâhu Te'âlâ ilâ âḡiri'z-zemân, kefer-i liâm ve Rafaza-i dalâlet-i encâmın vücûduna paklarayın sahife-i 'âlemden hak⁸⁷⁹ etmek için cihâda 'inân-ı 'azîmetleri ma'tûf kılınmaḡın bu 'abd-i hakîr ve dâ'i-yi kesîri't-taksîr gazâ ve cihâd beyânında nuzûl eden âyât-ı Kur'âniyyeden ve ehâdis-i Nebeviyyeden ba'zı münâsib olan kelâm-ı mu'ciz-i nizâmı cem' edüb işbu nüşḡa-i latîfe-yi te'lîf eyledim. Ve daḡi nice fevâ'id-i hasene ve aḡbâr-i müfîde-i müstahsene derc eyledim. Ve ol iki fırka-i dâlile ile mukâtele eden ḡuzât ve mücâhidîn için 'indallâhi Te'âlâ va'd olunan deracât-i 'aliyye ve ni'am-i vâfire-i nefise-i

⁸⁷⁸ Müellifin 115. varaḡın yan kısmına not ettiḡi, kendisinin Hazreti Ebû Bekir'e ve Hazreti Muhammed'e(sav) nisbetinin olduḡu kısım bu şekilde parantez içerisinde verilmiştir.

⁸⁷⁹ (حك) i. (Ar. ḡakk) 1. Taş, mâden veya tahta üstüne yazı veya bir şekil oyma. 2. Bir şey üstündeki yazı vb. şeyi kazıma. bk. *Kubbealtı Lügati*, "Hak" (Erişim 5 Ağustos 2021).

behiyyeden 'alâ sebîli'l-icmâl zikr eyledim. Tâkim ehl-i îmân ve erbâb-ı cihâdın gazâyâ rağbet ve himmetleri ziyâd ola. Ve daği her kişi fehm edüb fevâyidinden hissedâr ve behremend olmak için lisân-ı Türkîye tercüme eyledim. Ve bu nüŒa-i latîfe-i müfîde-yi 'alâ sebîli'l-hediyye seâdetlü PâdiŒâhımın Bâb-ı Hümâyûnuna irsâl ve ihdâ eyledim. Maksûd ve me'mûlüm oldur ki bu vesîle ile ebben 'an ceddin mülûk-i 'Osmâniyyenin hîdmet-i du'âlarında olduğumi dergâh-ı 'âliyelerine 'arz ve inhâ adem. Ve billâhi'l-Müste'ân ve 'aleyhi't-tiklân umarum bu hediyye bula vusûl Hazretinde ola karîn-i kabûl.

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nin son dönem âlimlerinden biri olan Ahmed b. Zeynelâbidîn'in (ö. 1048/1638), nesebi, Hz. Muhammed (s.a.v.)'e ve Hz. Ebû Bekir'e kadar dayanmaktadır. Hz. Ebû Bekir (r.a.)'in soyundan olması hasebiyle *el-Bekrî* ve *es-Siddîkî* nispetleriyle de bilinmektedir. IV. Murat döneminde Kahire'de yaşayan Ahmed b. Zeynelâbidîn, başta tefsir, tasavvuf, edebiyat ve şiir olmak üzere birçok ilme vâkıftır. Ayrıca Arapça, Farsça ve Osmanlıca'yı şiir yazıp okuyacak kadar iyi bilmektedir. Onun bu çok yönlü kişiliği, İslâmî ilimlerde çeşitli eserler ortaya koymasında etkili olmuştur. Halk arasında fazilet, takva ve ahlakıyla şöhret kazanan Ahmed b. Zeynelâbidîn, kendi döneminde *el-Ezher Camii'*nde ders veren hocaların önde gelenlerinden biri olmuştur. Özellikle Kur'an-ı Kerîm tefsirine hâkim olan Ahmed b. Zeynelâbidîn, *Azbakiyye'*deki evinde tefsir meclisleri kurmuş ve dönemin âlimleri bu meclislere katılarak ondan istifade etmişlerdir.

Ahmed b. Zeynelâbidîn'in *Husnü'l-vaşfi fî sûreti's-Saff* adlı eseri gaza ve cihada teşvik etmek ve Râfizilerle mücadele edilmesi gerekliliğini vurgulamak maksadıyla yazılmış bir eser olup, bazı kaynaklarda *Husnü'l-vaşfi fî tefsîri sûreti's-Şaff* ismiyle de zikredilmektedir. Sûre tefsirlerinden olan bu eser, Arapça-Osmanlıca olarak 1043/1633 yılında telif edilmiş ve IV. Murat Han'ın Bâb-ı Hümâyunlarına hediye edilmiştir. Müellifimiz, Arapça bilmeyenlerin de eserden faydalanabilmesi için mazmun olan Arapça manayı veciz ve sade bir Türkçe (Osmanlıca) ile beyan ettiğini belirtmektedir. Bu meyanda, genel olarak eserde kullanılan dilin anlaşılır olduğu görülmekle birlikte, müellifin edebi kişiliği ve ilmî derinliğinden kaynaklı olarak zaman zaman ağdalı bir dile başvurduğu da tespit edilmiştir. Özellikle eserde sıkça kullanılan Arapça ve Farsça kelime ve terkipler, lügavî tahliller, belagat, fıkıh ve kelam gibi çeşitli alanlarda aktarılan bazı detaylı bilgiler eserin herkes tarafından anlaşılmasını güçleştirmektedir. Dolayısıyla eserden azami ölçüde istifade edilebilmesi için okuyucunun belli bir ilmî seviyede olması gerektiği kanaatindeyiz.

İtikadî olarak Eş'ârî, amelî olarak Şafiî mezhebine mensup olan Ahmed b. Zeynelâbidîn, eserinde mezhep taassupçuluğu yapmamış, yer yer başka mezheplerin görüşlerini de aktarmıştır. Diğer mezheplere ait kaynaklardan da faydalanarak kafirlere, bid'atçilere ve Râfizilere karşı Ehl-i Sünnet'in müdafaasını yapmıştır.

Ahmed b. Zeynelâbidîn, eserini oluştururken çok zengin ve çeşitli bir kaynak listesinden faydalanmıştır. Yaptığı alıntılar bazen olduğu gibi, bazen de özetleyerek veciz bir şekilde aktarmıştır. İstifade ettiği kaynakları eserin belli bir bölümünde toplu olarak zikretmemiştir. Metin içerisinde ise kaynakları genel olarak müellif veya eser ismini belirterek vermiş, bazen de herhangi bir şey belirtmeden olduğu gibi nakilde bulunmuştur. Bunlara ek olarak zaman zaman

Ahmed b. Zeynelâbidîn'in aktarmış olduğu bilgi, zikrettiği kaynaklar içerisinde bulunamamış, ancak farklı kaynaklar içerisinde bilginin varlığı saptanmıştır.

Husnü'l-vasfi fi sûreti's-Saff, rivayet ağırlıklı olarak telif edilmiş bir eserdir. Ahmed b. Zeynelâbidîn'in rivayet nakletme hususunda oldukça dikkatli ve titiz olduğu göze çarpmaktadır. Zira, eserin büyük bir bölümü hadis rivayetlerinden oluşmakta olup, zikredilen hadislerin çoğunluğu *Kütüb-ü Sitte* ve diğer sağlam hadis kaynaklarında yer almaktadır. Ayrıca eserde yer alan *İsrâiliyât*'a dair bilgilerde de İncil ve Tevrat'ı iyi bilen Kâ'bu'l-Ahbâr gibi sika râvîlerden nakilde bulunması, müellifin konu hakkındaki titizliğini destekler niteliktedir. Rivayet konusunda zikredilmesi gereken diğer bir husus da müellifin tefsirini yaptığı âyete dâir aynı ya da yakın manalı diğer âyetleri, hadisleri, varsa sahabe-tâbiîn kavillerini ve diğer bilgileri alt alta sıralayarak okuyucuya geniş bir perspektif sağlaması ve konuya olan hakimiyetini göstermesidir. Onun bu tutumu yani elinde olan tüm verileri alt alta sıralayarak okuyucuya aktarması, konuyu bir bütün halinde sunma gayretinin bir neticesidir. Ahmed b. Zeynelâbidîn, Kur'ân'ı sahabe ve tabiîn kavliyle tefsir ederken veya sebeb-i nüzûle dâir rivayetleri naklederken muhtelif rivayetleri bir arada zikretmiş, ancak bu rivayetler arasında açıkça bir tercihte bulunmamış ve neden birden fazla rivayetin olduğu gibi ihtilafı meselelere girmemiştir.

Husnü'l-vasfi fi sûreti's-Saff, rivayet ağırlıklı bir eser olmasının yanı sıra dirayet metodundan tamamıyla soyutlanmış da değildir. Ahmed b. Zeynelâbidîn, gerekli gördüğü noktalarda Arap dili ve belâgatı, şiir, fıkıh, kelam ve tarih gibi çeşitli ilimlerden istifade ederek ve kendi re'yini de ortaya koyarak değerlendirmelerde ve öznel çıkarımlarda bulunmuştur. Böylece eserini tamamen rivayetlerden oluşan bir eser olmaktan çıkararak hem rivayet hem de dirayet tefsirinin birlikte kullanıldığı bir eser haline dönüştürmüştür. Ahmed b. Zeynelâbidîn'in kendi re'yi ile ortaya koyduğu bu çıkarımlar tarafımızca incelenmiş ve dinin temel kaidelerine aykırı olmadığı saptanmıştır.

Ahmed b. Zeynelâbidîn, *Husnü'l-vasfi fi sûreti's-Saff* adlı tefsirinin 40. varlığında belirttiğine göre kendisi Ahmed isminde bir risâle telif etmiş ve bu risâleyi *Zehratü'l-hurûf ve bârikati's-sirri'l-mevsûf* ile tesmiye etmiştir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla kendisine ait böyle bir risâle kaynaklarda geçmemektedir. Kaynaklarda tespit edemediğimiz ancak Ahmed b. Zeynelâbidîn'in eserinde nakilde bulunduğu diğer eserler ise Muhammed b. Osman b. Ebî Bekr et-Taberî'nin *el-Müstersid* adlı ve Haccâc b. el-Fürâfisa'nın *Beşâret-i incâm şifâi's-sudûr* adlı eserleridir. Muhtemelen bu eserler çeşitli sebeplerle günümüze gelememişlerdir. Belki de bu zikredilen eserler, başka yazma eserler içerisinde bir bütün veya parçalar halinde yer almakta

olup araştırmacılar tarafından ortaya çıkarılmayı beklemektedir. Bu nedenle kütüphanelerin tozlu raflarında yatan hazinelerin ilim dünyasına kazandırılmaları büyük önem arz etmektedir.

Özet olarak kendi döneminin hatırı sayılır âlimlerinden biri olan Ahmed b. Zeynelâbidîn, birçok alana vakıf, donanımlı bir müfessirdir. Ömrünün sonlarına doğru telif ettiği *Husnü'l-vaşfi fi sûreti's-Şaff* adlı tefsirinde bu donanımını sunduğu derin malumatla açıkça göstermiştir.

KAYNAKÇA

- Abdülmelik b. Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn b. Eyyûb el-Himyerî el-Meâfirî. *es-Sîretü'n-nebeviyye*. thk. Tâhâ Abdürraûf Sa'd. 2 Cilt. Kahire: Şirketü't-Tabâati'l-Fenniyyeti'l-Müttehîde, 1391/1971.
- Abdürrezzâk b. Hemmâm, Ebû Bekr el-Yemânî es-San'ânî. *el-Musannef*. thk. Habîbü'r-Rahmân el-A'zami. 11 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 2. Basım, 1403.
- Aclûnî, İsmâil b. Muhammed el-. *Keşfü'l-ĥafâ' ve müzîlü'l-ilbâs*. thk. Abdülhamid b. Ahmed b. Yusuf b. Hindâvî. 2 Cilt. Lübnan: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1420/2000.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel. nşr. Şuayb el-Arnaût – Âdil Mürşid vd. 45 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1. Basım, 1421/2001.
- Ahmed Negrî, Abdünnebî b. Abdürresûl. *Düstûru'l-'Ulemâ Cami'ul 'Ulum fi Istilahati'l-Fünûn*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1421/2000.
- Aksarâî, Muhammed b. İsa. *Kitâbu nihâyeti's-suâli ve'l-enneyeti fi te'allümi a'mâli'l-furûsiyye fi umûri's-saltanati*. Suriye: Dâru Kinân, 2009.
- Albayrak, Halis. *Kur'ân'ın Kur'ân'la Tefsîri*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1988.
- Altıkulaç, Tayyar. "Kurtubî, Muhammed b. Ahmed". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/455-457. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Altıkulaç, Tayyar. "Zehebî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/180-188. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Âlûsî, Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdillâh el-Hüseynî el-. Rûhu'l-me'ânî fî tefsîri'l-Kur'âni'l-'azîm ve's-seb'i'l-meşânî. thk. Ali Abdülbârî Atiyye. 16 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1415.
- Arabic Ontology*. Erişim 16 Temmuz 2021. <https://ontology.birzeit.edu>
- Askalânî, Ebû'l-Fazl Ahmed b. Alî b. Muhammed b. Ahmed b. Hacer el-. *Lisânü'l-Mîzân*. thk. Abdülfettâh Ebû Gudde. 10 Cilt. Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1. Basım, 2002.
- Askalânî, Ebû'l-Fazl Ahmed b. Alî b. Muhammed b. Ahmed b. Hacer el-. *el-Meţâlibü'l-âliyetü bizevâidi'l-mesânîdi's-semâniyye*. thk. Heyet. 19 Cilt. Riyad: Dâru'l-Âsime, 1. Basım, 1419/1998.
- Avazî, Nebîl b. Ali el-. *Durûsü li'ş-Şeyh Nebîl el-Avazî*. 8 Cilt. b.y.y.: eş-Şebeketü'l-İslâmiyye, t.y..
- Avcı, Casim. "Rum". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/222-225. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Avcı, Casim. "Târîhu Bağdâd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/88-89. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Aybakan, Bilal. "Subkî, Takıyyüddin". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/14-15. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Aydemir, Abdullah. *Tefsirde İsrailiyyat: (hicri 6. asrın başına kadar)*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı yayınları, 1979.

- Âyiş, Muhammed. *Fihrisü'l-mahtûtâtî'l-'arabiyye fi'l-Memleketi'l-Vaṭaniyyeti'n-Nimsâviyye*. Cidde: Müessesetü Sekîfeti's-Şafâ el-'İlmiyye, 1. Basım, 1429/2008.
- Bağdâdî, Abdülkâdir el-. *Hizânetü'l-edeb*. 4 Cilt. Kahire: Mevki'u'l-Verâk, 1347/1928.
- Bağdatlı İsmâil Paşa, İsmâil b. Muhammed Emin Mîr Selim Elbâbî el-Bağdâdî. *Hediyyetü'l-'ârifîn esmâ'ü'l-mü'ellifîn ve âşârü'l-muşannifîn*. nşr. Kilisli Rıfat Bilge-İbnü'l-Emin Mahmud Kemal İnal. 2 Cilt. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1951.
- Bağdatlı İsmâil Paşa, İsmâil b. Muhammed Emin Mîr Selim Elbâbî el-Bağdâdî. *Keşfü'z-zunûn 'an esmâ'î'l-kütübi ve'l-fünûn*. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1413/1992.
- Bakkal, Ali. "Rûyânî, Abdülvâhid b. İsmâil". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/275. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Bardakoğlu, Ali. "Cem'u'l-cevâmi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/343-344. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-. *el-Câmi'u li-şu'abi'l-îmân*. thk. Abdülali Abdülhamîd Hâmid. 14 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1. Basım, 1423/2003.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-. *es-Sünenü'l-kebîr*. thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî. 22 Cilt. Kahire: Merkezü Hicr li'l-Buhûs ve'd-Dirâsâti'l-Arabiyye ve'l-İslâmiyye, 1. Basım, 1432/2011.
- Bezer, Gülay Öğün. "Rakka". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34/432-433. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Bezzâr, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdilhâlik el-. *el-Baḥrû'z-zehḥâr*. thk. Mahfûzu'r-Rahmân vd.. 18 Cilt. Medine: Mektebetü'l-'Ulûm ve'l-Hikem, 1. Basım, 2009.
- Bıykoğlu, Yakup. "İsrâiliyyât Türü Haberlerin Bilgi Açısından Değeri". *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 23/1 (2018), 209-247.
- Birişik, Abdülhamit. "İbn Atıyye, el-Endelüsî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/338-340. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil el-Cûfi. *Sahîhu'l-Buhârî*. thk. Muhammed Zühêyr b. Nâsir en-Nâsir. 9 Cilt. b.y.: Dâru Tûki'n-Necât, 1422/2001.
- Cevherî, İsmail b. Hammâd. *es-Sıhah tâcü'l-luğa ve şihâhu'l-'Arabiyye*. thk. Ahmed Abdulğafûr Attar. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyin, 4. Basım, 1407/1987.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Usûlü*. Ankara: Elif Ofset, 3. Basım, 1979.
- Çavuşoğlu, Ali Hakan. "el-Müdevvenetü'l-Kübrâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/470-473. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Çeker, Orhan. "Bellûtî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/425. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Çuhadar, Mustafa. "İbn Yaîş, Ebü'l-Bekâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/445-446. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahmân b. el-Fazl ed-. *Sünenü'd-Dârimî*. thk. Hüseyin Selim Esed ed-Dârânî. 4 Cilt. el-Memleketü'l-Arabiyyetü's-Suûdiyye: Dâru'l-Muğni, 1. Basım, 1412/2000.

- Demirci, Muhsin. *Tefsir Tarihi*. İstanbul: M.Ü. İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 18. Basım, 2013.
- Demirci, Muhsin. *Tefsir Tarihi*. İstanbul: M.Ü. İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 26. Basım, 2015.
- Demîrî, Kemaleddin Muhammed Bin Musa Bin İsa ed-. *Necmü'l-vehhac fî şerhi'l-Minhâc*. thk. (Komisyon) li-Cenneti İlmiyye. 10 Cilt. Cidde: Dârü'l-Minhâc, 1. Basım, 1425/2004.
- Dihhodâ, Ali Ekber. *Lügatnâme-i Dihhodâ*. 50 Cilt. Kum: Müessesese-i Ferhengi ve İtlâresânî Tibyân, 1395.
- Durmuş, İsmail. "Safedî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/447-450. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Durmuş, İsmail. "Tekit". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/365-368. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Ebû Dâvud, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. *Sünenü Ebî Dâvûd*. thk. Şuayb el-Arnaût- Muhammed Kâmil. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'r-risâleti'l-âlemiyyeti, 1. Basım, 1430/2009.
- Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelüsî. *el-Bahrü'l-muhît fi't-tefsîr*. thk. Sıdkı Muhammed Cemil. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1420.
- Ebû Nuaym el-İsfahânî, Ahmed b. Abdillâh b. İshâk. *Hilyetü'l-evliyâ' ve tabakâtü'l-aşfiyâ*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1409/1988.
- Ebu's-Şeyh, Cafer b. Hayyân el-İsbhani. *el-'Azame*. thk. Rızâullâh b. Muhammed İdris. 5 Cilt. Riyad: Dâru'l-'Âsime, 1. Basım. 1408/1987.
- Ebüssuûd, el-'Amâdî Muhammed b. Muhammed b. Mustafa. *İrşâdü'l-'akli's-selîm ilâ mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm*. 9 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, t.y..
- Ebû Yahyâ el-Ensârî, Zeynüddîn Zekeriyâ b. Muhammed b. Ahmed es-Süneykî. *Esne'l-me'tâlib şerhu Ravzi't-ţâlib*. 4 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, 1313.
- Ebû Ya'lâ, Ahmed b. Alî b. el-Müsennâ et-Temîmî el-Mevsilî. *Müsnedü Ebî Ya'lâ*. thk. Hüseyin Selîm Esed. 13 Cilt. Dimeşk: Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs, 1. Basım, 1404/1984.
- Elbânî, Ebû Abdurrahman Muhammed Nâsiruddîn el-. *Sahîhu'l-câmi'i's-sağîr ve ziyâdetühû*. 2 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, t.y..
- Elbânî, Muhammed Nâsirüddin el-. *Şahîhu't-Tergîb ve't-terhîb*. 3 Cilt. Riyad: Mektebetü'l-Me'ârif, 1. Basım, 1421/2000.
- el-Ezheri's-Şerîf*. 24 Cilt. Cidde: Müessesetü Seķîfeti's-Şafâ el-İlmiyye, t.y..
- Erdebîlî, Yûsuf b. İbrâhîm el-. *el-Envâr li-a'mâli'l-ibrâr*. thk. Muhammed es-Seyyid Osmân. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1971.
- ESB, Ehli Sünnetin Büyükleri. "SEHL BİN SA'D (radiyallahü anh)". Erişim 30 Mayıs 2021. <http://www.ehlisunnetbuyukleri.com/>
- Ettafeyyîş el-İbâzî, Muhammed b. Yûsuf b. İsâ b. Sâlih el-Hafsî el-Adevî. *Himyânü'z-zâd ilâ dâri'l-me'âd*. 16 Cilt. Zenzîbar: y.y., 1350.
- Fahreddîn er-Râzî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Hüseyin. *Mefâtîhu'l-ğayb*. 32 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1421/2000.

- Fayda, Mustafa. "Abdullah b. Selâm". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/134-135. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Fayda, Mustafa. "İbn İshak". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/93-96. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Fettennî, Cemâleddîn Muhammed Tâhir b. Ali el-. *Mecma'u bihâri'l-envâr fî ğarâibi't-tenzîl ve letâifi'l-ahbâr*. 5 Cilt. B.y.y.: Matbaa'tü meclis-i dâireti'l-mu'ârifi'l-'Osmâniyye, 3.Basım, 1387/1967.
- Fîrûzâbâdî, Muhammed b. Yakub el-. *el-Kāmûsü'l-muĥîṭ*. thk. Muhammed Naim el-Araksûsî. 1 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 8. Basm, 1426,2005.
- Gölcük, Şerafettin. "Bâkılânî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4/531-535. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Güler, Zekeriya. "Müsedded b. Müserhed". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/82-83. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Güncel Türkçe Sözlük*. Erişim 16 Temmuz 2021. <https://sozluk.gov.tr>
- Gündüz, İrfan. "Bekrî, Ebü'l-Hasan es-Siddîkî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/366. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Gürer, Dilaver. "Şiblî, Ebû Bekir". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/125-126. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Hâkim, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed en-Nîsâbûrî. *el-Müstedrek 'ale's-Şaĥîĥayn*. thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1411/1990.
- Hâris b. Ebî Üsâme, Ebû Muhammed b. Muhammed b. Dâhir et-Temîmî. *Buġyetü'l-bâĥiṣ 'an zevâ'idî Müsnedi'l-Hâriṣ*. thk. Hüseyin Ahmed Sâlih el-Bâkerî. 2 Cilt. Medine: Merkezü ĥidmeti's-sünneti ve's-sîreti'n-Nebeviyye, 1. Basım, 1413/1992.
- Hasan Şürrâb, Muhammed b. Muhammed. *Şerĥü's-şevâhidi's-şî'riyye fî ümmâti'l-kütübi'n-nahviyye*. 3 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1427/2007.
- Ĥatîb el-Baġdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit b. Ali b. Meĥdî. *Târîĥu Baġdâd*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 16 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Arabi'l-İslâmî, 1. Basım, 1422/2002.
- Ĥatîb eṣ-Şirbînî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed el-. *Muġni'l-muĥtâc ilâ ma'rifeti me'ânî elfâzi'l-Minhâc*. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1415/1994.
- Hâzin, Ebü'l-Hasen Alâüddîn Alî b. Muhammed b. İbrâĥîm el-. *Tefsîrü'l-Ĥâzin Lübbâbü't-te'vîl fî me'ânî't-tenzîl*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1415.
- Herevî, Nureddin Ali b. Sultan Muhammed el-Kârî el-. *Cem'ul-vesâil fî şerhi's-Şemâil*. 2 Cilt. Mısır: el-Matba'atü's-Şerefiyye, 1317.
- Heyet. "İstî'âb". *el-Mevsûatü'l-fikhiyye el-Kuveytiyye*. 4/144. Kuveyt: Dâru's-selâsil, 2.Basım. 1404-1427.
- Ĥizânetü't-Turâṣ-Fihri'sü'l-maĥtûṭât*. 125 Cilt. Riyad: Merkezü'l-Melik Faysal, t.y..
- İtir, Nureddin. "Münasebet İlimi ve Kur'an Tefsirindeki Önemi". çev. Eyüp Kaya. *İslâmî İlimler Dergisi* 1/2 (Ekim 2006), 219-245.

- İbn Arafe, Muhammed el-Vergammî et-Tûnisî. *Tefsîru İbn 'Arafe*. thk. Celâl es-Suyûtî. 4 Cilt. Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 2008.
- İbn Asâkir, Ebü'l-Kâsım Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh b. Abdillâh b. Hüseyin ed-Dımaşkî. *Târîhu Dımaşk*. thk. Amr b. Ğurame el-Umerî. 80 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fıkr, 1415/1995.
- İbn Atıyye, Gâlib b. Abdirrahmân b. Temâm el-Endelüsî. *el-Muĥarrerü'l-vecîz fî tefsîri'l-kitâbi'l-'azîz*. thk. Abdüsselâm Abdüşşâfi Muhammed. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1422/2002.
- İbn Cüzey, Ebülkâsım Muhammed b. Abdillâh el-Kelbî el-Gırnatî. *et-Teshîl li-'ulûmi't-tenzîl*, thk. Abdullah el-Halidî. 2 Cilt. Beyrut: Şirketü Dâri'l-Erkam b. Erkam, 1. Basım, 1416.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed İbrâhîm el-Absî el-Kûfî. *el-Kitâbü'l-Muşannefü fi'l-eĥâdîş ve'l-âşâr*. thk. Kemâl Yûsuf el-Hût. 7 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1. Basım, 1409/1990.
- İbn Ebî Zemenîn, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. İsa b. Muhammed el-Mürrî. *Ķudvetü'l-ĝâzî*. nşr. Âişe es-Süleymânî. Beyrut: y.y., 1989.
- İbn Ebü'l-Hadîd, Abdülhamîd b. Hibetillâh b. Muhammed b. Hüseyin. *Şerĥu Nehci'l-belâĝa*. thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhîm. 20 Cilt. Kahire: Dâru'l-İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, 1378/1959.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed b. Ahmed. *Telĥîşü'l-ĥabîr fî tahrici eĥâdîşî'r-Râfi'iyi'l-kebîr*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1419/1989.
- İbn Hacer el-Heytemî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ali es-Sa'dî. *eş-Şavâ'iku'l-muĥriĥa 'alâ ehli'r-rafz ve'd-ĥalâl ve'z-zendeĥa*. thk. Abdurrahman b. Abdullah et-Türkî-Kâmil Muhammed el-Harrât. 2 Cilt. Lübnan: Müessesetü'r-Risâle, 1. Basım, 1417/1997.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtım Ahmed b. Mu'âz b. Ma'zez et-Temîm., *Sahîhu İbni Hibbân*. thk. Şuayb el-Arnaût. 18 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2. Basım, 1414/1993.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İsmâîl b. Ömer. *Tefsîrü'l-Ķur'âni'l-'azîm*. thk. Muhammed Hüseyin Şemseddîn. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1419.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İsmâîl b. Ömer. *Tefsîrü'l-Ķur'âni'l-'azîm*. 4 Cilt. Kahire: Mektebetü Dâru't-Turâs, 1980.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî. *Sünenü İbn Mâce*, thk. Şuayb el-Arnaût vd.. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'r-risâleti'l-âlemiyye, 1430/2009.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükrim b. Ali el-Ensârî er-Rüveyfî. *Lisânü'l-'Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 3. Basım, 1414.
- İbn Ma'sûm, Sadrüddîn Alî b. Ahmed b. Muhammed Ma'sûm el-Hüseyinî el-Medenî. *Sülâfetü'l-'aşr fî meĥâsini's-şu'arâ' bi-küllî Mişr*. Katar-Doha: Ali b. Ali, 2. Basım, 1382/1963.
- İbn Sâlim Mahlûf, Muhammed b. Muhammed b. Ömer b. Ali. *Şeceratü'n-nûri'z-zekiyyeti fî tabakâti'l-Mâlikiyye*. 2 Cilt. Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1424/2013.
- İbnü'l-Cevzî, Cemâlüddîn Ebü'l-Ferec Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed. *Şifatü's-şafve*. thk. Ahmed b. Ali. 2 Cilt. Kahire-Mısır: Dâru'l-Hadîs, 1421/2000.

- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed. *el-Muntaẓam fî târîhi'l-mülûk ve'l-ümem*. thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ-Mustafa Abdülkâdir Atâ. 19 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Basım, 1412/1992.
- İbnü'l-İmâd, Ebü'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed el-Akrî el-Hanbelî. *Şezerâtü'z-zeheb fî aḥbâri men zeheb*. thk. Mahmûd el-Arnâût. 11 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1. Basım, 1406/1986.
- İbnü'l-Mübârek, Ebû Abdîrrahmân Abdullâh b. Vâzih el-Hanzalî el-Mervezî. *el-Cihâd li-İbni'l-Mübârek*. thk. Nezîh Hammâd. Tunus: ed-Dâru't-Tûnisiyye, 1972.
- İbnü'n-Nehhâs, Ebû Zekerîyyâ Muhyiddîn Ahmed b. İbrâhîm b. Muhammed. *Meşâri'u'l-eşvâk ilâ meşâri'i'l-uşşâk ve müsîrü'l-garâm ilâ dâri's-selâm*. thk. Muhammed Halid İstanbûlî-İdris Muhammed Ali. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2015.
- İbnü'n-Nehhâs, Ebû Zekerîyyâ Muhyiddîn Ahmed b. İbrâhîm b. Muhammed ed-Dımaşkî ed-Dimyâtî. *Meşâri'u'l-eşvâk ilâ meşâri'i'l-uşşâk ve müsîrü'l-garâm ilâ dâri's-selâm*. thk. İdrîs Muhammed Ali-Muhammed Hâlid el-İstanbûlî. 2 cilt. Beyrut: y.y., 1410/1990).
- İbnü'r-Rif'a, Ebü'l-Abbâs Necmüddîn Ahmed b. Muhammed b. Alî el-Ensârî. *Kifâyetü'n-nebîh fî şerhi't-Tenbîh*. thk. Mecdî Muhammed Serûr. 21 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Basım, 2009.
- İbn Yaîş, Ebü'l-Bekâ Yaîş b. Ali. *Şerhu'l-Mufaşşal li'z-Zemahşerî*, nşr. Emile Bedî' Ya'kûb. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1. Basım, 1422/2001.
- İbn Yûnus, Ebû Bekir Muhammed b. Abdillâh et-Temîmî es-Sıkillî. *el-Câmi'u li-mesâ'ili'l-Müdevvene*. nşr. Câmi'atü Ümmü'l-Kurâ. 24 Cilt. Mekke: Silsiletü'r-Resâili'l-Câmi'iyyeti'l-Mûsî, 1. Basım, 1434/2013.
- Kâdî İyâz, Ebü'l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsubî. *eş-Şifâ' bi-ta'rîfi ḥukûki'l-Muştafâ*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1409/1988.
- Kâdî İyâz, Ebü'l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsubî. *eş-Şifâ' bi-ta'rîfi ḥukûki'l-Muştafâ*. 2 Cilt. Umman: Dâru'l-Feyhâ', 2. Basım, 1407.
- Kallek, Cengiz. "İbnü'r-Rif'a". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/184-186. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Kandemir, M. Yaşar. "eş-Şifâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/134-138. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Kandemir, M. Yaşar. "Nevevî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 33/45-49. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Karabulut, Ali Rıza- Karabulut, Ahmet Turan. *Mu'cemü't-târîhi't-türâsi'l-İslâmî fî mektebâti'l-âlem*. 6 Cilt. Kayseri: Dâru'l-Akabe, 2001.
- Kara, Mustafa. "İbn Atâullah el-İskenderî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/337-338. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Karnî, Âiz b. Abdillâh el-. *Durûsü li'ş-şeyḥ Âiz el-Karnî*. 17 Cilt. b.y.y.: eş-Şebeketü'l-İslâmiyye, t.y..
- Kastallânî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr el-. *el-Mevâhibü'l-ledünniyye bi'l-minahi'l-Muhammediyye*. 3 Cilt. Kahire: el-Mektebetü'l-Tevfikîyye, t.y..

- Kâtip Çelebî, Mustafa b. Abdillâh el-Konstantîniyyî. *Keşfü'z-zunûn 'an esmâ'i'l-kütübi ve'l-fünûn*. 6 Cilt. Bağdat: Mektebetü'l-Müsenâ, 1941.
- Kehhâle, Ömer Rıza. *Mu'cemü'l-mü'ellifin*. 15 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-Müsenâ, , t.y..
- Kesrâî, Şâkir. *Kāmûs-i Farsî-Arabî*. Beyrut: Dâru'l-Arabî li'l-Mevsûât, 1. Basım, 2014.
- Kılıç, Hulusi. "el-Kāmûsü'l-muḥîṭ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/287-288. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Kılıç, Hulusi. "İbnü'l-Hâcib". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/55-58. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Kırbıyık, Kasım. "Mer'î b.Yûsuf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/182-187. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Koçkuzu, Ali Osman. "Firyâbî, Muhammed b. Yûsuf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13/146. (İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Komisyon. *Maḥṭûṭâtü mektebeti'l-esed*. 88 Cilt. B.y.y.: eṣ-Şâmiletü'z-Zehebiyye, t.y..
- Köse, Saffet. "İsnevî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/160-161. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Kubbealtı Lügati*. Erişim 7 Mayıs 2021-5 Ağustos 2021. <http://lugatim.com>
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-. *el-Câmi' li-aḥkâmi'l-Ḳur'ân*. thk. Ahmed el-Berduni-İbrahim el- İtfiyyiş. 20 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, 2. Basım, 1384/1964.
- Kurtubî, Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmedb. Ebî Bekr el-. *el-Esnâ fi şerhi esma'illahi'l-hüsna ve sıfâtihi'l-'ulyâ*. thk. Salih Atiyye Hatmânî. 3 Cilt. Bingazi: Cem'iyetü'd-Da'veti'l-İslâmiyye, 2001.
- Küçükbaşçı, Mustafa Sabri. "Süheylî, Abdurrahman b. Abdullah". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/30-32. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Küçük, Raşit. "Abdullah b. Mübârek". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/122-124. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Mahmûd Şükrî, Ebü'l-Me'âlî el-Âlûsî el-Bağdadî. *Sabbü'l-'azâbi 'alâ men sebbe'l-eshâb*. thk. Ahmed Ferîd el- Mezîdî. Beyrut: Dâru'l- Kütübi'l-İlmiyye, 1971.
- Merdâvî, Ebü'l-Hasen Alâüddîn Alî b. Süleymân b. Ahmed el-. *et-Taḥbîr fi şerhi't-Taḥrîr*. thk. Abdurrahman b. Abdullah el-Cibrîn vd.. 8 Cilt. Riyad: Mektebetür-Rüşd, 1. Basım, 1421/2000.
- Metarî, Muhammed b. Ali b. Cemîl el-. *Mietü ve erba'üne hadîsen li'l-hıfzi min Sahîhu'l-câmi'u's-sağîr li'l-İmâm el-Elbânî rahimehullâh*. San'a: y.y., 1. Basım, 1428/2007.
- Mevsilî, Mecdüddîn Ebü'l-Fazl Abdillâh b. Mahmûd b. Mevdûd el-. *el-İḥtiyâr li-ta'lîli'l-Muḥṭâr*. thk. Mahmûd Ebû Dakîka. 5 Cilt. Kahire: Matbaatü'l-Halebî, 1356/1937.
- Muhibbî, Muhammed Emîn b. Fazlillâh b. Muhibbiddîn b. Muhammed el-Hamevî ed-Dımaşkı. *Ḥülâşatü'l-eşer fi a'yâni'l-ḳarni'l-ḥâdî-'aşer*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdir, t.y..

- Mu'în, Muhammed. *Ferhengi Farsî Mu'în*. nşr. Azîzullâh Alizâde. 2 Cilt. Tahran: Pârs Nevin, 3. Basım, 1384.
- Münzirî, Ebû Muhammed Zekiyyüddîn Abdülazîm b. Abdilkavî b. Abdillâh el-. *Muhtaşaru Şahîhi Müslim*. thk. Muhammed Nâsiruddîn el-Elbânî. 1 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 6. Basım, 1407/1987.
- Müslim, Ebû'l-Hasen Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nîsâbûrî. *Sahîhu Müslim*. nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, ts..
- Müttekî el-Hindî, Ali b. Hüsâmeddin el-. *Kenzü'l-'ummâl fî süneni'l-akvâli ve'l-ef'âl*. thk. Bekrî Hayânî-Safvet es-Sekâ. 16 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 5. Basım. 1401, 1981.
- Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî. es-Sünenü's-sugrâ. thk. Abdülfettâh Ebû Gudde. 9 Cilt. Halep: Mektebü'l-matbûâtî'l-İslâmiyyeti, 2. Basım, 1406/1986.
- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-. *Ravzatü't-tâlibîn ve 'umdetü'l-müttaķîn*. thk. Züheyr eş-Şâvîş. 12 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 3. Basım, 1412/1991.
- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-. *Şahîhu Müslim bi- şerhi'n-Nevevî*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1971.
- Nûrüddîn el-Heysemî, Alî b. Ebî Bekr b. Süleymân. *Keşfü'l-estâr 'an zevâ'idü'l-Bezzâr*. thk. Habîbü'r-Rahmân el-A'zamî. 4 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1. Basım, 1399/1979.
- Nûrüddîn el-Heysemî, Ebû'l-Hasen Alî b. Ebî Bekr b. Süleymân. *Mecma'u'z-zevâ'id ve menba'u'l-fevâ'id*. thk. Husâmeddin el-Kudsî. 10 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Kudsî, 1414/1994.
- Nüveyhiz, Âdil. *Mu'cemü'l-müfessirîn min sadri'l-İslâmi hatte'l-'asri'l-ħadır*. 2 Cilt. Beyrut: Müessesetü Nüveyhiz es-Sekafiyye, 3. Basım, 1409/1988.
- Ömer, Ahmed Muhtar. *Mu'cemü's-savâbi'l-luğavî*. 2 Cilt. Kahire: Âlemü'l-Kütüb, 1429/2008.
- Öngören, Reşat. "İbn Atâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/336. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Önkâl, Ahmet. "Hâlid b. Sinân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15/288. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Özaydın, Abdülkerim. "Târîhu Medîneti Dımaşķ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/90-92. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Özel, Ahmet-Kallek, Cengiz. "Zekeriyâ el-Ensârî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/212-215. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Özen, Şükrü. "İbnü'l-Mehâmîlî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/124-125. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Öz, Mustafa. "Râfizîler". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34/396-397. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Sa'dî Şîrâzî, Ebû Muhammed Müşerrifüddîn (Şerefüddîn) Muslih b. Abdillâh b. Müşerrif. *Gülistân-i Sa'dî*. nşr. Halîl Hatîb-i Rehber. Tahran: İntişârât-i Safî Alîşâh, 11. Basım, 1376.
- Sâlihî, Muhammed b. Yusuf eş-Şâmî es-. *Sübülü'l-hüda ve'r-reşâd fî sîreti ħayril 'ibad*. thk. Adil Ahmed Abdülmevcud-Şeyh Ali Muhammed Muavvaz. 12 Cilt. Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1414/1993.

- Samerrâî, Halil İbrahim Hamûdî es-. *Kırâetü Zeyd b. Ali*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2006.
- Sarıçam, İbrahim. "Neccâr (Benî Neccâr)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/480-481. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Siddîkî, Ahmed b. Zeynelâbidîn. *Husnü'l-vaşfi fî sûreti's-Şaff*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye, 00570, 1a-116b.
- Sinanoğlu, Mustafa. "İlhâd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/90-92. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Sönmez, Mehmet Ali. "Ahmed b. Menî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/100. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Suyûtî, Abdurrahman b. Ebî Bekr Celâleddin es-. *ed-Dürrü'l-mensûr fi't-tefsîr bi'l-me'sûr*. thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî. 16 Cilt. Kahire: Merkezü Hicr li'l-Buhûs ve'd-Dirâsât, 1. Basım, 1424/2003.
- Suyûtî, Abdurrahman b. Ebî Bekr Celâleddin es-. *ed-Dürrü'l-mensûr*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts..
- Suyûtî, Abdurrahman b. Ebî Bekr Celâleddin es-. *el-Fethu'l-kebîr fî dammi'z-ziyâdeti ilâ Câmi'î's-şâgîr*. thk. Yûsuf en-Nebhânî. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1. Basım, 1423/2003.
- Suyûtî, Abdurrahman b. Ebî Bekr Celâleddin es-. *İlkâmü'l-haceri li-men zekâ sâbbi Ebî Bekr ve 'Ömer*. thk. Mustafâ 'Âşûr. Riyad: Mektebetü's-Sâ'î, 1409/1989.
- Suyûtî, Abdurrahman b. Ebî Bekr Celâleddin es-. *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*. 2 Cilt. Kahire: Matbaatü'l-Ezheriyye, 1318/1900.
- Suyûtî, Abdurrahman b. Ebî Bekr Celâleddin es-. *Târîhu'l-hulefâ'*. thk. Hamdi ed-Demirdâş. Mekke: Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, 1. Basım, 2004.
- Suyûtî, Abdurrahman b. Ebî Bekr Celâleddin es-. *'Ukûdu'z-Zeberced 'alâ Müsnedi'l-İmâm Ahmed*. thk. Doktor Selman el-Kudâ. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Cebel, 1414/1994.
- Süheylî, Ebü'l-Kâsım Abdurrahmân b. Abdillâh b. Ahmed es-. *er-Ravzü'l-ünüf fî şerhi's-Sîreti'n-nebeviyye li'bni Hişâm*. thk. 'Amr Abdüsselâm es-Selâmî. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, 1. Basım, 1421/2000.
- Süleyman es-Sülemî, el-İmâm Abdülmelik b. Habîb b. el-Endelüsî el-Mâlikî. *Vasfü'l-Firdevs*. thk. Abdüllatîf Hasan Abdurrahmân. Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1971.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali eş-. *Fethu'l-Kadîr*. 5 Cilt. Dimeşk: Dârü İbni Kesîr, 1. Basım, 1414/1993.
- Taberânî, Ebü'l-Kasım Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb El-Lahmi et-. *el-Mu'cemü'l-kebîr li't-Taberânî*. thk. Hamdi b. Abdülmecid es-Selefi. 25 Cilt. Kahire: Mektebetü İbni Teymiyye, 2. Basım, t.y..
- Takiyyüddîn es-Sübkî, Ebü'l-Hasen Alî b. Abdilkâfi b. Alî b. Temmâm. *Fetâva's-Sübkî*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Me'ârif, t.y..
- Taş, Aydın. "Şeybânî, Muhammed b. Hasan". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/38-42. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Tebrîzî, Ebu Abdillâh et-. *Mişkâtü'l-mesâbih*. thk. Muhammed Nâsirüddin Elbânî. 3 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 3. Basım, 1985.

- Temimî, Abdurrahmân b. Hasan b. Muhammed b. Abdülvehhâb b. Süleyman et-. *Fethü'l-mecîd li-şerhi kitâbit-Tevhîd*. thk. Muhammed Hâmid el-Fekî. Kahire: Matba'atü's-Sünneti'l-Muhammediyye, 7. Basım, 1377/1957.
- Tirmizî, Muhammed b. İsa et-. *Sünenü't-Tirmizî*. thk. Ahmed Muhammed Şakir. 5 Cilt. Mısır: Şirketü Mektebeti ve Matbaati Mustafa el-Babî el-Halebî, 2. Basım, 1395/1975.
- Topaloğlu, Bekir. "Şuabü'l-İmân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/219-221. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Topuzoğlu, Tefvik Rüştü. "Recez". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34/509-510. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Tüccar, Zülfikar. "Ferrâ, Yahyâ b. Ziyâd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/406-408. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Türer, Osman. "Hilyetü'l-evliyâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18/51-52. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Türkçebilgi. "Akmescit". Erişim 7 Mayıs 2021. <https://turkcebilgi.com>
- Uludağ, Süleyman. "Serî es-Sakatî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/564-565. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Uzunpostalıcı, Mustafa. *Sahabenin İctihad Anlayışı*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008.
- Vâhidî, Ali b. Muhammed el-. *Esbâbü'n-nüzûl*. Mısır: y.y., 1387/1968.
- Vikipedi Özgür Ansiklopedi, "Akrostiş" (Erişim 4 Şubat 2023), <https://tr.wikipedia.org/wiki/Akrostiş>.
- Vikipedi Özgür Ansiklopedi. "Kahire". Erişim 28 Ağustos 2021. <https://tr.wikipedia.org/wiki/Kahire>.
- Vikipedi Özgür Ansiklopedi. "Sadullah Sadi Efendi". Erişim 18 Haziran 2021. https://tr.wikipedia.org/w/index.php?title=Sadullah_Sadi_Efendi&oldid=24680809.
- Yargıcı, Atilla. "Tefsirlerde İsrailiyat Konusuna Eleştirel Bir Yaklaşım". *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/15 (Ocak-Haziran 2006), 51-65.
- Yılmaz, M. Faik. "İşârâtü'l-İ'câz'da Ayetler Arası Münasebet". *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 17 (Bahar 2009), 106-118.
- Yücel, Ahmet. "Humeydî, Abdullah b. Zübeyr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18/357. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Yüksel, Emrullah. "Ebkârü'l-Efkâr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/77-78. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Zebîdî, Ebü'l-Feyz Muhammed b. Muhammed b. Abdirrezzâk el-Hüseynî ez-. *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*. thk. Heyet. 40 Cilt. Kuveyt: Dâru'l-Hidâye, 2008.
- Zebîdî, Muhamammed b. Muhammed Murtazâ ez-. *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*. thk. Mecmû'atü mine'l-mukhakkikîn. 40 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Hidâye, 1415/1994.

- Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl ez-. *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbüh*. thk. Abdülcelîl Abduh Şelebî. 5 Cilt. Beyrut: Âlimü'l-Kütüb, 1. Basım, 1408/1988.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-. *Mîzânü'l-i'tidâl fî naqdi'r-ricâl*. thk. Ali Muhammed el-Bicâvî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1. Basım, 1382/1963.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-. *Siyeru A'lamin Nübelâ*. thk. Şuayb Arnaût. 25 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 3. Basım, 1405/1985.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-. *Tecrîdü esmâ'î's-şahâbe*. 2 Cilt. Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Marife, t.y..
- Zehebî, Muhammed Hüseyin ez-. *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn*. 3 Cilt. Kahire: Mektebetü Vehbe, 1989.
- Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd. *el-Keşşâf 'an haqâ'iki gâvâmi'izî't-tenzîl ve 'uyûni'l-eqâvîl fî vücûhi't-te'vîl*. 4 Cilt. Beyrut: Daru'l-Kitabi'l-Arabi, 3. Basım, 1407.
- Ziriklî, Hayrüddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Alî b. Fâris ed-Dımaşkî. *el-A'lâm*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-'ilm li'l-melâyîn, 15. Basım, 2002.
- Zübeyrî, Velid b. Ahmed Hüseyin ez- vd.. *el-Mevsû'atü'l-müyessera fî terâcimi eimmeti't-tefsîr ve'l-ikrâi ve'n-nahvi ve'l-luga*. 3 Cilt. Britanya-Manchester: Mecelletü'l-Hikme, 1. Basım,1424/2003.

EKLER

Mahtût Nüshadan Örnekler:

Ek 1: İç kapak sayfası [1a]

Ek 2: Giriş sayfaları [1b-2a]

Ek 3: Son sayfalar [115b-116a]